

VOLUME 5 NUMBER 2 JUNE 2024

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Journal of Anglo-Turkish Relations (JATR) is a peer-reviewed bi-annual international academic journal, published in January and June. The electronic version of the journal can be read at <https://dergipark.org.tr/en/pub/jatr>. Author guidelines and editorial policies on submission of manuscripts can be found on the same web side. JATR uses plagiarism software in order to detect and prevent plagiarism. JATR is indexed in ASOS İndeks, EuroPub and ResearchBib.

Owner & Editor in Chief

Behçet Kemal Yeşilbursa

Editor

Ayşegül Amanda Jane Audrey Yeşilbursa

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Advisory Board

Ayşegül Sever	Marmara University
Çiğdem Balım	Indiana University (Emeritus)
Dilek Barlas	Koç University
Edward Erickson	Antalya Bilim University
Ekavi Athanassopoulou	University of Athens
Feroze A. K. Yasamee	University of Manchester (Emeritus)
Gül Tokay	Richmond American International University
Hasan Köni	İstanbul Kültür University
Hazal Papuççular	İstanbul Kültür University
İlan Pappé	University of Exeter
Liliana Elena Boşcan	University of Bucharest
Mesut Uyar	Antalya Bilim University
Mustafa Türkeş	Middle East Technical University
Namık Sinan Turan	İstanbul University
Ömer Kürkçüoğlu	Ankara University (Emeritus)
Ömer Turan	Middle East Technical University
Seçkin Barış Gülmez	İzmir Katip Çelebi University
Serap Durusoy	Bolu Abant İzzet Baysal University
Sevinç Aliyeva	Azerbaijan National Academy of Sciences
Sevtap Demirci	Boğaziçi University
Taha Niyazi Karaca	Yozgat Bozok University
Temuçin Faik Ertan	Ankara University
Vera Constantini	Ca'Foscari University of Venice
William Hale	University of London (Emeritus)
Yücel Güçlü	Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs

Board of Referees

Arpad Hornyak	Hungarian Academy of Sciences
Ayşegül Sever	Marmara University
Betül Batır	İstanbul University
Bilgin Çelik	Dokuz Eylül University
Burcu Kurt	İstanbul Teknik University
Çiğdem Balım	Indiana University (Emeritus)
Deniz Yıldırım	Ordu University
Dilek Barlas	Koç University
Doğan Duman	Dokuz Eylül University
Edward Erickson	Antalya Bilim University
Eminalp Malkoç	İstanbul Teknik University
Esra Özsür	İstanbul University
Fahriye Begüm Yıldızeli	Bilecik Şeyh Edabali University
Feroze A. K. Yasamee	University of Manchester (Emeritus)
Fevzi Çakmak	Dokuz Eylül University
Figen Atabey	Ağrı İbrahim Çeçen University
Fuat Uçar	Giresun University
Gizem Zencirci	Providence College, USA
Gül Tokay	Richmond American International University
Hasan Köni	İstanbul Kültür University
Hazal Papuççular	İstanbul Kültür University
İbrahim Erdal	Yozgat Bozok University
Ilan Pappé	University of Exeter
İsmail Köse	Karadeniz Teknik University
İsmail Şahin	Bandırma Onyedi Eylül University
Kemal Çiçek	Journal of Yeni Türkiye
Liliana Elena Boşcan	University of Bucharest
Mehmet Tuncer	Çankaya University
Mesut Uyar	Antalya Bilim University
Mustafa Şahin	Dokuz Eylül University
Mustafa Türkeş	Middle East Technical University
Mustafa Yılmaz	Hacettepe University
Namık Sinan Turan	İstanbul University
Nedim Yalansız	Dokuz Eylül University
Neşe Özden	Ankara University
Ömer Kürkçüoğlu	Ankara University (Emeritus)
Ömer Turan	Middle East Technical University
Rezzan Ünalp	Ankara Ufuk University
Seçkin Barış Gülmez	İzmir Katip Çelebi University
Serap Durusoy	Bolu Abant İzzet Baysal University

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Şerif Demir
Sevinç Aliyeva
Sevtap Demirci
Taha Niyazi Karaca
Temuçin Faik Ertan
William Hale
Yasemin Doğaner
Yücel Güçlü

Kastamonu University
Azerbaijan National Academy of Sciences
Boğaziçi University
Yozgat Bozok University
Ankara University
University of London (Emeritus)
Hacettepe University
Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Referees of this Issue

Fevzi ÇAKMAK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Mehmet Serhat YILMAZ	Kastamonu Üniversitesi
Suna ALTAN	İğdır Üniversitesi
Tülay AYDIN	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Hakan UZUN	Ankara Üniversitesi
Kenan ÖZKAN	Altınbaş Üniversitesi
Ezgi AYDOĞMUŞ	Balıkesir Üniversitesi
Yücel NAMAL	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
İsmail ŞAHİN	Bandırma Üniversitesi
Asil KAYA	Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi, İzmir
Adnan Altun	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Nuray ÖZDEMİR TİRYAKİ	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Ayşegül SEVER	Marmara Üniversitesi
Özge ASLANMİRZA	Kocaeli Üniversitesi

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Referees of this Issue

Fevzi ÇAKMAK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Mehmet Serhat YILMAZ	Kastamonu Üniversitesi
Suna ALTAN	Iğdır Üniversitesi
Tülay AYDIN	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Hakan UZUN	Ankara Üniversitesi
Kenan ÖZKAN	Altınbaş Üniversitesi
Ezgi AYDOĞMUŞ	Balıkesir Üniversitesi
Yücel NAMAL	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
İsmail ŞAHİN	Bandırma Üniversitesi
Asil KAYA	Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi, İzmir
Adnan Altun	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Nuray ÖZDEMİR TİRYAKİ	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Ayşegül SEVER	Marmara Üniversitesi
Özge ASLANMİRZA	Kocaeli Üniversitesi

Table of Contents

i Cover Pages

vi Table of Contents

viii Editorial

Research Articles

1-16 Amerikalı Eğitim Uzmanlarının İzmir İncelemeleri (1951-1959)
Fuat UÇAR

17-40 Delineating the Territorial Boundaries of Proposed Federated States According to the New System in Cyprus and the Possible Matching Methods
Ebru GÜR, Soyalp TAMÇELİK

41-73 Gerçekleşmeyen Bir Amerikan Rüyası: Chester Projesi
Yeter MENGEŞ

74-101 Secularism and the Relationship of the Fall of the Ottoman Caliphate in the Period between 1923 and 1938 and its Impact on Women and the Political, Economic and Educational Life in Egypt
Fatma ALI ELBATANONY

102-121 The Geo-Positioning of Turkey in Eurasia in the 21st Century
Ayla GÖL

122-147 The Times Gazetesine Göre Bağdat Paktı'nın Kuruluş Süreci
Hatice ALANOĞLU

148-174 Zamanının Ötesinde Bir Kadının Profili: Gertrude Bell
Meryem Maide AĞALDAY, Fahri KILIÇ

Interview

175-178 Interview with Seyfi Onur Sayın, Manchester Consulate General of the Republic of Türkiye, Turkish Consulate, Manchester, 16 March 2024.
Çiğdem BALIM

Report

179-200 Travma, Aile İçinde Yaşanan Duygusal Kırıklıklar ve Stres Yönetimi: Sevgili Eşim Namık Kemal ÜNALP'e
Fatma Rezzan ÜNALP

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Book Reviews

- 201-204** Benjamin Gourisse, *Political Violence in Turkey, 1975–1980, The State at Stake*, I. B. Tauris, 2023.
Mekki ULUDAĞ
- 205-211** Севиндж Алиева, *Турецко-подданные в России: жизнь в преследованиях и гонениях (1877-1953)*, Наука, Москва, 2020.
Pasha GULUZADE
- 212-214** Taha Niyazi Karaca, *Sınırları Çizen Kadın: İngiliz Casus Gertrude Bell*, Kronik Kitap, İstanbul 2018.
Meryem Maide AĞALDAY

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Dear Readers,

In Volume 5 Issue 2 of the Journal of Anglo-Turkish Relations, we have seven research articles, one interview, one short report, and three book reviews.

In the first article, Fuat UÇAR discusses the reviews made by American educational experts in İzmir in 1951. In the second article, Ebru GÜR and Soyalp TAMÇELİK deal with the administrative or territorial boundaries of the new state of Cyprus and evaluate the attitudes of the Turkish and Greek sides with respect to territorial arrangements.

Yeter MENGEŞ, in the third article, sheds light on the historical background of the Chester Project and to contribute to the evaluation of Turkish foreign policy in the early days of the Republic. The fourth article, authored by Fatma Ali ELBATANONY, presents a discussion of secularism and the relationship of the fall of the Ottoman Caliphate in the period between 1923 and 1938 and its impact on women and the political, economic and educational life in Egypt.

Ayla GÖL, in the fifth article, applies the term ‘geopositioning’ to describe Turkey’s ‘in-between’ geographical location between Europe and Asia by evaluating geostrategic, geoeconomics and geopolitical variables together from a new perspective; and argues that Turkey’s evolving foreign policy towards Eurasia is a consequence of the Ankara governments’ search for an alternative vision that led to geopositioning in post-Cold War international relations.

In the sixth article, Hatice ALANOĞLU traces how the British broadsheet newspaper, The Times, reported on the developments of the Baghdad Pact. The final article was written by Meryem Maide AĞALDAY and Fahri KILIÇ, present a profile of Gertrude Bell, the British woman who was influential in the drawing of national borders in the Middle East.

In addition to the research articles there is an interview conducted by Çiğdem BALIM with Seyfi Onur SAYIN, the Consulate General of the Republic of Türkiye in Manchester; and a short report authored by Fatma Rezzan ÜNALP, who presents the life of Namık Kemal ÜNALP, a Turkish colonel and veteran of the Turkish Armed Forces.

The book reviews in this issue include, Mekki ULUDAĞ’s review of the book by Benjamin Gourisse, *Political Violence in Turkey, 1975–1980, The State at Stake*, published by I. B. Tauris, 2023. In addition, Pasha GULUZADE presents a review of the Sevinç ALIYEVA’s book Севиндж Алиева, Турецко-подданные в России: жизнь в преследованиях и гонениях (1877-1953) [*Turkish Subjects of Russia: Persecution and Exile (1877-1953)*], Наука, Moscow, 2020. Finally, Meryem Maide AĞALDAY reviews Taha Niyazi Karaca’s, *Sınırları Çizen Kadın: İngiliz Casus Gertrude Bell*, [*The Woman Who Drew the Borders: British Spy, Gertrude Bell*], Kronik Kitap, İstanbul 2018.

We hope you enjoy this collection of works that we have brought together in this issue, and we look forward to meeting you again with the next issue.

14 June 2024
JATR Editorial Team

Amerikalı Eğitim Uzmanlarının İzmir İncelemeleri (1951-1959)¹

Fuat UÇAR²

Özet

Türk dış politikasında ilişkilerin yoğunlaştığı ülkelerin başında Amerika ilk sırayı almıştır. Özellikle Soğuk Savaş konsepti sürecinde DP iktidarında Türk-Amerikan ilişkileri sadece askeri alan ile sınırlı kalmamış, çok yönlü bir şekilde artarak devam etmiştir. Amerika, çeşitli yardımlar aracılığıyla ve uzmanlar göndermek suretiyle Türkiye'nin milli eğitim sistemini etkileme, hatta yönlendirme imkânını elde etmiştir. Böylece Türkiye'ye yönelik askeri ve ekonomik yardımlar yoluyla eğitimdeki Amerikan etkisi önemli ölçüde artmaya başlamıştır. Anadolu'nun birçok bölgesinde incelemelerde bulunan Amerikalı eğitim uzmanlarının İzmir incelemeleri 1951 yılının son aylarında başlamıştır. Milli Eğitim Bakanlığı'nın daveti ile İzmir'e gelen Amerikalı eğitim uzmanlarının yanında, sayıları az ve incelemeleri sınırlı olan başka ülkelerden de eğitim uzmanları da gelmiştir. Genel olarak yabancı eğitim uzmanları incelemelerinde; köy eğitimi, halk eğitimi, tarım eğitimi, İngilizce okulu, ev idaresi, orta eğitim, mesleki ve teknik eğitim, kütüphanecilik ve öğretmen yetiştirme konularıyla ilgilenmişlerdir. Amerikalı eğitim uzmanları ise eğitim ve kültür antlaşmalarının etkisiyle yapılan incelemelerde Türk eğitimini ve kültürünü yakından tanıma imkânına sahip olmuşlardır. Amerikalı eğitim uzmanları incelemelerinde İzmir'deki öğretmenlere yönelik düzenledikleri seminer ve konferanslar şeklinde bilgilendirici faaliyetlerin yanında, Amerikan eğitim sistemini de anlatma fırsatını elde etmişlerdir. Yabancı eğitim uzmanlarının İzmir'deki incelemeleri mahalli basına olumlu bir şekilde yansımıştır.

Anahtar Kelimeler: Amerika, İzmir, Eğitim, Türk-Amerikan İlişkileri, Yabancı Uzmanlar

Reviews of Izmir by American Education Experts

Abstract

In Turkish foreign policy, the United States has been the first country where relations have intensified. Especially during the Cold War concept, Turkish-American relations under the DP government were not limited to the military field, continued to increase in a multifaceted manner. Through various forms of aid and by sending experts, the US was able to influence and even direct Turkey's national education system. Thus, through military and economic aid to Turkey, American influence in education began to increase significantly. The Izmir visit of the American education experts, who had conducted studies in many regions of Anatolia, began in the last months of 1951. In addition to the American education experts who came to Izmir at the invitation of the Ministry of National Education, education experts from other countries came to Izmir in small numbers and with limited research experience. In general, foreign education experts were interested in rural education, public education, agricultural education, English schooling, home management, secondary education, vocational and technical education, librarianship and teacher training. American education experts, on the other hand, had the opportunity to get to know Turkish education and culture closely during the studies conducted under the influence of educational and cultural treaties. American education experts had the opportunity to explain the

¹ Bu makale yazarın İzmir Pedagojik Danışma Kurulu Çalışmalarının Basındaki Yansımaları adlı Yüksek Lisans tezinin "Yabancı Eğitim Uzmanlarının İncelemeleri" adlı bölümünün yeniden gözden geçilmesi suretiyle tezden üretilmiştir.

² Doç. Dr., Giresun Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, fuat.turkuaz@gmail.com, <http://orcid.org./0000-0002-2036-6689>

American education system as well as informing the teachers in Izmir through seminars and conferences they organized. Foreign education experts' visits to Izmir were positively reported in the local press.

Key Words: America, Izmir, Education, Turkish-American Relations, Foreign Experts

Giriş

Türkiye'nin çok partili hayata geçiş sürecinde dış politikada ilişkilerin yoğunlaştığı ülkelerin başında Amerika ilk sırayı almıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan iki kutuplu dünyada *Soğuk Savaş* konsepti çerçevesinde gelişmeye başlayan Türk-Amerikan ilişkileri 1945'ten itibaren yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur. Bu tarihten sonra yapılan çeşitli antlaşmalarla Türk ve Amerikan kültürlerinin karşılıklı olarak tanıtılması amaçlanmıştır. Haydar Tunçkanat, Amerika ile yapılan ikili antlaşmalar ve bunların etkileri hakkında şu tespitte bulunmuştur:

*"23 Şubat 1945 tarihi TC Hükümeti ile ABD Hükümeti arasında ilk yardım anlaşmasının imzalandığı ve temel politikardan da ilk sapmanın başlangıcıdır. (...) Yapılan her yeni ikili anlaşma kendi içinde taşıdığı yeni şartlarla temel politikadan biraz daha uzaklaşma zorunluluğunu da birlikte getirmiştir. İkili anlaşmaların 1950'den sonra az da olsa sayılarında bir artış vardır. Bu durum 1953 yılı sonuna kadar sürer. 23 Şubat 1945 ile 1953 yılı arasında ABD'nin Türkiye'de yoklama, araştırma, bilgi toplama, adam seçme ve yetiştirme, örgütlenme, dostluk, yardım ve koruyucu güçlü devlet propagandalarıyla Türkiye'ye yerleşme faaliyetlerini içine alan bir hazırlık devresi olarak kabul etmek lazımdır. 1954 yılı hazırlıklarını tamamlayan ve şartları da uygun bulan ABD'nin taarruz yılıdır."*³

Bu şekilde Amerika, Türkiye'nin siyasi, ekonomik yapısının yanında eğitim yapısını da incelemeye başlamıştır. 14 Mayıs 1950 seçimleriyle iktidara gelen Demokrat Parti (DP) döneminde giderek artmaya başlayan Türk-Amerikan ilişkileri çok yönlü bir şekilde devam etmiştir. Bu çerçevede gelişen Türk-Amerikan ilişkileri sadece askeri alan ile sınırlı kalmamış, askeri ve ekonomik yardımlar yoluyla Türkiye'de Amerikan etkisinin önemli ölçüde artmasını sağlamıştır. Bu süreçte Amerika, çeşitli yardımlar aracılığıyla ve uzmanlar göndermek suretiyle milli eğitim sistemini yönlendirme imkânını elde etmiştir.

Türkiye, 1950-1960 döneminde yani DP iktidarında askeri ve ekonomik yardımlardan daha çok yararlanacağı düşüncesiyle, Amerika ile kültürel, ekonomik ve askeri nitelikli otuz bir adet antlaşma yapmıştır.⁴ Bu nedenle DP dönemi; eğitimde Amerikan kaynaklı yaklaşımların yaygınlaştığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde yirmi beş eğitimci ölçme değerlendirme, program geliştirme, rehberlik ve psikolojik danışmanlık ve öğretim yöntemleri gibi eğitimin temel konularında yetiştirilmek üzere Amerika'ya gönderilmiştir. Bu yıllarda Diyarbakır, Samsun, Konya, Eskişehir ve İzmir'de öğrencileri itina ile seçilen ve İngilizce

³ Ali Haydar Tunçkanat, *Gizli Anlaşmaların İcyüzü*, Tekin Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1975, s. 329-330.

⁴ Esmâ Torun, *Türkiye'de Kültürel Değişimler -İç ve Dış Etkiler- (1945-1960)*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya, 2006, s. 326.

eğitim yapan Maarif Kolejleri açılmaya başlanmıştır.⁵ Böylece iki ülke arasında gelişen ilişkilere bağlı olarak, Türkiye'den Amerika'ya eğitimci gönderilirken, Amerika'dan da Türkiye'ye çok sayıda eğitimci gelmiştir. Bu kapsamda Amerikalı eğitim uzmanlarının ziyaret ve incelemelerde bulunduğu yerlerden birisi de İzmir olmuştur.

Bu çalışmanın amacını Türk-Amerikan ilişkileri kapsamında; Amerikalı eğitim uzmanlarının İzmir ziyaretlerinin öneminin ve etkilerinin İzmir basınındaki yansımaları yoluyla incelenmesi oluşturmaktadır.

1. Amerikalı Eğitim Uzmanlarının Türkiye İncelemeleri

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte çeşitli eğitim sorunları ele alınmış, bazı sorunların çözümü müspet olarak sonuçlanırken, bazıları zamanla durmuş ya da durdurulmuş bazıları da çözülmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede başlıca eğitim konuları olarak okul, öğretmen ve eğitim-öğretim sistemleri ve üniversite reformu⁶ üzerinde çalışılmıştır. Böylece Milli Eğitim Bakanlığı'nın çözmeye çalıştığı ve çalışmalarını yönelttiği eğitim konuları bu üç konu üzerinde olmuştur. Bu kapsamda çeşitli eğitim sorunlarının çözümüne yeni bir yön ve hız verebilmek için zaman zaman kurulan komisyonlarda, yerli ve yabancı uzmanlar tarafından konunun bütünü üzerine ışık tutan raporlar hazırlanmıştır.⁷ Bu nedenle yabancı eğitim uzmanlarının Türkiye'ye yapmış oldukları ziyaretler ve çeşitli incelemeler bu açıdan önem kazanmaktadır.

1924'ten itibaren Türkiye'ye pek çok yabancı heyetler ve eğitimciler davet edilmiştir. Davet edilen yabancı heyetlerden, ülkenin eğitim durumuna yönelik olarak aksayan yönler ve yapılması gerekenlere ilişkin rapor hazırlamaları istenmiştir.⁸ Hazırlanan raporların ilki 1924'te Atatürk'ün emri ile davet edilen zamanın önemli eğitimci ve felsefecilerinden birisi olarak kabul edilen Amerikalı bilim adamı John Dewey tarafından hazırlanmıştır. John Dewey, bizzat Atatürk'e sunulmak üzere hazırladığı iki raporunda köy enstitülerine benzer okullar tavsiye etmiş, eğitimin ülkenin sosyal ve ekonomik şartları doğrultusunda yeniden organize edilmesini önermiştir.

⁵ Kemal Gürüz, *Yirmi Birinci Yüzyılın Başında Türk Milli Eğitim Sistemi*, Türkiye İş Bakası Yayınları, İstanbul, 2008, s. 50.

⁶ Cumhuriyet dönemindeki en önemli kültür olaylarından birisi olan üniversite reformu hakkında kapsamlı bir değerlendirme için bkz. Horst Wıdmann, *Atatürk ve Üniversite Reformu*, (çev. Aykut Kazancıgil-Serpil Bozkurt), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1999.

⁷ Müjgan Cunbur, "Kütüphanecilik Bakımından 'Eğitim Milli Komisyonu Raporu'", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, Sayı: 2-3, 1960, s. 83.

⁸ M. Şükrü Koç, "Mühimdir Baylar!"; *Demokrat İzmir*, 17 Kasım 1959; Yahya Akyüz *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Yayınları, 14. Baskı, s. 409.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Ertesi yıl Türkiye'ye çağrılan Alman eğitimci Dr. Rühne'de teknik öğretim üzerine bir rapor hazırlamıştır.⁹ John Dewey ve Dr. Rühne'nin köye göre eğitim üzerine görüşleri, 1927'den itibaren başlatılan köy öğretmenlerini yetiştirme çabalarını etkilemiştir. Yine John Dewey öğretmenlerin ekonomik sorunlarını Türk eğitiminin temel sorunu olarak görmüş, Dr. Rühne de öğretmenlerin çok az maaş almasını “büyük bir tehlike” olarak nitelendirmiştir. Yabancı uzmanların raporlarında ifade ettiği bu görüşlerden sonra Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati öğretmen maaşlarını artırma yoluna gitmiştir. Dr. Rühne'nin teknik öğretim ile ilgili bazı tavsiyeleri de bakanlık tarafından değerlendirilmiştir. Yabancı eğitim uzmanlarının hazırladığı raporlarda Türk eğitim sisteminin iyi bir analizi yapılarak yararlı görüşler de ifade edilmiştir. Örneğin John Dewey'in okul ile ilgili görüşleri birçok Türk eğitimci tarafından benimsenmiştir.¹⁰

1927'de Belçikalı tanınmış eğitim Profesörü Omer Buyse sanat ve meslek okullarının geliştirilmesi hakkında ayrıntılı (mufassal) bir etüde dayanan raporunu yazmıştır. Daha sonra 1932'de İsviçre'li Profesör Albert Malhe üniversite reformu için davet edilmiştir. 1933 ve 1934 yıllarında da geniş çapta ekonomik ve sosyal incelemeler yapan bir Amerikan heyeti tarafından hazırlanan raporda eğitime ait uzun bir bölüm yer almıştır. Böylece W. Hines Brehon Somervell, F. Gardner Kemmerer gibi tanınmış bilim adamları Türk eğitiminin sorunlarını ve bu konuda ihtiyaç duyulan önemli ıslahatları açıkça ortaya koymuşlardır. 1934'te Amerikalı öğretim uzmanı Miss Parker tarafından ilk ve ortaokulların çalışma şekilleri hakkında gözlemlere dayanan bir rapor hazırlanmıştır. Daha sonraki yıllarda da Watson Dickerman, Wafford Mackenzie gibi Amerikan ve İngiliz eğitimcileri Türkiye'ye davet edilmişlerdir. Bu uzmanlar ilköğretim, halk eğitimi ve özel eğitim konularında dikkate değer fikirler içeren raporlar hazırlamışlardır. Bu raporların tamamı Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanmıştır.¹¹ Bu raporlardan Türk devriminin ilk yıllarına ait olanları eğitimin sistematize edilmesinde müracaat kaynağı olarak kullanılmıştır.

Milli Eğitim Bakanlığı 1951-1952 eğitim-öğretim yılında tecrübelerinden yararlanmak amacıyla dört Amerikalı uzmanı davet etmiştir. Bu amaçla 1950-1954 döneminde Bakanlık Müsteşarı Reşat Tardu zamanında Amerika'dan birçok uzman davet edilmiştir.¹² Buna rağmen 1953'ten itibaren Türk eğitiminde çeşitli reformları öngören kanunların hiçbiri

⁹ Bkz. Dr. Kühne, *Mesleki Terbiyenin İnkişafına Dair Rapor*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1939.

¹⁰ Akyüz, *age*, s. 410-411.

¹¹ Ülker Akkutay, *Milli Eğitimde Yabancı Uzman Raporları Atatürk Dönemi*, Avni Akyol Ümit Kültür ve Eğitim Vakfı, Ankara, 1996. Ayrıca bu raporlar hakkında değerlendirme için bkz. Zafer Tangülü, Oğuzhan Karadeniz, Sinan Ateş, “Cumhuriyet Dönemi Eğitim Sistemimizde Yabancı Uzman Raporları (1924-1960)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/5 Spring 2014, p. 1895-1910.

¹² Sabri Kolçak, “İzmir Rehberlik ve Araştırma Merkezinin Kurulmasına Temel Olan Çalışmalar”, *İzmir Rehberlik ve Araştırma Merkezinin Kuruluş Tarihi ve Çalışmaları*, Karınca Matbaacılık, İzmir, 1961, s. 5.

Başbakanlıktan geçirilip Meclis'teki komisyonlara sunul(a)mamıştır.¹³ Türkiye'ye gelerek konferans vermek, öğretmenlik yapmak ve rapor sunmak gibi değişik faaliyetlerde bulunan yabancı uzmanların geliş tarihlerini 1923-1950 ve 1950-1960 şeklinde iki dönem halinde incelemek mümkündür. Buna göre Türkiye'ye 1923-1950 döneminde değişik alanlarda ve farklı ülkelerden yetmiş dokuz, 1950-1960 döneminde kırk dört olmak üzere 1923-1960 yılları arasında toplam yüz yirmi üç yabancı eğitim uzmanı gelmiştir. 1923-1960 döneminde Türkiye'ye gelen yüz yirmi üç yabancı eğitim uzmanının ülkelere göre dağılımına bakıldığında Amerikalı uzman sayısı 1923-1950 döneminde yedi, 1950-1960 döneminde kırk bir olmak üzere toplam kırk sekizdir.¹⁴ Söz konusu bu dönemlerde gelen Amerikalı uzmanlardan; Florida Üniversitesi Eğitim Koleji İlkokul Bölüm Başkanı Kate Wofford Şubat 1952'de köy ilkokulları hakkında, Trinity Collage profesörlerinden Lester Beals ve Tompkins Ekim 1952'de Türkiye'de rehberlik hizmetleri ve eğitimi hakkında incelemelerde bulunarak raporlar hazırlamışlardır. Washington DC'den Profesör Ellsworth Tomkins, Ekim 1952'de çeşitli ortaokul ve liselerde incelemelerde bulunmuş, Oregon Öğretmen Koleji Rektörü Ordinaryüs Profesör Dr. Roben J. Maaske de 1953 yılının Ocak ve Mart aylarında Türkiye'de incelemelerde bulunmuştur.¹⁵

1950-1960 döneminde Türkiye'ye gelen Amerikalı uzmanlar, eğitimle ilgili pek çok projenin hazırlanmasına ve uygulanmasına katkıda bulunmuşlardır. Bu kapsamda özellikle köy eğitimi, halk eğitimi, tarım eğitimi, İngilizce okulu, ev idaresi, orta eğitim, mesleki ve teknik eğitim, kütüphanecilik ve öğretmen yetiştirme konuları daha fazla önem ve öncelik kazanmıştır.

Türkiye'de uzun süreli kalmayan Amerikalı eğitim uzmanları çalışmalarını yaparken çeşitli inceleme, araştırma, görüşme ve anket çalışmaları yoluyla daha somut bilgiler elde etmişlerdir. Aynı zamanda çağrıldıkları bölgelerde konferanslar, söyleşiler şeklinde çeşitli etkinliklerde bulunarak raporlar da hazırlamışlardır. Genel olarak bakıldığında, Türkiye'ye gelen Amerikalı eğitim uzmanlarının raporlarının bir kısmı dikkate alınmamışken, bir kısmı eğitim sisteminde oldukça etkili olmuştur.¹⁶ Ayrıca Amerikalı eğitim uzmanları Milli Eğitim Bakanlığı'nın merkez örgütünde çeşitli seminer ve konferanslar da vermişlerdir.

2. Amerikalı Eğitim Uzmanlarının İzmir İncelemeleri

¹³ İktidarın politika ve felsefelerine aykırı düşen bu raporlar için dönemin Milli Eğitim Bakanı Vekili'nin düşüncesi "Mühim bir şey değildir. Yayınlamaya ve tabrike mecbur değilim. İstersem emir verir aksi tezleri ihtiva eden bir rapor hazırlatırım" şeklinde olmuştur. Bkz. Koç, *age*, *Demokrat İzmir*, 17 Kasım 1959.

¹⁴ Mustafa Şahin, *Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Uygulamalarında Yabancı Uzmanların Yeri (1923-1960)*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 1996 s. 71-72, 77; Akyüz, *age*, s. 409.

¹⁵ "Dört Yabancı Eğitim Uzmanı Geliyor", *Demokrat İzmir*, 8 Ağustos 1951; Şahin, *age*, s. 130-149;

¹⁶ Gürüz, *age*, s. 77; Torun, *age*, s. 387, 389.

2.1. 1951 Yılı İncelemeleri

Amerikalı eğitim uzmanlarının İzmir incelemeleri 1951 yılının Kasım ve Aralık aylarında yoğunluk kazanmıştır.

Kaliforniya Üniversitesi halk eğitim profesörü Watson Dickerman 22 Kasım 1951 tarihinden itibaren incelemelerine bakanlık müfettişlerinden Cemal Alp'in refakatinde başlamıştır. 27 Kasım 1951 tarihinde Kız Lisesi'nde beş yüzden fazla öğretmen, sağlık ve ziraat elemanlarına “yetişkin vatandaşların eğitimi” konulu bir konferans veren Watson Dickerman, bu konferansında özellikle köy öğretmenlerinin hükümet tarafından gerekli şartlara kavuşturulmasının önemini belirterek, Meksika'da uygulanan metodun Türkiye'nin bünyesine de uygulanabileceğini belirtmiştir. İzmir'de bir hafta kalarak incelemelerine devam eden Watson Dickerman, etütlerinin sonuçlarını bir rapor halinde yetkili mercilere sunmuştur.¹⁷

Profesör Watson Dickerman 10-15 Aralık 1951 tarihleri arasında Ankara'da yaptığı halk eğitimi ile ilgili toplantıya ve halk eğitimi işleri hakkında açtığı bölüm kursuna (seksiyona) İzmir Milli Eğitim Müdürü Osman Faruk Verimer ile İzmir İlköğretim Teftiş Kurulu Şefi Sabri Kolçak da katılmıştır.¹⁸ Köy Eğitimi Profesörü Miss Kate Wofford tarafından Ankara'da 21 Ocak 1952 tarihinde başlayıp bir hafta devam eden seminer çalışmalarına diğer illerden de toplam elli kadar milli eğitim çalışanı katılmıştır. İlköğretim Teftiş Kurulu Şefi Sabri Kolçak İzmir'e döndükten sonra Miss Kate Wofford tarafından Ankara'da Namık Kemal Okulu'nda düzenlenen seminer hakkındaki izlenimlerini yerel basına şu şekilde değerlendirmiştir:

“Sayın profesörün teklifleri, tahsilin öneminin vatandaşlara kavratılması ve devam problemi, öğretmen yetiştirme kurumlarının nasıl geliştirilmesi gerektiği, köy okullarımızda uygulanacak metodun tedricen denenerek kavranması müfettiş-öğretmen münasebetleri; ders vasıtalarının neler olabileceği ve nasıl sağlanacağı gibi önemli noktalar etrafında toplanıyordu. Seminer çalışmaları, yeni bir ruh ve zihniyetle çalışmaya geçmenin gerçek zemini hazırlaması bakımından cidden istifadeli olmuştur.”¹⁹

1951 yılında başka bir gelişme de birleştirilmiş sınıflı köy okullarında eğitim ve öğretim konuları ve ders dışı faaliyetler hakkında konferanslar vermek üzere Türkiye'de bulunan Köy

¹⁷ “Amerikalı Profesörün Tetkikleri”, *Anadolu*, 24 Kasım 1951; “Yetişkin Vatandaşların Eğitimi Meselesi”, *Anadolu*, 28 Kasım 1951.

¹⁸ “Milli Eğitim Müdürü Ankara'ya Gidiyor”, *Anadolu*, 7 Aralık 1951; “Milli Eğitim Müdürü Bugün Hareket Ediyor”, *Demokrat İzmir*, 7 Aralık 1951; “Milli Eğitim Müdürü Geldi”, *Yeni Asır*, 18 Aralık 1951; “Amerikalı Profesörün Yapacağı Bir Toplantı”, *Demokrat İzmir*, 6 Aralık 1951; “Ankara'da yapılan Halk Eğitimi Seminerleri”, *Anadolu*, 13 Aralık 1951.

¹⁹ “Ankara'daki Eğitim Seminer Çalışmaları”, *Anadolu*, 31 Ocak 1952.

Eğitimi Profesörü Miss Kate Wofford'un İstanbul'dan sonra İzmir'e gelmesi olmuştur.²⁰ İzmir'de on beş gün kalan Wofford, bu süre içerisinde merkez ve köy okulları ile Kızılçullu Köy Enstitüsü'nü ziyaret etmiş, çeşitli incelemelerde bulunmuş ve konferanslar vermiştir. Wofford bu incelemelerinde Kızılçullu Köy Enstitüsü'nde derslere girerek, tarım ve sanat atölyesi çalışmalarını yakından görmüş, öğrenci meclisinin çalışmalarını izlemiş, okulun tesislerini gezmiş, temizliğini ve düzenli çalışmalarını beğenerek, izlediği milli oyunların çok orijinal olduğunu ifade etmiştir.²¹ Wofford daha sonra kendisi ile görüşen gazetecilere incelemeleri hakkında şu açıklamayı yapmıştır:

“İstanbul'dan yeni geldim. Memleketinize geldikten sonra Erzurum, Trabzon, Diyarbakır ve İzmir'e giderek öğretmen okullarıyla Köy Enstitülerini gezdim. Gezdiğim yerlerde bilhassa Köy Enstitülerini çok beğendim. Köy Enstitüleri öğrencilerinin öğretim ve eğitimi için hakiki bir kazançtır. Burada köy okulları için gayet pratik bir öğretim sistemiyle, öğretmen yetiştirilmektedir. Öğretmenlerin vazifelerine bağlılıklarını gördüm, mütehassıs oldum. Kendileri meslekleriyle iftihar ediyorlar. Yalnız çocukların değil, öğretmenlerin de yetiştirilmesi lazımdır. Türkiye'de tetkiklerim dört ay sürecektir bitirdikten sonra bakanlığa bir rapor vereceğim.”²²

Köy Eğitimi Profesörü Miss Kate Wofford, Kızılçullu Köy Enstitüsü'ndeki incelemelerinden sonra 25 Kasım 1951 tarihinde vermiş olduğu “eğitim ve öğretimde demokrasi” konulu konferansında eğitim ve öğretimde demokrasinin rolüne temas ederek Amerika'dan çeşitli örnekler vermiştir.²³ Türkiye'deki eğitim ve öğretim hareketlerinin aynı hızla devam etmesi halinde Türkiye'nin dünyanın en ileri ülkelerinden biri olacağını belirten Wofford aynı gün tarihi yerleri görmek için Bergama'ya gitmiştir. Wofford 26 Kasım 1951 tarihinde Bakanlık Müfettişi Osman Ülkümen, Sabri Kolçak ve Müfettiş Nihat Işık ile beraber merkez Gazi İlkokulu, Yıldırım Kemal İlkokulu ve Vali Kazım Dirik okullarını gezerek okullardaki eğitim yeniliklerini görerek memnun kaldığını ifade etmiştir. Aynı gün öğleden sonra halk eğitim profesörü Watson Dikerman da ilköğretim müfettişleriyle bir toplantı yapmıştır.²⁴ Bir haftadan beri İzmir'de çeşitli incelemeler yapan Wofford, öğrencilerin sınıfa öğretmen veya ziyaretçi geldiğinde hep birden ayağa kalkmalarına dikkat çekerek bu hareketin “anti-demokratik” olduğunu ifade etmiştir. Amerikalı profesörün bu

²⁰ “Bir Amerikalı Öğretmen Geldi”, *Demokrat İzmir*, 16 Kasım 1951; “Amerikalı Mütehassısın Konferansı”, *Yeni Asır*, 17 Kasım 1951.

²¹ Halil Akyavaş, “Amerikalı Profesör Dr. Kate Wofford ile Mülakat”, *Anadolu*, 24 Kasım 1951; “Amerikalı Uzman Köy Enstitüsünde”, *Yeni Asır*, 20, 24 Kasım 1951.

²² “Bizde Halk Eğitimi”, *Demokrat İzmir*, 1 Aralık 1951.

²³ “Amerikalı Kadın Profesör Dün Bir Konferans Daha Verdi”, *Anadolu*, 25 Kasım 1951.

²⁴ “Amerikalı Profesörlerin İncelemeleri”, *Demokrat İzmir*, 27 Kasım 1951.

değerlendirmesi İzmir öğretmenleri arasında büyük ilgi uyandırmış ve günün konuşulan başlıca konusu haline gelmiştir.²⁵

Wofford daha sonraki günlerde İzmir ve Kemalpaşa'ya bağlı Doğanlar, Kavaklıdere Ulucak, Ören, Halilbeyli, Büyük Çiğli ve Küçük Çiğli köyleriyle Tuzçullu, Buruncuk köy okulları ile Tire ve Torbalı ilçelerini ziyarete devam etmiş, buralarda çeşitli incelemelerde bulunarak köy öğretmenleri ile toplantılar yapmıştır.²⁶ Bu şekilde Amerikalı eğitim uzmanları araştırma ve incelemelerinin sonunda öğretmenlerle çeşitli toplantılar yapmaya önem vermişlerdir. Bu doğrultuda Wofford'un başkanlığında öğretmen ve müfettişlerden oluşan çeşitli gruplar çalışmalarına devam etmişlerdir.²⁷ Bu çalışmalar "demokratik eğitim" adı altında devam etmiş ve Wofford'un Bergama okullarında da bu yöndeki incelemeleri sürmüştür.

Ödemiş İlçe Milli Eğitim Danışma Kurulu'nun 22 Aralık 1951 tarihinde yapılan III. Pratik Eğitim Kongresi'nde, ilköğretim müfettişlerinden Muhittin Karahan, Wofford'un İzmir'de yaptığı konuşma ve konferansın sonuçları üzerine bir konuşma yapmıştır.²⁸ Yine 30 Aralık 1951 tarihinde yapılan Seferihisar Pratik Eğitim Kongresi'nde Wofford'un "demokraside iyi bir okul nasıl olmalıdır?" notları konferansta okunmuştur.²⁹

ABD'nin Columbia Missouri Üniversitesi orta öğretim profesörlerinden olan John J. Rufi 1951 yılında dönemin Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri'nin daveti üzerine, Ekim 1951 yılında Türkiye'ye gelmiş ve toplam 9 ay süren gözlem ve incelemeleri sonucunda tespit ettiği sorunları ve çözüm önerilerini rapor halinde Milli Eğitim Bakanlığı'na sunmuştur. Rufi İstanbul, Konya, Bursa ve Adana gibi illerin yanında İzmir'in Tire, Ödemiş, Bayındır, Menemen, Bergama ve Dikili ilçelerinde de çeşitli incelemelerde bulunmuştur. Rufi ayrıca Urla, Seferihisar, Çeşme'de orta öğretim kurumlarında incelemelerde bulunmuş, öğretmen, müfettiş ve yöneticilerle görüşüp onlara çeşitli konferanslar vermiştir. Bu kapsamda orta öğretim kurumları üzerinde çeşitli incelemeler yapan Rufi, çalışmaları sırasında "Amerika'da orta öğretim okullarında tahsil sistemi ve organizasyonu", "orta öğretim müesseslerinde öğrencilere rehberlik", "meslek içinde öğretmeni olgunlaştırma" gibi konularda konferanslar vermiştir. Rufi, aynı zamanda orta öğretim kademesinde görevli öğretmen ve okul müdürleriyle de çeşitli seminer çalışmaları yapmıştır.³⁰ Amerikalı eğitim uzmanları bu şekilde

²⁵ "Okullarımızda Anti Demokratik Bir Usul mü?", *Anadolu*, 29 Kasım 1951.

²⁶ "Dün Amerikalı Bir Profesör Daha İstanbul'dan Şehrimize Geldi", *Yeni Asır*, 23 Kasım 1951.

²⁷ "Demokratik Eğitim", *Yeni Asır*, 25 Kasım 1951.

²⁸ "Milli Eğitim Danışma Kurulu Çalışmaları", *Anadolu*, 23 Aralık 1951.

²⁹ "Okuduğunu Anlamayan Çocuklar", *Anadolu*, 30 Aralık 1951; "Seferihisar Pratik Eğitim Kongresi", *Demokrat İzmir*, 30 Aralık 1951.

³⁰ "Ortaöğretime Ait Tetkik ve Temaslar", *Demokrat İzmir*, 24 Şubat 1952; "Amerikalı Bir Profesörün İzmir'e Dair Sözleri", *Demokrat İzmir*, 26 Şubat 1952; "Amerikalı Profesör Şehrimiz Okullarını Gezmeğe Başlıyor", *Demokrat İzmir*, 3 Mart 1952.

merkezde bulunan okulların dışında, çevrede bulunan okullara yönelik incelemelerinde de çeşitli eğitim-öğretim konularının yanında köy eğitimi konularına önem vermişlerdir.

2.2. 1952 Yılı İncelemeleri

Amerikalı Profesör John J. Rufi 18 Şubat 1952 tarihinde İzmir'e gelerek, orta ve teknik öğretim kurumlarında incelemelerde bulunmuştur. 27 Şubat 1952 tarihinde beş günlük incelemelerinin sonucunda Tire, Bayındır ve Ödemiş öğretmenleri ile bir toplantı yapmış ve bu toplantıda Amerika'da uygulanan orta öğretim sisteminden bahsetmiştir. Buradaki incelemelerinden sonra İzmir Milli Eğitim Müdürü Osman Faruk Verimer ile birlikte 29 Şubat 1952 tarihinde Menemen, Bergama ve Dikili'ye geçen Rufi, buralarda öğretmenlere "ortaokullarda öğretim" konulu bir konferans vermiş ve incelemelerine devam etmek üzere Urla'ya geçmiştir.³¹ İzmir'de üç hafta kalan olan Rufi, 3 Mart'ta Buca Ortaokulu 4 Mart'ta Kestelli Kız Ortaokulu ve Karataş Ortaokulu 5 Mart'ta Atatürk Lisesi ve İnönü Lisesi 6 Mart'ta Kız Lisesi 7 Mart'ta Cumhuriyet Kız Enstitüsü ve Ticaret Lisesi, 8 Mart'ta Mithat Paşa Erkek Sanat Enstitüsü ve 10 Mart'ta Kızılçullu Köy Enstitüsü'nde incelemelerde bulunmuştur. Rufi, orta öğretim kurumlarındaki bu incelemelerinin yanında aynı tarihlerde Kız Lisesi'nde "okullarda öğrencilere rehberlik", "Amerika'da tahsil sistemi ve organizasyonu", "öğretim metotları" ve "öğretmenlerin meslek içinde olgunlaşması" konulu konferanslar da vermiş ve bu çalışmalar kapsamında okul müdürleri ile seminer çalışması yapmıştır.³²

Bu şekilde yirmi günlük bir sürede İzmir'de çeşitli ortaokul ve liselerde incelemeler yapan, öğretmen ve idarecilere konferans veren, seminerler düzenleyen Rufi, çalışmalarını tamamlayarak 11 Mart 1952 tarihinde İstanbul'a hareket etmiştir. İstanbul'da iki buçuk ay kalan Rufi hareketinden önce kendisi ile görüşen gazetecilere "*İzmir'de kaldığım müddet zarfında, birçok okullarınızı gezdim, Tetkikatım neticesinde gördüm ki, okullarınız hakikaten güzel ve sistematik çalışmaktadır ve ümit ettiğimden pek fazlasını buldum. Öğretmenleriniz de mesleklerine karşı pek alakalı ve kültürlü insanlardır*"³³ şeklinde olumlu yönde açıklamada bulunmuştur.

Amerikalı eğitim uzmanlarının incelemelerinin devam ettiği bu süreçte Teksas Trinity Üniversitesi eğitim profesörü Mr. Lester de 16 Kasım 1952 tarihinde İzmir'e gelmiş ve dört gün süren çeşitli incelemelerde bulunmuştur. Bu sürede Mr. Lester, orta dereceli okullarda

³¹ "Amerikalı Profesör", *Anadolu*, 18 Şubat 1952; "Amerikalı Profesörün Tire'deki Konferansı", *Anadolu*, 28 Şubat 1952; "Misafir Profesörün Menemen'de Yaptığı Tetkikler", *Anadolu*, 29 Şubat 1952; "Profesör Rufi Geldi", *Yeni Okul*, Cilt: A, Sayı: 9, 1951, s. 64.

³² "Amerikalı Mühassısın Okullardaki Tetkikleri", *Demokrat İzmir*, 4 Mart 1952; "Amerikalı Profesörün Tetkikleri", *Demokrat İzmir*, 5 Mart 1952; "Amerikalı Mühassısın Buca'da Yaptığı Tetkikler", *Anadolu*, 5 Mart 1952.

³³ "Amerikalı Profesör Dün İzmir'den Ayrıldı", *Demokrat İzmir*, 12 Mart 1952.

incelemeler yaparak, çeşitli öğretim kademelerine mensup öğretmenlere yönelik seminer çalışmaları yapmıştır.³⁴ Yine orta eğitim uzmanı Profesör Tomkins, 12 Aralık 1952 tarihinde yaptığı açıklama ile organizasyon, eğitim ve teftiş konuları üzerinde yapmış olduğu incelemeler hakkında Milli Eğitim Bakanlığı'na rapor hazırlayacağını söylemiştir. Tomkins, ayrıca Mithat Paşa Erkek Sanat Enstitüsü'nde teknik öğretim konularında görüşmelerde bulunarak öğretmen ve öğrencilere Amerikan eğitim sistemini anlatmış ve daha sonra incelemelerine devam etmek için Bergama'ya geçmiştir.³⁵

Amerikalı eğitim uzmanları 1952 yılında yapmış oldukları incelemelerde okulun amacını “*cemiyete faydalı bir insan ve hakiki bir vatandaş yetiştirmek*” şeklinde açıklamışlardır. İzmirli eğitimcilerin yabancı olmadıkları bu sözlerin ilk defa Amerikalı profesörün ağzından duyulan bir söz olmadığı yerel basında ifade edilmiştir.³⁶ Ayrıca okulların o günkü sorunlarının bir üniversite baskısı altında bulunmalarından kaynaklı olduğu da ifade edilmiştir.³⁷

Amerikalı eğitim uzmanlarının genel olarak eğitime yönelik inceleme ve araştırmalarının yanında Amerikalı gazetecilerin de Türk askeri okullarında incelemeler yaptığı, hatta teftişlere benzer ziyaretlerde buldukları görülmüştür.³⁸ Bu konuda *Newyork Times* gazetesi yazarı ve muhabiri olan Avusturyalı gazeteci Miss Lesting, Türk askeri okullarının eğitim sistemleri ve tarihçeleri hakkında incelemeler yapmak için Türkiye'ye gelmiştir. Amerikalı gazeteci bu amaçla Birinci Ordu Temsil Bürosu'nu ziyaret etmiş ve kendisine yetkililer tarafından gerekli bilgiler verilmiştir. Lesting daha sonra Türkiye'deki ilköğretim sistemi üzerine çeşitli incelemeler yapmayı planlamıştır.

Yerel basında bu konularla ilgili olarak; Türk eğitim sisteminin farklı boyutlarının incelendiği, eğitime ilişkin sorunların Amerikalı eğitim uzmanlarının inceleme yaptıkları alanlarla sınırlı olmadığı belirtilmiştir. Yine okullarda uygulanan öğretim programının çok ağır olduğunu belirten Amerikalı eğitim uzmanlarının bu konuyu raporlarında dile getireceklerinin umut edildiği de belirtilmiştir.³⁹ Yerel basındaki değerlendirmelerde, Amerikalı eğitim uzmanlarının raporlarında Türk eğitim sistemindeki sorunlara yönelik düşüncelerin uygulamadaki kanun, talimat ve programların yazdıklarıyla benzerlikler göstermesi bir anlamda *yapmak* ile *yazmak* arasındaki derin farka işaret edildiği şeklinde yorumlanmıştır. Böylece Türk eğitim sisteminin ve müfredat programının belki dünyanın en

³⁴ “Amerika'dan Beş Profesör Gelecek”, *Demokrat İzmir*, 17 Kasım 1952; “Amerika'dan Beş Profesör Gelecek”, *Ege Ekspres*, 17 Kasım 1952.

³⁵ “Prof. Tonkins'in Dünkü İzahları”, *Demokrat İzmir*, 13 Aralık 1952; “Prof. Tonkins Dün Bergama'ya Gitti”, *Demokrat İzmir*, 15 Aralık 1952.

³⁶ Turgay Çarkoğlu, “Türk Maarifi ve Amerikalı Profesörler I”, *Demokrat İzmir*, 20 Kasım 1952.

³⁷ Turgay Çarkoğlu, “Türk Maarifi ve Amerikalı Profesörler II”, *Demokrat İzmir*, 21 Kasım 1952.

³⁸ “Askeri Okulları ve İlk Tedrisatı Tetkik”, *Yeni Asır*, 5 Mayıs 1952.

³⁹ Turgay Çarkoğlu, “Türk Maarifi ve Amerikalı Profesörler III”, *Demokrat İzmir*, 22 Kasım 1952.

dolgun ve içerisinde her derde devadan gayri ne aranırsa bulunabileceği bir program olduğu vurgulanmıştır.⁴⁰ Bu şekilde yerel basında çıkan haberlerde Amerikalı eğitim uzmanlarının incelemelerinin ve hazırladıkları raporların eğitim çevrelerinde yarattığı memnuniyetin açık bir şekilde ifade edildiği görülmektedir.

2.3. 1953 Yılı İncelemeleri

Trinity Collage'den öğrenci rehberliği Profesörü Lester Beals 12 Ocak 1953 tarihinde incelemede bulunmak için İzmir'e gelmiştir. Beals, öncelikle bir süreden beri üç komisyon şeklinde devam eden rehberlik çalışmalarını incelemiş, bu kapsamda Atatürk Lisesi'nde "öğrencilere rehber olma" konusunda kendi başkanlığında genel bir toplantı yapmıştır. Toplantıya İzmir Milli Eğitim Müdürü Osman Faruk Verimer Milli Eğitim Müdür Yardımcısı Turgut Çarkoğlu ve komisyonlara iştirak eden öğretmenler katılmıştır.⁴¹

Amerikalı eğitim uzmanlarının incelemelerinin devam ettiği bu süreçte Amerika'nın Boston Üniversitesi profesörlerinden Mr. Williams D. Kvravous, Ankara Körler Okulu Müdürü Mithat Enç ile birlikte 28 Ocak 1953 tarihinde İzmir'e gelmiştir. Kimsesiz ve terbiyesi zor çocuklar hakkında incelemeler yapan Kvravous, Bornova'daki kimsesiz çocukları yetiştirme yurdunu ve Karşıyaka Çocuk Yuvası'nı ziyaret etmiştir. Bu incelemelerinin sonucunda Kız Lisesi'nde, her derecedeki okulların müdür ve başöğretmenlerine "terbiyesi zor çocuklar ve "çocuk başarısının ölçülmesi", "iyi bir eğitim ve iyi bir okul" ve "öğretmenin rolü" gibi konularda konferanslar vermiştir.⁴² Daha sonra New York Roshester Üniversitesi Dekanı Henry C. Milles de 18 Şubat 1953 tarihinde Kız Lisesi'nde "test ve ölçüler" konusunda konferans vermiş ve katılımcı öğretmenlerle seminer çalışması yapmıştır. Yine birkaç gün boyunca İzmir'de incelemelerde bulunan başka bir Amerikalı eğitim uzmanı da Oregon Öğretmen Koleji Rektörü Ordinaryüs Profesör Roben J. Maaske olmuştur. Maaske 20 Şubat 1953 tarihinde Atatürk Lisesi'nde 9 okul müdürü ve başöğretmenler ile bir seminer çalışması yapmıştır. Bu çerçevede ticaret lisesi ile kız enstitüsünde incelemelerde bulunan Maaske incelemelerinin sonunda öğretmen yetiştiren kurumlar üzerine bir rapor hazırlamış ve bu raporu bakanlığa sunmuştur. Maaske, daha sonra incelemelerine Savaştepe Köy Enstitüsü'nde devam etmek üzere Balıkesir'e gitmiştir.⁴³

⁴⁰ Osman Bozkurt, "Eğitim ve Öğretim Metodumuzda Yazmak, Yapmak-Bakmak, Yapmak", *Demokrat İzmir*, 12 Aralık 1952.

⁴¹ "Amerikalı Eğitim Profesörü Dün Şehrimize Geldi", *Anadolu*, 13 Ocak 1953; "Amerikalı Maarif Mütchassısı Dün Geldi", *Yeni Asır*, 16 Ocak 1953; "Talebelere Okul İçinde ve Dışında Rehberlik", *Yeni Asır*, 17 Ocak 1953.

⁴² "Amerikalı Eğitim Profesörü İzmir'e Geldi", *Anadolu*, 29 Ocak 1953; "Amerikalı Eğitim Profesörü Şehrimizde", *Yeni Asır*, 29 Ocak 1953; "Amerikalı Profesörün, Dikkate Değer Konferansı", *Yeni Asır*, 31 Ocak 1953; "Amerikalı Profesör Yarın Gidiyor", *Anadolu*, 1 Şubat 1953.

⁴³ "Amerikalı Profesör İlk Konferansını Kız Lisesinde Verdi", *Anadolu*, 19 Şubat 1953; "Amerikalı Profesörler", *Yeni Asır*, 21 Şubat 1953; "Amerikalı Maarifçilerin Tetkikleri", *Yeni Asır*, 23 Şubat 1953.

Harward Koleji Ticaret Okulu Dekanı Profesör John Fox, İzmir’de üniversite ayarında bir ticaret okuluna olan ihtiyacı tespit etmek, üniversite mezunu iş adamları yetiştirmek, Türkiye’nin iş metotlarının incelemesini yapmak ve bir ticaret okulu kurma imkânlarını araştırmak için Türk hükümetinin daveti üzerine Ford Vakfı tarafından Türkiye’ye gönderilmiştir. Bu amaçla Fox, 25 Mart 1953 tarihinde İstanbul’dan İzmir’e gelmiştir. Bu kapsamda Fox, milli eğitim müdürlüğü ve mahalli iş adamları ile bu konuda incelemeler yapmak için İzmir’de birkaç gün kalmıştır.⁴⁴ Görüldüğü gibi Amerikalı eğitim uzmanlarının 1953 yılı incelemeleri önceki yılların aksine il merkezi ile sınırlı kalmış, ticaret okulunun kurulması gibi eğitimin daha özgün (spesifik) denebilecek konularıyla ilgili olmuştur.

2.4. 1954 Yılı İncelemeleri

Amerikalı eğitim uzmanlarının 1954 yılı incelemelerinin en önemli konusu rehberlik hizmetleriyle ilgili olmuştur. Bu amaçla Profesör Harry Ralph Mayering 18 Şubat 1954 tarihinde İzmir’e gelmiştir. Aynı gün öğleden sonra milli eğitim müdürlüğünde İzmir’de rehberlik denemesi yapılan yedi okulun rehberlik müşavirlerinin sorunlarıyla ilgili bir toplantı yapmıştır. Daha sonra 19 Şubat 1954 tarihinde Namık Kemal Lisesi Kız Lisesi Karşıyaka Lisesi, Buca Ortaokulu, Mithat Paşa Erkek Sanat Enstitüsü, Ticaret Lisesi, Gazi İlkokulu, Yıldırım Kemal Bey ve Alaybey İlkokulu müdürleri ile yapılan geniş kapsamlı toplantıda İzmir’de uygulanan rehberlik çalışmaları müzakere edilmiştir.⁴⁵ Profesör Mayering, rehberlik konusunda devam eden incelemeleri doğrultusunda çeşitli konferanslar vermeye devam etmiştir. Bu kapsamda 21 Şubat 1955 tarihinde halk eğitim merkezinde rehberlik konusunda ilk, orta ve teknik okul öğretmenlerine ile diğer milli eğitim çalışanlarına başka bir konferans daha veren Mayering, konuşmasında çocuğun tanınması ve öğretmenin yapacağı rehberliğin önemi üzerinde durmuştur.⁴⁶ Bu şekilde Amerikalı eğitim uzmanlarının 1954 yılı incelemeleri Profesör Mayering’in merkez okulları çerçevesinde ve rehberlik hizmetleri ağırlıklı olarak gerçekleşmiştir.

2.5. 1955-1959 Yılları Arasındaki İncelemeler

Eğitim sisteminin gelişmesi ve modern yöntemlerle uygulanması amacıyla çeşitli ülkelerde incelemeler yapan Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) Eğitim Milli Komisyonu 21 Ocak 1959 tarihinde on üç kişilik heyet halinde İzmir’e gelmiştir. Komisyon bu ziyaretinde Gazi İlkokulu ve Kız Lisesi’nde incelemelerde bulunmuş ve Namık Kemal Lisesi’ne giderek öğretmenlerle bir toplantı yapmıştır.⁴⁷

⁴⁴ “Amerikalı Bir Profesör İzmir’de”, *Yeni Asır*, 25 Mart 1953; “Bir Amerikan Profesörü Geldi”, *Anadolu*, 26 Mart 1953.

⁴⁵ “Amerikalı Profesörün İştirak Ettiği Rehberlik Toplantısı”, *Yeni Asır*, 19 Şubat 1954.

⁴⁶ “Prof. Meyering’in Dünkü Konferansı”, *Yeni Asır*, 22 Şubat 1955.

⁴⁷ “UNESCO Eğitim Komisyonu Tetkikleri”, *Yeni Asır*, 22 Ocak 1959.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

İzmir’de Milli Eğitim Bakanlığı aracılığı ile Amerikalı eğitim uzmanlarının yapmış olduğu çeşitli inceleme ve konferansların yanında Türk-Amerikan Derneği İzmir Şubesi’nin de çeşitli girişimleri olmuştur. Derneğin davetlisi olarak İzmir’de bulunan Georgia Üniversitesi Resim Profesörü Howard Thomas, ressam, öğretmen ve öğrencilere halk eğitim merkezinde sanatın temelleri ve “Kızılderililerden Bugüne Kadar Amerika’da Sanat” konulu konferanslar vermiştir.⁴⁸

Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde oluşturulan milli eğitim komisyonuna mensup yerli ve yabancı profesörlerden oluşan bir heyet 20 Ocak 1959 tarihinde Ankara’dan İzmir’e gelmiştir. Heyet İzmir’de beş gün kalarak bazı eğitim kurumlarında incelemelerde bulunmuştur. İzmir’den sonra başka illerde de incelemeler yaptıktan sonra sonuç bir rapor halinde bakanlığa bildirilmiştir. Bu heyeti oluşturan yabancı profesörler, Japonya’da da incelemeler yapmış, Japon eğitim sistemi konusunda bir rapor hazırlamış ve çeşitli tavsiyelerde bulunmuştur.⁴⁹

Milli Eğitim Bakanlığı’nın daveti ile İzmir’e gelen Amerikalı eğitim uzmanlarının yanında sayıları az ve incelemeleri sınırlı olmakla birlikte başka ülkelerden eğitimle ilgili ziyaretçiler de İzmir’e gelmiştir. Bu doğrultuda Avusturya Eğitim Bakanı, beraberinde altı kişilik bir heyet ile 6 Ekim 1955 tarihinde İzmir’e gelmiş ve birkaç gün kalarak incelemelerde bulunmuştur.⁵⁰ Yine Fransız Profesör Monsieur Fonteli, 28 Haziran 1958 tarihinde İzmir’e gelmiş ve üç gün süreyle İzmir’de incelemelerde bulunmuştur.⁵¹ Amerikalı uzmanların dışında İzmir’de kısa süreli bulunan Avusturya ve Fransa gibi ülkelerin eğitim uzmanlarının incelemeleri daha genel anlamda ve kısa süreli olup adeta gezi niteliğinde olmuştur. Oysa Amerikalı uzmanlarının İzmir incelemeleri daha uzun süreli ve değişik konularda çok yönlü bir inceleme niteliğinde olup, sonuçları da rapor olarak Milli Eğitim Bakanlığı’na sunulmuştur.

Yabancı eğitim uzmanlarının özellikle de Amerikalı eğitim uzmanlarının İzmir incelemelerinin yanında İzmir’den de çeşitli ülkelere araştırma ve inceleme yapmak amacıyla gönderilenler olmuştur. Kültür ve eğitim alanındaki hareketleri yerinde incelemek, İzmir’in kültürel durumu ile diğer ülkeler arasında mukayese imkânı yaratmak için İzmir Milli Eğitim Müdürlüğü’ne mensup dört öğretmenin yabancı ülkelere gönderilmesi uygun görülmüştür.

Buna göre İzmir Milli Eğitim Müdür Yardımcısı Sabri Kolçak İsviçre’ye, İlköğretim Müfettişi Nihat Işık Fransa’ya, Mithat Paşa Erkek Sanat Enstitüsü Müdür Yardımcısı Kamil Ertan Fransa’ya, Namık Kemal Lisesi Resim Öğretmeni Kadri Atamol Almanya’ya

⁴⁸ “Amerikalı Resim Profesörünün Konferansları”, *Yeni Asır*, 14 Ocak 1957.

⁴⁹ “Eğitim Komisyonu Mensupları Geldi”, *Demokrat İzmir*, 21 Ocak 1959.

⁵⁰ “Avusturya Maarif Vekili Bugün İzmir’de”, *Yeni Asır*, 6 Ekim 1955.

⁵¹ “Bir Fransız Profesörü İzmir’e Geliyor”, *Yeni Asır*, 27 Haziran 1958.

gönderilmiştir. Bu dört öğretmen gittikleri ülkelerde bir yıl süre ile kalarak çeşitli kültürel çalışmalarını incelemişlerdir.⁵²

Türk-Amerikan ilişkileri çerçevesinde “köy okulları öğretiminin” geliştirilmesi amacıyla bazı öğretmenler de Amerika’ya özel seminerlere gönderilmeye başlanmıştır.⁵³ Bu sayede “program geliştirme”, “araç geliştirme”, “beslenme eğitimi”, “deneme lisesi”, “fen lisesi”, “barış gönüllüleri”, “vakıf bursları” gibi yeni kavramlar Türk eğitim sisteminde yer almaya başlamıştır.⁵⁴

Bu doğrultuda 1958-1959 eğitim-öğretim yılında Ankara ve İstanbul’daki bazı ilkokulların yanında İzmir’deki bazı ilkokullarda da Amerikan eğitim sisteminde uygulanan bazı öğretim metotlarına başlanmıştır. Bu kapsamda İzmir’de ağır öğrenen ve zekâ seviyesi düşük ilkokul öğrencilerinin yetiştirilmesi için kurslar açılmak suretiyle deneme mahiyetinde Amerika’nın özel eğitim alanında uyguladığı sistem uygulanmaya başlanmıştır. Bu gelişmelerden sonra İzmir’deki beş ilkokulda, 1 Kasım 1958 tarihinden itibaren ağır öğrenen çocuklar için birer özel sınıfın açılmasına ilişkin görüş bakanlığa rapor edilmiştir.⁵⁵ Görüldüğü gibi DP döneminde hız kazanan ve çok boyutlu olarak gelişmeye başlayan Türk-Amerikan ilişkileri çerçevesinde, 1950’li yılların sonuna doğru özel eğitim alanında Amerika’daki uygulamalar deneme mahiyetinde İzmir’de uygulanmaya başlamıştır.

Sonuç

14 Mayıs 1950 tarihinde iktidara gelen DP, eğitim sisteminde Avrupa merkezli bir eğitim anlayışı modeli yerine Amerikan merkezli bir eğitim modelini öne çıkarmaya başlamıştır. Bunun doğal sonucu olarak da eğitim alanında yabancı uzman seçiminde Amerika hemen hemen tek ülke olarak tercih edilmiştir. Dolayısıyla Amerikalı eğitim uzmanlarının İzmir’e yaptıkları ziyaretler DP döneminde yoğunluk kazanmıştır. Amerikalı eğitim uzmanlarının Türkiye ziyaretleri kapsamında, eğitim hareketlerinde öncü bir konuma sahip olan İzmir’e yönelik ziyaret ve incelemeleri önemli bir yer tutmuştur. Bu kapsamda eğitimin sorunlarına yönelik olarak köy eğitimi, halk eğitimi, teknik eğitim, okul yönetimi, rehberlik, öğretmen yetiştirme gibi çeşitli konularda kursların açılması, seminer ve konferansların düzenlenmesi İzmir’deki eğitim hareketlerine ve eğitimin değişim sürecine katkılar sağlamıştır. Amerikalı eğitim uzmanları içerisinde daha fazla incelemelerde bulunan

⁵² “Avrupa’da Eğitim Tetkikatı Yapacak İzmir’li Öğretmenler”, *Ege Ekspres*, 23 Ağustos 1955.

⁵³ “Köy Okulları Eğitimi”, *Yeni Asır*, 6 Temmuz 1952.

⁵⁴ Yüksel Marım, Rıza Sam, “1950–1960 Arası Amerikalı Uzman Raporları Bağlamında Türk Eğitim Sistemine Çizilen Yol Haritası”, *Kayı-Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, Sayı: 30, 2018, s. 30.

⁵⁵ “Geri Zekâlı İlkokul Öğrencileri İçin Eğitim Metodu Değişiyor”, *Yeni Asır*, 6 Temmuz 1958; “Bu Yıl İlkokullarda Amerikan Tedris Sistemi Tatbik Edilecek”, *Yeni Asır*, 5 Eylül 1958; “Ağır Öğrenen Çocuklar İçin Kurslar 1 Kasım’da Başlıyor”, *Yeni Asır*, 9 Eylül 1958.

orta öğretim profesörlerinden John J. Rufi olmuştur. Rufi 1951 ve 1952 yılında yapmış olduğu incelemelerde ortaöğretim kurumları ve rehberlik konularında ağırlık vermiştir.

Amerikalı eğitim uzmanlarının diğer illerde olduğu gibi İzmir'deki inceleme ve raporlarında, yapmış oldukları açıklamalarda genel anlamda eğitim faaliyetlerinden, özellikle köy enstitülerinden olumlu yönde bahsetmelerine rağmen köy enstitüleri DP iktidarı tarafından kapatılmıştır. İzmir'de 1950'li yılların ikinci yarısından sonra Amerikalı eğitim uzmanlarının dışında Avusturya ve Fransa'dan gelen eğitim uzmanlarının incelemeleri daha genel anlamda ve kısa süreli olup adeta gezi niteliğinde olmuştur. Oysa Amerikalı uzmanların İzmir incelemeleri daha uzun süreli ve değişik konularda çok yönlü bir inceleme niteliğinde olup sonuçları rapor olarak Milli Eğitim Bakanlığı'na sunulmuştur. Amerikalı eğitim uzmanlarının İzmir'de eğitime yönelik incelemelerinin yanında Amerikalı gazetecilerin de eğitim uzmanı sıfatı varmış gibi Türk askeri okullarında incelemeler yapması, hatta teftişlere benzer ziyaretlerde bulunmaları oluşan Amerikan etkisinin gücünü göstermesi bakımından önemli bir gelişme olmuştur.

Amerikalı eğitim uzmanlarının İzmir'e yaptıkları ziyaretler DP döneminde artan Türk-Amerikan ilişkilerinin eğitim ve kültürel amaçlı uygulamaları kapsamında gelişmiştir. Bu şekilde Amerikalı eğitim uzmanları eğitim ve kültür antlaşmaları sayesinde Türk eğitimini, kültürünü yakından görme ve inceleme imkânı bulmuşlardır.

Kaynakça

1. Dergi ve Gazeteler

Anadolu

Demokrat İzmir

Ege Ekspres

Yeni Asır

Yeni Okul

2. Kitap ve Makaleler

AKKUTAY, Ülker, *Milli Eğitimde Yabancı Uzman Raporları Atatürk Dönemi*, Avni Akyol Ümit Kültür ve Eğitim Vakfı, Ankara, 1996.

AKYAVAŞ, Halil, "Amerikalı Profesör Dr. Kate Woffort ile Mülakat", *Anadolu*, 24 Kasım 1951.

BOZKURT, Osman, "Eğitim ve Öğretim Metodumuzda Yazmak, Yapmak-Bakmak, Yapmak", *Demokrat İzmir*, 12 Aralık 1952.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

CUNBUR, Mujgan, “Kütüphanecilik Bakımından ‘Eğitim Milli Komisyonu Raporu’”, *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, Sayı: 2-3, 1960.

ÇARKOĞLU, Turgay, “Türk Maarifi ve Amerikalı Profesörler I”, *Demokrat İzmir*, 20 Kasım 1952.

ÇARKOĞLU, Turgay, “Türk Maarifi ve Amerikalı Profesörler II”, *Demokrat İzmir*, 21 Kasım 1952.

ÇARKOĞLU, Turgay, “Türk Maarifi ve Amerikalı Profesörler III”, *Demokrat İzmir*, 22 Kasım 1952.

GÜRÜZ, Kemal, *Yirmi Birinci Yüzyılın Başında Türk Milli Eğitim Sistemi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008.

KOLÇAK, Sabri, “İzmir Rehberlik ve Araştırma Merkezinin Kurulmasına Temel Olan Çalışmalar”, *İzmir Rehberlik ve Araştırma Merkezinin Kuruluş Tarihçesi ve Çalışmaları*, Karınca Matbaacılık, İzmir, 1961.

KOÇ, M. Şükrü, “Mühimdir Baylar!”, *Demokrat İzmir*, 17 Kasım 1959

KÜHNE, *Mesleki Terbiyenin İnkişafına Dair Rapor*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1939.

MARIM, Yüksel, SAM, Rıza, “1950 1960 Arası Amerikalı Uzman Raporları Bağlamında Türk Eğitim Sistemine Çizilen Yol Haritası”, *Kaygı-Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, Sayı: 30, 2018, 11-33.

ŞAHİN, Mustafa, *Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Uygulamalarında Yabancı Uzmanların Yeri (1923-1960)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1996.

TANGÜLÜ, Zafer, KARADENİZ, Oğuzhan, ATEŞ, Sinan, “Cumhuriyet Dönemi Eğitim Sistemimizde Yabancı Uzman Raporları (1924-1960)”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/5 Spring 2014, p. 1895-1910.

TORUN, Esmâ, *II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye’de Kültürel Değişimler*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya, 2006.

TUNÇKANAT, Ali Haydar, *Gizli Anlaşmaların İçyüzü*, Tekin Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1975.

WIDMANN, Horst, *Atatürk ve Üniversite Reformu*, (çev. Aykut Kazancıgil-Serpil Bozkurt), Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 1999.

Delineating the Territorial Boundaries of Proposed Federated States According to the New System in Cyprus and the Possible Matching Methods

Ebru GÜR¹ and Prof. Dr. Soyalp TAMÇELİK²

Abstract

This paper addresses the issue of territorial boundaries of federated states according to the new system to be introduced in Cyprus. The paper mainly seeks to examine possible ways that parties in negotiation may pursue to delineate their respective territories of sovereignty and administrative boundaries. In fact, territorial boundaries of each federated state in the new system to be brought by Turkish and Greek communities in the island will be determined by quantitative rather than qualitative values. Further, these are mainly built upon two pillars. Firstly, proposals related to territorial arrangements have to ensure definite, sustained and fair solution. Secondly, the new constitution to be introduced must be based on the principle of an independent and non-aligned Federal State of Cyprus with two regions and two communities. Given this, the establishment of federal state on geographical basis in Cyprus can be realized only in two ways. One is the Turkish thesis that envisages the absolute protection of the bi-zonal nature of the state where there are homogenous communities in each zone and where administrative boundaries are set accordingly. The Greek thesis, on the other hand, envisages a unitary arrangement where heterogeneous community dynamics are to be in play. The study accordingly consists of two main parts. The first part deals with the administrative or territorial boundaries of the new state of Cyprus together with associated concepts. The second and the last part evaluate the attitudes of the Turkish and Greek sides with respect to territorial arrangements.

Key Words: Cyprus, Boundary, Territory, Sovereignty, Ghali Plan, Annan Plan.

Özet

Bu araştırmada, Kıbrıs'ta kurulmak istenen yeni sisteme göre federe devletlerin egemenlik sınırları ele alınmıştır. Bundan hareketle araştırmanın temel amacı, Kıbrıs'ta taraflar arasında cereyan eden görüşmelerde iç egemenliğin veya idarî sınırların nasıl belirleneceğini ve bununla ilgili olarak neler yapılabileceğini göstermektir. Aslında Kıbrıs'ta Türklere Rumların kuracağı yeni sistemde, her bir federe devletin bölge sınırları, nitelikten çok, nicelik değerlerle belirlenecektir. Ancak belirleyici nitelik taşıyan bu unsurların, daha çok iki esasa dayandığı tespit edilmiştir. Bunlardan birincisi toprak düzenlemeleriyle ilgili olarak yapılacak önerilerin kesin, kalıcı ve adil bir çözümü sağlayacak nitelikte olması gerekecektir. İkincisi ise oluşturulacak yeni Anayasa'da iki bölge, iki toplumlu, bağımsız ve bağlantısız bir federal Kıbrıs devletinin oluşturulması esas olacaktır. Bundan hareketle Kıbrıs'ta, coğrafi esasa dayalı federal bir devletin kurulabilmesi, ancak iki şekilde gerçekleştirilebilir. Biri, iki bölgeliliğin mutlak surette korunduğu, ilgili idarî bölge içinde homojen yapıda bir toplumun bulunduğu ve buna göre idarî sınırların belirlendiği Türk görüşü, diğeri ise adanın üniter yapıda teşkilatlandığı ve heterojen özellikteki toplum dinamiklerinin şekillendiği Rum görüşüdür. Bu gerçekten hareketle araştırma, iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Kıbrıs'ta kurulmak istenen devletin idarî

¹ Ph.D. Candidate, 100/2000 Higher Education Council Scholarship Doctorate Student, Department of International Relations, Ankara Hacı Bayram Veli University, Ankara, Turkey.

² Professor, Department of International Relations, Ankara Hacı Bayram Veli University, Ankara Turkey.

veya bölgesel sınırlarının belirlenmesi ve bununla ilgili kavramların analizi ele alınıp incelenmiştir. İkinci ve son bölümde ise toprak ayarlamalarına göre Türklerle Rumların tutum analizleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Sınır, Toprak, Egemenlik, Gali Planı, Annan Planı.

Introduction

The Cyprus problem emerged from the aspiration of the Greek Cypriots to unite the Island with Greece (Enosis). This aspiration sparked opposition from the Turkish Cypriots, who sought to preserve their national identity and protect their political, legal, and historical rights, as well as ensure their security. Greece's decision to bring the Cyprus problem to the UN in 1954 elevated it to the international stage, leading to its internationalization. The internationalized Cyprus problem took a new turn with the establishment of the Republic of Cyprus in 1960. This republic was founded through a partnership between the Greek and Turkish Cypriot communities and was overseen by guarantor countries including Türkiye, England, and Greece. However, the Partnership Republic, which continued until December 21, 1963, was disrupted by attacks from Greek Cypriots and the EOKA terrorist organization, leading to the exclusion of Turkish Cypriots from the Republic until 1974. During this period, Turkish Cypriots embarked on a process of nationalization by forming their own administration. Eventually, they achieved independence with the establishment of the Turkish Federated State of Cyprus in 1975, followed by the formation of the Turkish Republic of Northern Cyprus in 1983. After the establishment of the TRNC, the UN prepared many plans, drafts, suggestions, and proposals to resolve the Cyprus problem and submitted them for consideration by the parties. One such proposal was the Annan Plan, named after former UN Secretary General Kofi Annan, who presented it. The Annan Plan, which proposed the unification of the parts of the Island of Cyprus outside the British base area into an independent state within a federal structure, is considered the largest and most comprehensive plan developed to date (Tamçelik, 2015, pp. 10-11). However, due to the insufficient examination of the two ethnically, culturally, and religiously distinct social structures on the Island, being confronted with two clear choices of "Yes" or "No" and being compelled to determine its future led to serious debates. In this regard, although the Turkish Cypriots voted "Yes" in the referendum, they were unable to integrate into the international system and faced repercussions, while the Greek Cypriots were rewarded for voting "No" and subsequently became a member of the EU through a unilateral decision on behalf of the entire Cyprus (Keser, 2006, pp. 175-180). This study delves into the discussion of how to delineate the borders of sovereignty, as it is believed that the determination of potential borders of sovereignty will be on the agenda as a precondition for reaching a two-state solution between the parties.

As in all other international issues, the Cyprus issue too has its unique features. The most important one is related to territory. However, since territorial arrangements to be made in the island are related only to community dynamics of respective parties, it does not have any international character.

According to assertions made by Greeks in particular, Turkish Cypriots do not legally have any territory of their own (Beratli 1991, 119). Even territories that Turks are presently living in are “*territories under occupation*” created de facto after 1974. In negotiation processes, therefore, they claim that the present boundaries of sovereignty of Turkish Cypriots have no value at all.

Given this, many problems arose making it even more difficult to draw territorial boundaries. It is an issue having its both *private* and *corporate* property³ aspects. It is indeed a serious debate between the parties since it has its implications on what is going to happen to the *private property* of persons affected or how boundaries of constituent states are to be drawn.

The issue in this debate is even more important since the end result may partly terminate the rights of Turkish Cypriots. It has been at the top of the agenda as a highly complex issue as a result of dynamics in both sides since 1974.

Before all, the *de facto* situation emerging in Cyprus after 1974 is not accepted as a single factor to be considered in negotiations related to territory. Indeed, there is no international legal or political authority at present to take this as granted. Hence, giving a legal status to the *de facto* situation in Cyprus and making it ‘*de jure*’ will be possible only through a post-war treaty. This requires, in turn, a balance that satisfies both parties. The essence of the issue lies here regardless of whether it will come through *compensation* or *intervention* or a kind of *swap*.

In fact, whatever solution is reached, territorial concerns in Cyprus can be satisfied only with the attainment of a *de jure* status. As a matter of fact, there are already some agreements between the parties. In particular, issues such as bi-zonal solution and Turks having their part of land are covered by various negotiations an agreement including talks between Denktash (*Denktaş*) and Clerides in Vienna, Article 2 in the agreement between Denktash-Makarios (1977), Articles 2 and 4 in Denktash-Kiprianu Agreement (1979) and in Articles 1, 2 and 5 of the well-known UN Document of March 29th (1989).

³ This situation is addressed in terms of boundaries of constituent states.

Given all these it has become an imperative to give a legal character to territorial issues in Cyprus. This, however, must be considered as an absolute condition for security and sovereignty. From the Greek Cypriot side, the boundary has to be the “*maximum*” that they can achieve (Tülümen 1998, 240) and also responsive to their economic and defence needs. According to criteria defended by the Turkish side, there is also need for constitutional guarantee to ensure absolute sovereignty within respective boundaries.

As to the method employed in this paper, the issue is addressed mainly through a *rationalist* point of view. It is accompanied by a method consisting of *process analysis*. Thus, analytic history is preferred in place of traditional case narrative. These methods will expose better the essence of the territorial issue in Cyprus, boundaries of sovereignty, related concepts and debates, and main elements of clash between two communities.

1. Setting of Administrative or Regional Boundaries of the State to be established in Cyprus and analysis of Related Concepts

It as defendants of this opinion, they maintain that the basis of this organism consists of “land, people and army” (Heraclides 2002, 134). Each of these three is essential to create the synergy that the state needs to exist. There are, however, some who regard this synergy as a new area of clash. Thus, Haushofer considers boundaries not as demarcation lines legally accepted by states but as new “lines of clash” (O’Loughlin and Henning 1991, 147; Dougherty and Pfaltzgraff 1992, 96-8). Boundaries are therefore variable and shaped according to the power of countries as living organisms (O’Tuathail 1996, 45-50; Tunander 1997, 3-4; Parker 1998, 30-3, 6-7). As a result, the concept of *boundary* stands out as important for both strong and weak states.

However, before examining all these, it will be of much use if we touch upon some conceptual definitions related to the topic. The issue is thus examined by making the following categorization.

1.1. Administrative and Territorial Boundaries of the State to be established in Cyprus

From the point of international law, boundaries of a state can be defined as an imaginary line demarcating the state concerned from the countries of other states, from any no man’s land or open seas (Meray 1960, 327). Even if imaginary, this line is mostly drawn by treaties.

The boundaries of the Republic of Cyprus (RC, Southern Cyprus) create a *de facto* situation since the island is naturally surrounded by sea. There are some provisions in the

1960 Treaty and the Constitution to draw a legal framework to this situation. These provisions are related to the integrity of the country and delimited by the line where land meets the sea. In other words, boundaries in Cyprus covers the island as a whole.

When one speaks of boundaries what comes to mind first is land boundaries. But as is the case with Cyprus, states have their sea, underground and aerial boundaries as well (Meray 1960, 327). It is observed that various problems between countries and even communities arise in setting these boundaries. The *bi-zonal* status of the island became salient particularly after 1974, a de facto situation which must be considered as an important element in reaching a solution. In other words, the Turkish Federated State of (TFSC) Cyprus first and then the Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC, Northern Cyprus) created a new sovereign territory.

This new situation emerging in Cyprus pressed the need for setting new boundaries in the island. Since it meant practical division of the island the Greeks called it as *partition* while Turkish Cypriots considered it as a step for their protection and security. The latter, in other words, saw the emergence of this boundary as a natural consequence of what had been happening before. Though it may seem in contrast to the Treaties of 1959-60 it is still not so strange given that the “*right to survival is the most sacred of all*”. Moreover, bi-zonal and bi-community status of the island will be a serious parameter in any solution to be reached as stated in Summit Agreements of 1977 and 1979.

In fact, as is the case in Cyprus, territorial field of a state or a country is not merely a *surface* since it consists of three dimensions (Akipek 1986, 26; Tekin 1993, 1). For example, land boundaries of a state include *underground space* as well. We can therefore say that with respect to land boundaries both the “Republic of Cyprus” and TRNC have not only *horizontal* but also *vertical* (Akipek 1986, 26) boundaries as well. Consequently, the economic value and importance of underground natural resources of the island of Cyprus (Tekin 1993, 1) constitute an important asset for states⁴ and peoples⁵ with their proprietorship. Recently, the issue exclusive economic zones of Cyprus is at the centre of debates, which has reached the point of threatening peace as a serious problem between the parties¹.

The dispute was triggered by the claim of the Southern Cyprus that it has the absolute right to say concerning exclusive economic zones of the island (Başeren 2010, 11-8). Yet, the Turkish community in Cyprus too has its rights on these zones. Since the TRNC is not

⁴ Meaning the Republic of Cyprus (RC) and TRNC.

⁵ Turkish and Greek communities in Cyprus.

internationally recognized, there are serious impediments to the protection of these rights. Basing on internationally recognized status of the Republic of Cyprus, the Greek Cypriot community asserts that they have their exclusive say in issues related to natural gas and oil exploration in these zones (Başeren 2010, 35-9) and indeed some international companies are given licenses to explore natural gas and oil in the exclusive economic zone no. 12.

In negotiations between communities, such initiatives have to be avoided until the sovereign boundaries and rights of the parties are settled. Otherwise, mutual trust of communities will be damaged.

1.2. Setting the Inner Boundaries of the New State to be established in Cyprus

In fact, boundaries of all states denote land, air and sea that are under their sovereignty. With this established, states both ensure internal security in territories under their jurisdiction and prevent any intervention by other states (Meray 1960, 328). Thus, setting of boundaries clearly in Cyprus is essential for both security and peace between communities.

Boundaries are often set by treaties. These treaties consist of confirmation of either boundaries that have been established for some period of time or boundaries that have gained legal status upon elapse of time. Apart from these, there are also boundaries set newly (Meray 1960, 328; Tekin 1993, 3). In the case of Cyprus, inner boundary lines are decided to be set with some modifications on existing boundaries that have gained juridical validity today. It is for this reason that in all UN plans of solution attempts were directed to setting new boundaries by modifying existing ones. In the Annan Plan in particular, it is observed that relevant coordinates are given² and a very serious work was done. There are other examples in the international literature since almost all peace treaties include provisions concerning boundaries.

1.3. Methods in setting Boundaries in Cyprus

While setting boundaries, a state either takes a long-established boundary as basis or draws some new boundaries through treaties (Tekin 1993, 45). There are also cases where boundaries of a state are imposed upon by third states.

Boundaries of a state established politically are mostly set by states that establish it. For example, in the Treaty of Berlin (13 July 1878) Germany, Austria, Hungary, France, England, Italy, Russia and the Ottoman State set the boundaries of the newly established *Bulgaria* this way. The same way was pursued in 1919 by the Treaties of Versailles, Saint Germain and Trianon in setting the boundaries of Poland and Czechoslovakia (Meray 1960, 329).

The new state to be established in Cyprus is to proceed from a *political perspective* and the present situation allows for no other method but reconsidering the existing inner boundaries. The Cyprus issue is essentially a political issue and consequently its solution has to be political including politically driven approaches to setting boundaries.

There are also cases where states apply to *arbitration* to settle disputes relating to boundaries. In such cases boundaries are set through arbitration (Göze 1959, 18). Examples include the setting of the north-western boundary between the *US* and *Great Britain* on 10 January 1831 and between *Orange* and the *Republic of South Africa* on 19 February 1969 (Göze 1959).

Coming to the Cyprus issue, although the process of *arbitration* here started with the Ghali Set of Ideas it became more pronounced with the Annan Plan. While the situation was in contrast with the '*good faith mission*' of the UN Secretary-General, it was actually left to his arbitration. The Secretary-General considered the concerns of the parties, but eventually came up with his own solution.

While setting their boundaries they may accept lines that have been existing or internationally recognized (Tekin 1993, 4). Particularly are cases of secession from a union of states or dissolution of a union, earlier boundaries while in the union are accepted as the boundaries of the new state.

Likewise, states sitting at a table to set boundaries after a war may adopt their pre-war boundaries as valid. For example, Sweden and Norway in 1905 (Göze 1959, 19) and Austria and Hungary in 1918 (Tekin 1993, 4) maintained their boundaries while they were in union when they became independent states.

Given these, it appears that boundaries first drawn in 1963, then broken apart in 1974, and finally reinstated by 1977-1979 Summit Agreements can be maintained with some minor modifications. These boundaries set as "minimum" must be recorded as sovereign boundaries of the parties and their unchangeability must be guaranteed by multi-lateral agreements. Doing this may preclude, at the outset, any dispute that may arise between the parties in case the new state does not work. The most vivid example is what happened following the dissolution of the Soviet Union. In this example we observe that earlier boundaries of the states that once formed the union remained the same for each after dissolution (Tekin 1993, 4).

Almost all South American states were, before gaining their independence, parts of the *Spanish Colonial Empire* (Meray 1960, 329). Following independence, these states adopted their earlier boundaries as their present state boundaries (Meray 1960, 329; Tekin 1993, 4-5).

The territoriality of the new state in Cyprus must be based on the legal status of two sovereign states. This must be established before any agreement, there must be a referendum for its approval and integration with the upper political entity must take place accordingly. In case this upper entity fails, the parties may still maintain peace by withdrawing to their territories delineated earlier.

1.3.1. Will the boundaries of Federated States in Cyprus be Determined Artificially?

Artificial boundaries are defined as imaginary boundary lines set by geodesic or geometric ways without referring to natural factors or in the absence of geographical factors fit for using as boundary (Akipek 1986, 17; Tekin 1993, 5). However, these boundaries are no different from natural boundaries especially in political and legal terms. In drawing artificial boundaries longitudes and latitudes, in other words *geometric data* is taken as basis instead of natural phenomena like mountains or lakes (Akipek 1986, 17). Hence, it can be said theoretically that boundaries in Cyprus will be in line with this system.

It is known that present boundaries in Cyprus were set to ensure the well-being of Turkish Cypriots in economic, political, social and security terms. As such, it means economic welfare, depth in security and unity in social life for Turkish Cypriots. The same is not true for Greek Cypriots. They assert that these boundaries are the result of the military intervention in 1974 which artificially divided the island into two. The boundaries of the TRNC which has one-third of the island come out as a disputed issue. However, the disputed nature of these boundaries does not mean that they do not exist. Hence, negotiations going on today mainly centre around giving a legal character to what already exists

Boundaries drawn according to latitudes and longitudes are also called “*geodesic or astronomic boundaries*” (Tekin 1993, 5). For example, a part of the boundary between the US and Canada is set as parallel 49° under the British-US Agreement acted on 6 May 1946. The boundary between South Korea and North Korea was set as latitude 38° upon a decision taken in 1945 (Akipek 1986, 17).

In the case of Cyprus, the boundary was set by the command of the UN Peacekeeping force after the events of 1963, which only meant a dividing line in east-west direction³ in

Nicosia. With the military intervention of 1974 this assumed a character beyond mere geographical division and turned out as the territorial border for Turkish Cypriots.

Another point is that geometric boundaries are set through geometric lines (Meray 1960, 330). Examples include the boundary between Egypt and Libya, Syrian and Jordan, Alaska and Canada (Meray 1960, 330) and some old colonial boundaries in Africa (Akipek 1986, 17). Further, *geometric lines* can also be observed in some treaties that Turkey acted with her neighbours (Tekin 1993, 5). These said it is possible to conclude that territorial boundaries of the Turkish and Greek federated states in Cyprus can be categorized as “artificial” since they are to be set by a political treaty.

1.3.2. Is it Possible to Draw Natural Boundaries in Cyprus?

Boundaries drawn on the basis of some natural elements like stream, mountains or lakes are known as ‘*natural boundaries*’ (Tekin 1993, 6). It is actually easier for adjoint states to set their boundaries on the basis of such natural phenomena.

Nevertheless, the term ‘*natural boundaries*’ should not be confused with ‘*Natural Boundaries Theory*’. This theory mostly emerged in international politics as a result of aspirations of expansion (Meray 1960, 331). According to this theory, natural geography also shows the borders of states. Hence, each state has the right to expand up to these ‘*natural*’, ‘*fair*’ and ‘*real*’ boundaries (1960). As can be inferred, the *Natural Boundaries Theory* implies a *political will* or *assertion* rather than being a legal norm. It is therefore not possible to set the boundaries of the two federated states in Cyprus this way. Under this theory, the Greeks want the Republic of Cyprus as the sole sovereign on the island, which is geared to eliminating the power to the north of the island which cannot be accepted by the Turkish side. Referring to natural boundaries in determining the territories of Turks and Greeks is not a realistic approach. This approach is mainly based on streams, mountains, lakes, etc. which is not relevant to Cyprus. In facts, borders on the island are mostly based on economic, social and security considerations and it is clear that future boundaries will have the same “artificiality” as well.

1.3.2.1. Can Mountains Serve as a Boundary in Cyprus? In fact, it is possible to draw a line between the two states by referring to mountains. But here, the question arises as to what part on these mountains should be adopted as boundary line. Still there are various opinions on where on the mountain the boundary should be drawn: These are expressed as ‘*peak line*’ and ‘*skirt line*’ (Tekin 1993, 6).

This approach does not seem to be valid in the case of Cyprus since there is no mountain range separating Turkish and Greek communities. As a matter of fact, while the *Five-finger* (*Beşparmak*) mountain range to the north of the island remains fully within the TRNC, the *Troodos* range is in the Greek territory.

1.3.2.2. Is a boundary by streams possible in Cyprus?

In fact, rivers may be used as boundary separating two states. But for a river to constitute a boundary it must have continuous flow regardless of seasons (Akipek 1986, 15). When it is agreed on accepting a river as a boundary between two states, it is still disputable on which part of the stream the boundary should pass. There are various opinions on this issue. Alternatives include 'bank line', 'middle line' or 'thalweg' (Tekin 1993, 7). However, none of these provide a correct approach to boundary drawing in Cyprus. One can find no continuously flowing stream around prospective boundaries in Cyprus.

It appears that the most rational way to settle the territorial boundaries of the parties in Cyprus would be an international treaty that may be altered with the consensus of the parties concerned.

1.4. Setting Boundaries for Autonomous or Canton Regions in Cyprus

One issue that both parties agree in Cyprus is related to the constitution of militia by the parties in their territories and the obligation prevent the use of such militia against the territory or population of the other federated state. Such obligations introduced by both Ghali and Annan Plans allow Turkey and Greece to take action against attempts to disturb the special status of Cyprus. Hence, relevant articles in the federal constitution of Cyprus must provide for this too. Further, the parties to the agreement will never allow any group or organization in their respective territories that act in the name of the other party.⁴ It must be added here that there is mention of *cantonal* or *autonomous* regions only in the Ghali Set of Ideas.⁵ The Annan Plan has no mention of such regions.

The issue in the Ghali Set of Ideas is locked in the following three points:

- (1) Karpas region as an autonomous entity subject to and under the protection of the Turkish Federated State,
- (2) Protection of status against any unilateral intervention,
- (3) Federated states accepting the obligation of preventing in their territories the establishment of bands and militia forces and their acts of attack or occupation targeting the other federated state.

Events developing after were not in line with *cantonal* or autonomous regions but for

unitary character of regions through territorial arrangements. As a result, it was preferred to ensure more migrants returning back to their usual places. While population transfer may maintain *bi-zonal* status, it may still dilute the fact of the presence of *two communities*.

To conclude, boundaries set on *cantonal* or *autonomous regions*⁶ are not fit for Cyprus given its present realities.

1.5. Border Authorities that are needed in Cyprus

For ensuring peace in the prospective new state in Cyprus, some measures need to be taken for a *moratorium* or a *transition period*. Particularly in the context of security in border zones and possible disputes in these zones, Turkish and Greek sides must designate local governors and officials to settle these disputes, identities of these officials must be mutually reported including any rotation or replacement. However, there is no mention of such a system in any UN plan for solution. The peace desired may be disturbed if such issues are added to many adapted to other adaptation problems inevitable in a transition period. It is therefore better if local authorities are assigned to the settlement of such disputes.

Accordingly, events or disputes arising in this context must be first addressed by first level local authorities of the two parties. Problems that cannot be settled in the first round of discussion may then be transferred to second-level border authorities.

Top-level border authorities in Cyprus must hold regular monthly meetings. But there may also be extraordinary gatherings upon the notification of one party to the other. Parties invited to such meetings must attend and any excuse for not attending must be reported to the other party.

Secondary-level authorities must meet twice week other than extraordinary meetings. Date, hours and venue of these meetings must be conveyed to parties at least two days in advance. Parties attending these meetings must keep documents in Turkish and Greek showing the issues discussed and decisions taken undersigned by both parties. To ensure continuity in these documents or records there must be a system transferring them to new staff assuming duty. The venue of these meetings may be in the territory of the either party or in an independent building on the basis of rotation.

A mutual agreement can be acted on this issue providing that primary and secondary level border authorities may be accompanied by secretaries, advisors, translators and, if needed, experts. These persons must be free to attend meetings with their official outwear and enjoy the right to physical integrity.

With this system suggested, border authorities of both sides in Cyprus will be able to operate as organs to settle various kinds of disputes. This means a system where solutions are sought at local level without expecting everything from the central government. The commission concerned will develop and present to the approval of both governments measures related to the territorial integrity, order and security of both federated states.

2. Analysis of Attitudes of Turks and Greeks to Territorial Arrangements

Given negotiations on Cyprus, it can be said that the new state will be a federal one probably on geographical basis. This, however, may happen in two ways. One is the Turkish opinion based of geographically separated bi-zonal territory⁷ where there are ethnically different two communities (Mango 2001, 34). The Greek opinion, on the other hand, is based on a unitary state with heterogenous elements inside. These two opinions widely diverge from each other as explained below:

The first possibility is with small cantons or provinces, but absolutely as a federative state. This may be possible by cantons established in areas where Turks are in majority. In fact, this situation was de facto in effect in Cyprus until 1974. Forms of this kind, however, did not provide sufficient guarantee for the security of Turks and, further, led to their economic blockage. Earlier, Turks who were living in small cantons faced difficulties in their inner transportation and communication.⁸ Before all, there were serious security problems while passing from one canton to another as Greeks put many barriers. Repeating the same, that is letting Turkish community live in small cantons may pose serious safety problems. This potential of constant threat and pressure makes it impossible for the Turkish community to accept this settlement. In fact, the same can also be said about Greek cantons remaining within the Turkish federated state. Hence, in building a new structure either cantonal system must be avoided totally or there must be one or two cantonal zones in each federated state to keep a balance. In fact, the implementation of cantonal system in the island runs counter to the reality of *two communities* and *two zones*. It therefore seems unpreferable.

Moreover, having small cantons on our time is not a good solution with respect to economic development. These cantons will keep both the Greek and Turkish communities under pressure and work against their economic autonomy. For the Turkish cantons in particular, it can be said that they will be integrated into Greek economy and even “melt down” among Greeks.

In small cantons the Turks may not be able to freely exercise their social and political rights. The same also applies to Greek cantons.

Denktash had said the following about the disadvantages of a multi-cantonal federated state:

We have seen and experienced the multi-cantonal system for the last 20 years. There are many soldiers and armaments around cantons... It is not certain what may happen in case contacts with the centre are cut for few days in case of a massacre. What may be thought as the best is that citizens living in some territories are held as hostages. The multi-cantonal system is not practical... No need to split once more in smaller pieces (Eroğlu 1975, 257).

The second possibility is the system of federated state in which Cyprus is divided into two bigger parts under two separate political powers. The present-day territorial status and de facto situation in fact makes this solution compulsory. The presence of two separate regions in Cyprus is possible only with two different states haven their authority on their respective territories. This state of affairs exists also in treaties establishing the state of Cyprus in 1960 and the present situation is not much different. Even the Annan Plan envisages a new state built upon two different communities. Hence even today it is possible for these two communities to come together on equal footing to establish a new state, but it is not as easy as it may seem.

First of all, the Turkish people in Cyprus want to exist as a sovereign power on a territory whose boundaries are clearly defined. Today, the existing government in Northern Cyprus represents a state using its legislative and executive powers on behalf of the Turkish community in the island. While Turkish Cypriots exercise this authority, they are not subject to the approval or endorsement of any other organ. It is therefore the manifestation of independence and sovereignty.⁹ The same is of course true for the Greek community. But, unlike Greeks, the Turks have no aspiration to be the only dominant power in the island.

2.1. Analysis of the Attitude of the Turkish Side

In fact, Turkish Cypriots seek to reduce the authority of the central government as far as possible by having a weak federation in the island. They want, in particular, a situation reminding wat was envisaged by the Swiss Constitution of 1848.

As it is known, the 1848 Swiss Constitution grants full authority to the central government in the areas of *foreign relations*, *national defence* and *foreign trade* (Coddling 1965, 24). It is of course true that the 1848 Constitution has changed a lot. The federal constitution today is marked by its liberalizing approach to issues such as *use of military force and legislation related to trade and industry* (1965, 136). There is also transfer of power and

authority from existing cantons to the federal government (1965, 203). There are constitutional amendments curtailing the authority of cantons and strengthening that of central government (Necatigil 1998, 178). Thus, all these may happen in Cyprus in the course of time. Timing is important since hasty initiatives at the outset may further increase unrest in and mutual mistrust between communities and lead to short-life for a state to be established. It is better to give coming generations opportunity to give effects to such changes since they may be more tolerant than their predecessors.

The *principle of equality* is above all for the Turkish community in Cyprus and an issue in which no compromise can be made. In fact, the *principle of equality* comes to the fore as the most critical element in the teaching of federalism. A federation signifies a consensus between at least two ethnically different communities or peoples. It is a criterion for a federation and it is impossible for the Turkish side to abandon this principle.

Another issue is related to the *population* of federated states in the federation. There are opinions that federations cannot be established since representation on the basis of proportion of population will not bring equal representation (Laipson 1990, 7). However, population is not a very important issue in federations. For example, according to year 2000 population data, the population of the state of California (22,294,000) is 55 times larger than that of Alaska (403,000) and 47 times that of Wyoming (468,900) (Necatigil 1998, 179) while they are equally represented in the US Senate. Another example can be given from Switzerland. While the Zurich Canton (1,112,000) is 32 times more populated than the Uri Canton (Necatigil 1998) they are represented equally in the Federal Assembly.

All these have been serious issues in negotiations in Cyprus starting from 1968 when talks between communities started. It can be inferred from this that the working of a federal system requires fair territorial arrangements, which is in turn determined by criteria used in territorial arrangements. The attitude of the Turkish side in this respect can be outlined as follows:

1. Territorial arrangements must be made, before all, by taking into consideration the 1977 Summit Agreement, economic productivity, production and proprietorship. Any agreement must be a part of a whole and respect security criteria.

2. Territories of states to constitute the federation must be delineated as agreed by the parties and described in detail in the Federal Constitution. The boundaries of federal republics must be untouchable and unchangeable reserving for British bases on the island.

3. Those who are displaced as a result of territorial arrangements do not have to move to undesired and unfavourable places. In particular, there must be no agreement which entails mass replacement and migration of Turkish Cypriots.

4. It must be accepted that territorial arrangements may also include those related to *Morphou (Güzelyurt)* and *Varosha (Maras)*.

5. But this issue should be addressed only after having settled other issues.

These suggest that the Turkish community in Cyprus is for a two-community and two-region federal solution and adopts the approach “*territory for a viable solution*” (İsmaıl 1998, 27). In fact, this approach derives from the application of the ‘*take-give*’ technique in the solution of the Cyprus problem.

Thus, the Turkish side accepts limiting its territory as 29% + (Tamçelik 2000, 403-4). It must be noted here, however, that the Turkish side states that the map can be drawn only after reaching an agreement on the constitutional provisions of the federation and the Greek side accepts division of authority within the federal system (Tamçelik 2000).

The issues of *territory* and *migrants* have been addressed in many negotiations conducted so far (Gürel 1992, 17; Deliceirmak 1993, 122). Yet, in the federation to be established in Cyprus *geographical aspects* of the issue must be above all in terms of importance. It is not possible to mention any federation not based on *geography*. According to the Turkish thesis, therefore, accepting federation means accepting this principle as well. Federations recognize and cover the *territorial integrity* of federated states (“Kıbrıs Sorunu [The Cyprus Problem]” 1975, 9). But *geographical partition* in each federation can be made by referring to different measures and such may be the case in Cyprus as well. It is for this reason that there are no exactly identical federal states today. For example, no resemblance can be established between Switzerland and the former USSR. Even, there cannot be any single population measure or geographical basis for federated states in the same federation.

Based on these, Turkish Cypriots assert, in case there will be a federation, it must be on *geographical basis* and *bi-zonal character* must be maintained to ensure security.¹⁰ This means that Turkish Cypriots want the existence of two sovereign states in the federation each of which representing one of the two communities existing in the island. Each constituent state must be governed independently by its people; each must have its constitution and corresponding political structures.¹¹ Further, the territorial integrity and borders of constituent states have to be guaranteed for¹² and never ‘*violated*’ in any circumstance.¹³

After all these it can be said that it is quite difficult for the Turkish side to give concessions on political equality, bi-zonal character, rights to self-determination and sovereignty, and Turkey's active role as a guarantor.

2.2. Analysis of the Attitude of the Greek Side

For Greek Cypriots one of the most pressing issues in a comprehensive agreement is related to *territory* without any doubt. The issue of territory is directly related to the boundaries of the federated state, property and return of migrants. So, they want the best solution for themselves without delay.

But what Greek Cypriots understand from related arrangements is all Greeks returning to their old places, protection of their property rights and setting of the boundaries of federated states (Necatigil 1998, 386). Given this, the aims of Greek Cypriots in issues of territorial and administrative boundary setting can be expressed as:

- (1) Land for peace, and
- (2) Land for a viable solution.¹⁴

The Greeks prepared a two-option plan for this to happen. In the first option, *smaller* the surface area of land to be transferred to the Greek Administration, *more* should be the Greek population in the Turkish zone. So, the Greeks have set an inversely proportional relationship between *territory* and *migrants*. In such a case attention will be paid to have Greek population concentrated in bigger towns for security reasons.

In the second option, the surface area of territory under Turkish administration will be reduced to 20% that will make that part homogenous. This 20% will be from the present 36.5%

This means that the plan suggested by Greek Cypriots establishes a negative correlation between the surface area of administrative boundaries and the number of migrants to return; one will increase as other decreases.

In fact, this model is largely applied in the Ghali Set of Ideas and the Annan Plan. It appears in maps prepared that the model was tried. As can be seen from these maps, boundaries of two federated states and surface area of the territory to be left to Greeks are closely related to the idea of enabling displaced persons to return back to their property. This link exists in the Annan plan as well. According to this model, higher the number of migrants enabled to return larger will be the surface area of Turkish region. Here we see a positive correlation between the size of territory and number of migrants.

It is obvious that discussions about territorial arrangements will have no meaning unless the parties have settled all other issues. Yet even UN Secretary Generals did not miss the chance of existing pressure on this issue. The UN is convinced that the parties could not make sufficient progress in issues of *territorial arrangements* and return of *displaced persons*. As a result, Cuellar, Ghali, Annan and finally Ban-ki-Moon had to intervene and examined what can be done with territorial arrangements and the state of migrants.

However, upon instant rejection of many proposals by the Greek Administration, talks between the parties proved to be futile. The UN too had to admit that there is deep mistrust between the parties.

In fact, all these show that the Greek Administration unwillingly accepts federation-based and bi-zonal solution for the island (Denker 2001, 57). They know well that the idea of Enosis will remain a lost cause in history if they say 'yes' to a bi-zonal federation.¹⁵

While the Turkish side in particular wants both communities to without diluting *bi-zonal status*¹⁶ the Greek side considers this as limitation to freedoms and says any citizen should be able to live wherever he wants (İsmail 1998, 433). In fact, the Greeks believe that the island will be completely "*Turkified*"¹⁷ in case their demands are not met. While accepting federation, the Greek Cypriots made this acceptance conditional that federated states would never think about *breaking apart* from the federal constitution or becoming a *separate* political entity (Clerides 1991, 105; Necatigil 1998, 84).

It appears that setting the boundaries of federated states stands as one of the most important issues between the parties (Laipson 1990, 7). In fact, the Greeks managed to put pressure on the Turkish side on this issue by not accepting the Annan Plan. Pressures on the Turkish side focus on returning some areas in *Varosha (Maras)* and *Morphou (Güzelyurt)*.¹⁸

Conclusion

After all, texts in relation to the Cyprus issue and expected to be final must be prepared with an eye on ease in implementation and foundations of the peace established.

One-third of present-day world population is governed by federative states and there may be differences in authorities and statuses of federated states. For example, cantons in Switzerland can act customs and border agreements with third parties and former USSR republics could have membership to the UN.

Thus, a *federal state* model will be preferred while giving a new status to Cyprus. But this preference brings along an important point to take notice of: There must be a logical link between authorities left to the central state and authorities of federated states. The rights of a

federated state on its administration must be more than what is left to the central authority. The territorial boundaries of federated states have their importance here. Whatever method is used, negotiations will proceed on the basis of 'give-take' since it is a political issue. Importance must be attached to sovereignty rights after boundaries have become definite. Even if federation is accepted in Cyprus, the unique will of the federal state may gain more dominance in time and start eroding the rights of federated states.

Another point worth attention is how to determine territorial and sovereign boundaries of constituent states. Here, there is need to attach importance to *quantitative* rather than *qualitative* values. This quantitative aspect must be based on two main elements:

- (1) Any proposal in Cyprus relating to territory must be supportive of definite, sustained and fair solution. These proposals must remain in reasonable limits, facilitate solution, and avoid creating some new problems that threaten the status of the parties.
- (2) The constitution to be adopted must guarantee an independent state of Cyprus with two zones and communities their right to self-government and peaceful co-existence.

Parties must observe and maintain values mentioned above to establish a viable order in Cyprus, which, in turn, requires good faith and tolerance.

References

- Akipek, Ömer İlhan. 1986. Devletler Hukuku şahıslarında Devlet. Ankara: Balkanoğlu Matbacılık.
- Alasya, Halil F. 1989. “Kıbrıs'ta kayıplar Meselesi.” Türk Kültürü, no: 309 26:5-11.
- Başeren, Sertaç Hami. 2010. Dispute Over Eastern Mediterranean Maritime Jurisdiction Areas. İstanbul: Publications of Turkish Maritime Research Foundation.
- “Başpiskopos: Kıbrıs elden gidecek Diyor.” In. 1992. Newspaper Eleftherotipia, no. 874, p.3.
- Beratli, Nazım. 1991. Kıbrıs'ta Ulusal Sorun. Lefkoşa: Khora Yayınları.
- Clerides, Glafkos. 1991. Cyprus: My Depositin. Vol. IV. Nicosia: Alithia Publishing Co. Ltd.
- Codding, George Arthur. 1965. The Federal Government of Switzerland. Boston: Palala Press.
- Çay, Abdülhalük. 1989. Kıbrıs'ta Kanlı Noel Ankara: TKAE Yayınları.
- Deliceirmak, Orbay. 1993. Hakkılık ve kararlılık : Tepkiler Demeti. Lefkoşa: Tezel Ofset.
- . 1997. “Toprak konusu ve Rum tutarsızlıkları 1964-1996 [The Territorial Issue and Greek Inconsistencies 1964-1996].” In Published Specific Report. Nicosia: The Presidential Records of TRNC.
- Denker, M. Sami. 2001. Kıbrıs sorunu: Bir millet ve devletin Yaşama Hakkı. Ankara: Türk Metal Sendikası Araştırma Bürosu Yayınları.
- Denktaş, Rauf Raif. 1975. “Niye ayrı Devlet?” In Zaman Gazatesi, no. 56621, p.2.
- Dougherty, James E., and Jr. Robert L. Pfaltzgraff. 1992. Antagônistikés Theôries Diethnôn Sxeseôn: Mia Synolikê Apotimêsê [Contending Theories of International Relations]. Vol. 1. Athena: Papazisi.
- Eroğlu, Hamza. 1975. Kıbrıs uyuşmazlığı ve Kıbrıs Barış Harekâtı. Ankara: Emel Matbacılık.
- “Gali Fikirler Dizisi [Ghali Set of Ideas].” 2011. Accessed 12 March http://www.trncinfo.com/_images/belgeler/1/1992%20Gali_Fikirler_Dizisi.pdf.

Gönlübol, Mehmet, Cem Sarar, Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, A. Halûk Ülman, A. Suat Bilge, Duygu Sezer, and Ömer Kürkçüoğlu. 1996. *Olaylarla Türk Dış Politikası: 1919-1995*. 9. Baskı ed. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Göze, Ayferi. 1959. *Devletin ülke unsuru, sınırları ve devletle olan Münasebeti*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.

“Greek Cypriot Anti-Federation Statements.” In. 1998. Nicosia: Ministry of Foreign Affairs and Defence Turkish Republic of Northern Cyprus.

Gürel, Şükrü S. 1992. “Çözülüşe neden olmayan bir Çözüm.” In *Hürriyet Gazetesi*, no. 322154, p.17.

———. 1993. *Tarihsel boyut içinde Türk Yunan İlişkileri : 1821-1993*. Ankara: Umit Yayıncılık.

Heraclides, Alexis. 2002. *Yunanistan ve Doğudan gelen tehlike: Türkiye Türk Yunan ilişkilerinde çıkmazlar ve çözüm yolları*. 1. Baskı ed. İstanbul: İletişim Yayınları.

“Hıristostomos: iki bölgelik Tehlikelidir.” In. 1997. *Newspaper Fileleftheros*, no. 9551, p.10.

“Hıristostomos: iki bölgelik Tehlikelidir.” In. 1998. *Newspaper Mahi*, no. 332, p.10.

İsmail, Sabahattin. 1998. *Kıbrıs üzerine Bildiriler*. Lefkoşa: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi (CYREP) Yayınları.

Keser, U. 2006. *2004 Referandum Döneminde Kıbrıs ve Yaşanan Gelişmeler*. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 13(5), 173-188.

“Kıbrıs Sorunu [The Cyprus Problem].” In. 1975. Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.

“Kıbrıs sorununun kapsamlı Çözümü: 30 Mart 2004 [Comprehensive Solutions to the Cyprus Problem: 30 March 2004].” In. 2004. *UN Proposals and Annan Plan*. TRNC Presidential Archive.

Laipson, Ellen B. 1990. “Cyprus: Status of U.N. Negotiations.” In. Washington: USA Foreign Affairs and National Defense Division.

Mango, Andrew. 2001. “Avrupa'nın içinde nasıl bir Kıbrıs.” In *Kıbrıs Sorunu ile İlgili Yeni Görüş Açılımları*, 31-8. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.

Meray, Seha L. 1960. Devletler Hukukuna Giriş. Vol. 1. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Necatigil, Zaim M. 1998. The Cyprus Question and The Turkish Position in International Law. 2. Edition ed. London: Oxford University Press.

O'Loughlin, John, and Heske Henning. 1991. "From 'Geopolitics' to 'Geopolitique': Converting A Discipline for War to A Discipline for Peace." In The Political Geography of Conflict and Peace, 141-58. London: Belhaven Press.

O'Tuathail, Gearoid. 1996. Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space. London: University of Minnesota Press.

Oberling, Pierre. 1982. The Road to Bellapais, The Turkish Exodus to Northern Cyprus. New York: Columbia University Press.

Parker, Geoffrey. 1998. Geopolitics: Past, Present and Future: Pinter Pub

"Rum Basın Bülteni [Greek Press Bulletin]." In. 1992. 4. Turkish Agency Cyprus Archieve.

Tamçelik, Soyalp. 2000. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Kıbrıs'la ilgili 789 sayılı kararı ve buna bağlı toprak hukuku. Paper presented at the III. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi 13-17 Kasım 2000.

———. 2008a. 20. yüzyılda Kıbrıs'taki iç göç hareketleri ve toplumsal özellikleri. Paper presented at the 1. Uluslararası Kıbrıs Sempozyumu Bildiri Kitabı-I (21-23 Kasım 2008).

———. 2008b. "Kıbrıs meselesinin çözüm Plânları : BM'nin 789 kararına göre." Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

———. 2010. Kıbrıs için düşünülen Federal anayasanın Özellikleri: Zirve Üniversitesi Orta Doğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (OSAM) Stratejik Analiz Serisi

———. 2011. Türk Cumhuriyetleri açısından KKTC'nin tanınma olgusu ve esasları. Paper presented at the 21. Yüzyılda Türk Dünyası Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı – 2-5 Aralık 2010, Ankara, December.

Tamçelik, S. 2015. Kıbrıs'ta Çözüm için Ortaya Çıkan Gali ve Annan Planlarının Temel Özellikleri. The Journal of Academic Social Science Studies(32), 63-83.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Tekin, Kazım. 1993. "Türkiye'nin Kara Sınırları ve Komşularıyla Sınır İlişkileri." Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tunander, Ola. 1997. "Introduction." In *Geopolitics in Post-Wall Europe: Security, Territory and Identity*, edited by Ola Tunander, Pavel Baey and Victoria Ingrid Einagel, 2-18. London: PRIO.

"Turkey, Greece, and NATO: The Strained Alliance." In. 1980. A Staff Report. U.S. Senate, Committee on Foreign Relations.

Tülümen, Turgut. 1998. *Hayat boyu Kıbrıs: Hatıra*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Notes

¹ For further information see (Başeren 2010).

² For detailed description and coordinates of boundaries between constituent states see: Kıbrıs sorununun kapsamlı Çözümü: 30 Mart 2004 [Comprehensive Solutions to the Cyprus Problem: 30 March 2004], (TRNC Presidential Archive, File: UN Proposals – Annan Plan, 2004).

³ Upon Turkey's unilateral act by using her status as a guarantor state, Makarios phoned Dr. Kuchuk (*Küçük*) and Rauf Denktash and asked for a meeting to be held at the British High Commission. The “*Green Line*” agreement concluded at the meeting led to the division of Nicosia for further information see: Oberling (1982, 74-7); Alasya (1989, 5); Çay (1989, 73-84); Gürel (1993, 56-9); Gönlübol et al. (1996, 380-2).

^{iv} There are provisions related to this in the Ghali Set of Ideas Articles 13 and 60 and in Article 6/4 of *in* “*Part II: General Provisions*” of the Annan Plan. For further information see: Kıbrıs sorununun kapsamlı Çözümü: 30 Mart 2004 [Comprehensive Solutions to the Cyprus Problem: 30 March 2004], (TRNC Presidential Archive, File: UN Proposals – Annan Plan, 2004), http://www.trncinfo.com/_images/belgeler/1/1992%20Gali_Fikirler_Dizisi.pdf

⁵ For further information see: (Tamçelik 2008b, 684-5).

⁶ For canton boundaries in the (“Gali Fikirler Dizisi [Ghali Set of Ideas]”), see also (Tamçelik 2008b, 1093; 2010, 38).

⁷ The US, for example, recognizes the divided status of the island as a “*political reality*”. While the two communities were earlier considered as culturally separate now it is recognized that they are separate in “*physical and political terms*” as well. See also (“Turkey, Greece, and NATO: The Strained Alliance” 1980, 49, 53).

⁸ Tamçelik (2008a, 209-56).

⁹ For information relating to the independence of the TRNC see: Tamçelik (2011, 98-126).

¹⁰ 1990 yılında sunulan 27 sayfalık Türk Önerileri [The 27 pages long Turkish Proposals made in 1990], (TRNC Presidential Archive, 1990), 1.

¹¹ 1990 yılında sunulan 27 sayfalık Türk Önerileri [The 27 pages long Turkish Proposals made in 1990], (TRNC Presidential Archive, 1990), 1.

¹² 1990 yılında sunulan 27 sayfalık Türk Önerileri [The 27 pages long Turkish Proposals made in 1990], (TRNC Presidential Archive, 1990), 1.

¹³ 1990 yılında sunulan 27 sayfalık Türk Önerileri [The 27 pages long Turkish Proposals made in 1990], (TRNC Presidential Archive, 1990), 1.

¹⁴ See “Letter to UN Secretary – General from President Denktash Dated 21 November 1994”, TRNC Presidential Archive, File: Letters, Date: 1994, see also Clement H. Dodd, *The Cyprus Issue: A Current Perspective* (Cambridgeshire, United Kingdom: Eothen Press, 1995), 30.

¹⁵ Rauf R. Denктаş, “Niye Ayrı Devlet?”, Newspaper Zaman, December 19, 1975, 2.

¹⁶ (“Gali Fikirler Dizisi [Ghali Set of Ideas]”) Accessed 12 March 2011. http://www.trncinfo.com/_images/belgeler/1/1992%20Gali_Fikirler_Dizisi.pdf

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

¹⁷ For this issue see: “Hristostomos: İki Bölgelilik Tehlikelidir”, Newspaper Eleftheros, August 17, 1997, 10; “Başpiskopos: Kıbrıs Elden Gidecek Diyor”, Newspaper Eleftherotipia, September 28, 1992, 3; “Greek Press Bulletin”, Turkish Agency Cyprus Archive, September 28, 1992, 4; “Hristostomos: İki Bölgelilik Tehlikelidir”, Newspaper Mahi, April 30, 1998, 10; see also Orbay Deliceirmak, *Toprak konusu ve Rum tutarsızlıkları 1964-1996 [The Territorial Issue and Greek Inconsistencies 1964-1996]* (Nicosia: The Presidential Records of TRNC, 1997), 85; *Greek Cypriot Anti-Federation Statements* (Nicosia, Ministry of Foreign Affairs and Defence Turkish Republic of Northern Cyprus, 1998), 10.

¹⁸ See “Vasiliu: Rumlar Trajik Noktaya Vardırıldı”, Newspaper Kıbrıs, June 18, 1993, 18; “Vasiliu’nun Tavizleri”, Newspaper Eleftherotipia, November 13, 1992, 4; “Greek Press Bulletin”, Turkish Agency Cyprus Archive, November 13, 1992, 4; Hüseyin Alkan, “Planda taraflar neyi İstemiyor?”, Newspaper Hürriyet, December 8, 2002, 14, see also Zaim M. Necatigil, *The Cyprus Question and The Turkish Position in International Law* (London: Oxford University Press, 1998), 387.

Gerçekleşmeyen Bir Amerikan Rüyası: Chester Projesi

Yeter MENGEŞ¹

Özet

On yıllarca süren savaşlar sonucunda tüm maddi kaynaklarını büyük ölçüde tüketerek dağılan Osmanlı İmparatorluğu sonrasında Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Anadolu topraklarında verilen Kurtuluş Savaşı sonucunda kurulmakta olan yeni Türkiye devleti kalkınma ve çağdaşlaşma için stratejik yatırımlar ve bunun için gereken yeni kaynaklara ihtiyaç duymaktadır.

Lozan Barış Konferansı'nda karşı karşıya bulunduğu Batılı devletler tarafından kurulan kurtlar sofrasında yalnız kalmanın sıkıntılarını yaşayan Türkiye, Anadolu üzerinde diğer emperyalist devletler gibi emelleri olmadığı değerlendirilen ABD'nin desteğini aramaktadır. Bu safhada Türkiye, Anadolu ve Mezopotamya'da demiryolu yapımı ve petrol dâhil olmak üzere demiryolu güzergâhında maden işletilmesini kapsayan Chester Projesi'ne sıcak bakmaktadır. Türk hükûmeti hem bu projenin sağlayacağı politik ortam sayesinde Lozan Barış Konferansı'nda Batılı emperyalist devletler karşısında siyasal denge sağlayabileceğini ve hem de ülkenin çok ihtiyaç duymakta olduğu ekonomik ve sosyal kalkınma için gereken altyapı yatırımlarını çok fazla taviz vermeden gerçekleştirebileceğini değerlendirmektedir. Chester Sözleşmesi'nin Lozan Barış Konferansı ara döneminde TBMM tarafından onaylanması bu bakımdan önemli bir siyasal hamle olarak göze çarpmaktadır.

ABD hükûmeti ise "açık kapı" ve "fırsat eşitliği" politikası çerçevesinde ve Musul'un Türkiye toprakları dışında kalması olasılığını da dikkate alarak çekimser bir yaklaşım sergilemektedir. Bu arada Standard Oil Şirketi'nin başı çektiği diğer ABD petrol şirketleri bir taraftan da Mezopotamya petrollerinden pay almak maksadıyla girişimlerde bulunmaktadır.

Lozan Barış Antlaşması'nda Musul bölgesinin Türkiye sınırları içinde kalmamasıyla Chester Projesi'nin cazibesi azalacak, mali sıkıntılar yaşayan şirketin gerekli finansmanı temin edememesi neticesinde proje başlatılmayınca Türk hükûmeti tarafından imtiyaz sözleşmesi iptal edilecektir.

Bu çalışmada ABD, İngiliz diplomatik belgeleri ile dönemin TBMM zabıt cerideleri, Cumhuriyet arşivi kayıtları ve telif eserlerden faydalanılmıştır. Makalenin amacı Chester Projesi'nin tarihsel arka planına ışık tutmak ve incelenen dönemdeki Türk dış politikasının değerlendirilmesine katkıda bulunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Chester Projesi, Lozan Barış Konferansı, Musul, Petrol.

An Unrealized American Dream: The Chester Project

Abstract

The new state of Turkey, which was established as a result of the War of Independence fought in Anatolian lands under the leadership of Mustafa Kemal Pasha after the Ottoman Empire collapsed by depleting all its financial resources as a result of decades-long wars, needs strategic investments and new resources for development and modernization.

Turkey, which is experiencing the difficulties of being left alone in the table of wolves set up by the Western states it faced at the Lausanne Peace Conference, is seeking the support of the USA, which is considered to have no ambitions in Anatolia like other imperialist states. At this stage, Turkey is positive about the Chester Project, which includes railway construction in Anatolia and Mesopotamia and mining operations,

¹ Dr, ymenges@yahoo.com, İzmir.

including oil, along the railway route. The Turkish government considers that thanks to the political environment that this project will provide, it will be able to achieve political balance against the Western imperialist states at the Lausanne Peace Conference and also realize the infrastructure investments required for the economic and social development that the country needs without making too many concessions. The approval of the Chester Convention by the Turkish Grand National Assembly during the interim period of the Lausanne Peace Conference stands out as an important political move in this respect. The US government, on the other hand, displays a hesitant approach within the framework of its "open door" and "equal opportunity" policy and considering the possibility of Mosul remaining outside Turkish territory. Meanwhile, other US oil companies, led by Standard Oil Company, are also making attempts to get a share of Mesopotamian oil.

With the Mosul region not remaining within the borders of Turkey in the Lausanne Peace Treaty, the attractiveness of the Chester Project will decrease, and the concession agreement will be cancelled by the Turkish government when the project cannot be started as a result of the company experiencing financial difficulties and being unable to obtain the necessary financing.

In this study, US and British diplomatic documents, Turkish Grand National Assembly minutes, Republic archive records and copyrighted works were used. The aim of the article is to shed light on the historical background of the Chester Project and to contribute to the evaluation of Turkish foreign policy in the period under review.

Key Words: Chester Project, Lausanne Peace Conference, Mosul, Oil.

Giriş

ABD’li Chester grubu, 1908-1914 ve 1922-1923 yıllarında Türkiye’de demiryolu yapımı ve maden işletmeciliği imtiyazları almak amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Her iki dönemde Türkiye’de iktidarda bulunan hükûmetlerin Batı medeniyetini örnek alarak "modernleşme" politikası izledikleri, "milliyetçi" ve "anti-emperyalist" oldukları dikkat çekmektedir.

Anadolu ve Mezopotamya’da demiryolu ve maden imtiyazını içeren projenin ortaya çıktığı dönemlerde Türkiye’nin ekonomik durumu ve ihtiyaçları dikkate alındığında Chester Projesi’nin Türkiye’nin kalkınmasına katkı bakımından oldukça önemli fırsatlar yaratabileceği görülmektedir.

Chester imtiyazının özellikle 1922-1923 yıllarında "*anti-emperyalist*" bir savaş sonrasında yüzyıllardır ihmal edilmiş olan Anadolu coğrafyasında zaten oldukça zayıf olan mevcut altyapısı büyük ölçüde tahrip olmuş, şehir ve kasabaları yanmış yıkılmış olan Türkiye’de gündeme gelmesi ve bu projenin Kurtuluş Savaşı’nda doğrudan mücadele edilmiş olan Batılı büyük devletler olan İngiltere, Fransa ve İtalya’nın dışında ABD’li bir şirket tarafından gerçekleştirilmesi ihtimali iyimser bir hava yaratmıştır.

Diğer yandan Lozan Barış Konferansı görüşmelerinde İngiltere, Fransa ve İtalya gibi Batılı büyük güçler karşısında tek başına mücadele etmek zorunda kalan Türk hükûmeti tarafından görüşmelere gözlemci statüsünde katılan ancak görüşmelerde etkili olmaya çalışan ABD bir denge unsuru olarak kullanılmaya çalışılmıştır.

Savaş sonrası ekonomik büyüme için Batı destek ve kredisine ihtiyaç duyulan bir süreçte Lozan Barış Konferansı görüşmeleri ara döneminde gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi'nde yabancı sermayeye karşı olunmadığı şeklindeki açıklamanın bu bağlamda değerlendirilmesi gereklidir. Nitekim bundan sonra Chester sözleşmesi Lozan Barış Konferansı ikinci dönemi başlamadan kısa bir süre önce TBMM'de onaylanmıştır.

1. Chester Projesi'nin Öncesi (1908-1914)

Colby Mitchell Chester² ve Chester grubunun adı ilk defa 1908 yılında İskenderun-Halep arasında inşa edilmesi öngörülen bir demiryolu projesi için Osmanlı hükûmetine yapılan imtiyaz başvurusu ile gündeme gelmiştir. Bu proje kapsamında hazırlanan sözleşme onaylanmak üzere 1909 yılında Meclis-i Mebusan'a gönderilmiş ancak o sıralarda devam etmekte olan Bağdat Demiryolu Projesi³ sebebiyle Almanların sert muhalefetine neden olarak onaylanmamıştır.

Chester grubu tarafından 1909 Kasım ayında kurulmuş olan *Ottoman-American Development Company* (OADC-Osmanlı Amerikan Kalkınma Şirketi) daha kapsamlı bir proje olan; Sivas-Harpüt-Ergani-Diyarbakır-Musul-Kerkük-Süleymaniye demiryolu hattı ile Samsun, Van ve Akdeniz kıyısına ayrı bağlantılar içeren bir demiryolu imtiyaz projesi ile ortaya çıkmıştır.⁴

Gerek Bağdat demiryolu projesi ve gerekse Chester projesi o sırada Anadolu'da mevcut kısa ve bölgesel demiryolları ile kıyaslandığında mevcut hatlardan farklı olarak birer gelişme

² *Colby Mitchell Chester: (1844-1932)*: Colby M. Chester ilk defa ABD hükûmetinin resmî temsilcisi olarak 1900-1901 yıllarında İstanbul'a komutanı olduğu USS Kentucky savaş gemisi ile gelmiştir. Bu gelişin amacı Anadolu'da Ermeni ayaklanmasının bastırılması esnasında ABD mallarında meydana gelmiş olan hasarın tazmin edilmesi konusunda görüşmeler yapmaktır. Bu ziyaret esnasında Chester, Osmanlı sarayında büyük bir ilgi ile karşılanmış, Osmanlı devlet adamları tarafından ABD'den savaş gemisi satın almak talebi gündeme getirilmiştir. 1903 yılında amiralliğe terfi eden Colby M. Chester, 1906 yılında tümamiral rütbesiyle emekliye ayrılmıştır.

³ *Bağdat Demiryolu projesi*: Konya'dan Bağdat'a ulaşmak üzere 1903 yılında yapımına başlanmış olan ve 1597 km. uzunluğundaki demiryolu hattıdır. Hattın yapım ve işletmesi 1903 yılında, 99 yıllığına Alman sermayeli Anadolu-Osmanlı Demiryolu Şirketi'ne verilmiştir. Bağdat Demiryolu projesi hakkında detaylı bir değerlendirme için bkz. Edward Mead Earle, *Bağdat Demiryolu Savaşı*, (Çev. Kasım Yargıcı), Milliyet yay., İstanbul, 1972.

⁴ Anadolu'da bu tarihlerde; Ege Bölgesi'nde İzmir-Aydın (610 km) ve İzmir-Kasaba (695 km) hatları olarak, diğer bir şebeke şeklinde ve Anadolu Demiryolları (toplam 2424 km) adı altında İstanbul-İzmit-Bilecik-Eskişehir-Ankara, Eskişehir-Konya demiryolları mevcut bulunmaktadır. Bunlardan başka Bursa-Mudanya (42 km), Ankara -Yahşihan (80 km) hatları da vardır. Diğer yandan Osmanlı Devleti'nin en büyük projesi olan Hicaz Hattı (Şam-Medine) 1908'de 1464 km. olarak tamamlanmış durumdadır. Bunlara ilave olarak Osmanlı topraklarında Rumeli'de ve Mısır'da inşa edilmiş demiryolları da mevcuttur. Osmanlı Demiryolları hakkında bir çalışma için bkz. Murat Özyüksel, *Osmanlı İmparatorluğunda Nüfuz Mücadelesi, Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul, 2013.

(master) planına sahip ve kalkınma projeleri olarak dikkat çekmektedir. Bu projeler sadece maddi anlamda ve geniş bir coğrafyaya hitap etmesiyle değil, madencilik, liman yapım ve işletmeciliği ve tarım gibi farklı alanlardaki girişimler ile ülkenin toptan kalkınmasına hizmet edebilecek özelliklere sahip bulunmaktadır.⁵

OADC Mart 1910'dan itibaren Osmanlı hükûmeti ile yaptığı görüşmeler neticesinde bir ön anlaşma sağlamış ve bu anlaşma onaylanmak üzere Mayıs 1911'de Meclis-i Mebusan'a getirilmesine rağmen yapılan görüşmeler sonucunda gereken onay alınamamış⁶ ve teklif geri çekilmiştir⁷. Osmanlı Devleti ile İtalya arasında Eylül 1911'de Trablusgarp Savaşı'nın başlamasının da bu onayın alınamamasında katkısı olmuştur.

1912 yılında *Turkish Exploration Company* (TEC) adı ile kurduğu şirket vasıtasıyla ABD sermaye grupları ile ortaklık arayan Chester, 1913 yılında New Jersey'de kurulan *Ottoman-American Exploration Company* (OAEC) aracılığı ile İstanbul'da yoğun bir faaliyet içine girmiştir. OAEC bu imtiyazı elde edemeden 1 Ağustos 1914 tarihinde Almanya'nın Rusya'ya savaş ilanı ile başlayan Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'nin de 29 Ekim 1914 tarihinde katılması ile projeler rafa kaldırılmıştır.

2. Chester Projesi'nin Yeniden Gündeme Gelmesi

Chester ve yeni grubu 1920 yılından itibaren ABD hükûmetinin desteğini de alarak Anadolu'da demiryolu, maden, petrol imtiyazı almak üzere çeşitli girişimlerde bulunmaya başlamıştır. ABD hükûmeti ise bu safhada Anadolu ve Mezopotamya petroleri konusunda devam etmekte olan paylaşım savaşından zararlı çıkmaktan endişe etmekte olduğundan bu konuda girişimlerde bulunan ABD firmaları arasında tercihte bulunmak istememekte, dolayısıyla "açık kapı", "fırsat eşitliği" prensiplerini öne sürerek girişimci şirketler arasında herhangi bir tercihte bulunmamaktadır.

Bu dönemde Lord Curzon tarafından ABD'nin Londra büyükelçisine verilen memorandum önemli bilgiler içermektedir. Memorandumda; Mezopotamya'daki petrol sahalarının Sultan II. Abdülhamit tarafından 1888 ve 1898 yıllarında hazine-i hassa kapsamına alındığı, daha sonra bunların 1908 ve 1909'da maliye bakanlığına devredildiği belirtilmektedir. Sadrazam Said Halim Paşa tarafından 28 Haziran 1914 tarihinde İngiliz büyükelçiye verilen resmî mektup ile Mezopotamya'da bilinen ve keşfedilecek petrol sahalarının imtiyazının İngiliz-Alman sermayeli *Turkish Petroleum Company* (TPC)⁸'ye

⁵ Bilmez Bülent Can, "Suya Düşen Tatlı Bir Hayal: Chester Projesi 1922-1923", *Kebikeç*, Sayı.11/2001, ss.165-204.

⁶ Hasan Taner Kerimoğlu, "Yeni Bilgiler Işığında Chester Projesi'nin İlk Başvuru Süreci, 1908-1912", *ÇTTAD*, XX/41, (2020/Güz), ss.415-446.

⁷ Tevfik Çavdar, *Millî Mücadelenin Ekonomik Kökenleri*, Köz yay., İstanbul, 1974, s.111-113.

⁸ *Turkish Petroleum Company* (TPC): 1912 yılında Mezopotamya petroleri için rakip firmaların bir araya gelerek kurmuş oldukları petrol şirkettir. Kurucular: Anglo-Persian Oil Company (%50), Deutsche Bank

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

verilmesine muvafakat edildiği kaydedilen memorandumda, savaştan sonra Alman hisselerinin önce İngiltere'ye geçtiğini ve sonrasında San Remo Petrol Anlaşması ile Mezopotamya petrolerinin Suriye üzerinden Akdeniz'e ulaşmasını temin edecek tesislerin yapımı karşılığında Fransızlara devredildiği kaydedilmektedir.⁹

Amiral Chester, 24 Mayıs 1921 tarihinde ABD Dışişleri Bakanı Charles Evans Hughes'i¹⁰ ziyaret ederek bir görüşme yapmakta ve OADC hakkında bilgi vererek Chester projesinin yeniden peşine düşüleceğini belirtmektedir. Chester, Ankara hükûmeti ile Fransızlar arasında görüşmelerin sürdüğü ve bir anlaşmaya varıldığını¹¹, bu durumun Mezopotamya'daki petroleri de kapsayan Chester imtiyazının kaybı anlamına geldiğini belirtmektedir. Hughes ise bu anlaşmanın TBMM tarafından onaylanmadığını ifade ederek, Chester imtiyazına ilişkin kesin bir sözleşmenin imzalanmamış olduğunu hatırlatmakta ve TPC'nin imtiyaz hakları konusunda iddiada bulunmanın rahatsızlık yaratacağı cevabını vermektedir.¹²

ABD Yakın Doğu İşleri Başkanı W.Robbins, Chester projesi hakkında OAEC Başkanı John MacArthur ile 10 Haziran 1921 tarihinde yapılan toplantıda MacArthur'a: 1912'de her türlü hazırlık yapılmış olmasının rağmen Türk-İtalyan savaşı sebebiyle Chester imtiyazının Osmanlı Meclisi'nde onaylanmamış olduğunu, sadrazamın mektubuyla TPC'ye imtiyaz verilmiş olmasının ABD hükûmeti tarafından kabul edilmediğini, bu durumda ABD hükûmetinin her iki projeye de sıcak bakmadığını, Anadolu'da mevcut koşullarda bir imtiyaz

(%25), Royal Dutch Shell (%25)'dir. Daha sonra Kallust Sarkis Gülbenkiyan'ın da %5 hissesi olduğu ortaya çıkacaktır. TPC, 1914 yılında Başbakan Said Halim Paşa tarafından İngiliz/Alman elçilerine verilen mektuplar ile Musul ve Bağdat vilayetlerinde petrol imtiyazı almış olduğu iddiasıyla Lozan Barış görüşmelerinde İngiliz delegasyonu tarafından hak iddia edilmesiyle gündeme gelmiştir. Alman elçisine verilen mektup için bkz. *Foreign Relations of the United States (FRUS)*, 1920/II, Belge.550, 4 Ağustos 1920, s.660-662. Bu şirketteki Alman Deutsche Bank hisselerine Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz hükûmeti tarafından el koyulacak ve 1920 San Remo Petrol Anlaşması ile bu hisseler Fransızlara devredilecektir. TPC, 1925-1961 yılları arasında Irak petrolerinin tümünün arama ve üretim tekeline sahip olacaktır. 1928 yılında sonuçlanan görüşmeler sonucunda ABD Petrol grubu da şirkette hissedar (%24,75) olacaktır. 1929 yılında TPC'nin adı Iraq Petroleum Company (IPC) olarak değiştirilecektir.

⁹ *FRUS*, 1921/II, Belge.81, 1 Mart 1921, s.80-84.

¹⁰ *Charles Evans Hughes (1862-1948)*: 1921-1925 yılları arasında ABD dışişleri bakanıdır.

¹¹ Londra'da Bekir Sami Bey ile Franklin Bouillon arasında 11 Mart 1921 tarihinde imzalanan anlaşma TBMM tarafından Misakı Milliye uygun olmadığından onaylanmamıştır. *TBMM GCZ*, Devre. I, C.II,İçtima.2, 17 Mart 1921,s.3-9.. Diğer yandan Türk-Fransız görüşmeleri 18 Mayıs 1921 tarihinde yeniden başlayacak ve sonuçta 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara'da Türk-Fransız Antlaşması imzalanacaktır. Bkz. İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, C.I, (1920-1945), 3. Baskı, TTK yay., Ankara, 2000, s.48-60.

¹² *FRUS*, 1921/II, Belge.881, 24 Mayıs 1921, s.921-922.

alınmasının mümkün olmadığını, şartlar iyileşirse durumun değerlendirileceğinin söylendiğini kaydetmektedir.¹³

Anadolu'da demiryolu imtiyazı konusunda Şubat 1922'de Ankara'da görüşmelerde¹⁴ bulunan The Foundation Company of New York firmasının temsilcisi Mc Dowell, 8 Mart 1922 tarihinde Amiral Bristol'e gönderdiği yazıda Nafia Vekili Feyzi Bey¹⁵ ile yapmış olduğu yazışmaların kopyalarını göndermekte; Ankara hükûmetinin bir imtiyaz sözleşmesi yapmak için istekli olduğunu, prensip olarak projeye olumlu bakan Feyzi Bey tarafından gerekli yasal düzenlemelerin iki hafta içinde TBMM'den geçirilebileceğinin belirtildiğini ifade etmektedir. Mc Dowell, görüşmeler esnasında Feyzi Bey tarafından sözlü olarak, bu imtiyazın Musul'a kadar uzatılabileceği konusunun ifade edildiğini belirtmektedir. Ergani'deki bakır ve Keban'daki gümüş madeni yataklarının Anadolu'daki en zengin madenler olduğunu kaydeden Mc Dowell, Sason ve Van çevresinde petrol yatakları bulunduğunu, güzergâh boyunca demir, kömür, linyit, asfalt, tuz, altın ve kalay madenleri bulunduğunu belirtmektedir. Mc Dowell, ayrıca Chester projesi ile önerilen ana güzergahın Samsun'dan Mezopotamya'ya kadar giden ana ticaret yolunu takip ettiğini, bu imtiyazın Fransızlar tarafından alınmak istendiğini, ABD'nin bu imtiyazı alamaması halinde prestij ve ticari kayıplara neden olacağını kaydetmekte ve imtiyaz sözleşmesinin Lozan'da barış görüşmeleri sonlandırılmadan imzalanmasını tavsiye etmektedir. Amiral Bristol, 15 Mart 1922 tarihli raporu ile bu gelişmeleri ve yazışmaların kopyasını ABD dışişleri bakanlığına iletmekte ve ABD firmalarının Anadolu'da demiryolu imtiyazı almaları için destek verilmesi gerektiğini ifade etmektedir.¹⁶

ABD dışişleri bakanlığı tarafından Amiral Bristol'e 6 Haziran 1922 tarihinde gönderilen talimatta; *The Foundation Company of New York* firmasının Chester imtiyazından faydalanmak üzere 17 Nisan 1922 tarihinde ABD dışişleri bakanlığına başvurduğu, başka firmaların da imtiyazdan yararlanmak üzere müracaatta bulunduğu¹⁷, ABD hükûmetinin tanınmayan bir otorite tarafından verilen bir imtiyaz için tam destek veremeyeceği belirtilmekte ve ABD'li girişimlere yardım edilmesi bildirilmektedir. Diğer yandan bazı İngiliz, Fransız firmalarının da bu imtiyazla ilgilenmekte oldukları, Fransızların; Samsun limanı, dünya savaşından önce kendileri tarafından başlatıldığını belirttikleri Samsun-Sivas demiryolu ve Ergani bakır madenleri ile ilgilenmekte olduklarını, İtalyan hükûmetinin ise

¹³ *FRUS*, 1921/II, Belge.882, 10 Haziran 1921, s.922-924.

¹⁴ İcra Vekilleri Heyeti 1 Şubat 1922 tarihinde yaptığı toplantıda liman, demiryolu, maden gibi imtiyazların nasıl verilebileceği konusunda görüşmelerde bulunmaktadır. *BCA*: 30.18.1.1/4.46.20, 1 Şubat 1922.

¹⁵ *Feyzi Bey (Pirinçcioğlu) (1878-1933)*: 14 Ocak 1922-30 Ekim 1923 tarihleri arasında TBMM hükûmetinde nafia vekili olarak görev yapmıştır.

¹⁶ *FRUS*, 1922/II, Belge.860, 15 Mart 1922, s.968-971.

¹⁷ Başka firmaların başvuruları için bkz. *FRUS*, 1922/II, Belge.861, 29 Mart 1922, s.972-973. *FRUS*, 1922/II, Belge.862, 2 Mayıs 1922, s.973.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Anadolu'daki sözde İtalyan nüfuz bölgesinde kullanılmak üzere Bâb-ı Âli ile bir ticari anlaşma imzaladığı bildirilmektedir.¹⁸

OADC, Clayton-Kennedy'nin Türkiye'ye gönderilerek Arthur Chester ile eski imtiyazın yeniden canlandırılması için Ankara hükûmeti nezdinde imtiyaz görüşmelerine başlaması kararı almasıyla proje yeniden canlandırılmaya başlamıştır. Clayton-Kennedy ve Arthur Chester ikilisi şirket yetkilileri olarak Eylül 1922 ortasında Ankara'ya gelmişlerdir. Bunların geliş amacı 1909 yılında Osmanlı makamlarına sunulmuş olan demiryolu ve maden imtiyazı sözleşmesini bu sefer de Ankara hükûmetine sunarak bir anlaşma imzalamak üzere girişimde bulunmaktır. Clayton-Kennedy, Goethals'a gönderdiği mesajda; 1909 şartlarında bir mutabakat sağlandığını, parlamento onayına gönderilebileceğini, teminatın 30.000 dolara indirildiğini bildirmektedir.¹⁹

Bu süreçte Chester grubunun yeniden düzenlenme yoluna giderek, yeni bir tüzel kişilik oluşturmaya başlamış olduğu görülmektedir. Şirketin başkanı Tümgeneral George W. Goethals²⁰ tarafından 26 Ekim 1922 tarihinde ABD dışişlerine gönderilen mektupta yeni örgütlenme hakkında bilgi verilmektedir. Goethals'ın mektubuna göre; OADC, Mart 1922'de ABD Delaware eyaleti yasalarına göre kurulmuş bir şirket olup OAEC'nin malvarlığını devralacak şekilde bir düzenlemeye gitmiştir. Toplam 5.000 hisseye sahip olan OADC şirketinde; 4.347 adet hisse ABD vatandaşlarına, 623 adet hisse ise Büyük Britanya (İngiliz ve Kanadalı) vatandaşlarına ait bulunmaktadır. OADC'de Chester grubunun hissesi %40, Woodhouse ve Stock'un hissesi %10'dur. Hisselerin %50'sinin ise halka satışa sunulması öngörülmektedir. Şirketin Türkiye'deki yetkili temsilcisi ise Clayton-Kennedy'dir.²¹

Bu dönemde Chester şirketi içinde mevcut ABD-Kanada-İngiliz çekişmeleri ve anlaşmazlıklar su yüzüne çıkmakta, bu durum Ankara hükûmetiyle yapılacak anlaşmaya ilişkin yürütülecek faaliyetleri olumsuz olarak etkilemektedir. Amiral Bristol, ABD dışişleri bakanlığına gönderdiği mesajında Kennedy'nin durumunun netleştirilmesini talep etmektedir.²² Bu gelişmeler sırasında Clayton-Kennedy'in bir dönem şirketten uzaklaştırılması İstanbul'daki ABD diplomatlarını oldukça zor duruma sokacaktır.²³ Bu arada

¹⁸ *FRUS*, 1922/II, Belge.863, 6 Haziran 1922, s.974-975.

¹⁹ *FRUS*, 1922/II, Belge.865, 5 Ekim 1922, s.976.

²⁰ *George Washington Goethals* (1858-1928) : Panama Kanalı inşaatını gerçekleştiren ABD'li inşaat mühendisi-istihkâmci generaldır.

²¹ *FRUS*, 1922/II, Belge.868, 26 Ekim 1922, s.978-979.

²² *FRUS*, 1922/II, Belge.866, 7 Ekim 1922, s.977.

²³ *FRUS*, 1922/II, Belge.869, 5 Aralık 1922, s.979-980.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Arthur Chester, 7 Aralık 1922 tarihinde yeniden geldiği Ankara'da tek yetkili olarak birçok bakanla görüşmelerde bulunmaktadır.²⁴

Aralık ortalarından itibaren Türk makamları tarafından Clayton-Kennedy'ye Anadolu'ya geçiş izni verilmesinden sonra görüşmeler Ankara'da devam etmiştir. ABD hükûmeti, Chester grubunun sermaye sahibi olmayan maceracı kimselerden meydana gelmesi, diğer uluslararası güçlerle görüşme halinde olmaları, savaş öncesi dönemde şirkete destek verilmesine rağmen başarısız olunması gibi nedenlerle projeye tam bir destek vermemektedir. Ankara hükûmeti ise Chester projesini bir ABD devlet projesi olarak görmek istemektedir.²⁵

15 Ocak 1923 tarihinde Hughes tarafından Dolbare'ye gönderilen talimat Chester projesine ABD hükûmetinin desteği konusunda son derece net bilgiler içermektedir. Buna göre; ABD çıkar gruplarına destek verilmesi ancak görüşmelerde doğrudan yer alınmaması ve herhangi bir grubuna tercih göstermekten kaçınılması vurgulanmakta, imtiyazın meşru bir otoriteden alınması durumunda ABD hükûmetinin daha kesin bir destek verebileceği bildirilmektedir. Hughes, aynı yazıda Mezopotamya'da petrol için faaliyet göstermekte olan şirketler hakkında özet bilgiler de göndermektedir. Hughes, imtiyaz elde etmek için çalışan üç grup olduğunu, bunlardan birincisinin TPC ile görüşmekte olan ABD şirketleri olduğunu, ikinci grubun Padişah II. Abdülhamit'in varislerinden oluşan ve sözcülüğü Avukat Samuel Untermayer tarafından yapılan, Mezopotamya petrolünün kendilerine ait olduğunu iddia eden ve bu imtiyazı ABD ve İngilizlere satacağını belirtenler olduğunu, ayrıca Chester grubu (OADC) olduğunu, bu gruplardan hiçbirisine öncelik verilmeyeceğini bildirmektedir.²⁶

Ahmet Emin Yalman, Lozan görüşmelerine ara verildiği dönemde Ankara'da ele alınan konuların en başında yapılacak yeni milletvekili seçimleriyle birlikte Chester projesi olduğunu, bu projenin TBMM'de kabul görmesinin artık bir oldu-bitti olarak görüldüğünü belirtmektedir. Lozan görüşmelerinde ABD hükûmetinin Chester projesini destekler görünmesi, bu grubun ciddiyeti konusunda herhangi bir itiraz olmaması, ABD'nin

²⁴ *FRUS*, 1922/II, , Belge.864, 2 Ekim 1922, s.976. Türk makamlarında Clayton-Kennedy'in bir İngiliz casusu olabileceği hususunda ciddi şüpheler bulunmaktadır. Öyle ki sözleşme için gereken teminatı hazırlamak üzere İstanbul'a giden Clayton-Kennedy, izinsiz olarak Anadolu'ya geçmeye çalışırken İzmit'te tutuklanarak İstanbul'a geri gönderilmiştir. Bunun üzerine Arthur Chester da İstanbul'a dönmüştür. ABD Ankara Konsolosu Imbrie 7 Aralık 1922 tarihli raporunda; Türkiye'de İngilizlere karşı büyük bir nefret ve tepki olduğunu, bu bakımdan Chester grubunda bir İngiliz'in görev almasının Türk makamları ve kamuoyunda oldukça sert bir şekilde karşılandığını belirtmekte, Clayton-Kennedy'nin durumunun açıklığa kavuşturulmasını talep etmektedir. Bkz. *FRUS*, 1922/II, Belge.871, 7 Aralık 1922, s.982. Clayton-Kennedy'nin durumu 9 Aralık 1922 tarihli talimat ile netleştirilecektir. *FRUS*, 1922/II, Belge.872, 9 Aralık 1922, s.983. İcra Vekilleri Heyeti 10 Aralık 1922 tarihinde yapılan toplantısında; ABD'li Chester, Kanadalı Clayton-Kennedy ve refakatlerinde Suphi Ziya Bey'in Ankara'ya gelmelerine izin verilmesi kararı almıştır. *BCA*: 30.10.0/206.410.3. 10 Aralık 1922.

²⁵ Bilmez Bülent Can, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi, (1908-1923)*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2003, s.241-242.

²⁶ *FRUS*, 1923/II, Belge.294, 15 Ocak 1923, s.1198-1199.

emperyalist Batı devletlerine karşı Türkiye’de büyük ekonomik yatırımlar yapacağı, ABD’nin Türkiye’nin ekonomik geleceğine büyük bir ilgi duymakta olduğunu, hele bu durumun Lozan görüşmelerine ara verildiği bir süreçte yeniden ortaya çıkmasının “gökten inmiş bir imdat” etkisi yarattığını kaydetmektedir. Yalman, Amiral Chester’ın ABD’de önemli bir şahıs olması, Panama kanalını inşa eden ünlü inşaat mühendisi-istihkâmcı General G.W.Goethals’ın da OADC’de yer almasının büyük bir güven yarattığını ifade etmektedir.²⁷

TBMM’nin sivil-asker bürokrat, küçük burjuva aydınlar, yerli iş adamları ve feodal sistemin devamı eşraf ve toprak ağalarından meydana geldiğini ve incelediğimiz dönemin nesnel koşulları dikkate alındığında; Türkiye’nin endüstriyel gelişmişlik ve altyapı bakımından oldukça geride olduğu, bunu düzeltmek için gereken sermayenin mevcut olmaması ve dış sermayeye ihtiyaç duyulması, demiryollarına büyük bir ihtiyaç olması konuları ön plana çıkmaktadır.²⁸

Bu dönemde 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi açış konuşmasında Gazi Mustafa Kemal; her medeni memleket gibi yabancı sermayeye karşı olmadıklarını, ülkenin çok geniş olduğunu ve çok miktarda sermayeye ihtiyaç duyulduğunu, “*Türk kanunlarına saygılı olmak koşuluyla yabancı sermayeye açık ve gereken teminatı vermeye hazır olduğunu*” ifade etmektedir.²⁹

3. Chester Projesi’nin TBMM’de Görüşülmesi (8-9 Nisan 1923)

Chester imtiyazı kapsamında Anadolu’da limanlar ve demiryolu inşa etmek ve demiryolunun 20’şer kilometre sağ ve solundaki madenlerin işletilmesi maksadıyla OADC adına Chester ve Kennedy ile imzalanmış olan sözleşme ve ekleri 8 Nisan 1923 tarihinde onaylanmak üzere TBMM’ne getirilerek görüşmeye açılmıştır.³⁰ Burada yapılan tartışmalarda İcra Vekilleri Heyeti Reisi (Başbakan) Rauf Bey (Orbay) Chester projesini “*Ulusun sonsuza dek kurtuluşu*” olarak nitelendirmekte ve “*Memleketin ekonomisini ıslah ve tezyid etmeye (çoğaltmaya) mecburuz... Bunun elifbası şimendiferdir*” ifadesiyle projeyi savunmaktadır. Rauf Bey, imtiyaz süresinin 99 yıl gibi uzun bir süre olduğuna dair eleştiriler üzerine yaptığı açıklamada, bu sürenin makul olduğunu, madenleri devletleştirmenin uygulamada darülacezeye döndüğünü belirterek şöyle söylemektedir: “*Madenlerimiz vardır ama*

²⁷ Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim*, C.II, 1922-1944, 2. Baskı, Pera yay., İstanbul, 1997, s.853-854.

²⁸ Bu sorunların Sivas Kongresi’nde ortaya atılan Amerikan mandası meselesiyle birlikte değerlendirilmesi yararlı olacaktır. Sivas Kongresi’nde Amerikan mandacılığı meselesi ile ilgili olarak bkz. Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber*, C.I, TTK yay., Ankara, 2009, s.237-250. Ayrıca bkz. Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*, C.I, Tekin Yayınevi yay., İstanbul, 2006, s.271-285.

²⁹ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, C.II, (1906-1938), 5. Baskı, ATAM yay., Ankara, 1997, s.113.

³⁰ TBMM’de 8 Nisan 1923 tarihinde yapılan görüşmeler için bkz. *TBMM ZC*, Devre.1, C.28, 20.İçtima, 8 Nisan 1923, s.436-517.

çıkartabiliyor muyuz? Kullanabiliyor muyuz? Hayır, vardır, kimseye vermeyeceğiz, biz de kullanmayacağız dersek bu ne dereceye kadar şayanı muhakeme bir ifade olur?” İktisat Vekili Mahmut Esat Bey (Bozkurt), Chester projesinin gerçekleştirilmesinden elde edilecek faydalar üzerinde durmakta, madenlerin işletilmesinin mevcut yasal düzende mümkün olmadığını belirterek, bu projede memleketin menfaatlerinin şirketin menfaatlerinin üzerinde olduğunu kaydetmektedir.

TBMM’de milletvekillerinin genel olarak proje lehinde görüş belirtmelerine veya projeye karşı görüş vermemelerine karşılık bazı milletvekillerinin proje aleyhine görüşler belirttiği de görülmektedir. Bunlardan birisi olan İzmir milletvekili Süleyman Sırrı Bey (Aral), dünya savaşının petrol yüzünden çıktığının unutulmaması gerektiğini, bu projede ABD kapitalistlerinin yararının ağır bastığını ifade etmektedir. Kars Milletvekili Ali Rıza Bey ise bu imtiyazın sadece Chester firmasına değil, bütün ABD hükûmetiyle yapılacak bir iş olduğunu, bunun çok iyi düşünülmesi icap ettiğini, on yıl sonra veya yarım asır sonra memleketin bir ekonomik çıkmaza sürüklenmesi durumunda ne yapılacağını dikkate alınması gerektiğini ifade etmektedir. Erzurum Milletvekili Salih Efendi ise imtiyaz sözleşmelerinin onaylanmasının Lozan Barış Antlaşması’nın imzalanması sonrasında bırakılması gerektiğini belirtmektedir. Bu görüşmeler sonrasında yapılan oylamada 158 milletvekilinden 141’i evet oyu kullanmasına rağmen, çoğunluğun sağlanmamış olması nedeniyle oylamanın 9 Nisan 1923 tarihinde tekrar yapılmasına karar verilmiştir.

TBMM’de 9 Nisan 1923 tarihinde yoklama usulü ile yapılan oylama neticesinde; oturuma katılan 206 milletvekilinden; 185 evet, 11 hayır, 10 çekimser oy verilmiş ve böylece yeni Türkiye’nin “*yabancı sermayeye açılışının ilk tecrübesi*”³¹ olan Chester projesine ilişkin sözleşme onaylanmıştır.³² Rauf Bey, onayı müteakip yaptığı konuşmada; “*hep birden sevinmemizi icap ettiren hayırlı bir durum karşısındayız*” ifadesiyle düşüncesini ifade etmektedir. Ahmet Emin Yalman, TBMM’nde 9 Nisan 1923 tarihinde alınan bu kararın “*Avrupa’da bir bomba etkisi*” yarattığını, hele Fransa’da “*kıyamet koptuğunu*” belirtmektedir. Avrupa devletlerinin Lozan görüşmelerinde “*Türkiye’nin ekonomik ve siyasi menfaatlerine aykırı bir antlaşma imzalamak yolundaki ümit ve emellerinin Chester projesine onay verilmesi ile suya düşürüldüğünü*”, bu karar ile İtilaf devletleri cephesinin ikiye bölündüğünü belirtmektedir.³³

Chester imtiyaz sözleşmesinin onaylanmasından sonra 5 Haziran 1923 tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yayımlanan bir mülakatta Millî Türk Ticaret Birliği Reisi

³¹ Selim İlkin, “1922-1923 Türkiye’inde Bir Sermaye Girişimi: Chester Demiryolu Projesi”, *Bildiriler ve Tartışmalar*, Türkiye İş Bankası Uluslararası Atatürk Sempozyumu, (17-22 Mayıs 1981), 2. Baskı, Ankara, 1984, ss.739-781.

³² TBMM ZC, Devre.1, C.29, 21.İçtima, 9 Nisan 1923, s.19-25.

³³ Yalman, *Gördüklerim Geçirdiklerim*, C.II, s.856.

Hüseyin Hüsnü Bey, Chester projesinin Türkiye'nin bir iç sorunu olarak görülerek müzakere edildiğini, Fransa'nın protestosu sonrasında projenin onaylanmasının bir haysiyet meselesi olarak değerlendirildiğini ifade etmektedir. Bu proje sayesinde hızlı bir iyileşme dönemine girileceğini belirten Hüseyin Hüsnü Bey; limanlar, demiryolları, yollar yapılacağını, yabancı makinelerin getirilebileceğini, toprak altındaki hammaddelerin çıkarılabileceğini belirtmektedir.³⁴

Chester imtiyaz sözleşmesinin TBMM'de onaylanma süreciyle birlikte Fransızlar açısından Osmanlı döneminde alındığı iddia edilen Samsun-Sivas demiryolu-liman yapımı imtiyazının uygulanması şansı giderek kaybolmaktadır. Diğer yandan TPC'deki hisselerini korumak isteyen Fransızlar Lozan'da Musul'u Türklere bırakmak istemeyen İngiliz tarafına destek çıkmaktadır. Mezopotamya petrolerinden pay kapmak isteyen Standard Oil Company'nin başını çektiği Amerikan petrol grubu ise Lozan'da, hem TPC ile ortaklık görüşmelerini sürdürmekte ve hem de Musul'un Türkiye'ye bırakılmaması için ABD hükûmetine baskı yapmaktadır.³⁵

Salâhi R. Sonyel, savaştan önce Osmanlı yönetimi tarafından özellikle Fransız firması *Régie Generale* ve İngiliz firması *Turkish Petroleum Company*'ye verilen ayrıcalıklarla çelişen Chester imtiyazının TBMM tarafından onaylanmasındaki amacın, Lozan Konferansı'nın ikinci dönemi öncesi ve konferans sırasında ABD'yi İngiltere-Fransa-İtalya'ya karşı kullanmak olduğunu ifade etmektedir.³⁶ Tezel ise farklı bir açıdan bakarak şu soruyu sormaktadır: “*Kurtuluş savaşını zaferle bitiren Birinci BMM'nin şan ve şerefine eklenecek olan nedir?*”³⁷

4. Chester İmtiyaz Sözleşmesinin İçeriği

TBMM tarafından onaylanan Chester imtiyazına ait dokümanlar 25 Temmuz 1923 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı'na teslim edilmiştir. Bu dokümanlar; ön anlaşma, kesin sözleşme, şartname, ek sözleşme, Nafia Vekili Feyzi Bey'in mektubu, Mahmut Esad Bey'in mektubu, Vekiller Heyetinde kabul edilen yasa teklifi, tarım aletleri ve makinalarına temini sözleşmesi belgeleridir.³⁸

Bu belgelerden edindiğimiz bilgilere göre imtiyazın kapsamını şöyle özetlemek mümkündür: Chester imtiyazı, Türkiye'ye 300 milyon dolarlık bir yabancı sermaye yatırımı

³⁴ *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Haziran 1923:4. Akt. Sevilay Özer, “Chester Projesi'nin Hakimiyeti Milliye Gazetesi'ne Yansımaları”, *History Studies Ortadoğu Özel Sayısı*, 2010, ss.287-299.

³⁵ Biğa Sükan Yavuz, “Fransız Arşiv Belgeleri Işığında Chester Demiryolu Projesi”, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt.6, Sayı.24, (1 Nisan 1999), ss.527-561.

³⁶ Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.II, 3. Baskı, TTK yay., Ankara, 2003, s.340.

³⁷ Yahya Sezai Tezel, “Birinci BMM Antiemperyalist miydi? Chester Ayrıcalığı”, *AÜSBFD*, C.XXXV, Aralık 1970, ss.287-318.

³⁸ *FRUS*, 1923/II, Belge.1007, 25 Temmuz 1923, s.1215-1241.

olarak; 4.400 km uzunluğunda, 1,435 m genişliğinde demiryolu ve 3 adet liman yapımı işlerini içermektedir. Bu imtiyaz, demiryolu güzergâhı boyunca her iki tarafında 20'şer km genişliğinde (yaklaşık toplam 170.000 km²) arazideki yeraltı ve yerüstü zenginliklerinin 99 yıl süreyle işletilmesi ve bu sürenin sonunda Türkiye'ye devredilmesini de kapsamaktadır. OADC bu projenin yürütülmesinde her türlü masraf ve alınacak risklerden sorumlu olacaktır. Ek-1'de sunulan haritada gösterildiği üzere; demiryolu hattı Samsun'dan başlayarak bir kol Ankara'ya, bir kol Sivas'a ulaşacaktır. Sivas-Van hattı; Van gölünün kuzeyinden geçerek Erzurum'a, diğer kol Van gölünün güneyinden geçerek Harput, Ergani, Diyarbakır, Bitlis hattı ve devamında Musul-Kerkük-Süleymaniye'ye ulaşacaktır. Harput-Yumurtalık hattı Ceyhan vadisinden geçecek, ayrıca Ulukışla-Ankara bağlantısı inşa edilecektir.

5. ABD Hükûmetinin Tutumu

İmtiyaz sözleşmesinin onaylanması safhasına gelmesine rağmen ABD hükûmeti tarafından firmalara hâlâ tam bir destek verilmemektedir. İmtiyaz onaylanmadan önceki günlerde General Goethals, ABD Dışişleri Yakın Doğu Şubesi Şefi Allen W. Dulles ile bir görüşme gerçekleştirmiş ve destek talep etmiştir. Özellikle Musul konusuna değinen Goethals, imtiyaz planına dayanan isteklerinin bakanlık tarafından İngilizlere karşı da desteklenip desteklenmeyeceğini merak etmektedir. Dulles, şirkete daha önce bildirilmiş olan bakanlık görüşünü hatırlatarak ABD dışişlerinin toprak konularına karışmak istemediğini söylemekte, "*Türkiye'nin Musul üzerindeki hakları, Türk-Irak sınırının belirlenmesine bağlıdır ve bu nokta Lozan Antlaşması'na göre Türkiye ile İngiltere arasında çözüme bağlanacaktır,*" diye cevap vermektedir.³⁹

İmtiyaz sözleşmesinin TBMM'de onaylanması üzerine İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pélle tarafından 11 Nisan 1923 tarihinde Chester imtiyazının Fransa tarafından savaş öncesinde alınmış olan haklarını bozma niteliğinde olduğu gerekçesiyle Ankara hükûmeti temsilcisine bir protesto notası verilmiştir.⁴⁰

ABD Yakındoğu İşleri Başkanı Allen W. Dulles tarafından hazırlanan memorandumda; General Goethals'ın isteği üzerine 11 ve 12 Nisan 1923 tarihlerinde yaptıkları görüşmede Goethals'ın Chester imtiyazı ve Musul meselesinde İngiliz çıkarları karşısında ABD dışişleri bakanlığının desteğini öğrenmek istediğini, ayrıca Chester imtiyaz bölgesinde *Anglo-Persian Oil Company* dışındaki İngiliz ve Fransız firmaları ile çalışabileceğini değerlendirdiğini ifade ettiğini kaydetmektedir. Dulles kendisinin buna karşılık olarak Musul konusunun Türkiye-Irak sınırının çözülmesine bağlı olduğunu, Lozan görüşmelerine göre bu konunun Türkiye ile İngiltere arasında tespit edileceğini, ABD delegasyonunun genel ABD çıkarlarını savunmak

³⁹ Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması*, 1914-1924, (Çev. Tefik Alanay), Milliyet yay., İstanbul, 1972, s.344.

⁴⁰ *FRUS*, 1923/II, Belge.993, 12 Nisan 1923, s.1201.

üzere Lozan'da bulunduğunu, Chester için özel bir durum olmadığını ifade ettiğini belirtmektedir.⁴¹

Amiral Bristol, 16 Nisan 1923 tarihinde dışişleri bakanlığına gönderdiği raporunda; Konsolos Maynard B. Barnes'ın Ankara'dan döndüğünü, TBMM tarafından Chester projesinin onaylandığını teyit ettiğini, projede bazı küçük değişiklikler yapılmış olduğunu, inşaat sürelerinin kısaltıldığını, kömür ithalinin 20 yıldan 10 yıla indirildiğini, Toroslardan Ulukışla'ya uzanan hattın Ankara'ya bağlanacağını ve sözleşme metninin yakında yayımlanacağını bildirmektedir. Bristol'un projeye ilişkin değerlendirmesine göre; Türkler projeyi benimsemiş durumda olup Fransızların egemenlik haklarına karşı olduğunu değerlendirdikleri protesto notasına içermiş durumdadırlar. Bristol ABD'nin prestijinin bölgede nasıl yükseleceğinin Chester projesinin nasıl yürüyeceği ile yakından ilgili olduğunu, Fransızların son dokuz aydır Chester projesine karşı olduklarını göstermekte olduklarını, bu durumun ABD ticari girişimlerine karşı ciddi bir etkisi olabileceğini, ABD'nin "açık kapı" politikasının gereği olarak bu projeye destek vermesinin gerekli olduğunu, bu konuda bir hata yapılmamasını tavsiye etmektedir.⁴²

Hughes tarafından Amiral Bristol'e 20 Nisan 1923 tarihinde gönderilen mesajda ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Amiral Bristol'ün düşüncelerini paylaştığını belirtmektedir. Hughes, Chester imtiyazının TBMM'de onaylanmasının, Bağdat demiryolu projesine ilham verecek projelere karşı ABD'nin izlediği "açık kapı" politikasının bir zaferi olduğunu, bu projenin ABD hükûmetine değil bir firmaya verildiğini, ABD hükûmetinin ilgisinin "dürüst oyun, eşit fırsat" ve "açık kapı" olduğunu, bu imtiyazdan ABD kontrolünde İngiliz ve Fransız şirketlerinin de yararlanabileceğini belirtmektedir.⁴³

Amiral Bristol tarafından 2 Mayıs 1923 tarihinde ABD dışişleri bakanlığına gönderilen raporda Chester imtiyazı sözleşmesinin 29 Nisan 1923 tarihinde Ankara'da imzalandığı bildirilmektedir.⁴⁴

İngiltere'nin Washington Büyükelçisi A. C. Geddes 30 Nisan 1923 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı'na verdiği notada, Ankara hükûmetinin savaş sırasında Osmanlı İmparatorluğu'ndan silah zoruyla alınmış ve henüz geri verilmemiş bölgeler için imtiyaz veremeyeceğini, verilse dahi İngiltere'nin bunu tanımayacağını bildirmektedir.⁴⁵ ABD hükûmetinin Amiral Chester ve ortaklarına, henüz hukuki statüsü belli olmamış bulunan Mezopotamya için, Ankara hükûmetinin herhangi bir imtiyaz verme yetkisi bulunmadığı

⁴¹ FRUS, 1923/II, Belge. 995, 16 Nisan 1923, s.1202-1204.

⁴² FRUS, 1923/II, Belge. 992, 12 Nisan 1923, s.1200-1201.

⁴³ FRUS, 1923/II, Belge. 998, 20 Nisan 1923, s.1206-1207.

⁴⁴ FRUS, 1923/II, Belge. 1002, 2 Mayıs 1923, s.1209.

⁴⁵ FRUS, 1923/II, Belge. 1000, 30 Nisan 1923, s.1208-1209.

yolunda bir uyarma göndermesini istemektedir.⁴⁶ ABD dışişleri bakanlığı tarafından verilen cevapta “*ABD hükûmetinin bu durumu dikkate alacağı*” bildirilmektedir.⁴⁷

6. Lozan Barış Konferansı’nda İmtiyazlar Meselesi Bağlamında Chester Projesi

Lozan Barış Konferansı’nda Osmanlı yönetimi tarafından savaş öncesi dönemde çeşitli şirketlere verilmiş olan ve savaş esnasında uygulanmayan demiryolu, liman inşaatı imtiyazları konusu gündeme gelmiştir. Konferansta Müttefikler tarafından “imtiyazlar” konusu ilk defa 1 Aralık 1922 tarihinde gündeme getirilmiş ve müteakiben “Malî ve İktisadî Meseleler Komisyonu”nda ele alınarak görüşülmüştür.

Joseph C. Grew hatıratında; 21 Aralık 1922 akşamında İtalyan delegasyonunda verilen yemek esnasında Dr. Rıza Nur ile görüştüğünü, Rıza Nur’un kendisine Musul’da verilecek petrol imtiyazlarına ABD’nin katılmasını tercih ettiklerini, barış antlaşması imzalanmadan önce imtiyaz sözleşmesinin sonuçlandırılmasının ABD bakımından çok daha iyi olacağını ifade ettiğini belirtmektedir. Grew ayrıca İsmet Paşa tarafından kendisine; Musul petrollerinin ABD tarafından işletilmesinden yana olduklarını söylediğini, çünkü ABD’nin “*çevirecek bir politika dolabının olmadığını*” belirttiğini kaydetmektedir.⁴⁸

Rauf Bey tarafından 4 Ocak 1923 tarihinde İsmet Paşa’ya gönderilen telgrafta; Fransız *Régie Générale de Chemin de Fer* şirketine verilen Samsun-Sivas Demiryolu imtiyazının sözleşme ve şartname imza işlemleri tamamlanmadan Dünya Savaşı çıktığı için yok hükmünde sayıldığını, Chester Şirketi ile görüşmelerin devam ettirildiği bildirilmektedir.⁴⁹

Bundan sonra Rauf Bey tarafından 25 Ocak 1923 tarihinde İsmet Paşa’ya gönderilen telgrafta; Chester projesine ilişkin olarak nafia vekâletinde incelemenin tamamlandığını, TBMM’ne onay için gönderilmek için zamanlamanın uygun olup olmadığı sorulmaktadır.⁵⁰ İsmet Paşa ise Chester projesinin, Fransızlara tercih edilmesinin uygun olacağını bildirmektedir.⁵¹

Lord Curzon tarafından Musul meselesinin Milletler Cemiyeti’ne havale ettirilerek çözülmesi formülü üzerinde durulduğu ve 24 Ocak 1923 tarihinde Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri İngiliz Sir E. Drummond ile Lozan’da yaptığı görüşmede bunun yöntemlerini kararlaştırmış olduğu anlaşılmaktadır. Curzon, bu gelişmeleri Londra’ya rapor ederken, 25

⁴⁶ Evans, *Türkiye’nin Paylaşılması*, s.346.

⁴⁷ *FRUS*, 1923/II, Belge. 1001, 1 Mayıs 1923, s.1209.

⁴⁸ Joseph C. Grew, “Lozan Konferansı, 1922-1923”, *Lozan Barış Konferansının Perde Arkası, (1922-1923)*, (Ed.Ö.Andaç Uğurlu), Örgün Yayınevi yay., İstanbul, 2003, s.331.

⁴⁹ Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları, 1922-1923*, C.I, (Kasım 1922-Şubat 1923), TTK yay., Ankara, 1990. Belge.273, 4 Ocak 1923, s.324.

⁵⁰ Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C.I, Belge.426, 25 Ocak 1923, s.437.

⁵¹ Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C.I, Belge.438, 26 Ocak 1923, s.446.

Ocak 1923 tarihinde Milletler Cemiyeti'ne resmî bir mektup göndereceğini de belirtmektedir.⁵²

Müttefikler tarafından 30 Ocak 1923 tarihinde Türk tarafına verilen taslak barış antlaşmasınının 94.maddesinde, 29 Ekim 1914 tarihinden önce Osmanlı hükûmeti ile Müttefik ülkelerin tebaaları arasında imzalanmış olan imtiyazların geçerli olması hususuna yer verilmiştir.⁵³ Bu husus, 4 Şubat 1923 tarihi itibarıyla barış konferansın kesintiye uğramasında etkili olan nedenler arasında yer alacaktır. Rauf Bey, 5 Şubat 1923 tarihinde TBMM gizli oturumunda yapmış olduğu konuşmada; Türkiye'nin Lozan görüşmelerinde yaptığı bütün fedakârlıklara rağmen, İtilaf devletlerinin, "bazı şirketlerin haksız çıkarları uğruna" barış konferansını kesintiye uğratmış olduklarını belirtmekte ve şöyle demektedir: "Birtakım şirketlerin, birtakım bankaların hukukunu, namesru olan arzularını talep için sulh konferansı inkıtaa duçar olmuştur."⁵⁴

TBMM'nde meydana gelen oldukça gergin hava İsmet Paşa'nın Lozan'dan sonra Ankara'da da zor günler yaşamasına, TBMM'de sert eleştirilerle karşılaşmasına neden olacaktır. İsmet Paşa, TBMM'de 21 ve 27 Şubat 1923 tarihlerinde yapılan gizli oturumlarda Lozan görüşmeleri hakkında bilgi vermiştir. İsmet Paşa konferansta; arazi, iktisadi ve idari konularda Türkiye'yi tatmin edecek koşullar olmadığından anlaşma olmadığını ve ara verilmiş olduğunu ancak görüşmelerin devam etmesi umudunu taşıdığını belirtmektedir. 27 Şubat 1923 tarihinde TBMM'de özellikle Musul konusunda tartışmaların yükselmesi üzerine kürsüye gelen Mustafa Kemal Paşa yaptığı konuşmada, Musul meselesinin bir yıl içinde İngilizlerle ikili görüşmeler yoluyla çözülmesinin önemine işaret etmektedir.⁵⁵

7. Lozan Barış Konferansı İkinci Döneminde Chester Projesi

⁵² *Documents On British Foreign Policy (DBrFP)*, 1/XVIII, Belge No. 342, s. 466. Lord Curzon'un, Musul petrol işletmesi Turkish Petroleum Company'in (Royal Dutch-Shell) önemli hissedarlarından birisi olduğu ve bu bakımdan Musul petrolüyle kişisel olarak da ilgilendiği bilgisi de bulunmaktadır. Bkz. Abdula Mardanoviç Şamsutdinov, *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi, 1918-1923*, (Çev. Atal Behramoğlu), Doğan Kitapçılık yay, İstanbul, 1999, s.317.

⁵³ Ali Naci Karacan, *Lozan*, 4. Baskı, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul, 2014, s.313-314.

⁵⁴ *TBMM Gizli Celse Zabıtları (TBMM GCZ)*, Devre.I, C.3, İçtima Senesi.III, 188.İnikat, 5 Şubat 1923, s.1274-1276.

⁵⁵ *TBMM GCZ*, Devre.I, C.3, İçtima Senesi.III, 196.İnikat, 21 Şubat 1923, s.1290-1301. *TBMM GCZ*, Devre.I, C.3, İçtima Senesi.III, 200.İnikat, 27 Şubat 1923, s.1304-1325. TBMM'de 2-6 Mart 1923 tarihlerinde Lozan Konferansı birinci dönem görüşmeleri yeniden ele alınmış, Musul meselesi üzerinde durulmuştur. Görüşmeler sonucunda Bakanlar Kurulu'na Türk Murahhas Heyeti'ne talimat vermek suretiyle görüşmelere devam için yetki verilmiştir. Bkz. *TBMM GCZ*, Devre.I, C.4, İçtima Senesi.III, 6.İnikat, 6 Mart 1923, s.150-191. Bunun üzerine Türk hükûmeti 6 Mart 1923 tarihinde bir bildiri yayımlayarak Türk Murahhas Heyeti'ne sunulan barış koşullarının kabul edilebilir olmadığı ancak barış girişimlerine devam için TBMM tarafından Türk Hükümetine yetki verildiği dünyaya açıklanmıştır. *DBrFP*, 1/VIII, Belge.427, s.579.

Rauf Bey, 15 Nisan 1923 tarihinde İsmet Paşa'ya gönderdiği telgrafta, ABD'de bulunan Celalettin Arif Bey'den aldığı bilgilere göre İngiliz ve Fransızların aksine olarak ABD mahfillerinde olumlu tepkiler olduğunu, İtalyanların ise projede İtalyan mühendis ve işçilerinin kullanılacağı beklentisinde olduklarını bildirmektedir.⁵⁶

Chester projesinin TBMM'de onaylanması sonrasında 18 Nisan 1923 tarihinde Lozan Barış görüşmelerine katılacak Türk Heyeti Lozan'a hareket etmiş bulunmaktadır. İsmet Paşa, Rauf Bey'e gönderdiği 22 Nisan 1923 tarihli telgrafta; Musul, Kerkük ve Süleymaniye'yi hedef alan Chester projesinden İngilizlerin ziyadesiyle rahatsız olduklarını, Fransızların ise Samsun-Sivas projesi dolayısıyla endişe ettiklerini bildirmektedir.⁵⁷ İsmet Paşa Grew ile yaptığı görüşmede; ABD hükûmetinin Chester projesi konusunda inceleme yapmakta olduğunu, kendisinin Grew'a Chester konusunun siyasi bir konu olmadığı ve konferansta yer almasına gerek olmadığını ifade ettiğini, Grew'un da aynı görüşte olduğunu bildirmektedir.⁵⁸

İsmet Paşa ayrıca Grew tarafından ABD'nin ticari kapitülasyonlardan faydalanması önerisi yaptığını, kendisinin bunu kesin olarak reddettiğini, bu durumun Chester projesi üzerinde "soğuk duş" etkisi yapacağını ifade ettiğini bildirmektedir.⁵⁹

23 Nisan 1923 tarihinde başlayan Lozan'da ikinci dönem görüşmelerinde ele alınan sorunlar arasına Chester imtiyazı da eklenmiş bulunmaktadır. Yalman, ABD hükûmetinin Chester projesini tam olarak benimsemediğini ancak ABD temsilcilerinin Lozan Barış Konferansı'nın ikinci döneminde Chester projesi konusunda daha aktif bir rol oynadıklarını ifade etmektedir.⁶⁰ Bu süreçte Mezopotamya bölgesinde petrol imtiyazı almak için çalışan ABD grupları Lozan Barış görüşmelerinde kulis faaliyetlerinde bulunmakta ve imtiyazlar meselelerinin kendi çıkarlarına uygun bir şekilde çözümlenmesi yönünde gayret göstermektedirler.⁶¹ Lozan Barış Konferansı görüşmelerine gözlemci statüsünde katılan ve ABD Heyeti⁶² ise "açık kapı" ve "fırsat eşitliği" prensipleri çerçevesinde ancak ABD çıkar gruplarına eşit mesafede kalmaktadır.

İmtiyazlar konusu konferansın ikinci döneminin sonuna doğru Osmanlı borçları yüzünden tıkanmış olan konferansta oldukça sıkıntılı günler yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle Fransız delegasyonu başkanı General Pellé tarafından bu konuda tutunulan

⁵⁶ Bilâl N.Şimşir, *Lozan Telgrafları, 1922-1923, C.II, (Şubat -Ağustos 1923)*, TTK yay., Ankara, 1994, Belge.36, 15 Nisan 1923, s.197.

⁵⁷ Şimşir, *Lozan Telgrafları, C.II, Belge.49, 22 Nisan 1923, s.204.*

⁵⁸ Şimşir, *Lozan Telgrafları, C.II, Belge.51, 22 Nisan 1923, s.205-206.*

⁵⁹ Şimşir, *Lozan Telgrafları, C.II, Belge.85, 26 Nisan 1923, s.222.*

⁶⁰ Yalman, *Gördüklerim Geçirdiklerim, C.II, s.860.*

⁶¹ Can, *Demiryolundan Petrole, s.245.*

⁶² Amiral Bristol başkanlığındaki ABD Heyeti'nde İsviçre Orta Elçisi Joseph C.Grew ve Roma Büyükelçisi Richard Washburn Child da görev yapmaktadır.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

uzlaşmaz tavır ve ısrarlı yaklaşımlar neticesinde antlaşmanın imzalanmaktan vazgeçilmesine dek uzanabilecek anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. General Pellé özellikle Paris'ten döndükten sonra ABD baş delegesi ile çeşitli görüşmelerde bulunmak suretiyle Chester meselesinden çıkan anlaşmazlıkların “çıkarlara karşılıklı saygı” esasında halletmeye çalışmaktadır.⁶³

Grew, Lozan Konferansının ikinci safhasında bütün koridorlarda Chester vızıltısının dolaştığını, Lozan'da ABD delegasyonunun en önemli görevlerinden birisinin Chester imtiyazını korumak üzere gerekli faaliyetlerde bulunmak olduğu konusunda genel bir kanaat bulunduğunu belirtmektedir. Grew, Chester konusunun konferansta resmi bir şekilde görüşülmediğini ancak delegasyonun ABD'nin “açık kapı” ilkesine göre mücadele ettiğini ve başarıya ulaştığını kaydetmektedir. Grew, İmtiyazlar konusunda İngiliz ve Fransızlar tarafından imzalanacak barış antlaşmasına savaştan önce Osmanlı Hükûmeti ile imzalanmış olan imtiyaz anlaşmalarının, resmi formaliteleri tamamlanmamış bile olsa Türk Hükûmeti tarafından geçerli olarak kabul edilmesi gerektiğine ilişkin bir madde koymak istediklerini haber aldığını belirtmektedir. Grew, konunun detaylarını İsmet Paşa'dan öğrendiğini, çünkü bu konuyu Müttefiklerin kendi aralarında kararlaştırmış olduklarını ve ABD temsilcilerinin Müttefik toplantılarına alınmaması nedeniyle bu gelişmelerin kendisine iletilmediğini belirtmektedir.⁶⁴

Colby M. Chester, 3 Mayıs 1923 tarihinde Washington'da Basın Kulübü'nde yaptığı konuşmada; Fransızların ve İngilizlerin Chester projesinin aleyhine olarak Lozan Konferansı'na iddialar getirmemeleri gerektiğini, İngiliz iddiasının itibarsız TPC'ye dayandığını, Fransızların iddiasının ise Fransa'nın Türkiye ile savaşa girmesiyle iptal olduğunu, bu iddianın zaten savaş ilanından önce ödenmemiş olan sözde bir borca dayandığını belirtmekte ve Chester topluluğunun ön incelemelere yarım milyon dolar harcamış bulunduğunu ifade etmektedir.⁶⁵

Grew, General Pellé ile yaptığı görüşme hakkında 29 Mayıs 1923 tarihinde gönderdiği raporunda; Pellé'nin Chester imtiyazının Franklin Bouillon Antlaşması⁶⁶, Samsun-Sivas demiryolu ve Samsun Limanı'nın geliştirilmesi projelerinde Fransız menfaatlerine dokunduğunu belirttiğini kaydetmektedir. Grew raporunda Pellé tarafından; 1914 yılında Osmanlı-Fransız hükûmetleri arasında 800 milyon frank tutarında bir borç anlaşması yapıldığını, bunun 300 milyon franklık kısmının Samsun-Sivas demiryolu ve Samsun limanı

⁶³ Karacan, *Lozan*, s.322.

⁶⁴ Grew, “*Lozan Konferansı, 1922-1923*”, s.369.

⁶⁵ “*Events of A Month Throughout the World, Turkey*”, *Current History*, Vol.XVIII, No.3, Haziran 1923, s.531-532. Aynı dergide Alman sanayicilerin gizli girişimlerde bulunarak, Osmanlı hükûmetinin savaştan önce Alman sermayeli Anadolu Demiryolu Şirketi'ne verdiği imtiyazlarla çatıştığı gerekçesiyle Chester imtiyazını engellemeye çalıştığı kaydedilmektedir.

⁶⁶ 1921 Türk-Fransız Antlaşması kastedilmektedir.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

inşaatı imtiyazında kullanılmasının öngörüldüğünü, 8 Nisan 1914 tarihli irade ile bu anlaşmaya onay verildiğini, Meclisi Mebusan'da borçla ilgili yasa çıkarıldığını ancak savaş başlayınca inşaatın durduğunun ifade edildiğini kaydetmekte, Fransa'nın savaş öncesi imtiyazların barış antlaşmasında tanınmasını istediğini belirtmektedir.⁶⁷ Hughes tarafından Grew'a; Fransızlarla çatışma istemediklerini, konunun konferansa getirilmesi durumunda, çözüm için tahkime götürülmesi görüşü verilmesi talimatı verilmektedir.⁶⁸

Rauf Bey, 3 Haziran 1923 tarihinde İsmet Paşa'ya gönderdiği telgrafta; Gazi Mustafa Kemal Paşa huzurunda yapılan müzakereler sonucunda varılan karar doğrultusunda; Chester konusunun konferansta konu edilmemesini, halen Ankara'da bulunan eski imtiyaz sahibi firmalarla yapılmakta olan görüşmelerde olumlu gelişmeler olduğunu bildirmektedir.⁶⁹

İsmet Paşa, 5 Haziran 1923 tarihli raporunda; Pellé tarafından kendisine *Régie Generale* firmasına 1914 yılında Osmanlı hükûmeti tarafından verildiği iddia edilen Samsun-Sivas demiryolu ve liman inşaatı imtiyazı ile ilgili belgeler gösterilerek, bu imtiyazın Ankara hükûmeti tarafından tanınması ve bu hususun barış antlaşmasında yer almasını talep edildiğini, bu önerinin İngiliz ve İtalyan murahhaslar tarafından desteklendiğini bildirmektedir. İsmet Paşa buna karşılık olarak kendisinin Pellé'ye konunun siyasi değil, hukuki olduğunu ve konferans dışında olduğu cevabını verdiğini, konferansın kuponlar ve Osmanlı hükûmeti tarafından *Vickers-Armstrong*, *Régie Generale* ve *Turkish Petroleum Company* şirketlerine verilmiş olan imtiyazlar meselesinde kilitlendiğini kaydetmektedir.⁷⁰

Grew hatıratında; 5 Haziran 1923 tarihinde yaptığı görüşmede İsmet Paşa'nın İngiliz ve Fransızların Osmanlı döneminde Fransız (*Régie Generale*⁷¹) ve İngiliz (*Vickers-Armstrong*) firmalarına verilen bazı imtiyazların geçerli olması konusundaki baskılarından şikâyet ettiğini, tamamen hukuki olan bir meselenin Müttefiklerin tarafından siyasi hale getirildiğini, bu durumun barış antlaşmasının imzalanmasını tehdit eder boyuta ulaştığını, bu koşullarda “peki” demek zorunda kalabileceğini belirttiğini ve ABD'nin bu konudaki görüşünü

⁶⁷ FRUS, 1923/II, Belge.1005, 29 Mayıs 1923, s.1213-1214.

⁶⁸ FRUS, 1923/II, Belge.1006, 1 Haziran 1923, s.1215.

⁶⁹ Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C.II, Belge.360, 3 Haziran 1923, s.390-391.

⁷⁰ Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C.II, Belge.377, 5 Haziran 1923, s.400-401. Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C.II, Belge.392, 7 Haziran 1923, s.412.

⁷¹ Şirketin tam adı “*Régie Generale des Chemins de Fer*”dir. Bundan sonra kısaca “*Régie Generale*” olarak ifade edilecektir. Borçlanma ve imtiyaz konusu ise şöyle gerçekleşmiştir. 1914 yılında Maliye Bakanı Cavit Bey para bulmak için *Régie Generale* firması ile bir borçlanma anlaşması yapmıştır. Bu anlaşma; 500 milyon frank direkt borçlanma, 300 milyon frank ise “Samsun-Sivas Demiryolu ve Ekleri Karadeniz Demiryolu Hattı” imtiyazında kullanılmak üzere toplam 800 milyon frank tutarında bir borçlanmayı kapsamaktadır. Meclisi Mebusan direkt borçlanmaya onay vermesine rağmen demiryolu ve liman yapım imtiyazını onaylamamıştır. Savaşın başlaması ile sadece parafe edilmiş olan imtiyaz sözleşmesi iptal edilmiştir. Bkz. Karacan, *Lozan*, s.273-274. İmtiyazın iptali ve Samsun-Sivas demiryolunun Osmanlı hükûmeti tarafından yapılması kararı için bkz. *BCA: HR.HMŞ.İŞO/133-14*, 24 Ağustos 1915.

sorduğunu kaydetmektedir. Grew, bu durumun Türk-ABD ilişkilerine zarar verebileceği cevabını verdiğini ifade etmektedir. Grew, Osmanlı döneminde *Régie Generale*'ye verilmiş ancak Osmanlı Meclisi tarafından onaylanmamış olan bir imtiyazın, 1923 yılı başında Türk hükûmeti tarafından Chester şirketine devredilmiş olduğunu, Türk hükûmetinin bunu konferansta Fransızlara karşı koz olarak kullanmak amacıyla mı yoksa Türkiye'nin imarının büyük bir kısmını tarafsız bir devlete yaptırmak için mi yapmış olduğunu anlayamadığını belirtmektedir.⁷²

İsmet Paşa, 9 ve 10 Temmuz 1923 tarihlerinde gönderdiği raporlarında; konferansta çözülemeyen son konunun imtiyazlar meselesi olduğunu, konunun 1913-1914 yıllarında Osmanlı hükûmeti tarafından *Régie Generale*, *Vickers-Armstrong* ve TPC şirketlerine verilmiş olan imtiyazlar meselesine indirgenmiş olduğunu bildirmektedir. İsmet Paşa, TPC imtiyazının kabul ve korunmuş olduğunun kabul edilmesi durumunda bunun Chester imtiyazına etkisinin ne olabileceği konusunda bilgi talep etmektedir. Diğer yandan, *Régie Generale* şirketinin Chester imtiyazı sebebiyle uğradığı zararın telafisi için, *Régie Generale*'ye verilen imtiyazın korunması veya muadil bir imtiyaz verilmesinin konu edildiğini belirtmektedir. İsmet Paşa ayrıca tüm imtiyaz sahiplerinin imtiyazlarının muhafaza ile uğradıkları zararların tazmin edilmesi ve bu şirketlere yakın gelecekte aynı kapsamda yapılacak projelerde rüçhan hakkı verilmesi konularını kapsayan bir protokol yapılmasının gündeme geldiğini bildirmekte ve talimat istemektedir.⁷³ İsmet Paşa 12 Temmuz 1923 tarihinde yapılan görüşmelerde İngilizlerin TPC konusunun protokol dışına çıkarılmasında ciddi itirazları olduğunu, bunun Chester projesi sebebiyle ABD'nin baskısı sonucu olduğunu değerlendirdiklerini, görüşmelerin sıkıştığını, "*barış görüşmelerinin Chester projesi ve detayları kayasına gelip çarptığını, barış olmazsa bunun sebebinin bunlar olacağını*" bildirmektedir.⁷⁴

Gazi Mustafa Kemal Paşa huzurunda yapılan toplantıda alınan kararlar Rauf Bey tarafından 11 ve 13 Temmuz 1923 tarihlerinde İsmet Paşa'ya gönderilmektedir. Buna göre; Chester imtiyazının onaylanmış olduğu ve bundan geri dönülemeyeceği, *Régie Generale*'nin Samsun-Sivas imtiyazından bahsedilmesinin kabul edilemeyeceği ancak zararının tazmin edilebileceği, 5 yıl süreli rüçhan hakkı verilebileceği, TPC'nin herhangi bir yasal hakkının olmadığı, bu imtiyazın kabul edilmesinin Chester imtiyazını bozacağını, *Vickers-Armstrong*'un mevcut haklarının korunmakta olduğu, gerekirse zararlarının karşılanabileceği ve 5 yıl süreli rüçhan hakkının verilebileceği hususları bildirilmektedir. Talimatta ayrıca Müttefiklerin Chester imtiyazını bozarak Türkiye'yi ABD karşısında zor bir durumda

⁷² Grew, "Lozan Konferansı,1922-1923", s.372.

⁷³ Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C.II, Belge.595, 9 Temmuz 1923, s.548-551. Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C.II, Belge.598, 10 Temmuz 1923, s.554-555.

⁷⁴ Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C.II, Belge.617, 12 Temmuz 1923, s.565-566.

bırakmak ve TBMM'nin haysiyetini zedelemek gibi bir tutum takınmaları durumunda sulhun neden bozulduğunun dünyaya ilan edileceğini bildirilmektedir.⁷⁵

İsmet Paşa 16-17 Temmuz'da sonuçlanan görüşmelerde imtiyazlar konusunun kesin olarak çözüldüğünü ve konunun tamamen Türkiye'nin lehine sonuçlandığını bildirmektedir. Protokole göre; *Régie Generale* ve *Vickers-Armstrong* firmalarının haklarının mahfuz olmayacağını, rüçhan hakkı verilmeyeceğini, sadece birer mektup teatisi ile 5 yıl içinde aynı kapsamda ihale açılması durumunda bu firmaların haberdar edilmesi hususunun protokole dâhil edildiğini, TPC'nin protokol dışına çıkarıldığını, barış antlaşmasının birkaç gün içinde imzalanmasının beklendiğini bildirmektedir.⁷⁶

Grew, Müttefiklerin eksik veya hükümsüz eski sözleşmeleri geçerli hale getirmek için bir barış antlaşmasını araç olarak kullanmalarına izin veremeyeceklerini, bu girişiminin "açık kapı" prensibine aykırı olduğunu kaydetmekte, bu durumu Müttefik delegasyonlarını teker teker dolaşarak protesto ettiğini ve 15 maddelik itirazname hazırladığını belirtmektedir. Müttefiklerle Türk heyeti arasında imtiyazlar meselesine ilişkin 17 Temmuz 1923 tarihinde yapılan son toplantıya kendisinin alınmadığını belirten Grew, 03.00'a kadar süren toplantıda İsmet Paşa'nın mücadelesi sonucunda Müttefiklerin TPC meselesinin⁷⁷ barış antlaşmasında yer almamasını kabul etmek zorunda kaldıklarını belirtmektedir. Grew, "Ertesi sabah İsmet Paşa'yı gördüm, on yıl yaşlanmış görünüyordu" diye kaydetmektedir.⁷⁸

İngiliz Heyeti Başkanı Rumbold 17 Temmuz 1923 tarihinde göndermiş olduğu raporlarda, İsmet Paşa'nın direnci karşısında imtiyazlar konusunda istediklerini elde edemediklerini bildirmektedir.⁷⁹ Rumbold, İsmet Paşa'ya 1914 yılında Osmanlı hükûmeti tarafından İngiliz şirketlerine verilmiş olan imtiyazların halen geçerli olduğunu ifade ettiğini, İsmet Paşa'nın ise bunun protokole yer almasını kabul etmeyeceğini ancak hukuksal bir konu olması münasebetiyle hakeme gidilebileceğini bildirdiğini kaydetmektedir. Rumbold, Grew'un da İsmet Paşa'dan hemen sonra yaptığı açıklama ile *Vickers-Armstrong* ve *Régie*

⁷⁵ Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C.II, Belge.606, 11 Temmuz 1923, s.558-559. Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C.II, Belge.618, 13 Temmuz 1923, s.566-568.

⁷⁶ Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C.II, Belge.636, 16-17 Temmuz 1923, s.578-579. Protokolün bu şekilde sonuçlandırılmasından oldukça rahatsız olan İngiliz tarafı TPC hakkında bir beyanatta bulunarak, İngiliz hükûmetinin TPC'nin haklarını muhafaza ettiğini bildirmiştir. İsmet Paşa da buna karşılık hiçbir taahhüt veya sorumluluk altına girmediğine dair bir beyanatta bulunacak ve Türkiye bakımından konu kapanacaktır. Bkz. Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C.II, Belge.640, 17 Temmuz 1923, s.581.

⁷⁷ Lozan görüşmeleri esnasında Musul petrolünün işletilmesi konusu ABD ile İngiltere arasında çıkar çatışma alanlarından birisi olarak yer almaktadır. TPC'nin Musul imtiyazı konusunda ABD hükûmeti tarafından hakeme gidilmesi teklifinde bulunulmasına rağmen İngiltere buna yanaşmayacaktır. Bkz. Grew, "Lozan Konferansı, 1922-1923", s.372.

⁷⁸ Grew, "Lozan Konferansı, 1922-1923", s.369-374.

⁷⁹ DBrFP, 1/XVIII, Belge.677, 17 Temmuz 1923, HMSO, Londra, 1972, s.955-960.

Generale imtiyazlarının ABD vatandaşlarıyla bir ilgisi olmadığını, TPC konusunun ise İngiliz hükûmeti ile şirket arasında bir konu olduğunu belirttiğini kaydetmektedir.⁸⁰

Lord Curzon tarafından bu durum başarısızlık olarak değerlendirilerek Rumbold'a oldukça sert eleştiriler yöneltilmekte ve bu gelişmenin Chester imtiyazının meşruluğuna katkı yapmasının kabul edilemeyeceği ifade edilmektedir.⁸¹ Rumbold, Curzon'un eleştirileri sebebiyle üzgün olduğunu ancak bu durumun alternatifinin konferansın kesilmesi olacağını, Ankara tarafından İsmet Paşa'ya gönderilen telgrafta boyun eğmemesi ve gerekiyorsa konferansı keserek geri gelmesi talimatı verildiğini, İsmet Paşa'nın daha önce yaptıklarına bakarak bu talimatı yerine getireceği kanaatinde olduğunu bildirmektedir.⁸²

Konferansta eski imtiyazlar konusunda varılan mutabakat üzerine, Lozan Barış Antlaşması'na ek olarak, “Osmanlı İmparatorluğunda Verilmiş Kimi Ayrıcalıklara İlişkin Protokol ve Açıklama” başlıklı bir belge imzalanmıştır. Buna göre; Osmanlı hükûmeti ile İngiliz *Armstrong -Vickers Ltd.* şirketi arasında 1913-1914 yıllarında Türkiye'de doklar, tersaneler ve gemi yapımı imtiyazı için yapılmış olan sözleşmeler kapsamında öngörülen işler 6 ay içinde Türkiye hükûmetinin istemiyle durdurulacaktır. Osmanlı hükûmeti tarafından Fransız *Régie Generale* firmasına 1914 yılında verilmiş olan Samsun-Sivas demiryolu ve Samsun liman inşaatı imtiyazları ise 6 ay içinde yeniden başlatılmazsa iptal edilmiş olacaktır. Türkiye tarafından bu imtiyazların yerine eşdeğer başka imtiyaz verilebilecektir. Firmaların iptallerden doğan zararları karşılıklı olarak anlaşarak tazmin edilecektir. TPC konusu ise bu protokol kapsamı dışında kalmıştır. Türk hükûmeti ayrıca protokol kapsamındaki işler için 5 yıl içinde yabancı sermayeye yönelik ihale açmaya karar verirse, protokol konusu şirketlere bu düşüncesini bildirerek onların da tam eşitlik içinde rekabete girmesine imkân vereceğini mektup teatisi ile ilgili şirket ve hükûmetlere bildirecektir.⁸³ Salâhi R. Sonyel, bu mutabakatın Müttefiklerin Amerikalıların “açık kapı” siyasetine teslim oldukları anlamına geldiği yorumunda bulunmaktadır.⁸⁴

Lozan Barış Konferansı'nda oldukça uzun ve sert tartışma ve çekişmelerden sonra Musul meselesi konusunda kesin bir sonuca varılamadığından mesele antlaşmanın imzalanmasına engel olmayacak biçimde ileriye atılmıştır.⁸⁵ Zengin petrol yataklarına sahip

⁸⁰ *DBrFP*, 1/XVIII, Belge.678, 17 Temmuz 1923, s.960-966.

⁸¹ *DBrFP*, 1/XVIII, Belge.679, 18 Temmuz 1923, s.967.

⁸² *DBrFP*, 1/XVIII, Belge.680, 19 Temmuz 1923, s.967-969.

⁸³ Protokol ve ilgili mektupların Türkçe metni için bkz. Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, C.I, s.204-209, s.243-247. Bunlardan başka, İtalyan hükûmetine söz konusu döneme ait imtiyazlara ilişkin olarak 1 yıl içinde gerekli düzenlemelerin yapılacağına dair bir mektup da verilmiştir.

⁸⁴ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.II, s.355.

⁸⁵ Musul konusu Lozan Barış Antlaşması metninde 3. maddenin 2. paragrafında şöyle düzenlenmiştir: “Türkiye ile Irak arasındaki sınır, dokuz ay içinde Türkiye ile Büyük Britanya arasında dostça belirlenecektir.

olan Musul bölgesinin Türkiye sınırları içine alınamaması ve sonraki dönemde İngiltere ile Türkiye arasında yapılacak görüşmeler yoluyla veya anlaşma sağlanamazsa Milletler Cemiyeti hakemliği ile çözülmesi kararının alınması, Mezopotamya petrolü imtiyazının bir İngiliz, ABD, Fransız şirketi haline gelmiş olan TPC tarafından kullanılacağı şeklinde yorumların yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bu durum kaçınılmaz olarak Chester imtiyazının cazibesini azaltacaktır.

Lozan Barış Konferansı'nda "eski imtiyazlar" konusunda uzun tartışmalar yapılmıştır. Türk Heyeti'nin görüşmelerde, "savaş öncesi imtiyazların geçerli olmadığı" yönündeki tutumu Lozan Konferansının ikinci dönemi başlamadan hemen önce Ankara hükûmeti ile yeni bir imtiyaz anlaşması imzalamış olan Chester grubu tarafından desteklenmektedir. Büyük Amerikan petrol şirketlerinden oluşan ve TPC ile anlaşmış olan diğer Amerikan grubu ise karşı savı desteklemektedir. ABD hükûmeti ise "açık kapı" prensibini savunmakta ve her iki tarafa da mesafeli durmaya çalışmaktadır. Diğer yandan İngiliz ve Fransız delegelerin, şaşırtıcı bir ısrarla eski imtiyazların geçerli olduğunu savunmaları ve konferansta Türk heyetiyle sert tartışmalara girmeleri oldukça gergin bir ortamın ortaya çıkmasına neden olmakta ve hatta barış antlaşmasının imzalanmasını tehlikeye atmaktadır.

Lozan Konferansının son safhasında *Vickers-Armstrong*, *Régie Generale* ve TPC gibi şirketlerin adeta bir tekel niteliğinde ve kabul edilemez önerileri doğrultusunda hareket eden Müttefikler tarafından gösterilen bu tutumla Türkiye'nin bağımsızlığının sınırlanmak istenmesi Ankara'da büyük bir tepki yaratmıştır. İngiliz ve Fransız delegelerin itiraz ettiği Chester imtiyazı konusunda ise Türk heyeti oldukça istikrarlı bir şekilde Chester imtiyazının Türk hükûmeti ile şirket arasında imzalanmış meşru bir sözleşmeye dayandığı ve siyasal bir tarafı olmadığı ayrıca Lozan Konferansı kapsamı içinde değerlendirilemeyecek bir konu olduğu savunulmaktadır.

İsmet İnönü hatıratında; savaş öncesinde *Armstrong*, *Vickers Ltd.* şirketlerinin Türkiye'de doklar ve tersane yapımı ile ilgili, *Régie Generale* şirketinin ise Samsun-Sivas demiryolu inşaatı ve işletmesi için 1914 yılında imtiyaz sözleşmeleri yapılmış olduğunu ancak savaş sebebiyle faaliyete geçemediklerini, Türk hükûmetinin beş yıl içinde bu işleri yabancı şirketlere yaptırmak üzere karar vermesi durumunda, söz konusu şirketleri haberdar ederek açılacak ihaleye eşit şartlarda katılmak üzere hak verilmesi için bir protokol imzalandığını ve ayrıca Müttefik temsilcileri ile mektup teatisi yapılarak konunun çözümlendiğini belirtmektedir.⁸⁶

Belirlenen süre içinde iki hükümet arasında anlaşma olmazsa uyuşmazlık Milletler Cemiyeti Konseyi'ne sunulacaktır.” Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, C.I, s.95-96.

⁸⁶ İsmet İnönü, *Hatıralar*, 5. Baskı, Bilgi Yayınevi yay., Ankara, 2018, s.407-408.

Lozan Barış Konferansı sürecinde Chester imtiyazı meselesini ABD ile ekonomik ilişkilerin kurulmasında bir başlangıç noktası olarak değerlendirmek düşüncesiyle İsmet Paşa ile Grew arasında istişarelerde bulunulmakta, başlatılacak ekonomik ilişkilerin iki ülke arasında tesis edilecek gerçek bir dostluk münasebeti için bir zemin oluşturabileceği değerlendirilmektedir.⁸⁷ Bu çabaların bir sonucu olarak 6 Ağustos 1923 tarihinde Lozan'da Türk-Amerikan Dostluk ve Ticaret Antlaşması imzalanacaktır.⁸⁸

8. Chester Projesinin Sonu

Chester şirketinin içindeki anlaşmazlıklar ve tutarsızlıklar huzursuzluk şirketin sağlıklı çalışmasını engellemekte ve güvensizlik yaratmaktadır. Clayton-Kennedy New York'dan Rauf Bey'e gönderdiği 11 Haziran 1923 tarihli mektubunda şirket içinde meydana gelen karışıklıklardan bahsetmekte, Amiral Chester'ın tarım makineleri imtiyazını başka bir şirkete satmak istemesi sebebiyle sorun yaşadıklarını ifade etmektedir. General Goethals'ın istifa etmesinden sonra Amiral Chester'ın zor bir dönem geçirdiğini ve haklarını alarak ayrıldığını, Goethals'ın yeniden başkan olmasının beklendiğini belirten Kennedy, şirketin yeniden yapılandırılmakta olduğunu, yeni yönetim tarafından artık zaman kaybedilmeyeceğini, gelecek hafta keşif faaliyetlerine başlamak üzere mühendislerin Türkiye'ye geliş tarihlerini bildireceğini kaydetmektedir.⁸⁹ Bu dönemde Chester projesini destekler gibi görünen ABD Dışişleri Müsteşarı Leland Harrison'un 20 Haziran 1923 tarihinde gazetelerde yayımlanan bir demeci Türk tarafında şaşkınlık ve rahatsızlık yaratacaktır. Harrison'un demecine göre; "*ABD hükûmetinin Chester projesine ilişkin işlerde rolü olmadığı gibi ABD hükûmetinin böyle işlere karışarak garanti vermesi ABD'nin prensiplerine aykırıdır.*"⁹⁰

Clayton-Kennedy 9 Ağustos 1923 tarihinde yaptığı açıklamada; OADC'nin %90 hissesinin ABD'li ortaklara ait olduğunu ve Türkiye'de demiryolu yapımı, maden ve petrol işletmesi için alınmış olan imtiyazda başarılı olunamaması halinde bu durumun Türkiye ve Kanada'nın değil, ABD'nin başarısızlığı olacağını ifade etmektedir. Bundan sonra Amiral Chester ve ortakları ile Clayton-Kennedy grubu arasında OADC içinde devam eden anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak için hakem gözetiminde devam eden görüşmeler sonucunda 23 Ağustos 1923 tarihinde varılan anlaşma ile Chester grubu elindeki imtiyazı,

⁸⁷ Grew, 12 Ocak 1923 tarihinde Türkiye-ABD dostluk ve ticaret antlaşması konusunu İsmet Paşa ile görüştüğünü, İsmet Paşa'nın Türkiye-ABD görüşmelerin hemen başlaması yönünde görüş belirttiğini kaydetmektedir. Bkz. Grew, "*Lozan Konferansı, 1922-1923*", s.340.

⁸⁸ Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C.II, Belge.719, 6 Ağustos 1923, s.629-630. Bu antlaşma ABD'de Ermeni lobisinin yoğun muhalefetine etkisiyle 19 Ocak 1927 tarihinde Senato'da yapılan oylamada onaylanmadığından uygulamaya geçirilemeyecektir. Bkz. Bilâl N. Şimşir, *Lozan Günlüğü*, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2012, s.610.

⁸⁹ BCA: 30.10.0.0/206.410.10, 8 Temmuz 1923.

⁹⁰ Yalman, *Gördüklerim Geçirdiklerim*, C.II, s.856.

300.000 ABD doları ve imtiyazın kullanılması durumunda OADC'nin net kârının %10'u karşılığında Clayton-Kennedy'nin başında olduğu Kanada grubuna devretmiştir.⁹¹

Kanada grubu, imtiyazı kullanmak için gerekli olan sermayeyi temin etmek maksadıyla gerek ABD ve Kanada'da ve gerekse Paris ve Londra'da yaptığı girişimlerden bir sonuç elde edememiştir. Bu arada Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın TPC ile Amerikan petrol şirketleri adına görüşmelerde bulunan *Standard Oil Company*'e destek vermeye hazır olduğunu açıklaması Kanada grubunu oldukça zor bir duruma sokacaktır. Bu süreç devam ederken OADC'nin Anadolu'da keşif ve inşaat faaliyetlerine başlamaması ve opsiyon süresinin sonuna yaklaşılması Türk hükûmetinde şirket hakkında ciddi endişelerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Amiral Bristol 23 Ağustos 1923 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporunda Türk hükûmetinin OADC'nin mevcudiyetinden ciddi şekilde endişe etmekte olduğunu bildirmektedir. Firmanın Türkiye'deki temsilcisinin son 19 gündür New York'tan hiçbir haber alamadığını belirten Bristol, tarım makineleri imtiyazının resmen iptal edilmediği halde, pratikte yürürlükten kaldırılmış gibi görünmekte olduğunu hatta bir Fransız şirketinin bu imtiyazı alacak gibi olduğunu belirtmektedir. Samsun-Sivas hattı opsiyon süresinin 6 Ekim 1923 tarihinde dolacağına dikkat çeken Bristol, şirketin durumu ve imtiyazın finansman bulma faaliyetleri konusunda bilgi talep etmektedir.⁹²

ABD Dışişleri Bakanı Vekili Phillips, Bristol'e gönderdiği cevap mesajında; Barnard Kennedy'nin şirketin tüm hisselerini almak üzere ödemelerde bulunduğunu, bu ödemelerin 1924 yılı sonunda 200.000 doları bulacağını, Barnard ve Clayton Kennedy'nin New York'ta finansman aramakta olduğunu, bunda başarılı olamazlarsa yabancı sermaye arayacaklarını, Kennedy'nin süre uzatımına ilişkin talep mektubunu Nafia Vekili Feyzi Bey'e sunmak üzere Türkiye'ye gelmek için yola çıkmak üzere olduğunu belirtmekte, yaşanan belirsizlikler karşısında kesin bir tutum almaktan kaçınmaktadır.⁹³

ABD Dışişleri Bakanı Hughes, 3 Ekim 1923 tarihinde Amiral Bristol'e gönderdiği talimatta; şirketin gecikmeleri olduğunu, 6 aylık bir uzatma için Imbrie üzerinden Rauf Bey'e bir teklifte bulunmak istediklerini, Türk hükûmetinin uzatma olmadığı takdirde imtiyazı feshetme hakkı bulunduğunu kaydetmektedir. ABD Dışişleri Bakanlığı'nın uzatma için resmen araya girmesinin uygun olmadığını, bu konuyla Bristol'ün ilgilenmesinin daha uygun olacağını belirten Hughes, bu arada Rauf Bey'in istifa etmiş olmasının projeye bir etkisinin olup olmayacağını araştırılmasını da istemektedir.⁹⁴

⁹¹ "Turkey", *Current History*, Ekim 1923, Cilt.XIX, No.1, s.176.

⁹² *FRUS*, 1923/II, Belge. 1008, 23 Ağustos 1923, s.1241-1242.

⁹³ *FRUS*, 1923/II, Belge. 1009, 17 Eylül 1923, s.1242-1243.

⁹⁴ *FRUS*, 1923/II, Belge. 1010, 3 Ekim 1923, s.1243-1244.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Bristol, 8 Ekim 1923 tarihli mesajında; Rauf Beyin ayrılmasının projesinin yürütülmesinde bir engel teşkil etmeyeceğini, Türk hükûmetinin Chester projesinin gerçekleştirilmesini istediğini, bu projesinin arkasında ABD hükûmetinin desteği olduğunu düşündüklerini belirtmektedir. Kennedy'nin İstanbul üzerinden Ankara'ya hareket ettiğini bildiren Bristol, OADC'nin mali durumu hakkında tatminkâr kanıtlar olursa Türk hükûmetinin süre uzatımı verebileceğini ifade etmektedir.⁹⁵

Bu arada İcra Vekilleri Heyeti 11 Ekim 1923 tarihinde yaptığı toplantıda OADC'nin Samsun-Sivas ile Ankara-Muş demiryolu hatları ve Samsun limanı inşaat sürelerinin uzatılmasına karar verilmiştir.⁹⁶ Bristol, 15 Ekim 1923 tarihli raporunda Clayton-Kennedy'nin Ankara'da yaptığı görüşmelerde olumlu gelişmeler elde etmiş olduğunu, Türk hükûmetinin işe başlaması için Kennedy'e seçenekler sunduğunu, 14 Ekim'de İstanbul'a dönen Kennedy'nin finansman için Paris'e hareket ettiğini ve tekrar İstanbul'a geleceğini kaydetmektedir.⁹⁷

Bristol 27 Ekim 1923 tarihli raporunda Ankara'da bulunan Konsolos Maynard B.Barnes'dan aldığı bilgileri aktarmakta, Samsun-Sivas hattı inşaatının 10 Kasım'a kadar başlamaması durumunda Nafia Vekili Feyzi Bey'in istifa edeceğinin anlaşıldığını bildirmektedir. Bristol; Barnes tarafından imtiyazın kaybedilmesi durumunda ABD'nin kimsenin idrak edemeyeceği kadar ekonomik ve siyasi prestij kaybına uğrayacağını, bu imtiyazın kaybedilmemesi için ABD hükûmetinin destek vermesine ihtiyaç olduğunu bildirildiğini, kendisinin de bu kanaate iştirak ettiğini bildirmektedir. Bristol, bu imtiyazın kaybedilmesi durumunda ABD'li yatırımcıların yakın gelecekte kendi devletleri tarafından desteklenen İngiliz ve Fransız yatırımcıları karşısında başka "*Chester fiyaskoları*" ile karşılaşabileceğini ifade etmektedir. Bristol ayrıca OADC'nin güçlendirilmesinin pek olası olmadığını ve ABD hükûmeti müdahil olmazsa Chester projesinin başarılı olamayacağını eklemektedir.⁹⁸

Hughes tarafından Bristol'e gönderilen mesajda; ABD hükûmetinin OADC'nin içişlerine karışamayacağı ve sermaye sağlayamayacağı, geline durumun üzücü olduğu ancak bu durumun ABD'nin siyasi ve ekonomik prestijini sarsacak bir nitelik taşımadığı bildirilmektedir. Hughes, Chester imtiyazının verildiği koşullar dikkate alındığında Türk hükûmetinin kendi siyasi amaçlarını ilerletmek ve ABD ekonomik yardımı alabilmek için bu imtiyazı vermiş olduğunu, bunun gerçekleştirilememesinin Türk hükûmetinin başarısızlığı olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁹⁹

⁹⁵ *FRUS*, 1923/II, Belge. 1011, 8 Ekim 1923, s.1244-1245.

⁹⁶ *BCA*: 30.10.0.0/206.410.13, 11 Ekim 1923.

⁹⁷ *FRUS*, 1923/II, Belge. 1012, 15 Ekim 1923, s.1246.

⁹⁸ *FRUS*, 1923/II, Belge. 1013, 27 Ekim 1923, s.1246-1247.

⁹⁹ *FRUS*, 1923/II, Belge. 1014, 29 Ekim 1923, s.1248-1249.

Amiral Bristol, 6 Kasım 1923 tarihli raporunda; 3 Kasım 1923 tarihinde 3 haftalık bir süre için İstanbul'dan ayrılarak Amerika'ya gitmiş olan Clayton-Kennedy tarafından kendisine OADC temsilcisi Suphi Bey'in yanında mühendisler ile 9 Kasım 1923 tarihinde işe başlamak üzere Samsun'a gönderilmiş olduğunu ve gerekli finansmanın gönderildiğini söylemiş olmasına rağmen Suphi Bey bu kaynağı alamadığını belirttiğini kaydetmektedir.¹⁰⁰

Clayton-Kennedy, Paris'te The Times muhabirine verdiği mülakatta Anadolu'ya malzeme ve teçhizatın gönderilmekte olduğunu belirtmektedir. The Times gazetesinde ise bunun aksine şirketin yöneticileri arasında çeşitli itilafların bulunduğu, Goethals dahil olmak üzere birçok yöneticinin projeden ayrıldığı haberleri yer almaktadır. The Times'a göre Arthur Chester şöyle söylemektedir: *"Clayton-Kennedy ve şürekası tarafından sarf edilen yanlış ve amaçsız ifadeler projeyi tahrip etmektedir."*¹⁰¹

Bu arada Türk hükûmeti Nafia Vekâleti Heyeti 8 Kasım 1923 tarihi itibarıyla işin sözleşmesine göre başlatılmamış olduğu konusunda şirkete ihtar çekerek, tatminkâr kanıtların sunulması için 25 Kasım 1923 tarihine kadar ek süre vermiş bulunmaktadır.¹⁰² Bu gelişmelere rağmen Chester grubunun projeyi uygulamaya başlayamaması üzerine Nafia Vekili Muhtar Bey (Cilli) tarafından 17 Aralık 1923 tarihinde yapılan açıklamada Chester imtiyazının iptal edildiği, bu konunun Türkiye-ABD barış antlaşması kapsamında ele alınacağı duyurulmuştur.¹⁰³ Bundan sonra 18 Aralık 1923 tarihinde OADC temsilcisi Suphi Bey'e verilen bir nota ile imtiyaz sözleşmenin feshedilmiş olduğu bildirilmiş ve aynı gün Samsun'daki faaliyetler durdurulmuştur.¹⁰⁴

Yalman, Chester projesinin iptal edilmesiyle gelinen son durumu şöyle açıklamaktadır: *"Böylece en karanlık günlerde gönüllere ferahlık veren ve yurdun kısa zamanda ABD'nin yardımıyla cennete çevrilmesi ümidi ile ilgisi olan 'çok tatlı bir rüya' tamamıyla söndü."* Lozan Barış Konferansı'nın kesintiye uğradığı bir dönemde bu projenin Ankara tarafından bir *"manevra vasıtası olarak ustaca"* kullanıldığını belirten Yalman, bu durumun Lozan Barış Antlaşması'nın Türkiye'nin arzusuna göre tamamlanmasına çok faydası dokunduğunu da belirtmektedir.¹⁰⁵

Tezel, Chester grubunun asıl hedefinin Mezopotamya petroleri olduğunu, Musul'un Lozan Barış Antlaşması'nda Türkiye tarafında kalmaması sonucunda Chester bakımından alınan imtiyazın değerinin kalmadığını belirtmektedir. Tezel ayrıca, Musul'un Haziran 1926 tarihinde imzalanan antlaşma ile Irak topraklarında kalmasıyla Irak petrollerinin İngiliz-

¹⁰⁰ FRUS, 1923/II, Belge. 1015, 6 Kasım 1923, s.1250.

¹⁰¹ "Chester Dissension", *The Times*, 19 Kasım 1923.

¹⁰² FRUS, 1923/II, Belge. 1016, 10 Kasım 1923, s.1250-1251.

¹⁰³ Yalman, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C.II, s.856.

¹⁰⁴ FRUS, 1923/II, Belge. 1018, 21 Aralık 1923, s.1251-1252.

¹⁰⁵ Yalman, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C.II, s.857.

Fransız konsorsiyumu TPC tarafından işletileceğinin belli olduğundan *Standard Oil Company* firmasının bu konsorsiyuma dâhil olmak konusunda İngilizler ile anlaşması üzerine ABD hükûmetinin Chester projesine destek vermediğini kaydetmektedir.¹⁰⁶

Akdes Nimet Kurat; Ankara hükûmetinin, ABD'nin “emperyalist bir politika” izlemediği ve Anadolu topraklarında gözü olmadığı değerlendirilmesiyle Chester imtiyaz projesini onayladığını ancak ABD hükûmetinin vaat etmesine rağmen destek vermemesi nedeniyle şirket tarafından projenin yürütülemediğini ifade etmektedir.¹⁰⁷

9. Sonuç

Chester projesi gündeme geldiği 1908-1914 ve 1922-1923 yıllarında öncelikle bir demiryolu imtiyaz projesi olarak görünmekle birlikte, imtiyaz kapsamında demiryolu güzergâhının her iki yanında 20'şer kilometre genişliğinde toplam 40 km. genişlikteki arazide her türlü yeraltı zenginliklerinin çıkarılması ve işletilmesi imtiyazının da demiryolu inşaatını üstlenen firmaya verilmesi, bu projenin sadece bir demiryolu projesi olarak değerlendirilmemesi gerektiğini düşündürmektedir. Bu proje uluslararası ortamda ve özellikle Batı dünyasında ise bir “petrol projesi” olarak değerlendirilmektedir. İncelediğimiz ABD diplomatik belgelerinde Chester imtiyazının bir “petrol projesi” olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

Chester imtiyazının başlangıçtan itibaren sadece Orta Anadolu değil; Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Mezopotamya bölgelerini de kapsayacak şekilde tasarlanması ve bu bölgelerde zengin petrol kaynakları olduğuna dair bilgilerin mevcut olması, bu imtiyazın bir demiryolu projesinden ziyade gerçekte bir petrol projesi olduğu anlamına gelmektedir.

Lozan görüşmeleri devam etmekte iken Chester grubunun girişimleri neticesinde yeniden gündeme gelen bu imtiyaz, Ankara hükûmeti bakımından öncelikle bir demiryolu projesi olmakla birlikte zamanın sosyal, askerî, siyasal koşulları ve Anadolu ekonomisinin içinde bulunduğu tükenmişlik hali dikkate alındığında; sağlayabileceği kalkınma ve gelişme imkânları bakımından, yeni Türkiye'nin izleyeceği bir “*kalkınma planı*” ve bir “*medeniyet projesi*” olarak ele alınmaktadır. Mustafa Kemal Paşa tarafından İzmir İktisat Kongresi

¹⁰⁶ Yahya Sezai Tezel, “*Birinci BMM Antiemperyalist miydi? Chester Ayrıcalığı*”, *AÜSBFD*, C.XXV, Aralık 1970, ss.287-318. Başlarını Standard Oil Company of New Jersey şirketinin çektiği ABD petrol şirketlerinden meydana gelen grup, Mezopotamya petrol imtiyazına dahil olmak için Haziran 1922'den itibaren Londra ve New York'ta Anglo-Persian Oil Company nezdinde çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. ABD hükûmeti tarafından destek verilen bu çalışmalar sonucunda Amerikan grubunun %23,75 hisseyle (%95/4+%5) adı “Iraq Petroleum Company” olarak değiştirilmiş olan TPC'ye katılımı konusunda resmî anlaşma 30 Mart 1928 tarihinde imzalanmıştır. *FRUS*, 1927/II, Belge.768, 9 Nisan 1927, s.822-824.

¹⁰⁷ Akdes Nimet Kurat, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış*, (1800-1959), Doğu Ltd. yay., Ankara, 1959, s.44.

açılışında yabancı sermayeye Türk kanunlarına uymaları şartıyla karşı olunmadığı açıklamasında bulunulması bu bakımdan önemlidir.

Chester projesinin 9 Nisan 1923 tarihinde TBMM’de onaylanması sonrasında yapılan açıklamalar ve yaklaşımlar dikkate alındığında; ekonomik ve sosyal yaşamın yeni inşa edilecek demiryolları çevresinde şekilleneceği, demiryolu hattı boyunca o dönemde neredeyse hiç mevcut olmayan ve stratejik öneme haiz telefon, telgraf hatları, su kanalları, yollar gibi teknolojik altyapı tesislerinin de inşa edileceği, hat boyunca oteller, bankalar kurulacağı hatta Ankara şehrinin bir ABD şehri modelinde yeniden inşa edileceği yani neredeyse memleketin baştan sona kadar yeniden imar edileceği düşünülmektedir.

Sanayi devrimini kaçırmış olan, eğitim-öğretim seviyesi oldukça düşük olan, son 200 yıldır batıdan yükselen medeniyetin nimetlerinden faydalanamadığı gibi girdiği savaşlarla önemli nüfus ve toprak kayıplarına uğrayarak yüzlerce yıldır ihmal edilmiş olan Anadolu’da var olma savaşı veren Türkiye’de, bu çapta bir projenin üstelik kilometre garantisi verilmeden gerçekleştirilmesi ihtimali oldukça büyük bir heyecan yaratmıştır.

Lozan Barış Konferansı’nda petrol konusu açık şekilde görüşülmemiş olmakla birlikte Musul sorunu fiilen petrol sorununa dönüşmüştür. Chester imtiyazı kapsamında Musul petrolünün işletilmesi konusunda Türk-Amerikan görüşmeleri ise İngiltere’nin politikası üzerinde önemli bir baskı ögesi olmuştur.

Chester Şirketi içindeki anlaşmazlıklar neticesinde Amiral Chester ve ortaklarının şirket idaresinden çekilmesiyle Kanada grubu yetkiyi ele geçirmiştir. Lozan Barış Antlaşması ve sonrası süreçte Musul bölgesinin Türkiye sınırları dışında kalması sonucunda projenin cazibesi oldukça azalmıştır. ABD hükümeti tarafından bu süreç içinde proje ile ilgilenilmemiş olmasıyla finansman zorluğu çeken şirket yeni kaynaklar bulamadığından krize girmiş ve Anadolu’da inşaat faaliyetlerine başlayamamıştır. Sözleşme kapsamında beklenen işlerin zamanında başlatılmaması ve devam edemeyeceğinin anlaşılması sonucunda Türk hükümeti sözleşmeyi ve imtiyazı iptal etmiştir.

Petrol gruplarının bu girişimleri karşısında tarafsız kalmaya çalışan ve müdahalede bulunmayan ABD hükümeti ise bu gelişme sonrasında politikasını değiştirerek Turkish Petroleum Company ile anlaşmaya çalışan *Standard Oil Company*’e tam destek vermeye başlamıştır Bunun sonucunda ABD Petrol grubu ile TPC arasında Irak petroleri konusunda anlaşmaya varılacaktır.

KAYNAKÇA

1.Arşiv ve Resmî Yayınlar

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Foreign Relations of the United States (FRUS)

Documents On British Foreign Policy (*DBrFP*)

TBMM Zabıt Cerideleri (*TBMM ZC*)

TBMM Gizli Celse Zabıtları (*TBMM GCZ*)

2.Telif Eserler

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II, (1906-1938), 5. Baskı, ATAM yay., Ankara, 1997.

AVCIOĞLU, Doğan, *Milli Kurtuluş Tarihi*, C.I, Tekin Yayınevi yay., İstanbul, 2006.

CAN, Bilmez Bülent, “*Suya Düşen Tatlı Bir Hayal: Chester Projesi 1922-1923*”, *Kebikeç*, Sayı.11/2001, ss.165-204.

CAN, Bilmez Bülent, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi*, (1908-1923), Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2003.

ÇAVDAR, Tefvik, *Millî Mücadelenin Ekonomik Kökenleri*, Köz yay., İstanbul, 1974.

EARLE, Edward Mead, *Bağdat Demiryolu Savaşı*, (Çev. Kasım Yargıcı), Milliyet yay., İstanbul, 1972.

EVANS, Laurence, *Türkiye'nin Paylaşılması*, 1914-1924, (Çev. Tefvik Alanay), Milliyet yay., İstanbul, 1972.

GREW, Joseph C., “Lozan Konferansı, 1922-1923”, *Lozan Barış Konferansının Perde Arkası*, (1922-1923), (Ed.Ö.Andaç Uğurlu), Örgün Yayınevi yay., İstanbul, 2003.

İLKİN, Selim, “1922-1923 Türkiye’inde Bir Sermaye Girişimi: Chester Demiryolu Projesi”, *Bildiriler ve Tartışmalar*, Türkiye İş Bankası Uluslararası Atatürk Sempozyumu, (17-22 Mayıs 1981), 2. Baskı, Ankara, 1984, ss.739-781.

İNÖNÜ, İsmet, *Hatıralar*, 5. Baskı, Bilgi Yayınevi yay., Ankara, 2018.

KANSU, Mazhar Müfit, *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber*, C.I, TTK yay., Ankara, 2009.

KARACAN, Ali Naci, *Lozan*, 4. Baskı, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul, 2014.

KERİMOĞLU, Hasan Taner, “Yeni Bilgiler Işığında Chester Projesi’nin İlk Başvuru Süreci, 1908-1912”, *ÇTTAD*, XX/41, (2020/Güz), ss. 415-446.

KURAT, Akdes Nimet, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış*, (1800-1959), Doğu Ltd. yay., Ankara, 1959, s.44.

ÖZER, Sevilay, “Chester Projesi’nin Hakimiyeti Milliye Gazetesi’ne Yansıması”, *History Studies Ortadoğu Özel Sayısı*, 2010, ss.287-299.

ÖZYÜKSEL, Murat, *Osmanlı İmparatorluğunda Nüfuz Mücadelesi, Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul, 2013.

SONYEL, Salâhi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.II, 3. Baskı, TTK yay., Ankara, 2003.

SOYSAL, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, C.I, (1920-1945), 3. Baskı, TTK yay., Ankara, 2000.

ŞAMSUTDİNOV, Abdula Mardanoviç, *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi, 1918-1923*, (Çev. Ataoğlan Behramoğlu), Doğan Kitapçılık yay, İstanbul, 1999.

ŞİMŞİR, Bilâl N., *Lozan Günlüğü*, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2012.

ŞİMŞİR, Bilâl N., *Lozan Telgrafları, 1922-1923*, C.I, (Kasım 1922-Şubat 1923), TTK yay., Ankara, 1990.

ŞİMŞİR, Bilâl N., *Lozan Telgrafları, 1922-1923*, C.II, (Şubat -Ağustos 1923), TTK yay., Ankara, 1994.

TEZEL, Yahya Sezai, “Birinci BMM Antiemperyalist miydi? Chester Ayrıcalığı”, *AÜSBFD*, C.XXV, Aralık 1970, ss.287-318.

YALMAN, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C.II, 1922-1944, 2. Baskı, Pera yay., İstanbul, 1997.

YAVUZ, Biga Sükan, “Fransız Arşiv Belgeleri Işığında Chester Demiryolu Projesi”, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt.6, Sayı.24, (1 Nisan 1999), ss.527-561.

3. Süreli Yayınlar

Atatürk Yolu Dergisi

Current History

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)

History Studies

The Times

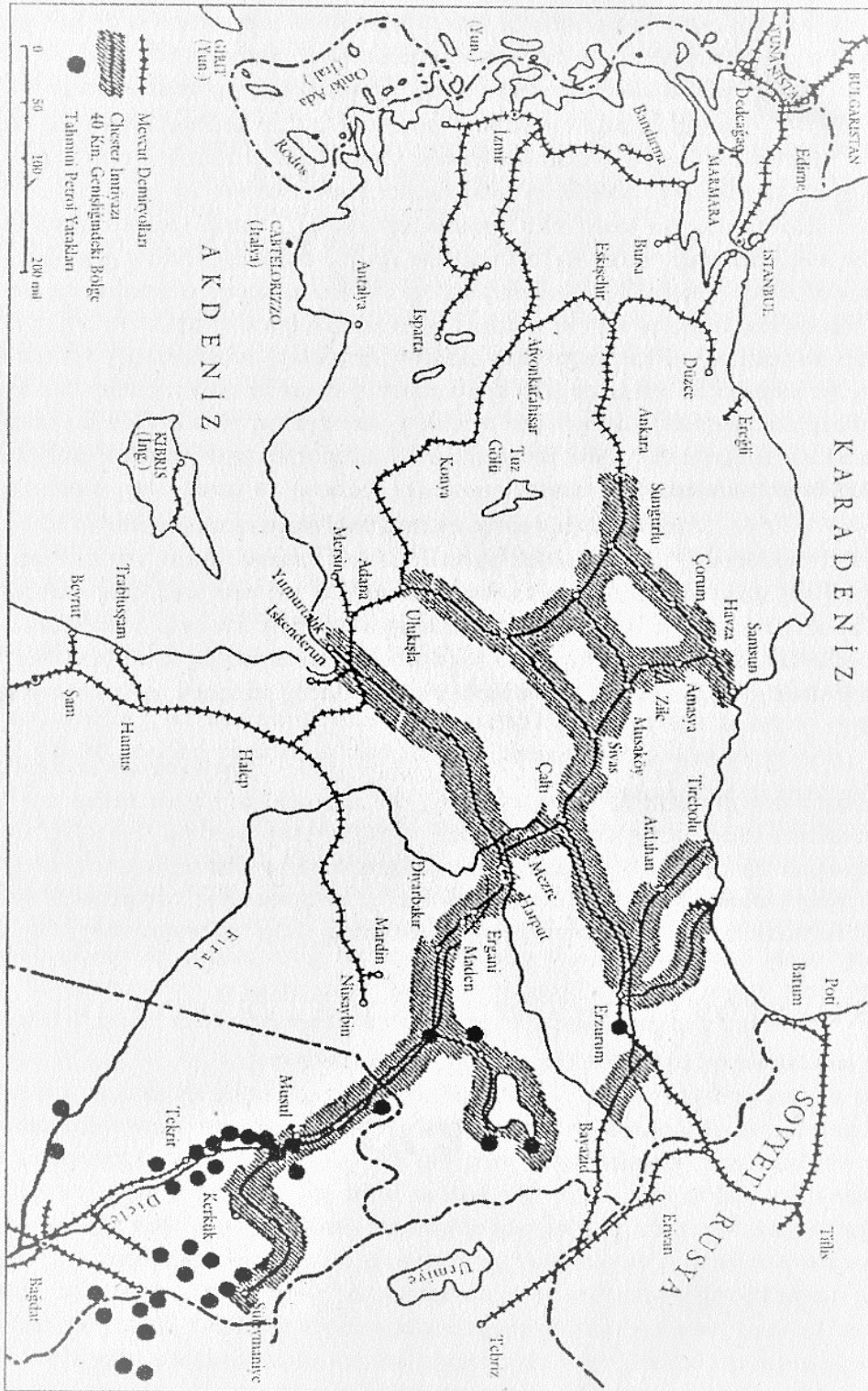

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Ek.1 Chester Projesi Haritası (Tezel, “*Birinci BMM Antiempyalist miydi?*” s.296)

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Secularism and the Relationship of the fall of the Ottoman Caliphate in the Period between 1923 and 1938 and Its Impact on Women and the Political, Economic and Educational Life in Egypt

Fatma Ali ELBATANONY¹

Introduction

The disintegration and fall of the Ottoman Caliphate during the period between 1908 and 1922 had a significant impact on the countries associated with it, not only on Egypt but also on the wider Islamic and Arab world. Despite the mistakes committed by the Ottomans during this period, Egypt experienced a period of prosperity in terms of its economy, education, culture, and politics. Since the rise of Western colonialism in the nineteenth century, the emergence of secularism became evident, fueled by the contributions of intellectuals. Consequently, our society has become divided.

Balancing the Preservation of Our Religious Principles and the Pressures of Colonialism

The struggle between upholding our religious principles and accommodating the impositions of colonialism in various forms leads us into problems that are not inherent to our environment. This situation drags us into intricate predicaments where we tend to forget our religion and our history. Colonialism enforced secularism upon us in our education, legislation, thinking, and behavior. This influence also extended to our politics and economy, culminating in the separation between Islam and its role in governance. It further marginalized Islam from all public spheres, confining its presence primarily to mosques.

Approaching "Scientific Atheism" and Its Implications

Once we venture into the realm of what's termed "scientific atheism," a stage within secularism, we attempt to persuade ourselves that this path will eradicate societal divisions and serve as the solution for all problems. It's presented as a dual force capable of achieving the concept of social justice. Yet, a crucial question remains: Does secularism genuinely encompass all these aspects, or does it merely present itself as a solution fueled by illusion rather than actual reality?

These circumstances exacerbate the situation, driving societies to fragmentation under the pretext of misleading slogans inspired by colonizers to accomplish their specific objectives. Ultimately, this dynamic embodies a colonization of thought, reason, and will.

Elements

First: A historical overview of secularism, including:

¹ Dr., Cairo University, E-mail: fatma.ali3021@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-0916-3645

- 1- The nature of secularism
- 2- Forms of Secularism
- 3- When did secularism start, what are its roots, and what is the goal of spreading secularism? Is it a form of colonialism with a distinct concept of thought and reason?
- 4- Secular motives.
- 5- What is Jews's relationship to the spreading of secularism?

Second: The effects and repercussions of secularism after the Ottoman Revolution in the period between 1923-1938.

1- The effects of secularism on the world in general and in Egypt in particular

A- The impact of secularism on the world

B- The impact of secularism on Egypt

- Its impact on education

- Its impact on women

- Its impact on the economy

- Its impact on politics

1. What is secularism?

Interestingly, secularism does not have a specific term in ancient linguistic dictionaries or in the modern Arabic lexicon. "Secular" refers to something that is not related to the church or religion, indicating the absence of recognition towards religion. Likewise, the English translation of secularism implies a stance that is neither religious, sacred, nor metaphysical².

The concept of secularism has been one of the most controversial concepts since its inception, as each thinker presents a different definition of secularism according to their own vision, attachment to it, and the historical era they represent³.

In Arabic, secularism is referred to as "Al-a'lmania," derived from the word for "world" or "life," rather than its popularized meaning of science. The Encyclopedia Britannica defines secularism as a movement that aims to shift people's focus from concerns about the afterlife to caring for this world. However, it has evolved into a movement that opposes religion, particularly Christianity⁴.

2 - د سفر الحوالي، العلمانية نشأتها وتطورها واثرها في الحياة الإسلامية المعاصرة، (الرياض: دار الهجرة للنشر والتوزيع، الطبعة الثانية)، ص 21-24

ency.Britannica.Vol.Ixp.19. Oxford Advanced Learner's Dic. Of Current English:785

3 - المرجع السابق، ص 21-24

4 - ا.د محمد البهي، العلمانية والاسلام بين الفكر والتطبيق،(القاهرة: مجلة الأزهر ذي القعدة 1440هـ)، ص 16-17.

The idiomatic definition of secularism, introduced by the British thinker George Holyoake, who first coined the term in the Western context in 1851, is the attainment of human well-being and happiness in the earthly life through material means, including scientific progress. It emphasizes that secularism is not antagonistic towards religion, but rather a perspective that focuses on the tangible and realistic aspects of this world, independent of religion or any other form of life⁵.

2. Forms of Secularism

There are two forms of secularism, each pointing to the same essence.

The first form: Atheist secularism, which completely denies religion. It rejects the existence of God, the Creator, and refuses to acknowledge any such notions. Moreover, it actively fights against and displays hostility towards those who advocate for mere belief in the existence of God. This form can be seen as a direct assault on religion and its followers⁶.

The second form: non-atheist secularism, which is also secular but does not deny the existence of God. Theoretically, it acknowledges God's existence but advocates for the separation of religion from worldly affairs. This form is arguably more dangerous than the previous one, as it operates under the guise of subtle calls for reconciliation. Both forms of secularism undoubtedly share the same underlying meaning, but one is explicit in its denial, while the other remains ambiguous. Religion, for them, becomes confined to certain acts of worship. For instance, secularism does not prohibit prayers in mosques or the performance of the pilgrimage to the Sacred House of God. Nevertheless, both forms ultimately promote the same secular ideology, which aims to separate religion from worldly matters⁷.

3. When did secularism start, what are its roots, and what is the goal of spreading secularism? Is it a form of colonialism with a distinct concept of thought and reason?

Secularism emerged on the intellectual stage in the Western world during the fourteenth and fifteenth centuries AD due to the intellectual clash between the Church's social and political methods. During this time, it was believed that the concepts of "state" and "church" were distinct entities, distinguishing between secular human society on one hand and religious society or societies within the framework of political existence on the other hand. However, it

5 - حمود الرحيلي، العلمانية وموقف الاسلام منها، (الرياض: الجامعة الاسلامية بالمدينة المنورة، العدد 115 السنة 1422هـ)، ص 12-14

<https://shamela.ws/book/8823/5>

6 - محمد بن شاکر الشریف، العلمانية وثمارها الخبيثة، (القاهرة: دار الوطن للنشر، 1411هـ الطبعة الأولى، المجلد الاول)، ص 15.

<http://saaid.org/Doat/alsharif/k1.htm>

7 - المرجع السابق ذكره

would be incorrect to attribute the beginning of the separation between religion and the state solely to Christianity, although Christianity bears significant responsibility⁸.

The conflict between the authority of the Pope and the French authority from 1268 to 1303 played a crucial role in paving the way for the emergence of secular ideas. This conflict exposed the imperialistic nature of the Pope, which became incorporated into Sharia law.

As the French people formed a sense of national belonging and established the French Sultanate, opposition to the Pope's imperialism gradually took shape. This led to the gradual development of the idea of defining authorities, particularly regarding the clergy, and confining them to narrow worship and spiritual relationships with the Creator. Consequently, all authorities gained independence as separate political institutions within society⁹.

Instead, they followed the doctrine of Thomas Erastus (in the sixteenth century AD), which advocates for government to assume leadership over church and religious affairs, making the church and its dependents accountable to the government. This idea gained momentum due to the influence the clergy exerted over kings and common people, as well as their establishment of legislation based on their own whims and interests¹⁰.

Moreover, the church opposed science and scholars while implementing forgiveness mechanisms. These factors generated internal conflicts within the church, pitting supporters against opponents and paving the way for dialogue and the rise of charismatic secular leaders and their followers. Consequently, secular thought gained prominence in the West, where religion was viewed as contradictory to justice, freedom, and science¹¹.

Secularism became perceived as a savior from the influence of the clergy and to embark on progress and advancement, as religion with its practices was seen as a hindrance to prosperity and development.

Moreover, the economic transition towards capitalism and the growing number of adherents to the new Protestant doctrine also played a role in paving the way for the separation of religion from politics. This process was further facilitated by the support of some kings and nobles who embraced the new Protestant faith, enabling them to challenge the authority of the Catholic Church in the Vatican. For centuries, the Pope of the Vatican had been the sole source of legitimacy for European monarchs. The emergence of the modern

8 - محمد قطب، العلمانية، (القاهرة: المكتبة الشاملة الذهبية)، ص 7

9 - المرجع السابق، ص 11

10 - المرجع السابق ص ص 17-29

11- محمد نقي الجعفري، ترجمة السيد حسن مطر، العلمانية دراسة وتحليل، (بغداد: المركز الإسلامي للدراسات الاستراتيجية، العتبة العباسية المقدسة، الطبعة الأولى 2017م)،

1439، ص 27

nation-state is attributed to the signing of the Peace of Westphalia in the year 1648 marking this event as a significant milestone.¹²

The Peace of Westphalia consisted of two peace treaties aimed at ending the Thirty Years' War within the Holy Roman Empire, encompassing present-day Germany and its surrounding regions, as well as the Eighty Years' War between Spain and the Kingdom of the Netherlands. While the Pope's representative refused to sign the peace, Europe disregarded this protest and, for the first time, succeeded in curbing the Vatican's power¹³.

This reconciliation resulted in the Catholic Church abandoning its decision to reclaim church property. Princes gained the authority to determine the faith of their subjects, and the Reformation Church or Calvinist Church (Protestant) was officially recognized. Gradually, the separation of religion and state took place, with power becoming grounded in secular interests rather than the legitimacy bestowed by the clergy. People became connected through a shared national (racial) identity rather than through a sense of brotherhood based on a common religious affiliation¹⁴.

Gradually, secularism became the predominant approach adopted in the governmental systems of Western countries, albeit with slight variations in implementation. Over time, secularism spread to most nations across the world. Politically, secularism is inherently associated with democracy, although many secular regimes have exhibited extreme levels of tyranny. The practical application of political secularism is often traced back to the French Revolution in 1789.

4. Secular Motives

The driving forces behind secularism can be categorized as follows:

First: The surge of "secularism" during the seventeenth and eighteenth centuries emerged from the power struggle between the state and the church. Consequently, the separation of these two powers emerged as the philosophical and official resolution for this conflict.

Second: Another impetus came about during the nineteenth century, within the revolutionary or extremist left of the Hegelian school. This faction aimed for power monopoly. In this context, secularism did not merely equate to the separation between church and state. Rather, it involved eradicating dualism, annihilating religion as a prerequisite to

12- جون رولز، المترجم بزن الحاج، محاضرات في تاريخ الفلسفة السياسية، (الدوحة بيروت: المركز العربي للبحوث ودراسة السياسات 2020)، ص360-361، (مصدر فارسي)

13- محمد تقي الجعفري، ترجمة السيد حسن مطر، العلمانية دراسة وتحليل، (بغداد: المركز الإسلامي للدراسات الاستراتيجية، العتبة العباسية المقدسة، الطبعة الأولى 2017م)،

1439، ص27

14 - المرجع السابق، ص29

achieving "single authority." This authority could manifest as the "working group," "society," "state," or "party," as elucidated by certain proponents of this radical left ideology¹⁵.

Third: The gradual progression of natural research and scientific advancement since the culmination of the Middle Ages emboldened advocates of secular thought to free themselves from ecclesiastical supervision. This led to independence in human endeavors and distancing society from perspectives originating solely from the Church.

Fourth: Secular philosophical thought, whether in its initial or subsequent stages, didn't escape Europe without encountering counteracting philosophical ideologies. The Cambridge School, for instance, stood in opposition to the ideas of Hobbes¹⁶.

Secular Thinkers' Opposition During the initial phase of secularism, secular thinkers displayed their most resolute stance against the Church. Similarly, in the second phase, many dissented against the materialistic perspectives of Feuerbach, Marx's historical materialism, and the philosophical tenets embraced by the contemporary materialist movement. These tenets often ranged from those grounded in natural research to those entrenched in the sphere of economics¹⁷.

Foremost among the adversaries of this materialistic trend were the faction of dissident leftists led by Bernstein, who even went so far as to label their fellow left-wing opponents as "apostates." Moreover, the impact of this materialistic orientation extended into the 20th century, notably with the German social philosopher Max Weber. Weber scrutinized the foundations of the economy, culminating in a notable opposition to this materialistic trajectory.

To such an extent that within European thought, this stance has been recognized as "revolutionary" rather than strictly "philosophical." This distinction underscores the fervor and enthusiasm with which it is expressed, emphasizing its emotional resonance beyond mere intellectual representation¹⁸.

Fifth: Secular Thought's Birthplace and Practical Application the birthplace of secular thought, spanning its two phases, was primarily England, France, and Germany. However, these nations did not fully embody the secular trend in their scientific practices. The British

15 - ا.د. محمد البهي، العلمانية والاسلام بين الفكر والتطبيق،(القاهرة: مجلة الأزهر ذي القعدة 1440هـ)، ص 16-17.

16 - المرجع السابق، ص 43-44.

17 - محمد إبراهيم مبروك، العلمانية العدو الأكبر للإسلام من البداية الى النهاية،(القاهرة: مركز الحضارة الغربية للدراسات والنشر والتوزيع، 2007)، ص 23-24.

18 - محمد إبراهيم مبروك، العلمانية العدو الأكبر للإسلام من البداية الى النهاية،(القاهرة: مركز الحضارة الغربية للدراسات والنشر والتوزيع، 2007)، ص 23-24.

Crown, for instance, remained a protector of Protestants, and France retained its role as guardian of Catholics, as evident in their practical contexts¹⁹.

Moreover, even though states like England, France, the United States of America, and Germany are officially declared as secular entities, they actively support religious schools using tax revenue collected from citizens. These schools operate independently in terms of their educational programs, and they remain exempt from the state's scrutiny over the expenditures they undertake.

On the opposite end, in Eastern Europe, the adoption of Bolshevism as a religion and policy, replacing Christianity, has not followed the strategy of "solely peaceful coexistence" with Western capitalism since the 1960s. Additionally, the policy of fostering "amicable relations" with the Vatican State is not embraced. Addressing Islam and its Standpoint on Secularism, it's crucial to consider its position²⁰.

5. What part do Jews play in the spread of secularism?

Many of the pioneers of early secular thought were either members of secret societies or closely associated with them. Notably, figures like Francis Bacon, Isaac Newton, and Voltaire played significant roles in these societies, with certain correspondences and documents revealing their involvement in promoting secularism and excluding religions as crucial objectives of these secret societies. For further insights, one can refer to Bahaa al-Amir's book titled "The Book of Revelation and its Contrast"²¹.

In the Islamic world, Masonic lodges, both within and outside the Ottoman Empire, assumed a similar role until the caliphate system was dismantled. Within intellectual and literary circles, numerous advocates of secularism were affiliated with Masonic lodges established in Damascus, Beirut, and Cairo. For more information, please refer to the article on Freemasonry²².

A group of Ashkenazi Jews and Israeli dynasties also played a significant role in promoting the Protestant doctrine to counter Catholicism and challenge the Pope's dominance over Europe. They were involved in the Treaty of Westphalia, which curtailed the authority of the Vatican²³.

19 - ا.د محمد البهي، العلمانية والاسلام بين الفكر والتطبيق، مجلة الأزهر ذي القعدة 1440هـ، ص 42.

20 - المرجع السابق، ص 43-44.

21 - عبد الله النل، الأفاعي اليهودية في معقل الاسلام، (عمان: المكتب الاسلامي للطباعة والنشر، الطبعة الاولى 1971م)، ص 27-30.

22 - اسامة ابراهيم سعد الدين، العلمانية والدولة اليهودية .. عناق واتفاق

<https://www.alukah.net/sharia/>

23 - د. عبد الوهاب المسيري، كتاب موسوعة اليهود واليهودية والصهيونية، (القاهرة: دار الشروق، 1999م)، ص 78.

According to researchers, Jews found in secularism the sole solution to undermine the authority of the church that had persecuted them. Furthermore, they played a role in disseminating revolutionary ideas even before the outbreak of revolutions. Freemasonry also significantly contributed to the formulation of constitutions and declarations of human rights, which were subsequently adopted on modern frameworks. Moreover, Freemasonry played a part in promoting these principles globally through the United Nations and its affiliated organizations, aligning with secular principles²⁴.

Second: The effects and repercussions of secularism after the Ottoman Revolution in the period between 1923 and 1938.

1. The effects of secularism on the world in general and in Egypt in particular

A. The impact of secularism on the world

Secularism has impacted both the Western and Islamic worlds, albeit in distinct ways. It bears similarities to colonialism but from an ethical standpoint. There have been numerous attempts to propagate a worldview that aims to undermine the moral framework established by divine religions. These efforts include promoting behavioral values that seek to abolish religiously mandated principles, such as the prohibition of adultery and perversion, among others, though this list is not exhaustive²⁵.

We observe that the world has become engulfed in the wave of secularism, which has led to the widespread acceptance of adultery in the Western world under the guise of personal freedom. This has resulted in the emergence of new sexual diseases, such as AIDS and various other infections that were previously uncommon in human history. Additionally, certain churches have been compelled to recognize these types of marriages, which contravene the inherent nature of humanity. These developments can be attributed to the influence of the secular approach²⁶.

The secular approach, however, did not stop at that; it also purported to promote scientific and material progress. Yet its objective was to divert our attention from scientific pursuits and concentrate on immoral activities. Their intentions were well-planned to

<https://shamela.ws/book/2074>

24 - د. عبد الوهاب المسيري، العلمانية ودور الجماعات اليهودية في ظهورها.

<https://alhesn.net/play/6119>

25 - هاني صلاح الدين، اثار العلمانية المدمرة للعالم

<https://m.youm7.com/story/2009/>

26 - نورة محمد عبد الله العويش، اثار العلمانية على العالم الاسلامي، رسالة ماجستير (السعودية: كلية الشريعة قسم الثقافة 1430-1431 هـ)

undermine our civilization and make it unique in its decline. They have become the effective means of perpetuating our backwardness and dismantling our civilization²⁷.

The scientific progress they touted proved to be a double-edged sword, akin to a rope placed around our necks, transformed into deadly weapons like nuclear, atomic, and biological arms that threaten the world with annihilation. Unfortunately, these weapons are primarily employed against the impoverished and perceived enemies of the Western powers. Instances such as the bombings of Nagasaki and Hiroshima, the Gaza conflict, and recent American military operations in Asia under the guise of "fighting terrorism" stand as stark evidence of the brutality exhibited by those who prioritize materialism, devoid of compassion²⁸.

However, the secular approach did not stop at that. They also introduced usurious transactions, prohibited by religious laws, which have led to economic corruption and resulted in the world paying a heavy price. This has contributed to a severe global financial crisis that has affected nations worldwide. Furthermore, it has facilitated the division of the world into two factions: one trapped in ignorance and poverty, and the other enjoying the world's richest while seizing the resources of the Third World. These actions occur either through military occupation and weaponry or through unfair economic agreements, forcing impoverished countries to follow their lead²⁹.

It is secularism that gives rise to pragmatism in all its forms, adopting a language solely focused on self-interest, devoid of any humanistic dimensions. Its discourse remains detached from the spiritual aspects of humanity the question remains: for how long will the world continue to unquestioningly embrace these ideas, without critically assessing whether they truly serve its best interests? This inquiry is pertinent, considering the creators of these ideas themselves³⁰.

B. The impact of secularism on Egypt

The impact of the fall of the Ottoman Caliphate on Egypt was significant. The dissolution of the Ottoman Caliphate in 1924 was a natural reaction for those who sought its overthrow after a long struggle to dismantle the Ottoman state. This struggle was evident in

27 - سليمان ابراهيم، العلمانية وخطرها على المسلمين. <http://saaid.org/mktarat/almani/36.htm>

28 - جمال فؤاد خليفة محمد، العلمانية وخطرها على المجتمعات الإسلامية،

https://fisb.journals.ekb.eg/article_211295.html

29 - هاني صلاح الدين، اثار العلمانية المدمرة للعالم

<https://m.youm7.com/story/2009/>

30 - المرجع السابق، ص43-44

various expressions, such as the "Eastern Issue" or the notion of inheriting from the "Sick Man." Many Islamic countries eventually fell under European control as a consequence of this conflict, culminating in the aftermath of the First World War (1914-1918)³¹.

The war concluded with the defeat of Turkey and its allies, opening the way for European powers (England, France, and Italy) to assert their authority and impose control over this vast inheritance. They accomplished this through various means, including "occupation, colonization, trusteeship, and mandate." These dominant countries divided their territorial acquisitions among themselves, and in this division, Egypt and Sudan became the share of Britain³².

Egypt experienced various forms of colonialism imposed by Britain, including economic, political, military, cultural, and media colonialism. Among these, cultural colonialism proved to be the most perilous.

The impact from the educational point of view (cultural colonization)

Although cultural colonialism practiced by dominant states in the international system dates back to the 18th century, the fall of the Ottoman caliphate and the occupation of the Islamic world gave this cultural colonization a new dimension. The year 1924 marked a significant turning point in the reinforcement of cultural colonialism. During this year, Mustafa Kemal Atatürk abolished the Islamic caliphate, transforming Turkey into a secular state³³.

The issue of secularism did not emerge suddenly after the fall of the Ottoman Caliphate; it had been gradually developing even before that. The seeds of secularism were sown during the reign of Muhammad Ali, who initiated a process of modernization. He sent scientific missions to France to establish a modern educational system, embracing the advancements and innovations from the Western world³⁴.

France at that time was thriving with secular thought, much like the rest of Europe. This was just the beginning of the spread of secular ideas, and the situation worsened further afterward, aligning with the interests of the British occupation³⁵.

31 - لويس عوض، قصة العلمانية في مصر، (القاهرة: دار الشروق 1986م، مجلة المصور عدد 3077)، ص 108-109

32 - د. وحيد عبد المجيد، العلمانية والادب: رواد التنوير في مصر بين العلمانية واللايدنية، (القاهرة: مركز الاهرام للدراسات السياسية والاستراتيجية 2021م)

<https://acpss.ahram.org.eg/News/17100.aspx>

33 - محمد عبد العزيز السديسي، اثر العلمانية في التربية والتعليم في العالم الاسلامي، بحث مكمّل لرسالة الماجستير، (السعودية: دار النشر جامعة ام القرى الطبعة الاولى، 1401 هـ)

34 - د. احمد رمضان، اثر العلمانية علي التعليم في مصر، المجلة العربية للاداب والدراسات الانسانية، (القاهرة: المؤسسة العربية للتربية والعلوم والاداب، المجلد 2017

العدد 1) ص 249-251.

35 - المرجع السابق، ص 255

The immediate subsequent period witnessed British intervention through its agents in the Caliphate conference held in Cairo, where they sought to manipulate the proceedings to avoid any discussions regarding the reinstatement of the caliphate. During this period, a book advocating for the separation of religion from the state emerged. Lord Cromer, the British commissioner in Egypt, held the belief that religious education in schools should be restricted to elementary information only, asserting that any increase in such education posed an unwarranted risk³⁶.

They also advocated for the integration of sexes in various stages of education, downplaying its potential harm by asserting that the relationships that develop between genders are innocent and that parents should accept them as a part of the physical and psychological development of young individuals, both male and female. He believed that segregating the sexes in educational stages leads to numerous positive outcomes, while among the negative aspects of coeducation are academic backwardness, moral and social issues, and other challenges³⁷.

Those countries were not satisfied with that; they also established free and international Christian, French, British, and American schools, alongside Greek, Italian, Jewish, and Armenian schools. Education in those schools was conducted based on the system of the mother country and its language, which ensured that the students remained loyal to the culture conveyed by the teachers in these schools. The objective was to establish a foreign educational system that would facilitate the complete westernization of Egypt³⁸.

This had a profound impact on cultural life, and its effects can still be observed in the Egyptian personality to this day. This has resulted in the division of Egyptian society. There were individuals who received education in traditional Al-Azhar schools, while others graduated from public and foreign educational institutions. This marked only the initial stage of colonizing peoples, creating factions that diverged from the rest of their nation in terms of beliefs, thinking, and traditions. Consequently, this led to the emergence of rifts and divisions within the unity of the nation³⁹.

Not only that, but they also imposed curricula on national schools with minor modifications, successfully transforming the colonial educational policy in Egypt from a "policy of ignoring the people" to a "policy of misleading the people." This involved

36 - محمد شاکر الشریف، العلمانية وثمارها الخبيثة، (القاهرة: دار الوطن للنشر 1411هـ الطبعة الاولى مجلد 1)، ص 45

37 - د. محمد أحمد عبد الغني، العلمانية وفساد التعليم.

<https://www.alukah.net/social/>

38 - د. طه حسين، مستقبل الثقافة في مصر، (القاهرة: مؤسسة هنداوي الجزء الاول 1938م)، ص 41-43

39 - أ.د. عبد المنعم صبحي أبو شعيب، العلمانية في التعليم اهدافها واثارها ومقوماتها، (القاهرة: دار الجامعة الجديدة 2008م)، ص 25-26-27-31

providing limited education under the slogan "British mind, Egyptian hand" to exploit these peoples in serving their policies rather than opposing them and their revolution⁴⁰.

This is to benefit from those peoples by using them to serve their policies instead of encouraging them to oppose and revolutionize against these policies. Until they succeed in implanting what they desire into the minds of the students and preventing them from embracing opposing ideas, the ministries, chairs of prosecution, and government are filled with individuals whom they have influenced. They ensure that in every Egyptian household, there is someone adhering to their program. Furthermore, they align their interests with those of the wealthy class, imposing high expenses on elementary and primary education that the children of the poor cannot afford. As a result, they have been able to alter the social, cultural, and moral foundations of society, leading to the emergence of intellectually divided, imitative, consumeristic, and submissive personalities⁴¹.

They were not satisfied with that; instead, they distorted the Islamic history curriculum for high school students in Egypt. The curriculum omitted any mention of the idea of social Islam and its humanistic perspective. Instead, it focused solely on invasions, battles, facts, and events, leading students to conclude that Islam is solely a religion centered around war and conflict. It was never merely an intellectual, social, and humanitarian battle. The British colonizer sought to assert control over the sources of education and rewrite the history of the Islamic world through a narrow regional bias. They manipulated education programs to propagate the call for Pharaonism in Egypt⁴².

He also relied on missionary schools (American, British, French) that are based on foreign culture and encouraged missions to colonial countries. In these schools, students receive foreign culture that influences their political orientations when they return to their home country. He also established Western-style organizational structures, which led us to succumb to cultural colonization, synonymous with secularism⁴³.

The impact of secularism on women in Egypt

When we talk about the impact of secularism on education, its impact on women must also be mentioned, and why did secularists focus on women and not men?

The West thought of the place of women and their role in making the nation and its impact on society, so they realized that when they corrupted women and succeeded in

40 - المرجع السابق، ص32-34

41 - د. طه حسين، مستقبل الثقافة في مصر، (القاهرة: مؤسسة هنداوي الجزء الاول 1938م ص 45-46)

42 - أ.د عبد المنعم صبحي ابو شعيشع، العلمانية في التعليم اهدافها واثارها ومقوماتها، (القاهرة: دار الجامعة الجديدة 2008م)، ص28-29-30

43 - د. محمد البهي، غيوم تحجب الاسلام، (القاهرة: مؤسسة حورس الدولية للنشر والتوزيع، 1905-1982م) ص102.

alienating and misleading them, then they could easily control the rest of the Islamic nation in general, and Egypt in particular⁴⁴.

This is what the colonialists aimed for by disseminating secular ideas in their diverse forms, primarily through the participation of Egyptian women, in order to mold the Egyptian Islamic society into a blend of Egyptian and Western cultures. There are several sayings about the extent of the influence of women on society, so we must not forget the famous saying in the Jewish protocols, which says, "We have to win over the woman, so on any day she extends her hand to us, we win the case." The Jews succeeded in directing Western public opinion when they controlled women through media and money⁴⁵.

There is another saying that it is easy to control any society through women: "A cup and a slave woman do more to destroy the Muhammadan nation than a thousand cannons do, so they drowned it in the love of matter and desires." A man, no matter how powerful he is, cannot influence society as a woman does in raising generations, "she is the mother, wife, sister and daughter." There is no home without that and that⁴⁶.

The West was not to spread secularism except through the idea of two trainings, the way of dissolving the Muslim personality in the Western personality so that it is seen only from a Western perspective, and admires only what the West admires. And it turns away from its values, beliefs and morals derived from Islamic law and embraces this new, westernizing religion, and enters into the wheel of economic consumption promoted by the West⁴⁷. It is a double edged sword

a. It serves the interests of the colonizer by bringing the identity that separates it from Muslims as a result of the difference in values and what Muslims feel towards the occupiers of their country.

b. At the same time, the religious bond that unites Muslims and divides their group, and that builds intellectual and cultural values, is weakening. Here we put our hands on the plan to alienate women, including the alienation of the entire nation

Arabization is based on two bases when the colonizer, as mentioned by d. Muhammed Muhammed Hussain⁴⁸.

First rule

44 - محمد محمد حسين، أزمة العصر، (بيروت: مؤسسة الرسالة طبعة ثانية، 1985م) ص 105

45 - المرجع السابق، ص 106.

46 - محمد أحمد اسماعيل، عودة الحجاب، (القاهرة: دار طبعة توزيع دار الصفوة الطبعة العاشرة 1428هـ 2007م)، ص 34.

47 - د. السيد أحمد فرج، المؤامرة علي المرأة المسلمة، (القاهرة: دار الوفاء للطباعة والنشر والتوزيع الطبعة الثالثة 1411هـ 1990م) ص 70

48 - محمد أحمد اسماعيل، عودة الحجاب، (القاهرة: دار طبعة توزيع دار الصفوة الطبعة العاشرة 1428هـ 2007م)، ص 36

Taking allies and friends from among Muslims and empowering them with power, excluding opponents who oppose their projects, placing obstacles in their path, and repelling people from them by various means⁴⁹.

Second rule

Dominating the educational programs and the media and culture apparatus through the guardians they appointed and directing these programs to serve their goals and support their friendship.

Here we can ask when the Egyptian woman was alienated.

The beginning of the alienation of women in Egypt was in the early nineteenth century, when Muhammad Ali sent in the early nineteenth century Rifa'a al-Tahtawi on a mission to France, who was its president at the time, and although he was a graduate of Al-Azhar University and a jurist in Sharia, he was influenced by French ideas. He was fascinated by it, and returned to Egypt with malicious secular ideas, calling for Westernization, and raising the banner of women's liberation and other Westernization ideas⁵⁰.

His admiration for the West, and France in particular, was clear as the sun, and his admiration appeared more when he wrote a book and called it (Talkhees al-Abriz fi Talkhis Baris), in which he stated that uncovering and mixing between the sexes does not lead to corruption.

He was followed in admiration by Qassem Amin, who also traveled to France to complete his education, who also returned to France, like Rifa'a Al-Tahtawi, and declared that the biggest reasons for the decline of the Egyptian nation were its delay in the arts represented in "acting, photography, and music." He also wrote a book entitled "Women's Liberation" in 1899, in which he mentioned that the veil is a habit and not legislation and called for unveiling, and he dealt with four issues in his book⁵¹.

(Hijab, women's preoccupation with public affairs, polygamy, divorce) In every issue mentioned, he matches the doctrines of Europeans, claiming that this is the doctrine of Islam.

As he indicated in his book (The New Woman), in which he called for leaving the freedom of women to women even if the matter leads to the abolition of the marriage system

49 - وهبي الالباني، المرأة المسلمة، (بيروت، دمشق: دار القلم تاريخ النشر 1975م الطبعة الاولى)، ص149

50 - د. صلاح الدين جوهر، المرأة العربية المعاصرة الي اين، (القاهرة: دار القلم الطبعة الاولى)، ص90.

51 - د. السيد أحمد فرج، الموازنة علي المرأة المسلمة، (القاهرة: دار الوفاء للطباعة والنشر والتوزيع الطبعة الثالثة 1411هـ 1990م) ص75

so that the relations between men and women are free and not subject to a system and are not limited by law, like European women⁵².

After the death of Qasim Amin, the Sufour magazine was published after the British entered Egypt, so Mustafa Abdel Razeq and Ali Abdel Razeq, the authors of the book (Islam and Principles of Judgment), wrote in which it was stated that women are still veiled and wear white burqas, and they do not mix with men. Then came the revolution of 1919 under the leadership of Saad Zaghloul, and we found his wife Safia, adding to her name Zaghloul, so she became called Safia Zaghloul after her husband, and at the same time following the example of Western women⁵³.

Then Huda Sha'rawi, his son Muhammad Sultan Pasha, an ally of the British occupation, appeared, who accompanied the English army during their march on Cairo, and the court plan began, in which some women participated, including Huda Sha'rawi and Safia Zaghloul during their demonstrations against the British by burning the veil as a form of liberation, in Ismailia Square, which After that, Tahrir Square was named after the liberation by burning the veil and niqab⁵⁴.

Subsequently, events unfolded, leading to the establishment of the Egyptian Women's Union by Hoda Shaarawy in 1923. Western circles commemorated the creation of the Egyptian Women's Union.

Huda Shaarawi assumed her responsibilities in 1922 with Mussolini and later met with Atatürk in 1935. Hoda Shaarawy and her colleagues succeeded in establishing an Arab women's conference that issued various resolutions and demands, including:

Restricting divorce and polygamy and limiting the authority of guardians. Ensuring complete equality between men and women.

Demanding the elimination of gender-specific nouns.

Advocating for the integration of sexes in primary education.

The Western world acclaimed this conference, and the wife of American President Roosevelt sent a congratulatory telegram to the attendees⁵⁵.

Subsequently, the Women's Party was established in 1945, and women were granted the right to vote and to enter Parliament. Additionally, polygamy was abolished, and Egyptian law

52 - د. بشر بن فهد البشر، اساليب العلمانيين في تغريب المرأة المسلمة، (القاهرة: دار المسلم للنشر والتوزيع، 1415هـ-1994م، الطبعة الاولى)، ص80

53 - ناصر بن سليمان العمر، فتاتين بين التغريب والعفاف، (الرياض: دار الوطن للنشر والتوزيع، 1411هـ)، ص154

54 - المرجع السابق، ص157

55 - د. هاشم عبد الرازق صالح، قضايا المرأة في كتابات محمد عمارة، مجلة ابحاث كلية التربية الاساسية، مجلد 18 العدد3 لسنة 2022م، ص617-619.

began incorporating European divorce principles. Furthermore, an annual allowance of two thousand pounds was introduced⁵⁶.

However, the secularists remained unsatisfied with these changes. They continued to blend poison with honey, albeit in different forms. Their strategies extended to various media outlets, constituting one of their most insidious methods to propagate secularism. Among these methods is the manipulation of women and their secular tendencies, a challenge to confine and control, yet ubiquitously accessible to all. This influence is pervasive across various media platforms, encompassing press, radio, television, films, and fashion-oriented magazines⁵⁷.

Media functions as a form of soft diplomacy, subtly presenting perspectives without direct reference, thereby indirectly impacting public opinion.

When it comes to newspapers and magazines, they adopted a distinct approach, featuring images of embellished women on their covers to entice readers. Regrettably, this amounted to demeaning women and regressing into an era of injustice towards them. Consequently, women were treated merely as physical entities, devoid of any spiritual dimension, all for a meager sum⁵⁸.

Moreover, they portrayed women as lacking intellectuality by using them as mere sources for shallow conversations in programs and magazine dialogues. These discussions involve inconsequential questions with the intention of occupying women's thoughts with matters that neither nourish nor enrich their intellect, all the while perpetuating stereotypes⁵⁹.

As an example, though not exclusively, we find in Sayidaty magazine, issue 510, a mention of the flaws of the Arab husband (jealousy). Similarly, in People Magazine Issue 58, one of the writers queried, "What if a woman says, 'This man is my friend?'"

Furthermore, in Salwa magazine issue 1532, a conversation was held with a young dancer, during which she asserted that certain unnecessary concerns exist in our lives which can be discarded, including atomic research laboratories, citing their lack of practical benefit. From this seemingly trivial dialogue, a question arises: when facing our adversaries, can we combat them through dance?

Let us not overlook the influence of Rose Youssef magazine, which not only affected women in Egypt but also resonated across the Arab world. Numerous research studies have

56 - محمد أحمد اسماعيل، عودة الحجاب، (القاهرة: دار طيبة توزيع دار الصفاة الطبعة العاشرة 1428هـ 2007م)، ص 35.

57 - د. السيد أحمد فرج، الموازنة علي المرأة المسلمة، (القاهرة: دار الوفاء للطباعة والنشر والتوزيع الطبعة الثالثة 1411هـ 1990م) ص 70

58 - وهبي الابناني، المرأة المسلمة، (بيروت، دمشق: دار القلم تاريخ النشر 1975م الطبعة الاولى)، ص 149

59 - بدرية العزاز، المرأة: ماذا بعد السقوط، (الكويت: مكتبة المنارة الاسلامية الطبعة الثانية، 1988م)، ص 150-154.

delved into the true impact exerted by these magazines. A study concerning Sayidaty magazine, conducted by the Expatriate magazine, indicated that it caters to specific social segments and frequently projects a captivating European essence. The magazine often presents beauty ideals and blond models as role models, leading Arab women to often emulate Western standards⁶⁰.

Dr. Fawzia Al-Attayah, who conducted a separate analysis on these women's magazines, remarked that they often adopt a tempting and stimulating presentation style. Similarly, Dr. Awatif Abd al-Rahman, a media professor at Cairo University, conducted a comparable study. In her analysis, she highlighted the magazines' emphasis on Western feminine models and their promotion of Western consumer values. This influence is conveyed through their media content and the advertisements they feature, encompassing topics such as fashion, cosmetics, and fragrances⁶¹.

One of their most insidious methods, consistently featured on the pages of newspapers, magazines, and other media platforms, involves feigning a defense of women's rights and highlighting matters related to women's liberation. This is particularly prevalent during sensitive periods the nation undergoes, often raising questions about mixed-gender work and other pertinent topics. Such efforts may be cloaked under religious justifications, driven by self-interest, or camouflaged within ambiguous language. This strategy mirrors the tactics of hypocrites who commonly conceal themselves behind vague and illusory phrases, often leading to misunderstandings⁶².

Regarding television and its influence, a UNESCO report states that the introduction of new media, particularly television, into traditional societies has resulted in the disruption of long-standing customs and cultural norms that have been revered over centuries. UNESCO, an international organization aligned with the West, advocates for Westernization⁶³.

Through a study conducted on five hundred feature films, it was revealed that the themes of love, crime, and sex comprise approximately 72% of them, indicating that nearly three-quarters of these films revolve around these subjects. Another study focused on crime and violence within one hundred films discovered that 68% of them feature crime scenes or attempted murders. Among these films, only 13 contained a total of 73 crime scenes. Consequently, it is possible to observe the influence of these films on crime gangs,

60 - د. صلاح الدين جوهر، المرأة العربية المعاصرة الي اين، (القاهرة: دار القلم الطبعة الاولى)، ص90.

61 - ناصر بن سليمان العمر، فتاتين بين التغريب والعفاف، (الرياض: دار الوطن للنشر والتوزيع، 1411هـ)، ص154

62 - المرجع السابق، ص155-156

63 - د. عبد الله بن وكيل الشيخ، المرأة وكيد الاعداء، ص 265-267.

<https://www.alarabimag.com/books/>

particularly among juveniles and young individuals who have been impacted by the content they have been exposed to⁶⁴.

Because falsehood is unsightly, concealed, demeaning, detested, and repugnant, it is rejected by souls and sound, upright instincts. Hence, Westernized secularists resort to disguising their methods, approaches, objectives, and ideas under the cloak of reform and purported concern for the greater good and various other reasons. They advocate for mixed employment and mixed education, all under the guise of national interest, asserting that involving half of society in these practices is economically beneficial⁶⁵.

These are tactics reminiscent of the suggestions of human devils and jinn. It is said in the Holy Quran - "And if your Lord had willed, they would not have done it, so leave them and their fabrications. Let not the disbelievers suppose that our granting them respite is good for themselves; We only grant them respite so that they may increase their sins. And they will suffer a disgraceful punishment." This deceitful approach targets those with weaker faith and limited understanding⁶⁶.

The impact of secularism on the economy

In addition to education, the economy of Egypt witnessed an unprecedented renaissance during the era of Muhammad Ali. It thrived due to its natural resources, distinguished geographical location, and the fertility of its lands. These factors enabled Muhammad Ali to foster prosperity across the Egyptian economy, encompassing agriculture, commerce, and industry. That era marked one of the most prosperous economic periods in Egypt. Factories were established for producing weapons, ships, sugar, paper, and textiles. Muhammad Ali also ensured the necessities of the army, leading to the attainment of self-sufficiency⁶⁷.

One of the reasons behind Muhammad Ali's economic power in Egypt was the implementation of the "monopoly system." This system served as a cornerstone that countered the harm to England's commercial interests. This harm resulted from the disruption caused by Muhammad Ali, who broke his promise to England regarding providing them with facilities. The consequent series of strikes from European countries persisted, ultimately leading to English textiles replacing those of cotton, silk, and wool. This trend continued until the eventual fall of the Ottoman Empire⁶⁸.

64 - ناصر بن سليمان العمر، مرجع سبق ذكره، ص154

65 - د. محمد علي البار، عمل المرأة في الميزان، ص 131

<https://www.cia.gov/library/abbottabad-compound/>

66 - المرجع السابق، ص132-133

67 - محمد بو سلامة، المشرق العربي تحت الحكم العثماني، (الجزائر: جامعة ابن خلدون، تيارت، كلية العلوم الانسانية والاجتماعية، 2016م)، ص185-186-187.

68 - د. يسري محمد سلامة، تجارة مصر مع انجلترا في عهد محمد علي،

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Following the decline of the Ottoman Caliphate and throughout the British colonial era in Egypt from 1882 to 1946, the economic landscape of Egypt underwent substantial changes.

Britain aimed to capitalize on Egypt's natural and economic resources. The country established investment and commercial enterprises within Egypt, while also enhancing infrastructural developments like the railway system and maritime trade routes. Investments were made in key sectors such as agriculture, mining, industry, and tourism. As a result, Egyptian industries experienced growth, leading to an uptick in both exports and imports, which were largely attributed to the expansion of British colonial influence⁶⁹.

Secularism posits that religion is unrelated to the economy, consequently permitting practices such as monopoly, excise taxes, usury, and unjust wealth accumulation. In response, they propose an alternative that seeks to alleviate these issues. However, they become entangled in vicious cycles and endure highly corrupt circumstances, where only the usurers, monopolists, slave traders, and affluent money holders thrive, devoid of empathy for the less fortunate. Neither capitalism nor Marxism saved them from this predicament – capitalism fostering extreme inequalities and Marxist communism turning people into state-dependent workers for meager wages. Similarly, secularism offers no respite, as there is no inherent protection against these problems within its framework⁷⁰.

"And now, we fail to realize that blessings and growth reside in what God has permitted, while righteousness and denial lie in what God has forbidden."

Furthermore, their wealth, which is fundamentally rooted in usurious transactions forbidden by religious laws, has caused the world to bear the burden of their economic corruption. They are now facing a severe financial crisis that will spare no one on this planet. None will escape its sinking grip. Hence, we must stand against their corrupt ideas, which will eventually destroy both them and us if we remain passive about this corruption. If we do not speak out, we may fall under the weight of our Lord's warning: "And fear a trial that will not afflict exclusively those who have wronged among you"⁷¹.

Subsequently, Egypt's economy was restructured to align with its objectives, positioning itself as an industrial capitalist nation that requires raw materials to sustain its industries. It also necessitates markets for selling its products, allowing it to exert significant control over those markets. With time, it became increasingly reliant on these products. The detrimental

<https://www.alukah.net/culture/>

69 - عمر عبد العزيز عمر، تاريخ المشرق العربي، (القاهرة: دار المعرفة الجامعية الاسكندرية، 1994م)، ص22.

70 - د. الغالي غربي، دراسات في تاريخ الدولة العثمانية والمشرق العربي 1288م-1916م، (الجزائر: ديوان المطبوعات الجامعية، 2007م)، ص53.

71 - محمد بو سلامة، المشرق العربي تحت الحكم العثماني، (الجزائر: جامعة ابن خلدون، تيارت، كلية العلوم الانسانية والاجتماعية، 2016م)، ص 188.

effects didn't stop there; they also intertwined the economy with fashion. The cost of this fashion, which is transferred to Western countries, is well-recognized⁷².

For your reference, approximately 30% of the Arab family budget is allocated to women's necessities, encompassing clothing, cosmetics, and makeup. This percentage tends to increase with higher income and education levels, and decreases when these aspects diminish. This trend isn't exclusive to specific classes; it affects even those with lower incomes⁷³.

Secularism has impacted the economy by promoting their products and weakening Egypt's economic self-sufficiency. We gradually became reliant on them for various commodities, and our dependency extended to the imports from foreign nations. We also shifted our focus away from cultivating cotton, as we relied heavily on their offerings, while overlooking numerous crops and industries.

Egypt's economy started to decline progressively, leading the nation's transition from an agrarian society to an industrial one. As the philosopher Ernst Gellner pointed out, 'Agricultural civilizations do not nurture patriotism, but industrial societies did, particularly in 1923, when the secularists in Egypt took the West as their model in every aspect. Given that the West was economically advanced, they aimed to emulate their economic practices. However, they failed to recognize that the West initiated its economic foundation from a fundamental base, and its growth and development followed a natural progression⁷⁴.

We believed that establishing factories with foreign capital and expertise would lead to the advancement and strength of our economy. However, the opposite occurred. We found ourselves dependent on the West and its policies. If they withheld spare parts and withdrew their expertise, the factories would be disrupted and might even have to be closed⁷⁵.

The impact of secularism on the economy has been significant. It has transformed the economy into a purely materialistic realm, considering it merely a means of earning and accumulating wealth. This approach has provided a foothold for specific entities, whether state entities, individuals, or companies, to exploit life's resources and capitalize on their own greed. Agricultural, industrial, and commercial ventures have all become entangled with usurious banks, which absorb people's savings, ultimately contributing to their own

72 - عبدالكريم مدون: العلاقات الاقتصادية المصرية الفرنسية (1840-1863)، رسالة ماجستير، مودعة بمكتبة الجمعية التاريخية المصرية، 1988، ص 130.

73 - عبدالكريم مدون: المرجع السابق، ص 145

74 - محمد محمد البازي: الامتيازات الأجنبية، (القاهرة: مطبعة الاعتماد، 1930)، ص 24

75 - عبدالرحمن الرفاعي: عصر إسماعيل، جزءان، (القاهرة: دار المعارف، ط4، 1987، ج1)، ص 39

accumulations. This process grants them a degree of control facilitated by global usurious institutions⁷⁶.

We fail to recognize that blessings and growth lie within what God permits, and that righteousness and denial are in what God forbids. Their wealth, originally grounded in usurious transactions forbidden by religious laws, has caused the world to foot the bill for their economic corruption. This has led to a severe financial crisis that will spare no one globally. No one will be exempt from its consequences. Hence, we must resist their corrupt ideas, which will bring destruction upon both them and us if we remain silent about this corruption⁷⁷.

Otherwise, we risk falling under the penalty of our Lord's words: And fear a trial which will not strike those who have wronged among you alone. Secularism believes that religion has no bearing on the economy and thus permits monopolies, excise taxes, usury, and unjust consumption of people's money. They propose an alternative to alleviate this predicament. However, they found themselves trapped in vicious circles, living in highly corrupt conditions where the sole beneficiaries were the usurers, monopolists, slave traders, and money owners who showed no concern for others and lacked any sympathy for the poor and the weak⁷⁸.

Neither capitalism nor communism saved them from this situation. Marxist communism ensnared people into toiling for the state for a pittance, while secularism fostered an environment where no one is accountable to anyone. The situation has persisted to this day, with usurious banks continuing to grow. They have turned into a profitable trade without fatigue or trouble, as evident in institutions like the International Monetary Fund. The question that remains is whether we will continue to tread the same path charted by the secular West or if we will awaken from our negligence⁷⁹.

The impact of secularism on politics

With the conclusion of World War, I and the downfall of the Ottoman Empire, a transition occurred in the Islamic Middle East from the former imperial system to the establishment of nation-states. In Egypt, the role of religion in the country's affairs has been

76 - أ.د. مصطفى مسلم، اثار العلمانية في العالم الاسلامي في مجال المال و الاقتصاد.

<https://www.alukah.net/culture/>

<https://www.alukah.net/culture/> - 77

78 - د. محمد محمد عبد الحميد، بريطانيا واعادة هيكلة الاقتصاد المصري منتصف القرن التاسع عشر،

<https://mashroo3na.com/>

79 - انذير بن عمر، العلمانية: نشأتها واتجاهاتها،

<https://diae.net/51225/?fbclid>

one of the most contentious issues in Egyptian politics since the country's engagement with the West during the 19th century⁸⁰.

Egypt has embraced modernization and Westernization more than any other Islamic nation, apart from Turkey. However, it has never forsaken the traditional essential connection between religion and the state, nor has it abandoned the supremacy of Sharia law over matters of personal status. The Egyptian constitution underwent amendments and received approval through a referendum, leading to the elevation of Islamic law principles as the “principal source” (instead of a mere main source) for legislation within the state⁸¹.

This transition coincided with a shift in the nature of local patriotism, spearheaded by Ahmed Lotfi Al-Sayyid and the Umma Party, emerging from a movement of intellectuals and those who had returned with Western ideas, captivated by secularism and Western civilization. Secularism enabled certain individuals who didn't bring only material progress to Europe, but rather laid the foundations upon which European civilization was built: the separation of religion from public life, especially political systems, and the promotion of personal freedoms and gender equality⁸².

Among those who introduced secularism to Egypt and were among its pioneers and advocates, spending their lives solidifying it in Egypt to erase all that is Islamic, stands Ahmed Lotfi Al-Sayyid. He was a pivotal figure in the Egyptian enlightenment during the first half of the twentieth century and believed in liberalism, which he often referred to as the doctrine of the free. He actively worked on a publication advocating for this doctrine. We can consider him as the cornerstone of Ahmed Lotfi El-Sayed's project, a project based on Egyptian nationalism and liberalism, inherently embracing secularism alongside nationalism and liberalism⁸³.

Ahmed Lutfi Al-Sayyed repeatedly expressed his complete rejection of the mingling of religion with politics. Lutfi Al-Sayyed consistently opposed the idea of an Islamic university, perceiving it as an idea stemming from the politically inexperienced in Egypt due to European policies supporting the independence of Balkan countries from the Ottoman Empire. He believed that these countries received support not due to their faith but because of their interests. Lutfi Al-Sayyed quoted Professor Brown's speech at the University of Cambridge, where the idea of an Islamic university was described as a myth⁸⁴.

<https://www.asjp.cerist.dz/en/downArticle/563/9/2/91541> - 80

<http://www.mogate.com.openshare> - 81

82 - نعيم اليافي، حركة الاصلاح الديني في عصر النهضة، (حلب: مركز الانماء الحضاري، 2000م)، ص29-33

83 - د. ماجد فخري، دراسات في الفكر العربي، (بيروت: دار النهار 1970)، ص221-250

84 - د. فرج فودة، حوار حول العلمانية، (القاهرة: الهيئة المصرية العامة للكتاب، 1993م)، ص26-27-28-29

Lutfi Al-Sayyed also adamantly dismissed the notion that a Muslim's nationality equates to their religion. In response to this, he stated, "One of the predecessors used to say that the land of Islam is the homeland for all Muslims. This is a colonial base that benefits every colonized nation aspiring to expand its possessions and spread influence in the surrounding countries.

This is a principle that aligns quite naturally with a dominating entity, which conquers in the name of religion. It is desirable that its members secure all national rights in any conquered country, thus fostering unity among different elements in various countries, ensuring no conquered nation breaches its commitment and avoids confrontation with the dominant authority, preventing aspirations for independence and sovereignty⁸⁵."

Lutfi Al-Sayyed further critiqued the idea that "the form of government is a decree from God" or the phrase "May God provide for those who are righteous," particularly when voiced by politicians labeled as "accidental politicians," as they fail to recognize they are part of the nation's general will. He emphasized that they must subject themselves to this general will, which holds a position higher than any individual's, leaving no room for doubt that the nation is the ultimate source of authority, not God⁸⁶.

Ahmed Lutfi Al-Sayed also affirmed that sovereignty belongs to the nation, serving as the authority's source, determining what is just, righteous, and beneficial. He highlighted the relativity of benefit, stating, "Each of us knows what they need, and each of us is the sole judge of what truly benefits them." Regarding justice, he added, "If public opinion doesn't directly pertain to justice, at least it does so in the way the nation comprehends and endorses it. Thus, public opinion must be regarded as the rightful path that must be followed and the law that must be enforced." These ideas have prevailed since the era of colonialism⁸⁷.

His dominance over the Islamic world prompted efforts to marginalize the Islamic approach in Sharia, economics, and science, aiming to substitute it with a secular perspective and to establish man-made laws as a replacement for Islamic Sharia. The foundation was set for the establishment of a parliament, a constitution, and political parties. These calls were determined to eliminate barriers to secularism, concentrating on nationalism and the division between nationalism and the idea of the Arab nation and Islamic unity. Thus, secularism constituted a colonization of thought, will, and reason, reshaping concepts, and beliefs, and leading to the secularization of Muslims⁸⁸.

85 - لؤي حسين (محرراً)، العلمانية في المشرق العربي، (دمشق: دار اطلس للنشر والتوزيع، 2007م)، ص37-38-39.

86 - محمد ابراهيم مبروك، المرجع في العلمانية: حقيقة العلمانية والصراع بين الاسلاميين والعلمانيين، (القاهرة: دار التوزيع والنشر الاسلامية، 2000م)، ص72-73.

87 - المرجع السابق، ص72-73.

88 - محمد ابراهيم مبروك، العلمانية العدو الاكبر للاسلام من البداية الي النهاية، (القاهرة: مركز الحضارة الغربية للدراسات والنشر والتوزيع، 2007م)، ص33-34-35.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Islam now occupies a marginal position in the new Egyptian parliamentary government. Government branches tend to deal cautiously and pragmatically with all religious issues. The politicians who believe in secularism used the Machiavellian principle 'the end justifies the means' by the rulers, which stripped politics of morals and removed religion from it, so that the use of every means became permissible or forbidden. It is normal, but he was not a brilliant politician who did not do that!!⁸⁹

Exploiting people to reach power, through alleged democracy, and then assigning power to exile and oppress people. Excluding people from life and excluding the divinely oriented Islamic approach from reaching power, and even fighting it and abusing its supporters, accusing them of extremism and terrorism. The emergence of ultra-conservative currents that were a reaction to the secular regimes with their injustice and corruption⁹⁰.

The allegiance of the political regimes in Egypt to the secular alien countries, complete loyalty at the expense of Islam and Muslims. Under the occupation, the first Islamic group appeared that follows the secular approach, permitting everything in its favor, and working according to the plans of the secular West. It was later called the Muslim Brotherhood because the West knew the extent of Egypt's adherence to religion, and thus interfered with the Egyptians by playing on the chord. Indeed, it was founded in 1928 and then spread throughout the Arab and Islamic world⁹¹.

"Despite Britain's unilateral declaration of Egypt's independence in 1922, and the establishment of a constitutional monarchy in 1923, the issue of the relationship between religion and the state remained unresolved. Although the values of national liberalism were deeply rooted in the political elite, the role of religion and its institutions was not confronted as Mustafa Kemal did in Turkey. On the contrary, despite the principle of separating religion from secular politics, as present in the European settler colonial movement in what is called the "New World", it is more present in the Western colonial project against the Arab and Islamic nation, specifically in the center of the project, which is the establishment of the "State of Israel"⁹².

Still, one determinant of Western policy on both sides of the Atlantic towards the non-white and non-Christian. And if religion is present and influential in politics in the West, the home of secularism, then there is no justification or meaning for our continued adherence, we,

89 - د. رفعت السعيد، تاريخ الحركة الشيوعية المصرية، (القاهرة: شركة الامل للطباعة، الطبعة السادسة المجلد الاول الجزء الاول، 1987م)، ص74-84-211-263.

90 - د. رفعت السعيد، الصراع بين الاسلام والتاسلم، (القاهرة: الهيئة المصرية العامة للكتاب، يونيو 2000م) ص15.

91 - د. وحيد عبد المجيد، العلمانية والإديان: رواد التنوير في مصر بين العلمانية واللايدينية، (القاهرة: مركز الاهرام للدراسات السياسية والاستراتيجية، 2021م).

<https://acpss.ahram.org.eg/News/17100.aspx>

92 - د. طه حسين، من بعيد، (القاهرة: الشركة العربية للطباعة والنشر، الطبعة الثانية 1958م)، ص232-233.

Arabs, and Muslims, to the principle of separating religion from politics. Unless the religion we want to keep away from politics is the other Islam with its two forged sides: American Islam that is appeasable to tyranny and corruption and allied with Zionist-American colonialism, and desert Islam with its savage takfiri version and its bloody exclusionary nature⁹³.

The religion linked to politics that must be adhered to is the revolutionary, resistant Islam, which was and still is the basis for the existence, unity, and renaissance of the Islamic nation. Islam explodes the energies of the nation and pushes it to think, work, challenge, produce, and create. It is an Islam that urges people to rebel and revolt against injustice in all its forms, represented by occupation, tyranny, exploitation, corruption, deviation, and extremism. There is no Islam separate from politics except in the delusions of those who want to distance Islam from the movement of life, the current of civilization, the course of history, and whoever wants to extinguish the flame of resistance, the flame of revolution, and the flames of struggle⁹⁴.

Conclusion

In conclusion, despite the various strategies and underlying motivations driving the propagation of secularism, with its detrimental impacts resonating across Arab and Islamic nations, and notably affecting Egypt due to its role as a religious crossroads, a vital aspect becomes apparent. It pertains to the realization that amidst the multifaceted arsenal of warfare, not limited to conventional armed conflict, a more insidious and potent mechanism exists: the erosion of societies from within through ideologies fostering intellectual fragmentation and societal division. This very division emerges within the very heart of these societies, driven by the tenets of secular thought.

The Key Findings

The significant outcomes can be summarized as follows:

1. The prevalence of secular landmarks is notably conspicuous within Muslim nations.
2. The dissemination of secular ideologies has become a focal point for Muslims, disseminated through diverse mediums.
3. It is noteworthy that many of the secular or similarly detrimental notions advocated by colonial powers have not been implemented in their own nations; rather, a contrary approach has been pursued.

93 - د. طه حسين، من بعيد، (القاهرة: الشركة العربية للطباعة والنشر، الطبعة الثانية 1958م)، ص121-122.

94 - وليد القطبي، العلمانية وخرافة فصل الدين عن السياسة، (فلسطين: شبكة الميادين، 2022م)

<https://www.almavadeen.net/articles>

Key Recommendations

The most significant recommendations are as follows:

1. Establish governmental and private organizations and institutions dedicated to academically, behaviorally, and culturally preparing religious speakers. These entities should offer comprehensive courses focusing on the Prophet's personality, aiming for graduates to present Islam accurately and compellingly. Their role should encompass facilitating conviction and practice, with a clear directive to confine religious discourse in the media exclusively to these qualified individuals.
2. It is imperative to enact legal measures against those who launch ideological or media-based assaults on Islam. Stringent penalties must be imposed for such offenses, considering that religion stands as a sacred principle demanding safeguarding against obscenity and disrespect.

List of References

Books

- 1- د سفر الحوالي، العلمانية نشأتها وتطورها واثرها في الحياة الاسلامية المعاصرة، (الرياض: دار الهجرة للنشر والتوزيع، الطبعة الثانية).
- 2- ا.د محمد البهي، العلمانية والاسلام بين الفكر والتطبيق،(القاهرة: مجلة الأزهر ذي القعدة 1440هـ)
- 3- حمود الرحيلي، العلمانية وموقف الاسلام منها، (الرياض: الجامعة الاسلامية بالمدينة المنورة، العدد 115 السنة 1422هـ)
- 4- محمد بن شاکر الشریف، العلمانية وثمارها الخبيثة، (القاهرة: دار الوطن للنشر، 1411هـ الطبعة الأولى، المجلد الاول)
- 5- محمد قطب، العلمانية، (القاهرة: المكتبة الشاملة الذهبية)
- 6- محمد تقي الجعفري، ترجمة السيد حسن مطر، العلمانية دراسة وتحليل، (بغداد: المركز الإسلامي للدراسات الاستراتيجية،العتبة العباسية المقدسة، الطبعة الأولى 2017م)،
- 7- جون رولز، المترجم يزن الحاج، محاضرات في تاريخ الفلسفة السياسية، (الدوحة بيروت: المركز العربي للابحاث ودراسة السياسات 2020)
- 8- محمد أبراهيم مبروك، العلمانية العدو الأكبر للإسلام من البداية الي النهاية،(القاهرة: مركز الحضارة الغربية للدراسات والنشر والتوزيع، 2007م)
- 9- عبد الله التل، الأفاعي اليهودية في معقل الاسلام، (عمان: المكنب الاسلامي للطباعة والنشر، الطبعة الاولى 1971م)،
- 10- د. عبد الوهاب المسيري، كتاب موسوعة اليهود واليهودية والصهيونية،(القاهرة: دار الشروق، 1999م)
- 11- لويس عوض، قصة العلمانية في مصر، (القاهرة: دار الشروق 1986م، مجلة المصور عدد 3077)
- 12- د. طه حسين، مستقبل الثقافة في مصر، (القاهرة: مؤسسة هنداوي الجزء الاول 1938م)
- 13- أ.د عبد المنعم صبحي ابو شعيشع، العلمانية في التعليم اهدافها واثارها ومقوماتها، (القاهرة: دار الجامعة الجديدة 2008م)

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

- 14- أ.د عبد المنعم صبحي ابو شعيشع، العلمانية في التعليم اهدافها واثارها ومقوماتها، (القاهرة: دار الجامعة الجديدة 2008م)
- 15- د. محمد البهي، غيوم تحجب الاسلام، (القاهرة: مؤسسة حورس الدولية للنشر والتوزيع، 1905-1982م)
- 16- محمد محمد حسين، أزمة العصر، (بيروت: مؤسسة الرسالة طبعة ثانية، 1985م)
- 17- محمد أحمد اسماعيل، عودة الحجاب، (القاهرة: دار طيبة توزيع دار الصفوة الطبعة العاشرة 1428هـ 2007م)
- 18- د. السيد أحمد فرج، المؤامرة علي المرأة المسلمة، (القاهرة: دار الوفاء للطباعة والنشر والتوزيع الطبعة الثالثة 1411هـ 1990م)
- 19- وهبي الالباني، المرأة المسلمة، (بيروت، دمشق: دار القلم تاريخ النشر 1975م الطبعة الاولى)
- 20- د. صلاح الدين جوهر، المرأة العربية المعاصرة الي اين، (القاهرة: دار القلم الطبعة الاولى)
- 21- د. السيد أحمد فرج، المؤامرة علي المرأة المسلمة، (القاهرة: دار الوفاء للطباعة والنشر والتوزيع الطبعة الثالثة 1411هـ 1990م)
- 22- د. بشر بن فهد البشر، اساليب العلمانيين في تغريب المرأة المسلمة، (القاهرة: دار المسلم للنشر والتوزيع، 1415هـ-1994م، الطبعة الاولى)،
- 23- ناصر بن سليمان العمر، فتاتين بين التغريب والعفاف، (الرياض: دار الوطن للنشر والتوزيع، 1411هـ)،
- 24- د. هاشم عبد الرازق صالح، قضايا المرأة في كتابات محمد عمارة، مجلة اباحث كلية التربية الاساسية، مجلد 18 العدد3 لسنة 2022
- 25- بدرية العزاز، المرأة: ماذا بعد السقوط، (الكويت: مكتبة المنارة الاسلامية الطبعة الثانية، 1988م)،
- 26- عمر عبد العزيز عمر، تاريخ المشرق العربي، (القاهرة: دار المعرفة الجامعية الاسكندرية، 1994م)
- 27- محمد بو سلامة، المشرق العربي تحت الحكم العثماني، (الجزائر: جامعة ابن خلدون، تيارت، كلية العلوم الانسانية والاجتماعية، 2016م)،
- 28- عبدالرحمن الرفاعي: عصر اسماعيل، جزآن، (القاهرة: دار المعارف، ط4، 1987، ج1)،
- 29- محمد محمد البازي: الامتيازات الأجنبية، (القاهرة: مطبعة الاعتماد، 1930)،
- 30- نعيم اليافي، حركة الاصلاح الديني في عصر النهضة، (حلب: مركز الانماء الحضاري، 2000م)
- 31- د. ماجد فخري، دراسات في الفكر العربي، (بيروت: دار النهار 1970)
- 32- د. فرج فودة، حوار حول العلمانية، (القاهرة: الهيئة المصرية العامة للكتاب، 1993م)
- 33- لؤي حسين (محرراً)، العلمانية في المشرق العربي، (دمشق: دار اطلس للنشر والتوزيع، 2007م)
- 34- محمد ابراهيم ميروك، المرجع في العلمانية: حقيقة العلمانية والصراع بين الاسلاميين والعلمانيين، (القاهرة: دار التوزيع والنشر الاسلامية، 2000م)
- 35- محمد ابراهيم مبروك، العلمانية العدو الاكبر للاسلام من البداية الي النهاية، (القاهرة: مركز الحضارة الغربية للدراسات والنشر والتوزيع، 2007م)
- 36- د. رفعت السعيد، تاريخ الحركة الشيوعية المصرية، (القاهرة: شركة الامل للطباعة، الطبعة السادسة المجلد الاول الجزء الاول، 1987م)
- 37- د. رفعت السعيد، الصراع بين الاسلام والتاسلم، (القاهرة: الهيئة المصرية العامة للكتاب، يونيو 2000م)
- 38- د. طه حسين، من بعيد، (القاهرة: الشركة العربية للطباعة والنشر، الطبعة الثانية 1958م)

Articles

- 1- د. وحيد عبد المجيد، العلمانية (القاهرة: مركز الاهرام للدراسات السياسية والاستراتيجية 2021م) والاديبان: رواد التنوير في مصر بين العلمانية واللا دينية
- 2- د. احمد رمضان، اثر العلمانية علي التعليم في مصر، المجلة العربية للاداب والدراسات الانسانية، (القاهرة: المؤسسة العربية للتربية والعلوم والاداب، المجلد 2017)
- 3- محمد بو سلامة، المشرق العربي تحت الحكم العثماني، (الجزائر: جامعة ابن خلدون، تيارت، كلية العلوم الانسانية والاجتماعية، 2016م)

Theses

- 1- نوارة محمد عبد الله العويش، اثار العلمانية علي العالم الاسلامي، رسالة ماجستير (السعودية: كلية الشريعة قسم الثقافة 1431-1430 هـ .)
- 2- محمد عبد العزيز السديسي، اثر العلمانية في التربية والتعليم في العالم الاسلامي، بحث مكمل لرسالة الماجستير، (السعودية: دار النشر جامعة ام القرى الطبعة الاولى، 1401 هـ)
- 3- عبدالكريم مدون: العلاقات الاقتصادية المصرية الفرنسية (1840-1863)، رسالة ماجستير، مودعة بمكتبة الجمعية التاريخية المصرية، 1988

Internet Resources

- 1- <https://www.alukah.net/sharia/>
- 2- <https://alhesn.net/play/6119>
- 3- <https://m.youm7.com/story/2009/>
- 4- <http://saaid.org/mktarat/almani/36.htm>
- 5- https://fish.journals.ekb.eg/article_211295.html
- 6- <https://www.alukah.net/social/>
- 7- <https://www.alarabimag.com/books/>
- 8- <https://www.cia.gov/library/abbottabad-compound/>
- 9- <https://www.alukah.net/culture/>
- 10- <https://www.alukah.net/culture/0/96962/%D8%A2%D8%AB%D8%A7%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D9%84>
- 11- <https://mashroo3na.com/>
- 12- <https://diae.net/51225/?fbclid>
- 13- <https://www.asjp.cerist.dz/en/downArticle/563/9/2/91541>
- 14- <http://www.moqate.com.openshare>
- 15- <https://www.almavadeen.net/articles>

The Geo-Positioning of Turkey in Eurasia in the 21st Century

Ayla GÖL¹

Abstract

Looking through the lens of critical geopolitics, the article challenges Turkey's so-called 'bridge' position and the binary opposition of Europe and Asia by arguing that the vision of Turkish foreign policy has been imagined geographically and geopositioned contextually. In this article, for the first time, I apply the term 'geopositioning' to describe Turkey's 'in-between' geographical location between Europe and Asia by evaluating geostrategic, geoeconomics and geopolitical variables together from a new perspective. I argue that Turkey's evolving foreign policy towards Eurasia is a consequence of the Ankara governments' search for an alternative vision that led to geopositioning in post-Cold War international relations. Therefore, the article critically analyses whether the goals of Turkish foreign policy were shaped by material or ideational interests and how they influenced Turkey's geopositioning in Eurasia. For the last two decades, the change of traditional Turkish foreign policy by evolving multi-dimensionally and engaging actively in the Caucasus, Central Asia, the Middle East, and North Africa has been the empirical evidence of such geopositioning. After describing a new theoretical framework in the introduction and summarizing emerging opportunities in post-Cold War international politics, the second part examines the implementation of multidimensional foreign policy under the Justice and Development Party (AKP) leadership since 2002. The article concludes that the geopositioning of Turkey in the twenty-first century has been shaped by both material and ideational interests and evolved paradoxically around collaboration and competition with Russia, China, and Iran.

Keywords: Eurasia, Geopositioning, Turkey, Russia, China, Iran

21. Yüzyılda Türkiye'nin Avrasya'da Jeokonumlandırımı

Özet

Bu makale eleştirel jeopolitiğin merceğinden bakarak, Türk dış politika vizyonunun coğrafyaya bağımlı tasavvur edilerek ve bağlamsal olarak jeokonumlandırıldığını öne sürerek, Türkiye'nin sözde 'köprü' konumuna ve Avrupa ile Asya arasındaki ikili karşıtlığını tartışmaya açıyor. Bu makalede ilk kez, 'jeokonumlandırma' terimini jeostratejik, jeoekonomik ve jeopolitik değişkenleri bir arada değerlendirerek, Türkiye'nin Avrupa ile Asya arasındaki 'iki arada kalmış' coğrafi konumunu yeni bir bakış açısından tanımlamak için kullandım. Türkiye'nin Avrasya'ya yönelik değişken dış politikasının, Ankara hükümetlerinin Soğuk Savaş sonrası uluslararası ilişkilerde jeokonumlandırmaya yol açan alternatif vizyon arayışlarının bir sonucu olduğunu ileri sürüyorum. Bu nedenle, bu makale Türk dış politikasının amaçlarının maddi ya da ideolojik çıkarlar bağlamında şekillenip şekillenmediğini ve bunların Türkiye'nin Avrasya'daki jeokonumlandırılmasını nasıl etkilediğini eleştirel açıdan analiz etmektedir. Son yirmi yıldır, geleneksel Türk dış politikasının çok boyutlu bir şekilde gelişerek ve Kafkasya, Orta Asya, Orta Doğu ve Kuzey Afrikaya yönelerek değişmesi, bu jeokonumlandırmanın ampirik bir kanıtıdır. Yeni teorik çerçeveyi girişte tanımlayarak ve Soğuk Savaş sonrası uluslararası ilişkilerdeki değişen olanakları özetledikten sonra, ikinci kısım 2002 yılından itibaren, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) liderliğindeki çok boyutlu Türk dış politikasını irdeliyor. Makale, Türkiye'nin yirmi birinci yüzyıldaki yeni jeokonumlandırılmasının maddi ve fikişsel çıkarlara dayanarak belirlendiği ve paradoksal bir şekilde Rusya, Çin ve İran ile iş birliği ve rekabet çerçevesinde değiştiği sonucuna varıyor.

¹ Senior Lecturer in International Relations, School of Humanities | York St John University, UK, Email: a.gol@yorks.ac.uk, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8026-8888>.

Anahtar Kelimeler: Avrasya, jeokonum, Türkiye, Rusya, Çin, İran

Introduction

The unexpected and challenging world events in the twenty-first century have never lost momentum in international politics since the end of the Cold War. In 2001, the unprecedented atrocities of the 9/11 terrorist attacks on the US have had global implications. Relations between the West and the Muslim Middle East were turned on its head while Islam was identified as the main threat to the Western world. One year later in Turkey, a country perceived as the historical bastion of Western secularism in the Muslim world, the pro-Islamic Justice and Development Party (*Adalet ve Kalkınma Partisi - AKP*) was democratically elected.² The survival of the AKP regime for two decades was unrivalled. Meanwhile, international politics has been challenged by the global pandemic of Covid-19, the Russian invasion of Ukraine since February 2022 and the recent Israel-Hamas war since October 2023. Such uncertainties of international and regional (dis)order will have political and socio-economic implications for the future of Turkish domestic and foreign policies.

Throughout the twentieth century, Turkey's geostrategic position had traditionally been perceived as a 'bridge' between Europe and Asia, Islam and the West.³ Looking through the lens of critical geopolitics, the article challenges Turkey's so-called 'bridge' position and the binary opposition of Europe and Asia. I argue that the vision of Turkish foreign policy has been imagined geographically and geopositioned contextually. The position of the Straits in-between two continents and cultures – Europe and Asia Minor – is the best illustration of this geographical imagination that described Turkey as a bridge the context of Islam and the West. In this article, for the first time, I apply the term 'geopositioning', which is borrowed from navigation (Global Positioning System – GPS), planetary and space sciences⁴, to describe Turkey's 'in-between' geographic location between Europe and Asia by evaluating geostrategic, geoeconomics and geopolitical variables together from a new perspective. The main assumption of this critical analysis is that geopositioning ties all these variables – material and ideational – together to explain why decision-makers position – and reposition – the country to pursue certain foreign policy visions in changing regional and international contexts. Therefore, the theoretical framework of geopositioning helps us to historicise and contextualise the analysis of Turkish foreign policy. Historically, Russia's desire to reach

² Ayla Göl, "The Identity of Turkey: Muslim and Secular," *Third World Quarterly*, 30:4 (2009), 795.

³ Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* (New York, NY: Simon & Schuster, 1996).

⁴ Bin Lie and et al., "Geopositioning Precision Analysis of Multiple Image Triangulation Using LROC NAC Lunar Images," *Planetary and Space Science* (2017): 20-30; Jianli Wei and Alper Yilmaz, "A Visual Odometry Pipeline for Real-Time UAS Geopositioning," *Drones*, 7 (2023): 569.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

‘warm waters’ of the Mediterranean Sea via the Turkish Straits constrained Turkey’s decisions to search for Western alliances and shaped its pro-Western foreign policy for the last two centuries. Contextually, I argue that Turkey’s evolving foreign policy towards Eurasia is a consequence of the Ankara governments’ search for an alternative vision at the end of Cold War international politics that led to its ge positioning in Eurasia.

The alternative framework furthermore conceptually differentiates between geopolitics, geostrategy, and geoeconomics to explain how they together inform the ge positioning of Turkey in Eurasia. Originally, since Schuman used it in 1942, geopolitics refers to the impact of geographical factors on political decisions, while geostrategy ‘merges strategic considerations with political ones’ to exercise power over particularly critical spaces.⁵ For the analysis of this article, geostrategy refers to the alternative geographic direction of Turkish foreign policy towards Eurasia as a critical space for achieving strategic goals.⁶ Geoeconomics is a relatively recent concept often attributed to Luttwak, who introduced ‘the theory and practice of geo-economics’ by separating it from geopolitics in the post-Cold War context.⁷ Although there is no agreed definition of geoeconomics, it focuses on employing economic tools to promote national goals and produce efficient geopolitical outcomes.⁸ The best example in the context of Eurasia is the objectives of China’s Belt and Road Initiative. This article, therefore, offers a novel theoretical framework of ge positioning to understand ‘Turkey’s pivot to Eurasia’ by bringing geostrategic, geoeconomics and geopolitical variables together from a new perspective in post-Cold War politics. The theoretical framework is also useful for analysing whether the national goals of Turkish foreign policy were shaped by material or ideational interests.⁹ While material interests relate to economic, security and strategic factors, ideational interests include culture, identity and religion. After summarizing the uncertainties of post-Cold War politics, the second part examines the implementation of multidimensional Turkish foreign policy under the AKP to evaluate Turkey’s ge positioning in an emerging multipolar order: the empirical evidence is traced through Turkey’s

⁵ Frederick L. Schuman, “Let Us Learn Our Geopolitics,” *Current History*, 2:9 (1942): 161-165; Zbigniew Brzezinski, *The Gand Chessboard: American Primacy and its Geostrategic Imperatives* (New York: Basic Books, 1997), 40.

⁶ Zbigniew Brzezinski, *Game Plan: A Geostrategic Framework for the Conduct of the US-Soviet Contest* (Boston: Atlantic Monthly Press, 1986), xiv.

⁷ Edward N. Luttwak, *Turbo-Capitalism: Winners and Losers in the Global Economy* (New York: HarperCollins Publishers, 1999): 127-151

⁸ Ofir Angel, “Navigating Between Geopolitics and Geoeconomics: A Strategic Guide for International Companies,” *Auren News*, 18 November 2023 (Accessed at <https://auren.com/il/news/navigating-between-geopolitics-and-geoeconomics-a-strategic-guide-for-international-companies/#>: on 20 April 2024)

⁹ Emre Erşen and Seçkin Köstem (eds.), *Turkey’s Pivot to Eurasia: Geopolitics and Foreign Policy in a Changing World Order* (London: Routledge, 2015).

geostrategic partnership with Russia, increasing geo-economic relations with China based on material interests, and the changing geopolitics of Ankara's relations with Iran as an ideational 'frenemy' in regional and international relations.

1. Emerging Opportunities in the Post-Cold War International Relations

The theoretical framework of ge positioning helps us to understand why Turkey had a pro-Western orientation during the twentieth century and how this has been challenged in the post-Cold War era. Following the Soviet threat to the Turkish straits, the previous Ankara governments decided to join Western alliances (the Council of Europe, NATO and EU) after the Second World War. Similarly, within the East-West ideological divide of the Cold War, successive Ankara governments, irrespective of their political ideologies, continued with "pro-Western foreign policy orientation".¹⁰ The end of the Cold War era provided emerging opportunities to search for an alternative vision and new alliances beyond the West. On the one hand, the bipolar world order was replaced by a multipolar international system, within which Eurasia emerged as a contender to Europe. Specifically, the diversification of energy resources and ongoing uncertainties about Turkey's candidacy for the EU since the 1960s has raised concerns about Turkey's one-dimensional politics.¹¹ On the other hand, the post-Cold War era created unprecedented challenges and also emerging opportunities for increasing Turkey's sphere of influence in the South Caucasus and the Turkic Republics of Central Asia. Since the 1990s, different governments in Ankara have considered the dawn of Eurasia to pursue different goals and promote Turkey's ideational —cultural, religious, and social— and material —economic, strategic, and security— interests in the post-Soviet space and surrounding regions.

1.1. The dawn of Eurasia in the twenty-first century

Since the 1990s, critical geopolitics theories have argued that geopolitics is not a one-dimensional linear concept but the result of historical context, discourse, positionality and the subjective viewpoint of the observer.¹² In this sense, Eurasia is a relatively recent term used for the first time in 1885 by an Australian geologist, Eduard Suess, to describe Asia and Europe as a

¹⁰ Tarik Oğuzlu, "Turkey and the West: Geopolitical Shifts in the AK Party Era," in *Turkey's Pivot to Eurasia*, 15.

¹¹ Ayla Gol, "The Identity of Turkey: Muslim and Secular," *Third World Quarterly*, 30:4 (2009): 776.

¹² G. O. Tuathail, and J. Agnew, "Geopolitics and Discourse: Practical Geopolitical Reasoning in American Foreign Policy," *Political Geography Quarterly*, 11:2 (1992): 190-204; G. O. Tuathail, *Critical Geopolitical: The Politics of Writing Global Space* (London: Routledge, 1996); Laura Jones and Daniel Sage, "New Directions in Critical Geopolitics: An Introduction," *GeoJournal*, 75:4 (2010): 315-325; Sara Koopman et al, "Critical Geopolitics/critical geopolitics 25 years on," *Political Geography* (2021).

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

whole landmass.¹³ While the changing positionalities of Western powers – Great Britain and the US - on geopolitical and military space first manifested in the geostrategic definitions of regions, they produced specific discourse at the beginning of the twentieth century. For example, in 1902, the US Navy admiral Alfred Mahan first coined the term ‘Middle East’ in a debate with H. Mackinder, a lecturer at the London School of Economics and Political Science (LSE).¹⁴ While Mahan used the word “to define the maritime and adjacent land area between European and British India”, Mackinder emphasized the significant landmasses of the world, in particular on the Central Asian “heartland”.¹⁵ Two years later, in his article titled The ‘Geographical Pivot of History’, Mackinder proposed the Heartland Theory and the conception of Eurasia¹⁶: who rules Eastern Europe commands the Heartland; who rules the Heartland commands the World Island of Eurasia; who rules the World Island commands the world. The ‘heartland’ was also referred to as the ‘pivot area’ and the core of Eurasia, which consisted of all landmass of Europe and Asia that Mackinder considered the World Island. He also argued that technological developments, particularly railways, “had the effect of making larger political units both possible and more dominant”.¹⁷ While Mackinder’s Heartland Theory highlighted the conflict between land and sea powers, which was outdated during the Cold War, such discourse has also drawn attention to Russia’s position in conquering Central Asia’s ‘pivot area’.¹⁸

At the end of the twentieth century, Samuel Huntington’s clash of civilizations thesis produced another narrative by emphasising the ideological conflict between the East and the West, within which Russia was identified as a torn country. Historically, Russia’s economic, demographic and ideological milieu has been closely intertwined with Europe for three centuries. Eurocentrism has been part of a considerable portion of traditional Russian elites.¹⁹ Moscow borrowed from the European system of military organization and high culture, and it has a large landmass in Asia. Like Russians, for Turks, although European states have always

¹³ M. Bassin, “Eurasia,” in *European Regions and Boundaries: A Conceptual History*, ed. D. Mishkova and B. Trencsenyi (New York: Berghahn, 2017), 211.

¹⁴ Ayla Gol, ‘Imagining the Middle East: the State, Nationalism and Regional International Society’, *Global Discourse: An Interdisciplinary Journal of Current Affairs and Applied Contemporary Thought*, 5: 3 (2015): 379-394.

¹⁵ F. Halliday, “The Middle East and Conceptions of ‘International Society’,” in *International Society and the Middle East*, eds. Buzan B., Gonzalez-Pelaez A. (Palgrave, 2009), 14.

¹⁶ H. J. Mackinder, “The Geographical Pivot of History,” *The Geographical Journal*, 23:4 (904), 422-31.

¹⁷ H. J. Mackinder, (1919) *Democratic Ideals and Reality* (Suffolk: Pelican Books, 1944); Lucian M. Ashworth, “Realism and the Spirit of 1919: Halford Mackinder, Geopolitics and the Reality of the League of Nations,” *European Journal of International Relations*, 17:1 (2010), 286.

¹⁸ Mackinder, ‘Geographical Pivot’, 432-33.

¹⁹ Pepe Escobar, “How the New Silk Roads are Merging into Greater Eurasia,” *Global Research*, April 16, 2019, [Avaliable at <https://transnational.live/2019/04/16/how-the-new-silk-roads-are-merging-into-greater-eurasia/>] (Accessed on 20 April 2024).

struggled to see the Ottoman Empire as part of Europe, pro-Western policies were the core of Turkey's path. Despite the evidence of European aspirations in Russian and Turkish history, neither Russians nor Turks are perceived as part of the West. Russia and Turkey shared portions of Huntington's 'torn country' status between two continents and two civilizations. Their in-between positions are seen as a disadvantage, not an advantage of a civilizational bridge as a connectivity point in Eurasia. The resolution of ideological divides between Ankara and Moscow at the end of the Cold War was a game-changer for Turkish-Russian relations. At the dawn of the twenty-first century, Eurasia received attention because it reinstated the political agency of 'in-between-states' in international relations and created space for bringing material and ideational considerations together.²⁰ Moreover, the emergence of Eurasia presents it as "a patchwork of states and peoples whose relationships are shifting rapidly", and neither European nor Asian states, including Russia, "have the hegemony of controlling this process alone" while "China's New Silk Roads" initiative introduced the urgency of "regional co-ownership of these processes".²¹ The next section, therefore, explains why Turkish leaders were lured to the dawn of Eurasia, revived by Russia beyond the post-Soviet space and ideological divisions in the post-Cold War era.

1.2. An alternative vision of Turkish foreign policy as an 'Energy Hub'

The foundations of Turkey's Eurasian vision were laid in the 1990s before the AKP came to power. Under the leadership of Turgut Özal, Prime Minister (1983-1989) and then President (1989-1993), Turkey initiated discussions on cultural and social ties with the Turkic Republics in Central Asia and South Caucasus. The collapse of the Soviet Union heralded the end of the Cold War and bipolar world order and initiated a tectonic shift in Eurasian affairs. One of Özal's ambitions was to realize a 'Turkic age' that resembled the expansionist policies of the Ottoman Empire. Many scholars argued that Ankara's renewed ideational interests via cultural and religious ties with Turkic Republics steered a shift from its material interests in pro-Western foreign policy orientation towards Eurasia, specifically Central Asia, the Caucasus and Russia, since the 1990s.²² Turkey's engagement has brought emerging opportunities, from regional security and trade to cultural and energy issues, by pursuing cooperation and regional power alliances.

²⁰ Moritz Pieper, *The Making of Eurasia: Competition and Cooperation between China's Belt and Road Initiative*, (London: I.B. Taurus, 2021), 1.

²¹ Macaes, *Dawn of Eurasia*, 51; Pieper, *Making of Eurasia*, 14.

²² B. Aras, *The New Geopolitics of Eurasia and Turkey's Position* (London: Frank Cass, 2002); B. Aras and H. Fidan, "Turkey and Eurasia: Frontiers of a New Geographic Imagination," *New Perspectives on Turkey*, 40 (2009), 193-215; A. Çeçen, *Türkiye ve Avrasya: Türkiye'nin Stratejik Arayışları*, (Istanbul: Doğu Kütüphanesi, 2015); Ersen and Köstem, (ed.), *Turkey's Pivot to Eurasia*, *ibid.*

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Turkey's pivot to Eurasia undoubtedly raised concerns about a renewal of 'pan-Turkism' and 'neo-Ottomanism' even before the AKP leadership revived the idea.²³ Özal's expansionist vision was never achieved partly because of his premature death and partly due to Turkey's limited economic power despite its cultural and religious gravity. Hence, an emerging 'Turkic age' never went beyond the dreams of pan-Turkism and was doomed to failure. Nevertheless, several projects based on material interests in developing energy, transport and transit networks commenced in the post-Cold War era.²⁴ In particular, Özal's initiatives put Eurasian energy on Turkey's political agenda. His successor, Tansu Çiller (Prime Minister between 1993-96 and then Foreign Minister 1996-97), initiated the geostrategic vision of making Turkey an 'energy hub' at the crossroads of East-West, and North-South energy corridors, which laid the building blocks for successor governments, including the AKP.²⁵

Çiller's successor, Ismail Cem (Ministry of Culture in 1995 and Foreign Minister between 1997–2002), originally proposed the notion of 'Avrasya' (Eurasia).²⁶ In line with the changing post-Cold War politics, Cem's initiatives aimed at positioning Turkey as the Heartland of the 'geography of civilizations'. His vision explored how Turkey's geostrategic location could be utilized to become a 'world state', and this laid the groundwork for the idea of 'zero problems with neighbours'.²⁷ Some scholars highlight that the AKP governments under Erdogan have continued Özal and his successors' Eurasian vision.²⁸ However, others argued that the AKP governments followed 'anti-Özal' policies.²⁹ This article's analysis shows

²³ C. Hoffman, "Neo-Ottomanism, Eurasianism or Securing the Region? A Longer View on Turkey's Interventionism," *Conflict, Security and Development*, 19:3 (2019), 301-307.

²⁴ U. Cevikoz, "Turkey in a Reconnecting Eurasia: Foreign Economic and Security Interests," *Centre For Strategic and International Studies* (Lanham: Rowman and Littlefield, 2016), 24.

²⁵ P. Bilgin and A. Bilgic, "Turkey's 'New' Foreign Policy toward Eurasia," *Eurasian Geography and Economics*, 52:2 (2013), 186 fn 27.

²⁶ Ayla Gol, 'Turkey's Search for Identity: A Eurasian and Islamic Country?' in *'Euro-Asia' at the Crossroads: Geopolitics, Identities and Dialogues*, J. Kakonen, S. Chaturvedi and A. Sengupta, eds., (New Delhi: Shipra, 2011): 108-128.

²⁷ I. Cem, (2004) *Türkiye, Avrupa ve Avrasya*. Vol. 1: Strateji, Yunanistan, Kıbrıs (Turkey, Europe and Eurasia. Vol.1: Strategy, Greece, Cyprus) (Istanbul: Bilgi Üniversitesi, 2004), 33 & 59.

²⁸ M. B. Altunışık, "Worldview and Turkish Foreign Policy in the Middle East," *New Perspectives on Turkey*, 40 (2009), pp. 169-172; Z. Öniş, "Multiple Faces of the 'new' Turkish Foreign Policy: Underlying Dynamics and a Critique," *Insight Turkey*, 13:1 (2011), 47-65; Bilgin and Bilgic, Turkey's "New" Foreign, 192 fn 36.

²⁹ Şener Aktürk, "Turkish- Russian relations after the Cold War (1992–2002)," *Turkish Studies*, 7:3 (2006), 337–64; Cevikoz, *Turkey in reconnecting*, 20.

that the AKP both continued and changed the vision and policies of previous governments towards Eurasia.

The crucial area of continuity was Ankara's increasing geostrategic partnership with Moscow, while the change would follow later by establishing geoeconomic relations with Beijing. During the pre-AKP period, Turkey's relations with Russia significantly diverged from the traditional Cold War politics based on ideological conflict. An Ankara-Moscow rapprochement had already been enhanced in geoeconomic ties, technical cooperation and the exchange of scientific and military know-how, despite the tensions related to the Chechen and Armenian-Azerbaijani conflicts in the Caucasus.³⁰

In particular, four pre-2001 agreements indicate how the AKP governments have continued to implement the policies of previous governments but changed relations from ideational to material considerations: Firstly, the EU-sponsored Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia (TRACECA) program was established in 1993 at the Brussels Conference with the participation of the EU Commission and the governments of Armenia, Azerbaijan, Georgia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan. The TRACECA forum is one of the infrastructure projects along the East-West corridor that connects Europe to Central Asia, the Caspian basin and the Black Sea, ending at the borders of China and Afghanistan. Turkey has been one of the most active members of TRACECA since 2000.³¹ Secondly, the Ankara and Moscow governments signed a bilateral agreement in 1997 to supply Russian natural gas to Turkey via Blue Stream (*Mavi Akım*) for twenty-five years, which became operational in 2003.³² Thirdly, Turkey implemented a deliberate balancing act concerning energy networks, which was extended to other security issues when a Joint Turkish-Russian Declaration on the Fight against Terrorism was signed in 1999.³³ Fourthly, in 2001, 'the Joint Action Plan for Cooperation in Eurasia' signed between Ankara and Moscow was "the most significant document to enhance bilateral coordination and cooperation in the

³⁰ J. Mankoff, *Empires of Eurasia: How Imperial Legacies Shape International Security*, (New Haven: Yale University Press, 2022, 140-1

³¹ See Ministry of Foreign Affairs, Turkey, [Avaliable at www.mfa.gov.tr/traceca.en.mfa] (Accessed on 29 April 2024). Ukraine and Moldova joined in 1996, then Bulgaria, Romania and Turkey in 2000, followed by Iran in 2009.

³² Republic of Turkiye, Ministry of Foreign Affairs (MAF 2009), 'Joint Declaration between the Republic of Turkey and the Russian Federation on Progress Towards a New Stage in Relations and Further Deepening Friendship and Multidimensional Partnership' Unofficial Translation, 2009 [Avaliable at https://www.mfa.gov.tr/joint-declaration-between-the-republic-of-turkey-and-the-russian-federation-on-progress-towards-a-new-stage-in-relations-and-further-deepening-of-friendship-and-multidimensional-partnership_-moscow_-13-february-2009.en.mfa] (Accessed on 29 April 2024).

³³ Şener Aktürk, "Turkish-Russian Relations after the Cold War (1992–2002)," *Turkish Studies*, 7:3 (2006), 337–64.

region”.³⁴ Consequently, the increasing geostrategic partnership between Turkey and Russia was the first variable of an alternative vision of Turkish foreign policy in Eurasia that had already been established by previous Ankara governments.³⁵ The pro-Islamic AKP government continued to base relations on material interests despite the ideational differences in terms of their culture and religion. The second section of the article evaluates Turkey’s ge positioning in Eurasia as part of the AKP’s multidimensional foreign policy: increasing geostrategic partnership with Russia, improving geoeconomic relations with China and changing geopolitics of relations with Iran.

2. The Implementation of Multidimensional Foreign Policy under the AKP

The first AKP government was formed by Abdullah Gül, who was briefly Prime Minister (2002-03), then Foreign Minister (2003-07), and who expressed a commitment to pursuing a delicate balance in “good-neighbourly practices with the Russian Federation” and cultural affinity with the Turkic republics in Central Asia and the Caucasus.³⁶ During the AKP’s first term in power (2002-07), Turkey continued implementing good neighbourly relations with Russia and promoting the sustainability of energy networks. In particular, Ankara and Moscow governments signed relevant security agreements with Azerbaijan and Georgia in January 2002, while the Blue Stream gas pipeline construction was completed five months later, and natural gas supplies started the following year. The 2004-2005 Consultations Program established Turkish-Russian cooperation in counter-terrorism, security, economy, and consular work. When President Vladimir Putin (1999-2008) visited Turkey, “the Joint Declaration on the Intensification of Friendship and Multi-dimensional Partnership” was signed in 2004. Four years later, Ankara and Moscow agreed to simplify customs procedures and then signed another joint declaration on ‘Progress Towards a New Stage in Relations and Further Deepening Friendship and Multidimensional Partnership’ in Moscow in February 2009.³⁷

It is crucial to emphasise that the AKP government seized the opportunity to improve relations with Russia when Washington tacitly agreed to allow the Eurasian landscape to be redesigned by Moscow in post-9/11 politics. Meanwhile, the Middle East gained priority in

³⁴ Cevikoz, *Turkey in reconnecting*, 20.

³⁵ E. Ersen, “Turkey-Russian Relations in the New Century,” in *Turkey in the 21st Century: Quest for a New Foreign Policy*, O. Z. Oktav (ed.) (London: Routledge: 2011): 95-114.

³⁶ Republic of Turkey, Ministry of Foreign Affairs (MAF 2020a) ‘Türkiye-Rusya Federasyonu Siyasi İlişkileri (Turkey’s Political Relations with the Russian Federation)’, 2020 [Available at <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-rusya-siyasi-iliskileri.tr.mfa>]; Ministry of Foreign Affairs (MAF 2020b) ‘Turkey’s Relations with Central Asian Republics’, 2020 [Available at https://www.mfa.gov.tr/turkiye_s-relations-with-central-asian-republics.en.mfa] (Accessed on 29 April 2024).

³⁷ MAF 2009, *ibid*.

line with increasing international concerns about the Muslim world. When the AKP leaders consolidated their power in internal affairs, they revisited Özal's ambitions in creating a 'Turkic age'. The AKP leaders also attempted to revive the idea of 'neo-Ottomanism', interpreted as indications of revisiting Turkey's pan-Islamic aspirations with alternative vision of Turkish 'Eurasianism'.³⁸

Ahmet Davutoğlu, a professor of International Relations and an advisor to Prime Minister Erdoğan, advanced Cem's idea of 'zero problems' with neighbours and developed a 'strategic depth' theory, which has been extensively discussed in the literature.³⁹ Davutoğlu's ambitious theory focused on creating a new sphere of influence in Turkey's natural hinterland in the Middle East, the Balkans, the Caucasus and Africa, thereby suggesting the idea of Afro-Eurasia. Cem's notion of 'zero problems' was revisited and developed in the 1990s, but Davutoğlu's ideas could not be implemented then because Turkey was not ready to play for regional leadership.⁴⁰ Ankara's unresolved 'Armenian question,' in particular, has prevented Turkey from fulfilling its role as an honest broker in the South Caucasus. In Central Asia, the US-Russian competition over oil and gas sources lost its intensity, but the control of energy transportation has remained on the agenda. However, the changing regional and international context created favourable conditions for revitalizing Çiller's vision of making Turkey an East-West energy hub.

Gül's successor, Recep Tayyip Erdoğan (Prime Minister between 2003 and 2014, and since 2014, the 12th President of Turkey), had both a desire and a distinct ambition. He sought to revive previous policies to transform Turkey into an energy hub. The crucial change of earlier policies was based on the disappointments of Özal's vision in the 1990s:⁴¹ the Caspian region and energy network were prioritized over cultural ties with Central Asia.

After that, the AKP government intensified bilateral relations with Azerbaijan and Georgia with the Blue Stream gas pipeline project in 2005, the Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC) oil pipeline in 2006 and the Baku-Tbilisi-Erzurum (BTE) natural gas pipeline in 2007. As of 2024, the TRACECA international transport program connects Asia, reaching Bulgaria and Romania in Europe via Turkey and the South Caucasus transport routes of the Baku-Tbilisi-

³⁸ Hoffman, "Neo-Ottomanism, Eurasianism", *op. cit.*

³⁹ A. Davutoglu *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu* (Strategic Depth: Turkey's International Position) (İstanbul, Küre Yayınları, 2001); E. Ersen, "Geopolitical Codes in Davutoglu's Views toward the Middle East," *Insight Turkey*, 16:1 (2014), 85-101; O. Tufekci, *The Foreign Policy of Modern Turkey: Power and the Ideology of Eurasianism* (London: I.B. Tauris, 2017).

⁴⁰ A. Davutoğlu *Civilizational Transformation and the Muslim world* (İstanbul, BSV Yayınları, 1994); A. Davutoğlu, "The Clash of Interests: An Explanation of the World (dis)Order," *Perceptions: Journal of International Affairs*, 2:4 (1997).

⁴¹ Bilgin and Bilgic, Turkey's 'New' Foreign, 187.

Batumi and Baku-Tbilisi-Poti railroads. The pipeline routes and the transit infrastructure of the Baku–Tbilisi–Kars (BTK) Railroad Project, which became operational in 2017, resulted in Turkey, Georgia, and Azerbaijan being closely tied through energy, communications and transport links in the South Caucasus.

While balancing Turkey’s traditional pro-Western commitments with these new ties Ankara under Gül’s Presidency (2007-14) turned towards a more ambitious foreign policy during the second (2007-11) and third (2011-15) terms of AKP governments. One of the main goals was to achieve Turkey’s full participation in the liberal international economy, Turkey’s geostrategic role between (Western) Europe and (Central) Asia was seen as a competitive advantage in making the ‘new’ Turkey the energy hub of the 21st century and therefore setting the stage for the AKP’s vision of ‘National Foreign Policy at the Turkish Century’ to establish regional peace and security.⁴²

In the Eurasian regional context, Ankara established bilateral relations with hydrocarbon-rich Turkmenistan and Kazakhstan in Central Asia, which became the core pattern of broader regional integration schemes among Turkic-speaking countries.⁴³ Turkey’s initiative led to the establishment of a ‘Commonwealth of Turkic-speaking Countries’ with Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkmenistan, and Uzbekistan. When Turkmenistan and Uzbekistan dropped out, partly due to their mistrust of Ankara’s expansionist policies and concerns for their sovereignty, Ankara had to change its strategy again. The Cooperation Council of Turkic-speaking States was signed between Turkey, Azerbaijan, Kyrgyzstan and Kazakhstan, and the Council was formally established in 2009.

Under Davutoğlu’s leadership as Foreign Minister (2009–2014) and Prime Minister (2014–2016), the AKP governments put his theory of ‘strategic depth’ and ‘multi-dimensional foreign policy’ into practice.⁴⁴ The first variable of Turkey’s geopositioning in Eurasia was prioritizing geostrategic partnership with Moscow despite Turkey’s pro-Western commitments as a NATO member.

2.1. Geostrategic Partnership between Turkey and Russia in Eurasia

As part of Turkey's geopositioning in Eurasia, Ankara’s relations with Moscow continued to improve under the AKP governance. Ankara proposed the so-called Caucasus

⁴² Republic of Türkiye, Ministry of Foreign Affairs, “‘Türkiye Yuzyilinda’nda Dis Politika” [Available at <https://www.mfa.gov.tr/dis-politika-genel.tr.mfa>] (Accessed on 29 April 2024).

⁴³ There are six Turkic-speaking countries: Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkmenistan, Turkey and Uzbekistan.

⁴⁴ A. Davutoğlu, “Turkey’s Foreign Policy Vision: an Assessment of 2007,” *Insight Turkey*, 10:1(2008), 77–96.

Stability and Cooperation Platform (CSCP), which aimed at multilateral cooperation in the South Caucasus after the Georgian-Russian War of 2008. The CSCP brought the leaders of Turkey, Russia, Georgia, Azerbaijan, and Armenia together in three successive meetings. However, it failed to establish a successful forum for enhancing regional understanding and confidence.⁴⁵ Nevertheless, the CSCP created a momentum of diplomatic meetings among the heads of states.

In their joint declaration of 2009, both states agreed that “bilateral relations and cooperation between the Republic of Turkey and the Russian Federation serve the interests of both countries and contribute considerably to peace, security, stability and development throughout the vast Eurasian geography as well as at the international level.”⁴⁶ Furthermore, the Ankara and Moscow governments agreed in principle to develop the South Stream Gas Pipeline, to be constructed under the Black Sea in 2009. Despite the EU’s opposition, Turkey initially permitted the launching of a feasibility study of the South Stream in 2011 but then suspended it four years later. The Council of High Level of Cooperation between the Russian Federation and Turkey was established during Russian President Dmitriy Medvedev’s (2008-12) visit to Turkey in 2010. Ankara and Moscow agreed to two deals that accepted reciprocal visa-free travel, and Russia supported the construction of Turkey’s first nuclear power station in Akkuyu, near Mersin.⁴⁷ Meanwhile, Russian-Turkish cooperation advanced in trade and energy so that “around 65 per cent of Turkey’s energy imports [we]re comprised of Russian oil and gas”.⁴⁸

During the third (2011-15) and fourth (2015-18) terms of the AKP government, Turkey’s engagement in Eurasia gained further momentum at a time when Moscow promoted a Russian-led ‘Greater Eurasia’.⁴⁹ After Putin first publicly spoke of a ‘Greater Eurasia’ in 2013, his vision became strategically linked to China’s Belt and Road Initiative (BRI).⁵⁰ This has put Eurasia, where Turkey has a natural place, at the centre of shaping the regional order. Putin has expressed his desire to see Ankara develop its relations with the Russian-led Eurasian Economic Union (EEU). Turkey responded cautiously, given its alliances and commitments to the West. Furthermore, political conflicts and disagreements over Ukraine and Syria in the Middle East damaged Russian-Turkish economic and energy relations. In the Syrian war, Ankara claimed that Russian military aircraft violated Turkish airspace, resulting

⁴⁵ Cevikoz, *Turkey in a Reconnecting*, 20.

⁴⁶ MAF 2009, *ibid.*

⁴⁷ MAF 2020a, *ibid.*; Cevikoz, *Turkey in a Reconnecting*, 20.

⁴⁸ Cevikoz, *Turkey in a Reconnecting*, 20.

⁴⁹ Pieper, *Making of Eurasia*, 33.

⁵⁰ Mankoff, *Empires of Eurasia*, 76-7.

in the downing of a Russian SU-24 by the Turkish Air Force on 24 November 2015.⁵¹ Turkish-Russian ‘good neighbourly’ relations were derailed, but the geostrategic partnership was rescued by two energy projects: TANAP and TurkStream.

On the one hand, the Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline (TANAP) was designed as the backbone of the EU’s Southern Gas Corridor (SGC) to reduce European dependence on Russian gas.⁵² TANAP ensures gas transfer from the Caspian region directly via Turkey to Europe and is dubbed the ‘Silk Road of Energy’.⁵³ Despite many hurdles, the successful completion of the TANAP project in 2018 and the formal transportation of Azeri natural gas through the pipeline in 2020 contributed towards Ankara’s goal of becoming Europe’s energy security supplier.⁵⁴

On the other hand, the most ambitious project of the Ankara-Moscow strategic partnership is TurkStream (TurkAkım), to link Russia with Turkey with a gas pipeline under the Black Sea. This was initially considered as an alternative to the South Stream gas project after the EU blocked the development of that project. At the time, the Turkish government displayed diplomatic mastery in negotiating an understanding with Russia, persuading Moscow to abandon the South Stream while gaining credits from the EU. President Putin acknowledged the cancellation of South Stream during his official visit to Ankara in December 2014.⁵⁵ When the Turkish Air Force shot down a Russian bomber in late 2015, the souring of Ankara-Moscow political affairs briefly put the TurkStream project on the shelf for five years.

Despite disagreements in the Middle East, the Russian-Turkish strategic partnership further developed. After the failed coup attempt of July 2016 in Turkey, Putin expressed his strong support for Erdoğan. Ankara abandoned its anti-Assad position in a significant U-turn and became part of the Russian-led Astana peace process in Syria. In energy cooperation, Erdoğan and Putin signed a deal on 10 October 2016 to realize the TurkStream project despite the increasing political, technical and financial challenges involved in the project. The EU

⁵¹ Cevikoz, *Turkey in a Reconnecting*, 21.

⁵² The international agreement of the TANAP project was signed between the governments of Azerbaijan and Turkey in 2012 and began operating in 2020. [Available at <https://www.tanap.com/en/tanap-project>] (Accessed on 24 April 2024).

⁵³ “Dubbed as ‘Silk Road of Energy,’ TANAP begins gas delivery,” *Daily Sabah*, 12 June 2018, <https://www.dailysabah.com/energy/2018/06/12/dubbed-the-silk-road-of-energy-tanap-begins-gas-delivery>. (Accessed on 24 April 2024).

⁵⁴ “Turkey and Azerbaijan mark completion of TANAP pipeline to take gas to Europe,” *Reuters*, November 30, 2019. <https://www.reuters.com/article/us-turkey-energy-tanap-idUSKBN1Y40CP> (Accessed on 24 April 2024).

⁵⁵ Ersen & Celikpala, *Turkey and the changing energy*, 585.

competition rules that ended South Stream are still valid and pose a continuing challenge to TurkStream. In 2019, Turkey received the S-400 anti-aircraft missile system from Russia. This led to a diplomatic crisis with Washington, given that Turkey is a member of NATO.

When international politics was put on hold during the Covid-19 pandemic, Ankara and Moscow found themselves at the centre of a local conflict in 2020. The Nagorno-Karabagh conflict between Azerbaijan and Armenia tested the Russian-Turkish strategic partnership. With the signature of the Russian-brokered peace agreement between Baku and Yerevan, it became clear that Russia and Turkey are in a low-impact competition for power, prestige and influence in the South Caucasus.⁵⁶ Although Turkey was not directly included in peace arrangements, Ankara's participation on the ground was recognized. The Azerbaijani President referred to the role of neighbouring countries in establishing transportation connections. As Hale argues, "in broad strategic terms, Putin saw a rapprochement with Turkey and Azerbaijan as more beneficial for Russia than an exclusive alliance with Armenia."⁵⁷ In short, as defined by their geostrategic partnership in Eurasia, neither Ankara nor Moscow wanted to be drawn into another conflict in the broader regional context. While the TurkStream pipeline project was suspended during the Covid-19 pandemic, it has started carrying Russian gas through two strings since January 2020: first to Turkey and second to Europe via Bulgaria.⁵⁸ As of March 2024, Turkey continues with its ambitious vision to become a regional energy hub while TurkStream continues to carry around 60 percent of Ankara's Russian gas imports.⁵⁹ More importantly, the Turkish-Russian geostrategic partnership paved the way for improving geoeconomic relations between Ankara and Beijing as the second variable of Turkey's geopositioning in Eurasia at the Turkish Century.

2.2. Geoeconomic Relations between Turkey and China in the 21st Century

One of Putin's achievements has been the inclusion of China into the idea of Greater

⁵⁶ Ayla Göl, "The Conflict in Nagorno-Karabakh and the Impact of COVID-19 on International Diplomacy", *LSE Blog*, November 2020, [Avaliable at <https://blogs.lse.ac.uk/lseih/2020/11/11/the-conflict-in-nagorno-karabakh-and-the-impact-of-covid-19-on-international-diplomacy/>] (Accessed on 30 April 2024).

⁵⁷ William Hale, "Turkey, Russia and the Nagorno-Karabakh War: Events, consequences and prospects", *Turkish Area Studies Review*, No.37 (Spring 2021), 15.

⁵⁸ "TurkStream gas link operation 'secured' after Dutch permit return: Hungary," *S&P Global Commodity Insights*, October 19, 2022, [Avaliable at <https://www.spglobal.com/commodityinsights/en/market-insights/latest-news/natural-gas/101922-turkstream-gas-link-operation-secured-after-dutch-permit-return-hungary>] (Accessed on 24 April 2024).

⁵⁹ Y. Gaber, "Turkey can become an energy hub – but not by going all-in on Russian gas," *Atlantic Council*, December 7, 2022. [Avaliable at <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/turkeysource/turkey-can-become-an-energy-hub-but-not-by-going-all-in-on-russian-gas/>] (Accessed on 30 April 2024).

Eurasia.⁶⁰ China's historical networks of the Silk Road and the Spice Route were collectively renamed as 'One Belt, One Road' and later as 'Belt and Road Initiative' (BRI).⁶¹ While China has confirmed its leading role in the global economy, it regionally looks towards Central Asia to reach out to the Caspian and the Middle East to gain access to energy supplies and international markets.⁶² China's BRI lures not only most of the Central Asian republics favourably but also extends to the Middle East and the South Caucasus, where Turkey has a pivotal role.⁶³ Three critical areas of the BRI connectivity projects are related to transport (railways, roads and ports), energy (pipeline routes and hydropower dams) and information and communication technologies (mobile networks and digital links) that Turkey has already expressed interest in. The BRI embodies the physical connectivity of Eurasian projects from the Pacific to the Atlantic, some of which are part of Turkey's ambition for becoming the East-West energy hub. Moreover, Beijing's leading role in the Shanghai Corporation Organisation (SCO) brings Turkey closer to China.⁶⁴

Established in 2001, the SCO is a crucial forum for Eurasian regionalism.⁶⁵ Erdogan frequently referred to the SCO as 'the new direction of Turkey'.⁶⁶ Turkey has had a dialogue partner status since 2012, and Ankara desires to expand participation in regional security issues and economic and cultural cooperation. Under the shadow of Turkey's deteriorating relations with the West and 'democratic backsliding' during the AKP's fourth term,⁶⁷ Ankara's decision to develop an institutional relationship with the SCO raised severe concerns among its NATO allies. However, when the issue was addressed, the Secretary-General of NATO, Anders Fogh Rasmussen, stated that there were no contradictions.⁶⁸ Moreover, the EU has also developed relations with SCO since 2012. The Special

⁶⁰ G. Diesen, "Russia, China and the 'balance of dependence' in Greater Eurasia", *Valdai Papers, Russia in Global Affairs*, (11 April 2017), [Avaliable at <https://eng.globalaffairs.ru/articles/russia-china-and-balance-of-dependence-in-greater-eurasia/>] (Accessed On 30 April 2024); Mankoff, *Empires of Eurasia*, 79.

⁶¹ N. Rolland, "A concise guide to the Belt and Road initiative", *National Bureau of Asian Research*, (11 April 2019), [Avaliable at <https://www.nbr.org/publication/a-guide-to-the-belt-and-road-initiative/>] (Accessed on 30 April 2024).

⁶² Cevikoz, *Turkey in reconnecting*, 23.

⁶³ Tim Summers, "Geo-cultural Power: China's Quest to Revive the Silk Road for the Twenty-first Century," *International Affairs* 96:1 (May 2020), 844-545; Mankoff, *Empires of Eurasia*, 104.

⁶⁴ Acharya, *End of American*, 88; Mankoff, *Empires of Eurasia*, 76.

⁶⁵ The Shanghai Corporation Organisation currently has six members (China and Russia, Kyrgyzstan, Tajikistan, Kazakhstan, Uzbekistan), five observer states (Afghanistan, Mongolia, Iran, India, and Pakistan) and three dialogue partners (Turkey since 2012, Sri Lanka, and Belarus).

⁶⁶ Cevikoz, *Turkey in reconnecting*, 25.

⁶⁷ C. B. Tansel, "Authoritarian Neoliberalism and Democratic Backsliding in Turkey: Beyond the Narratives of Progress," *South European Society and Politics*, 23: 2 (2018) 197.

⁶⁸ Cevikoz, *Turkey in reconnecting*, 26 fn 3.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Representative for Central Asia acknowledged that ‘other European states’ might also consider establishing closer ties with the SCO in future. If Turkey is considered part of ‘other European states’, Ankara was given the green light for SCO membership. EU and NATO statements indicate that Turkey’s Western and Eurasian orientations are not contradictory. However, Ankara has not yet applied for full membership or observer status at the SCO. Ankara keeps this option open to be re-assessed depending on the future of Turkey’s EU membership. It is reasonable to argue that Erdogan’s above statement can be turned from mere rhetoric into policy if Ankara has to reconsider alternatives to EU membership in the emerging post-Western order.⁶⁹

Therefore, Ankara’s increasing geoeconomic relation with Beijing is the second variable of Turkey’s geositioning in Eurasia.⁷⁰ Turkey officially became a BRI member country in 2015 and has become a significant partner in the BRI projects to connect China to Europe through Central Asia and the Caucasus.⁷¹ One of the obstacles in Turkish-Chinese relations has been the diplomatic tension over the ethnic Uyghur Turks⁷². In the past, Erdogan repeatedly criticized the Chinese treatment of its Uyghur minority but had a U-turn that stopped criticisms after improving economic relations in 2009 and 2019. The two-way trade between Ankara and Beijing has increased from \$1 billion in 2000 to \$10 billion in 2009, \$23 billion in 2018 and \$32 billion in 2021.⁷³ In the telecommunication sector, while the Chinese company Huawei has a 30% share of the Turkish market, ZTE bought 48% of a Turkish company in 2016, Netas, a key telecom manufacturer.⁷⁴ Chinese companies have also entered Turkey’s logistics market by investing in the country’s third-largest container terminal and the Yavuz Sultan Selim Bridge across the Bosphorus. As of 2020, Chinese freight trains regularly cross the Bosphorus through the Marmaray railway tunnel connecting Asia to Europe. Currently, more than a thousand Chinese companies are active in the Turkish market.⁷⁵

⁶⁹ J. Ikenberry, “The End of a Liberal Order,” *International Affairs*, 94: 1 (2018), 7.

⁷⁰ P. Honghui, “Prospects for Sino-Turkish Relations: Unlikely Partnership or Uncertain Complex?,” *China Quarterly of International Strategic Studies*, 2:1 (2016), 101.

⁷¹ B. Gurel and M. Kozluca,, “Chinese Investment in turkey: The Belt and Road Initiative, Rising Expectations and Ground Realities,” *European Review*, 30:6 (2022): 806-834.

⁷² Mankoff, *Empires of Eurasia*, 104.

⁷³ K. Temiz, *Turkey-China Relations: Ankara Must Balance Complications on Many Fronts*, MERICS, August 18, 2022 [Avaliable at <https://merics.org/en/turkey-china-relations-ankara-must-balance-complications-many-fronts>] (Accessed on 24 April 2024).

⁷⁴ A. Alemdaroglu and S. Tepe, “Erdogan is Turning Turkey into a Chinese Client State,” *Foreign Policy*, (16 September 2020), [Avaliable at <https://foreignpolicy.com/2020/09/16/erdogan-is-turning-turkey-into-a-chinese-client-state/>] (Accessed on 24 April 2024).

⁷⁵ R. Kraemar, “Courting Danger, Erdogan Ramps up Reliance on China,” *Middle East Initiative*, September 21, 2021, [Avaliable at <https://www.mei.edu/publications/courting-danger-erdogan-ramps-reliance-china>] (Accessed on 24 April 2024).

Increasing Sino-Turkish geoeconomic relations serve to actualize Ankara's vision of becoming the East-West energy hub. This vision is particularly evident in three geo-projects between 2000 and 2020: TRACECA, BTK and TANAP.

Firstly, as explained earlier, Turkey has been one of the leading members of the EU-sponsored TRACECA since 2000.⁷⁶ The TRACECA corridor connects Asia, reaching Bulgaria and Romania in Europe via Turkey and the South Caucasus transport routes of the Baku-Tbilisi-Batumi and Baku-Tbilisi-Poti railroads. Secondly, the Baku-Tbilisi-Kars Railway (BTK) route was established between Turkey and Georgia in 2007 and became operational in 2017. Despite the clash of interests and initial challenges, the BTK is one of the strategic connectivity projects along the East-West corridor because it is "intended to constitute an integral part of the 'Iron Silk Road' of the twenty-first century". The main aim is to integrate the project with China's BRI in the long run.⁷⁷ Thirdly, the successful completion of TANAP projects Ankara's goal of becoming Europe's energy security supplier. As part of Turkey's increasing role in Eurasia, Ankara also seeks to feed Turkmen gas into TANAP. Although many were sceptical of its achievement, Turkey signed a new natural gas agreement with Turkmenistan in March 2024.⁷⁸ This progress indicates that Ankara is getting closer to realising its vision of becoming a crucial East-West 'energy hub' and its ambition of projecting the 'Middle Corridor Initiative' in pursuing geostrategic, geoeconomics and geopolitical objectives in the 'Turkish Century'.⁷⁹ Given the fact that China has special relations with Iran, the new Turkish foreign policy vision has ultimately led Ankara to change its view of traditional rivalry with Iran in the region. Therefore, the third variable of Turkey's ge positioning in Eurasia is the changing geopolitics of Ankara's relations with Tehran.

2.3. The changing geopolitics of Turkey's relations with Iran

As the third variable of ge positioning in Eurasia, Turkey's increasing geostrategic and

⁷⁶ TRACECA program was established in 1993 at the Brussels Conference with the participation of the EU Commission and the Governments of Armenia, Azerbaijan, Georgia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan. Ukraine and Moldova joined in 1996, then Bulgaria, Romania and Turkey in 2000, followed by Iran in 2009. See Ministry of Foreign Affairs, Turkey, [Available at www.mfa.gov.tr/traceca.en.mfa] (Accessed on 24 April 2024).

⁷⁷ Cevikoz, *Turkey in reconnecting*, 27.

⁷⁸ M. Akin, "New Natural Gas Agreement between Türkiye and Turkmenistan," Ankara Center for Crisis and Policy Studies (ANKASAM), 3 March 2024 (Available at <https://merics.org/en/turkey-china-relations-ankara-must-balance-complications-many-fronts>) [Accessed on 24 April 2024].

⁷⁹ Cevikoz, *Turkey in a Reconnecting*, pp., 27-29; E. Ersen and M. Celikpala "Turkey and the Changing Energy Geopolitics of Eurasia," *Energy Policy*, 128 (2019), 588; E. Hussain, "The Belt and Road Initiative and the Middle Corridor: Complementarity or Competition?," *Insight Turkey*, 23:3 (2021): 233-250; Pieper, *Making of Eurasia*, 40.

economic partnerships with Russia and China within BRI networks led to an unprecedented change in perceptions and Turco-Iran relations. Moscow and Beijing have traditionally valued ties with Tehran, which is also drawn to the BRI projects.⁸⁰ Historically, Turkey and Iran, the region's two non-Arab countries and representatives of two branches of Islam—Sunni and Shia—have been traditionally engaged in a rivalry influenced by ideational factors—culture, identity, and religion—for leadership in the Middle East. Therefore, the change in Turkish foreign policy towards Iran is shaped by the geopolitics of Turkey's ge positioning in Eurasia. As Jenkins argued, relations between Turkey and Iran were determined by historical rivalry interrupted by brief periods of rapprochement.⁸¹ Despite its pro-Islamic orientation, the AKP has continued perceiving Iran as a rival rather than a political partner in the Middle East. During the first two terms of the AKP governments, Ankara's relations with Tehran oscillated from collision due to the US-led invasion of Iraq to cooperation because of the Kurdish question, especially collaboration against the PKK (Kurdistan Workers' Party) in Turkey and its offshoot PJAK (Party for a Free Life in Kurdistan) in Iran.⁸²

Within the context of regional geopolitics, both sides sustained relations with caution around bilateral trade and investments during the first decade of the 21st Century. The Arab Spring changed the international dynamics, and Iran was suspicious of Turkey's increasing neo-Ottomanism for regional leadership.⁸³ While continuing civil war in Syria and deepening sectarian divides in Iraq led to the reemergence of the Ankara-Tehran rivalry in the Middle East, the threat of ISIS (Islamic State in Iraq and Syria) between 2013-19 added another tension that brought two historically rival states together to collaborate. As Akbarzadeh and Barry argue, their historical perceptions have altered as “not quite enemies but less than friends”, which is conceptualized as ‘frenemies’ in their analysis. Furthermore, if Iran is perceived as part of Eurasia, where Ankara has already improved geostrategic and geoeconomic relations with two major players, Russia and China, the AKP leadership considered the possibilities of collaboration without direct confrontation with Tehran.

⁸⁰ Kulsoom Belal, “China-Iran Relations: Prospects and Complexities,” *Policy Perspectives*, 17:2 (2020), 47-66; Pieper, *Making of Eurasia*, 83.

⁸¹ Gareth H. Jenkins, “Occasional Allies, Enduring Rivals: Turkey's Relations with Iran”, *Silk Road Paper* (Central Asia-Caucasus Institute Silk Road Studies Program, May 2012), 10.

[Available at https://silkroadstudies.org/resources/pdf/SilkRoadPapers/2012_05_SRP_Jenkins_Turkey-Iran.pdf] (Accessed on 30 April 2024).

⁸² After the PKK launched its first terrorist attack in Turkey in 1984, Ankara and Teheran agreed to prevent any activity within their borders that would threaten each other's security. When a group of Iranian Kurds affiliated with the PKK formed the PJAK in 2004, they promised more rights for Iran's Kurdish minority. Jenkins, *Occasional Allies*, 32.

⁸³ Shahram Akbarzadeh and James Barry, “Iran and Turkey: Not Quite Enemies but Less than Friends,” *Third World Quarterly*, 38:4, 2017, 980-995.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Three specific events are highlighted to indicate the complexity of geopolitical relations between Ankara and Tehran: the Syrian conflict, the Kurdish issue and the nuclear deal with the West. The differences between Iran and Turkey over regional affairs are the strongest in Syria, where Tehran's aim (along with Moscow's) was to keep Asad in power. At the same time, Ankara supported the groups to topple down his regime. The failed coup attempt of 2016 in Turkey was a turning point for tightening geopolitical ties between the Ankara and Tehran governments because Iran (along with Putin) surprisingly supported the AKP and Erdogan.⁸⁴ The next U-turn came from Turkey when its priorities in Syria changed when Ankara also realized its efforts failed to topple the Asad regime. In 2016, Turkey and Iran signed the Astana Agreement with Russia to try to end the Syrian conflict. In 2017, there was another sign of acting as frenemies when they rejected the Kurdistan Regional Government's referendum for independence in Northern Iraq.

In addition to this regional context, increasingly assertive alignment between Saudi Arabia and the United Arab Emirates draws Ankara and Tehran closer. The following events proved the continuity of the historical trend: "Turkish-Iranian relations have always been multi-layered" as 'occasional allies' by 'enduring rivalries'.⁸⁵ In May 2018, when former US President Donald Trump imposed heavy sanctions on Iran and withdrew Washington from Iran's nuclear agreement, Turkey played an active role in mediating between Iran and the West. In June 2020, when Iranian Foreign Minister Javad Zarif visited Ankara, Zarif agreed that Iran would back Turkey's preferred side in the Libyan conflict. In return, Erdoğan called on the United States to withdraw sanctions on Iran. In June 2021, interestingly Erdoğan congratulated Iran's President-elect Ebrahim Raisi and expressed his hopes to further strengthen relations between Ankara and Tehran during Raisi's Presidency.⁸⁶ It is reasonable to argue that despite being on the opposite side of the Nagorno-Karabakh conflict of 2020 in the South Caucasus, where Iran supports Armenia and Turkey is pro-Azerbaijani, the renewal of Azerbaijani military offensive in September 2023 added new regional tensions, which continue testing relations between two Ankara and Tehran. Furthermore, Turkish-Iranian relations in the near future will depend on emerging regional challenges and the involvement of international actors following the recent ongoing Israel-Hamas war since October 2023. Accordingly, relations between Ankara and Tehran will continue swinging between

⁸⁴ M. B. Altunışık, "Iran-Turkey Relations: between Rivalry and Competition," in *Shocks and rivalries in the Middle East and North Africa*, eds. Imad Mansour and William R. Thompson (Washington DC: Georgetown University Press, 2020), 139-141.

⁸⁵ Jenkins, *Occasional Allies*, 70.

⁸⁶ Ali Bakir, "How Raisi's Victory will Impact Turkey's Relations with Iran?," *MENAFFAIRS, Middle East, North Africa and Global Affairs*, July 2, 2021. [Available at <https://menaaffairs.com/how-raisis-victory-will-impact-turkeys-relations-with-iran/>] (Accessed on 30 April 2024).

collaboration and competition, avoiding confrontation that might harm their mutual economic interests in a fragile region.

Conclusion: Collaboration and Competition in Eurasia

The critical analysis of this article offered a new theoretical framework of geopositioning to challenge Turkey's bridge position as a result of binary oppositions between Europe and Asia. By tracing the empirical evidence of three variables – geostrategic, geoeconomic and geopolitical – in Turkish foreign policy since the end of the Cold War, this article's findings suggest that Turkey's Eurasian vision was not a grand strategy designed by the AKP leaders initially, but rather Ankara governments search for alternative repositioning from its pro-Western orientation to respond the changing regional and international context in post-Cold War era. While Turkey's geostrategic partnership with Russia continued to shape Turkish foreign policy, the rise of China in Eurasia has introduced a new material variable of geoeconomic relations with Beijing and a changing ideational vision of geopolitical relations with Tehran. On the one hand, Turkey has continued to recognise Russia as the leading geostrategic partner in energy security in Eurasia. On the other hand, Ankara has increased geoeconomic relations with China and the BRI projects, ultimately contributing to changing Ankara's multifaceted geopolitics with Iran.

Furthermore, the empirical analysis of this article further showed how both material – economic, security and strategic – and ideational – culture, identity and religious – interests shaped Turkey's geopositioning in Eurasia and why these considerations led to Ankara's implementation of a multidimensional foreign policy. While the AKP governments focused on making Turkey an 'energy hub' and projecting the twenty-first century as the 'Turkish Century', Ankara's relations evolved around collaboration and competition with Moscow, Beijing and Tehran in an attempt to reshape the Eurasian political landscape. Following tensions over Syria, the Russian invasion of Ukraine, the reoccurring Nagorno-Karabakh conflicts between Armenia and Azerbaijan and the most recent Israel-Hamas war proved to be the acid test of Turkey's geopositioning in Eurasia. Within an emerging multipolar world (dis)order, Turkey's challenge is balancing its Western alliances – EU, NATO and US – and its bilateral non-Western relations with Russia, China and Iran as the three influential players in Eurasia. Maintaining such equilibrium depends on how Turkey's future leaders will embrace its Eurasian identity, and new geo-positioning to determine the future of Turkish politics remains to be seen for the rest of the twenty-first century.

The Times Gazetesine Göre Bağdat Paktı'nın Kuruluş Süreci

Hatice ALANOĞLU¹

Özet

İkinci Dünya Savaşı'nın hemen biriminde dünya, Batı ve Doğu bloku olmak üzere ortaya çıkan iki kutuplu "Soğuk Savaş" adını alan bir sistem içerisine girmiştir. Bu gruplaşma sisteminde İngiltere perde arkasına geçmiş ve SSCB tehdidine karşı ABD'yi ön plana çıkarmıştır. Türkiye'nin ise ABD'nin yanında yer almasının doğal bir sonucu olarak Ortadoğu'da etkisi artmış, oluşturduğu güvenlik politikalarının akabinde Bağdat Paktı kurulmuştur.

İngiltere bu süreci 1785'te kurulmuş ve 1788'den beri The Times ismiyle çıkan tirajı en yüksek gazetelerinden birisi aracılığıyla takip etmiş, 1950-60 yılları arasında Türkiye'nin dış politika olaylarında izlediği yol batılı devletlerin özellikle de İngiltere'nin çıkarlarıyla örtüşüyorsa Türkiye aleyhine bir haber yapılmamıştır. Ancak İngiltere'nin bölgedeki çıkarlarına ters düşen bir durum söz konusu olduğunda The Times gazetesi aracılığıyla Türkiye aleyhtarı haberler yaparak basın gücünü sonuna kadar kullanmıştır.

Bu makalede İngiliz hükümetinin politikalarını benimseyen ve hükümetin politikalarının lehine haber yapan The Times gazetesine yer verilmiştir. Bağdat paktı sürecinde çıkan haberler irdelenmiş ve The Times gazetesi gözüyle paktın nasıl değerlendirildiği anlatılmıştır.

Anahtar kelimeler: Bağdat Paktı, ABD, The Times

The Establishment Process of the Baghdad Pact according to the Times Newspaper

Abstract

Immediately after the Second World War, the world entered a bipolar system called the "Cold War", consisting of the Western and Eastern blocs. In this grouping system, England went behind the scenes and brought the USA to the fore against the threat of the USSR. As a natural result of Turkey's side with the USA, its influence in the Middle East increased, and the Baghdad Pact was established following the security policies it created.

England followed this process through one of its highest-circulation newspapers, The Times, which was founded in 1785 and has been published since 1788. If the path followed by Turkey in foreign policy events between 1950 and 1960 coincided with the interests of western states, especially England, there was a threat against Turkey. There was no news. However, when there was a situation that contradicted Britain's interests in the region, it used its press power to the fullest by making anti-Turkish news through The Times newspaper.

This article includes The Times newspaper, which adopts the policies of the British government and makes news in favour of the government's policies. The news during the Baghdad Pact process was examined and how the pact was evaluated through the eyes of The Times newspaper was explained.

Key Words: Baghdad Pact, ABD, The Times

¹ Öğretim Görevlisi, Okan Üniversitesi, İstanbul, E-mail: halanoglu26@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6185-2731

Giriş

24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması sadece I. Dünya Savaşı'nın Doğu Cephesini (Osmanlı topraklarında cereyan eden bir dizi savaşlar) kapatmakla kalmamış, Türklerin neredeyse dört yüz yıl süren Orta Doğu üzerindeki hâkimiyetini de sonlandırmıştı. Aslında Türkler, Mebusan Meclisi'nin 20 Ocak 1920'de ilân ettiği Misak-ı Millî ile Osmanlı Devleti'nde Arap nüfusun çoğunlukta olduğu yerlerin kendi kaderini kendilerinin tayin etmesini karara bağlayarak bir nevi tasfiye hareketini de başlatmış sayılırdı. Ne var ki bu tasfiye Osmanlılar eliyle olmaktan ziyade bölgeyi işgal eden İtilaf Devletlerinin kararına bağlı olarak işleme konulmuştu. Buna göre Osmanlı idaresinden ayrılan topraklarda hızlı bir şekilde İngiltere ve Fransa manda yönetimleri oluşturuldu. Büyük vaatlerle kurdurulan Hicaz Krallığı'ndan kısa zaman sonra Ürdün bölündü. Fransızlar Suriye'de yönetime sahip olurken İngilizler Hicaz, Ürdün ve Irak'ta manda yönetimini tesis ettiler. Ürdün'ün bir parçası olarak görülen Filistin bölgesine Yahudi göçüne bizzat İngiltere hükümeti tarafından izin verilmesi ise bölgeyi çatışmaların merkezi haline getirdi.

Türkiye Cumhuriyeti ilân edildiğinde Irak sınırı henüz belirlenmemiş ve Lozan'dan sonra İngiltere ile Türkiye arasında yapılacak görüşmelere bırakılmıştı. Diğer yandan Hatay sorunu henüz halledilmiş değildi. Yeni Türk devleti bir yandan halledilmemiş sınır sorunlarını çözmekle meşgulken diğer yandan tüm gücünü ülkenin bayındır hâle getirilmesi, sosyal ve iktisadî düzenin temini ve tesisi yolunda bir dizi inkılaplara vermişti. Türkiye 18. Yüzyıldan beri süregelen askerî başarısızlıkların, sosyal ve iktisadî buhranların yarattığı tahribatın izlerini silip hızla modern bir görünüm kazanmaya çalışırken aynı zamanda Orta Doğu'daki Müslüman halklar üzerinde de tesir sahibi olmaya başlamıştı. Yine de gerek Mustafa Kemal Atatürk'ün gerekse Cumhuriyet hükümetlerinin Orta Doğu halklarını modernleştirme gibi eğilim içinde olmadıkları da bilinmektedir. Aslında Türkiye, Orta Doğu'da yeni kurulmuş olan devletlerin - manda yönetimi de olsa- iç işlerine karışmaktan dikkatli bir şekilde uzak kalmayı tercih etmekteydi. Bununla birlikte Türkiye'nin Orta Doğu'da cereyan eden olaylara büsbütün arkasını döndüğü de söylenemez. Çünkü gerek Arap Devletlerinin karşı karşıya kaldığı siyasal sorunlar gerekse Rusya'daki komünist devrimin Asya'ya ve Kafkaslara doğru yayılıp Sovyetler Birliği adıyla yeni bir güç hâline gelmesi Türkiye'nin strateji konumunu yeniden gözden geçirmesine neden olmuştu. Bu durum ülke içinde yaşanan reformların başarıya ulaşabilmesi için uluslararası ilişkilerini barış içerisinde sürdürülmesi zorunlu hâle getirmişti.²

Öte yandan Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren gözle görülür bir şekilde yaşanan batılılaşma hareketleri, 1924'te hilafetin kaldırılması rejimin laikliğe geçişini hızlandıran bir dizi inkılaplar Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleriyle olan ilişkilerinde soğuk rüzgârlar esmesine

² Mehmet Gönübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Siyasal Kitabevi, 2006, s. 59, 60.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

yol açmıştı³. Buna karşın Türklerin emperyalist devletlere karşı verdiği mücadeleyi ve kazandığı zaferi takdir eden aydın zümreler de Türkiye’de yaşanan reform hareketlerini yakından takip etmekteydiler.⁴ Şurası bir gerçektir ki 1923-1932 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti’nin bölgede herhangi bir hak iddia etmemesinden dolayı Orta Doğu ülkeleri ile herhangi bir gerilim yaşamamıştır. Hatta Musul⁵ sorunu dışında önemli bir çıkar çatışması olmamıştır. 1937’de ortaya çıkan Hatay sorununu bile Türkiye yerinden yönetimle uluslararası bir krize dönüştürmeden çözmüştür. Bu dönemde Türkiye, Batılı ülkelerle ilişkilerinin iyi olmasına dikkat ettiği kadar Orta Doğu ülkeleri ile de yapıcı ilişkiler kurmaya gayret etmiş nitekim bunda da başarı sağlamıştır. Bunun yansımasının bir örneği olarak Irak 1930 yılında bağımsızlığını elde ettikten kısa bir zaman sonra Kral Faysal ve Başbakan Nuri Said Paşa Ankara’yı ziyaret etmiş⁶ bu durum iki ülke arasında dostane ilişkilerin kurulmasına vesile olmuştur. Yine bu yıllarda Yemen ve Libya ile de ilişkiler dostluk içerisinde devam etmiştir.⁷

1932-1938 yılları dünya konjonktüründe ise özellikle I. Dünya Savaşı’nın sonunda imzalanan antlaşmalarının yarattığı yeni sorunlar ile ABD’de ortaya çıkan 1929 Ekonomik

³ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I: 1919-1980, İletişim Yayınları, 2022, s. 26.

⁴ Bu dönem Türkiye’de yaşanan köklü reform hareketleri; İran’da ve Mısır’da bazı muhafazakâr çevreleri rahatsız etmiş, bu durum Türkiye ile olan ilişkilerinde kısa bir dönem de olsa soğukluk yaşanmasına neden olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Behçet Kemal Yeşilbursa, “Bağdat Paketi (1955-1959)”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sy. 6 (2011), s. 9-11.

⁵ Birinci Dünya Savaşı’ndan mağlup çıkan Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918 yılında Mondros Mütarekesi’ni imzalamıştır. Akabinde İngiltere Osmanlı Devleti’nin savaştan mağlup çıkmasından faydalanarak 1 Kasım 1918 yılında Osmanlı Devleti’nin bölge halkına kötü davrandığını iddia ederek Musul’u işgal etmiştir. İşgali Mondros’un 7. maddesine dayandırarak gerçekleştiren İngiltere, sonrasında İstanbul’un Musul’u tahliye etmek zorunda kalmasıyla birlikte 15 Kasım 1918 yılında bölgeyi tamamen ele geçirmiştir. Milli Mücadele döneminde Musul’un geri alınmaması nedeniyle bu sorun Lozan Konferansı’na taşınmıştır. Musul bölgesi zengin doğal kaynaklara sahip olması açısından İngiltere için vazgeçilmez bir bölge olmuş, İngiltere bölgenin Türkiye’ye geri verilmemesi için konferans boyunca büyük bir çaba göstermiştir. Konferansta yaşanan tartışmalar Musul sorununu nihayete erdirmemiş, bu sorun konferans sonrasında görüşülmek üzere ertelenmiştir. Lozan Konferansı’ndan sonra Musul sorunu İngiltere ve Türkiye arasında görüşülmüş, iki devletin konuya çözüm bulamayışından dolayı sorun Milletler Cemiyeti’ne gitmiş ve burada da İngiltere lehine karar çıkması sonucu Musul İngiliz mandası altında bulunana Irak’a bırakılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Sezen Kılıç, “Musul Sorunu Ve Lozan”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. 24, sy. 71 (Temmuz 2008), s. 81.

⁶ Türkiye ile Irak arasında ilişkiler cumhuriyetin ilk yıllarında Musul sorunu nedeniyle dostane bir şekilde ilerlememiştir. Bundan dolayıdır ki Atatürk bu dönem Irak’a karşı mesafeli bir tutum sergilemiştir. İngiltere ve Irak arasında 30 Haziran 1930 yılında imzalanan antlaşmayla Irak’a özerklik verilmesi sonrasında Kral Faysal’ın 6-8 Temmuz 1931 tarihlerinde Ankara’yı ziyaret etmesiyle birlikte iki ülke arasında yakınlaşmalar başlamıştır. Kral Faysal ve maiyetine resimler hediye edilmiş, bu da Irak tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Mehmet Okur, “Atatürk Tarafından Yabancı Devlet Başkanlarına Verilen Hediyeler”, *Atatürk Yolu Dergisi*, c. 9, sy. 33 (Mart 2004), s.84.

⁷ Gönlübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, s. 91, 92.

Buhranı⁸ Avrupa ve ABD’de aşırı devletçi ve milliyetçi ideolojilerin güçlenmesine zemin hazırlamıştı. Almanya’da Nazilerin, İtalya’da Faşistlerin iktidarı ele geçirmeleri bilhassa Almanya, İngiltere ve Fransa ciddi siyasal krizlerin doğmasına yol açmıştı. Keza İtalya da I. Dünya Savaşı’nın sonunda imzalanan antlaşmalara aykırı olarak saldırgan politikalar üretmeye başlamıştı.

Dünya yeni bir savaşa doğru sürüklenirken Türkiye, Lozan’a karşı bir itiraz yükseltmediği gibi 1932-1938 yıllarında dış politikasında ağır ideolojik saplantılardan uzak kalmış, çerçevesini Atatürk’ün belirlediği Yurtta Sulh Cihanda Sulh ilkesi doğrultusunda hareket etmeye özen göstermiştir. Bununla birlikte İtalya ve Almanya’nın tehditkâr ve yayılcı tutumlarına karşı bölgesel paktlar ve antlaşmalarla sınırlarını güvence altına almaktan da geri durmamıştır. 1934’te Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya ile Balkan Paktı’nın kurulmasına öncülük etmiş, 1937’de imzalanan Nyon Antlaşması ile Akdeniz’deki çıkarlarını korumaya gayret göstermiş, aynı yıl oluşturulan Sadabad Paktı’yla İran ve Irak ile olan dayanışmasını güçlendirmeye çalışmıştır.⁹ Orta Doğu ülkeleri için yeni bir denge gibi görünen ve aslında Sovyet yayılcılığına karşı kuşak oluşturmak isteyen bu pakt 8 Temmuz 1937 yılında İran, Irak, Türkiye ve Afganistan devletlerinin Dışişleri Bakanları tarafından Tahran’da imzalanmış ve Milletler Cemiyeti tarafından da tescil edilmişti.¹⁰ Antlaşma on maddeden oluşuyordu. Buna göre taraflar birbirlerinin iç işlerine karışmayacaklar, birbirilerinin sınırlarına saygı duyacaklar, birbirlerine karşı ne tek başına ne de başka devletlerle saldırıya geçecekler, ortak çıkarların söz konusu olduğu uluslararası durumlarda birbirlerine danışacaklardı. Bu antlaşma 14 Ocak 1938 yılında TBMM tarafından onaylanmış, 25 Haziran 1938 yılında da yürürlüğe girmişti.¹¹

Sadabad Paktı, dünyada değişen dengeler karşısında Orta Doğu’da barışın ve dayanışmanın zaruri bir ihtiyaç olduğunun anlaşılmasının yolunu açmıştı. Bununla birlikte Sovyet yayılcılığına karşı Afganistan, İran, Irak, Türkiye gibi sınır komşusu devletlerin hem sınırlarının dayanışma ve iş birliği içerisinde korumasını hem de SSCB’nin güneyinde

⁸ Tarihe “*Kara Perşembe*” olarak geçen 1929 yılının Ekim ayında New York borsasının ani çöküşü, insanların servetlerinde azalmalara neden olduğu gibi toplam tüketimi dip noktalara getirmiş bu da uzun yıllar süren ekonomik gerilemeye yol açmıştır. Derinliği, süresi, yayılması açısından dünyanın en büyük ekonomik krizi olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Abdülkadir Buluş ve Esra Kabaklarlı, “1929 Ekonomik Bhranı İle Son Dönem Global Krizin Karşılaştırılması”, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, c. 10, sy. 19 (2010), s. 2, 3.

⁹ Sadabad Paktı üye devletlerinin Türkiye ile ilişkilerine kısa bir şekilde değinecek olursak: Afganistan ve Türkiye arasındaki ilişkiler Milli Mücadele yıllarından beri dostça devam etmiş, Irak’la Türkiye arasında var olan Musul sorunu çözüme kavuştuktan sonra iki ülke arasındaki ilişkiler de düzelmiş, son olarak İran ile ilişkiler Şah Pehlevi’nin 1934 yılında yaptığı Türkiye ziyaretinden sonra iki devlet arasında dostane ilişkiler kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Yeşilbursa, *Bağdat Paktı*, s.17.

¹⁰ *Türk Dış Politikasında 50 yıl: Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934)*, TC. Dışişleri Bakanlığı Yayinevi, 1974, s. 42.

¹¹ Cumhuriyet gazetesi, 11 Temmuz 1937, s. 3.

bir savunma kuşağı meydana getirilmesini amaçlıyordu. Sovyet yayılcılığını dikkatle izleyen İngiltere de bu paktın kurulmasından oldukça memnun olmuştu. Türkiye açısından ise durum sadece SSCB karşıtlığı ile sınırlı değildi. Türkiye bu pakt sayesinde hem İran hem de Irak sınırlarını güvence altına alıyor, bölgede düzensiz göç hareketlerine ve asayişsizliğe sebep olan aşiretlerin yarattığı sorunları kısmen de olsa çözmeye imkânına kavuşuyordu.¹²

Öte yandan Türkiye, İkinci Dünya Savaşı boyunca her ne kadar tarafsız gibi görünse de dış politikasını İngiltere-ABD ekseninde sürdürmüştür. II. Dünya Savaşı'ndan sonra SSCB'nin tehditkâr politikalar izlemesi Türkiye'yi açıktan Batı Blok'una yaklaştırmış, dolayısıyla ABD ile eş güdümlü bir dış politika izleyerek Türkiye Orta Doğu bölgesinde aktif bir şekilde hareket etmiştir¹³. Öte yandan II. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere gerek askerî ve gerekse ekonomik bakımdan Orta Doğu'nun yükünü çekemeyecek durumda olduğundan bölgede Sovyet yayılcılığına karşı ABD dengesinin kurulmasına önem vermiş ve Kuzey Kuşak Ülkelerinin sorumluluğunu ABD'ye devretmiştir.¹⁴ ABD'nin bu dönem Orta Doğu politikasının ana hatlarını; SSCB'nin bölgede aktif olmasına engel olmak, Orta Doğu'da var olan çıkarlarını korumak ve yeni çıkarlar elde etmek oluşturmuştur.¹⁵ Buna karşı SSCB'nin Orta Doğu'daki politikasının ana hatlarını; İkinci Dünya Savaşı'ndan güçsüz bir şekilde çıkan Batılı devletlerin Orta Doğu ülkeleri arasındaki ilişkiyi kesmek, Orta Doğu devletlerinde komünist ideolojiyi yaymak ve bu bölgede yeni çıkarlar elde etmek oluşturuyordu.¹⁶ SSCB temelde İngiltere ve Fransa'yı Akdeniz'den tamamen uzaklaştırmayı ABD'nin de bölgeye yerleşmesine mani olmayı amaçlıyordu.

Diğer taraftan İkinci Dünya Savaşı sonrası Arap devletlerinin tutumu da SSCB ve ABD'nin bölgedeki politikaları etrafında şekillenmiştir. Bununla birlikte Arap milliyetçileri Dünya Savaşı'ndan beri Arap birliğini kurmayı hayal ediyorlardı. Bu dönemde özellikle İngiltere'nin etkisiyle ortaya çıkan Filistin sorunu bölgedeki Arap milliyetçiliğinin yükselmesine ve devletlerin dış politikalarını da etki altına almasına sebep olmaktadır. Bu yüzden Arap devletleri Filistin konusunu ortak sorunları olarak ele alıyorlardı. Bu yaklaşımın Arap birliği kurma fikrini güçlendirdiği ortadaydı. Nitekim Arap birliği kurma yolunda ilk adım 22 Mart 1945'te Mısır, Irak, Lübnan, Ürdün, Suudi Arabistan, Suriye, Yemen Devletleri arasında bir protokol imzalanarak atılmış oldu. 1947'de İsrail Devleti'nin kurulmasından on

¹² İbrahim Erdal, "Atatürk Dönemi Türk İran İlişkileri ve Sadabad Paktı", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, c. 9, sy. 34 (2012), s. 83-86.

¹³ Şüküroğlu, *1945-1960 Soğuk Savaş Dönemi*, s. 28.

¹⁴ Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Gökhan Çetinsaya, İstanbul: TDV Yayınları, 2007, "Orta Doğu" maddesi.

¹⁵ İrfan Acar, *Dış Politika*, Sevinç Matbaası, 1991, s. 93, 94.

¹⁶ Erel Tellal, *Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB-Türkiye İlişkileri (1953-1964)*, Mülkiyeler Birliği Vakfı Yayınları, 2000, s. 66, 67.

bir yıl sonra, 1958’de, Suriye-Mısır Birleşik Arap Cumhuriyeti kuruldu.¹⁷ Batılı devletlerin Filistin sorununda İsrail yanlısı tutum sergilemesi, Arap devletlerin Batılı devletlerle arasında soğuk rüzgârlar esmesine sebep olmuştur. Türkiye’nin bölgede Batı yanlısı politika izlemesi ve İsrail’i resmi olarak tanınması ise Arap devletlerinin Türkiye’ye olan güvenini kaybetmesiyle sonuçlanmıştır. 1950 yılında başa geçen Demokrat Parti CHP iktidarından beri süren Batı yanlısı tutumunu devam ettirmiş¹⁸ ancak SSCB ve ABD kutuplaşmasında ABD’nin yanında yer almış ve dış politikasını buna göre şekillendirmiştir.¹⁹ Demokrat Parti hükümeti, CHP iktidarından farklı olarak Orta Doğu’da aktif bir politika izlemiş, Bağdat Paketi’nin kurulmasına liderlik ederek Arap devletleriyle yakın ilişkiler kurmaya gayret etmiştir.

1. Dulles’in Ankara Ziyareti

Eski bir asker olan Eisenhower’ın Ocak 1953’te başkan seçilmesinden sonra ABD’nin komünizme ve doğal olarak Sovyet yayılmacılığına karşı izlediği politika daha aktif hale dönüşmüştü. Bundan dolayı ABD’nin birinci planı SSCB ve komünist Çin’i çevreleme politikasını uygulamaktı. Bu bağlamda Orta Doğu ülkelerinin önemi daha da artmış burası bir yandan Sovyetlerin yeni nüfuz sahası olma, diğer yandan ABD’nin Sovyet yayılmacılığına karşı set oluşturma arasında sıkışmışlardı. ABD temelde ikili ilişkilerin geliştirilmesi, antikomünist yapıların oluşturulması veya var olan oluşumların desteklenmesi, askeri iş birliği çerçevesinde silah yardımlarının/satışının artırılması, bölgesel çatışmalar yerine Sovyet odaklı birlikteliklerin güçlendirilmesi gibi yaklaşımlara öncelik veriyordu.²⁰

Öte yandan ABD basını merkezi hükümetin dış politikasını destekleyici yayınlara önem veriyor, diplomatların yurt dışı faaliyetlerini neredeyse adım adım izliyorlardı. Bu çerçevede ABD’nin en etkin gazetelerinden biri olan The Times, ilgili haberlerin dikkat çekici bir şekilde toplandığı ve dağıldığı bir haber merkezi görünümündeydi. Gazete adeta dış politik oyunların takipçisi gibi hareket ediyordu. Bu yüzden ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles’in tüm faaliyetlerini kamuoyuna yansıtmaya özen gösteriyordu. Bu çerçevede ABD’nin yeni politikalarının uygulanabilirliğini yerinde görmek ve ilgili bölge ülkelerinin nabzını tutarak yeni politikalar doğrultusunda hareket etmesini sağlamak üzere Orta Doğu

¹⁷ Oral Sander, *Türkiye’nin Dış Politikası*, İmge Kitabevi, 2013, s.165.

¹⁸ Bağcı, Hüseyin. *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*, İmge Kitabevi, 1990, s. 41.

¹⁹ Turan, Şerafettin. *Türk Devrim Tarihi: Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950)*, Bilgi Yayınevi, 1999, s. 37; Erdal Şimşek, *Türkiye’nin Orta Doğu Politikası*, Kum Saati Yayınları, 2005, s. 20.

²⁰ Dulles gezisinde Kuzey Kuşak İttifakı fikrinden bahsetmiş, ABD’nin SSCB’yi çevreleme politikasına göre komünist yayılmacılığından en fazla etkilenebilecek devletler olan; Türkiye, İran, Irak, Afganistan, Pakistan ile ittifak yaparak bu devletleri SSCB yayılmacılığına karşı korumayı amaçlamıştır. Dulles bu politikasıyla devletlerarası bölgesel gruplaşmaları teşvik ederek SSCB’yi bu devletler sayesinde çevrelemeyi planlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Füsün Türkmen, *Kırılğan Ortaklıktan “Model Ortaklığa” Türkiye-ABD İlişkileri*, Timaş Yayınları, 2012, s. 87.

ülkelerine ziyarete çıkan Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'in 11-28 Mayıs 1953 tarihinde gerçekleştirdiği seyahatin takipçisi olmuştu. Haddizatında Orta Doğu'ya yapılacak bu gezi, ABD'nin milli güvenlik gündemi için önemli bir hareket olarak görülmektedir. Çünkü bu gezi, Amerikan Dışişleri Bakanları açısından, bölge ve insanı yerinde etüt etmesi bakımından bir ilk olarak görülür. Dulles'in politikası, bölgesel bir gruplaşmayı teşvik ederek, Sovyet Blok'unu müttefik ağıyla çevrelemek üzerineydi. Dulles, yanına Yakın ve Orta Doğu Güvenlik Sorumlusu Harold Stassen'i de alarak 9 Mayıs 1953'te Orta Doğu gezisine başlamıştır. Geziye çıkarken çözüm bekleyen başlıca üç mesele vardı:

- 1-İngiliz-Mısır anlaşmazlığı²¹
- 2-Arap-İsrail çatışması
- 3-Orta Doğu'nun taraf durumu²²

Gezinin amacının bu üç gündem maddesi etrafında şekillenmesinin sebebi ise, İngiltere Mısır arasında yaşanan Süveyş Krizi'nin Mısır'ı ve dolayısıyla Arap devletlerini Batı devletlerinden uzaklaştırmaya başladığının farkına varılması olmuştu. Arap-İsrail çatışmasının merkezinde olan Filistin meselesinde Batılı ülkelerin İsrail yanlısı bir tutum sergilemeleri, Arap devletlerinin Batılı devletlere olan güvenini kırılmasına sebep olmuştu. ABD bu durumun, Arap devletlerini SSCB'ye yakınlaştırabileceği şeklinde yorumluyordu. Bu yüzden Dışişleri Bakanı'nın bu gezisi ortaya çıkacak her türlü olumsuz ihtimalleri ortadan kaldırmayı amaçlıyordu.

Dulles, gezisine Mısır'dan²³ başlamış, burada ABD'nin Mısır ile herhangi bir sorunu olmadığını bilakis Mısır'ın sorun olarak gördüğü şeyleri çözüme kavuşturmak maksadıyla

²¹ Dulles'in gezisinin ilk adımı Mısır ziyareti olmuştur. Dulles Mısır ziyareti amacını, Mısır'ın ABD ile ilgili sorun olarak gördüğü problemleri çözüme kavuşturmak için gerçekleştirdiğini belirtmiştir. Buna karşılık Mısır Başbakanı ABD'nin İsrail devletini desteklemesinin Arap devletleri arasında ABD'ye olan güveni sarstığını dile getirmiş, bu durumun ABD'ye karşı kötü hisler beslenmesine sebep olduğunu söylemiştir. İngiltere'nin Mısır bölgesinden uzak durmaması halinde Mısır'ın Orta Doğu'da yapılacak hiçbir pakta sıcak bakmayacağını vurgulamıştır. Mısır, İngiliz silahlı kuvvetlerinin Mısır topraklarında olduğu müddetçe bölgede herhangi bir barış ortamının sağlanamayacağını düşünmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Akman ve Zeyrek, *John Foster Dulles'in*, s. 263, 264.

²² Türkmen, *Kırılğan Ortaklıktan*, s. 87, 89.

²³ Dulles, Mısır ziyaretinde Başbakan Necip ile yaptığı görüşmelerden Amerikan tarafının tuttuğu görüşme tutanaklarında Necip'in şu ifadelerle yer verdiğini belirtmiştir: "Herkes paktlardan ve anlaşmalardan korkuyor. Anlaşmaların ancak eşitler arasında yapılmadığı takdirde saygıdeğer olmayacağına dair bir inanış mevcuttur. Efendi-köle temeli üzerine yapılan anlaşmaların bir faydası yoktur. Şayet bir pakt anlaşması yapacağımı söylersen bütün destekçilerimi kaybederim. Arap ülkelerindeki hiçbir hükümet şimdilerde İngilizlerden nefret eden ve ABD'yle bir ölçüde Fransa'ya karşı İngiltere'ye yardım ettikleri için soğuk bakan halkın iradesine karşı duramaz. Bizi İngiliz işgalinden kurtarın, o zaman iyi niyetle görüşmeler yapabiliriz. Ama şuanda bütün aklımız ve ruhumuz İngilizlere karşı isyandadır." Necip aslında bu sözleriyle Mısır'ın İngilizlere

geldiğini ifade etmiş, ABD'nin Mısır'a yapabileceği ekonomik yardımların politik meseleler kadar önemli olduğunu dile getirmiştir.²⁴ Dulles'in ikinci durağı İsrail oldu ama buradaki görüşmeleri Kudüs'te yapması daha gezinin başında Arap ülkelerinin tepkisine yol açtı. Bunun sebebi açıktı. İsrail yıllardan beri Kudüs üzerinde hak iddia ediyordu ABD Dışişleri Bakanı'nın resmî görüşmelerini bu şehirde yapması İsrail'in iddialarını tanıdığı anlamına geliyordu. Böylesine hassas bir gezide onun Arap devletlerinin tepkisini almaktan çekinmemesi gerilimi daha da arttırmıştı.²⁵ Dulles, kendisine ve dolayısıyla ABD yönetiminin tavrına yönelik bu tür tepkileri pek de dikkate almadığı görülmektedir. Nitekim o, İsrail ziyaretini tamamladıktan hemen sonra Ürdün'e geçmiş²⁶, 15-16 Mayıs tarihlerinde ise Suriye'ye gitmiştir. Takip eden günlerde Lübnan'a geçen Dulles, burada Süveyş Krizi, SSCB'nin komünizm tehlikesi ve Filistin meselesini gibi kronik hâle gelmiş olan konularda müzakerelerde bulunmuştur. Onun bu uzun ve hızlı seyahatinin Orta Doğu kamuoyu ve hükümetlerince nasıl karşılandığı konusu The Times gazetesinin haberlerine yansımıştır. 18 Mayıs tarihli "*Lübnan ve Suriye Açısından Arap Ülkelerinin Güvenliği*" başlığıyla verilen haberde Dulles'in ziyareti tafsilatlı bir şekilde aktarılmıştır. Buna göre, ABD Dışişleri Bakanı Dulles'in, 24 saatten az bir süreyi Lübnan'da geçirdikten sonra, 11 Mayıs günü Kahire'de başlayan Orta Doğu turunun beşinci başkenti olan Bağdat'a gitmek için bugün hava yoluyla Lübnan'dan ayrıldığı bilgisi verilmiştir. Dulles'in Lübnan'da Cumhurbaşkanı Camilla Shamoun ile özel bir görüşme yaptığı ve Lübnan Parlamenter Dışişleri Komitesi üyeleriyle de görüştüğü bilgisi, ayrıca ona Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan ve bir dizi konuda Lübnan'ın bakış açılarını ve isteklerini gösteren 13 sayfalık bir muhtıra verdiği bilgisi de aktarılmıştır. Dulles Lübnan'dan ayrılırken "*Doğu'nun Batı'da bulunduğu Lübnan'da, her iki tarafın sorunlarına dair değerli bir anlayışa sahip olduk. Burada tecrübe ettiğimiz iş birliğinin sonucu olarak, olayları daha iyi bir bilgi birikimiyle ve geçmişten farklı bir şekilde yorumlayabileceğiz*"²⁷ şeklinde açıklamada bulundu. Bu sözler onun Orta Doğu için arzu ettiği iş birliğinin gerçekleşmesinin, Arap devletlerinin öncelikli gördüğü konuların çözüme kavuşmasından geçtiğini anladığını gösteriyordu.

Öte yandan Dulles'in Lübnan ziyareti üniversite öğrencilerinin geniş tepkisine yol açmıştı. The Times Gazetesi bu bilgiyi "*Öğrencilerin Gösterisi*" başlığıyla sütunlarına taşımıştı. Haberin detayında "*Burada olası büyük düşmanlık gösterilerine karşı alınan önlemlerin bir parçası olarak İngiliz ve Fransız Elçiliklerinde bulunan Lübnan güvenlik*

karşı sahip olduğu sert tutumu gözler önüne sermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Haluk Gerger, *ABD Orta Doğu Türkiye*, Ceylan Yayınları, 2006, s. 76.

²⁴ Akman ve Zeyrek, *John Foster Dulles'in*, s. 262, 263.

²⁵ Cumhuriyet, 15 Mayıs 1953, s.1.

²⁶ Dulles'in Ürdün ziyaretinde başlıca üzerinde durduğu konular: Ürdün-İsrail sınırının durumu, Ürdün-İsrail arasında barış ihtimali ve Yarmuk Nehri Projesi olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Akman ve Zeyrek, *John Foster Dulles'in*, s. 268.

²⁷ The Times gazetesi, 18 Mayıs 1953, s. 6.

güçlerinin de Amerikan Büyükelçiliğine sevk edildiği” bilgisine dikkat çekilmişti. Cumartesi sabahı ise Dulles’in gelişinden önce yüzlerce Lübnanlı öğrencinin, ulusal bir gösteri düzenlediği, bunun üzerine Lübnan Başbakanı Saab Salam tarafından öğrencilere Lübnan’ın İsrail’le barışa ulaşma niyetinde olmadıklarını garanti eden bir konuşma yaptığı, dün sabah ise polis ile “*anti-batı*” sloganlarından oluşan pankartlar taşıyan ve kentte yürüyüş yapan muhtemelen komünist olan yaklaşık 100 gencin arasında küçük bir çatışma yaşandığı, hatta birkaç kişinin de tutuklandığı bilgisi paylaşılmıştır. Haberin detayındaki “komünist” ifadesi dikkat çekiciydi. The Times aslında buna yer vermekle Dulles’in Orta Doğu turunun Sovyetler tarafından sabote edilmeye çalışıldığını söylemek istiyordu.

The Timesin aktardığına göre Dulles, hem Suriye Devlet Başkanı General Fevzi hem de Başbakan Yardımcısı Edip Çiçekli ile görüştü. General Çiçekli, ona “*açıkça ve dürüstçe*” meselelere Arap bakış açısını aktardıktan sonra “*Amerikan liderlerinin Arap sorunlarına karşı daha derin bir anlayış getireceğini ve Arap halklarının, özellikle de İsrail’e olan duygularını takdir edeceklerini ümit ettiler. Amerikalılar bunu yapabilirse, Orta Doğu’da istikrar ve güvenlik kurulmasına büyük ölçüde yardımcı olacaktır.*”²⁸ dedi. Çiçekli’nin sözlerini dikkatle seçen The Times, onun diliyle aslında bütün Arapların, Amerika’nın İsrail politikasındaki yanlı tutumundan rahatsız olduğunu, meselelerin hallinde ve daha doğrusu ABD’nin Orta Doğu’da rahat etmesinde Arap çıkarlarını da gözetmesi gerektiğine vurgu yapmaktaydı.

Dulles Lübnan’dan sonra Irak’a²⁹ ardından Hindistan’a gitti. Hindistan’da da Komünist Parti’nin düzenlediği bir mitingde protesto edilen Dulles’in bir elinde atom bombası diğer elinde de dolar çuvalı olan mankeni yakıldı.³⁰ Dulles, Hindistan gezisi sonrasında ise Pakistan’a gitmiş ve nihayet Türkiye’ye gelmiştir.³¹

²⁸ The Times, 18 Mayıs 1953, s.6.

²⁹ Dulles’in Irak ziyaretinin temel konusunu Filistin meselesi oluşturmuştur. ABD-İrak arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi için ABD’nin Filistin meselesinde İsrail yanlısı tutumundan vazgeçmesi gerektiği ancak bu şekilde Irak’ın bölgesel paktlara sıcak bakacağı ifade edilmiştir. Dışişleri Bakanı Tevfik Suveydi, Iraklıların barışı sevdiklerini ve barışçıl işlerle, ülkelerini geliştirmek peşinde olduklarını vurgulamıştır. Suveydi, “*Adaletsiz Filistin yerleşimi ve yüz binlerce evsiz Arap mültecisi, halk nazarında Batı’ya karşı olumsuz fikir oluşturmuştur. Halkın nazarında ABD, şu anki durumdan sorumludur. BM de aynı zamanda, sözler ve çözümlerin eşitsiz olmasına rağmen yerine getirilmemesinden dolayı sorumludur*” eleştirisini yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Akman ve Zeyrek, *John Foster Dulles’in*, s.271, 272.

³⁰ Cumhuriyet, 21 Mayıs 1953, s.1-3.

³¹ Dulles’in gezi programında Türkiye’ye ziyareti planlanmamıştır. Başbakan Adnan Menderes Dulles’in Türkiye’ye gelmesi konusunda ki isteklerini heyete bildirmesi üzerine Ankara’ya gelen Dulles, Başbakan Adnan Menderes ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile görüşmüştür. Türkiye’nin ABD için güvenilen bir müttefik olduğunu ifade eden Dulles akabinde Türkiye temalarına başlamıştır. Ayrıca şunlara bakınız: Lowell Wadmond, White House, Memorandum for the Secretary Of State, 9 Nisan 1953, NND 842902, Record Group 59, box 4037, NARA, Washington, s. 1; Halil Akman ve Suat Zeyrek, “John Foster Dulles’in Orta Doğu Gezisi,

2. Dulles'in Türkiye Ziyareti

Dulles, önce Başbakan Adnan Menderes ve sonrasında, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'la olmak üzere iki toplantı gerçekleştirdi. Menderes, komünizm tehlikesi konusunda ABD ile etkin iş birliğini önerirken Süveyş sorununda Mısır'ın, kendi askeri gücü ile kanalı koruyabilecek seviyeye gelinceye kadar, kanalın İngilizler tarafından korunmasının önemli olduğuna dikkat çekti. Bununla birlikte Menderes, asıl uyarısı bölgesel sorunların çözümünde ve komünizm tehdidinin bertaraf edilmesinde Arap devletlerine odaklanmanın ve bel bağlamanın doğru olmadığı görüşündeydi. Menderes'e göre güneyinde Sovyetler Birliği'ne eğilimli devletlerin olmasının, Türkiye açısından ciddi bir biçimde kaygı oluşturuyordu. Görüşmelerde Menderes, Türkiye'nin bölgede planlanacak savunma girişimlerinde önder rol oynayabilecek tek ülke olduğunu vurgu yaptı. Dulles, Menderes'ten sonra, Cumhurbaşkanı Bayar'la görüşmelerde ise, Arap ülkelerinin Orta Doğu savunmasındaki rolleri ve katılımı konuşuldu. Bayar da Menderes ile aynı görüşleri dile getirdiği gibi milliyetçilik yarışına giren bu ülkelerin Sovyet tehlikesini algılamalarının zor olduğunu ifade etti. Ayrıca Arap ülkeleri içinde en çok güvenilecek ülkenin Irak olduğu düşüncesini dile getirdi³².

The Times görüşmelerin tüm ayrıntılarını ve tarafların fikirlerini "*Mr. Dulles Ankara'da Bakanlarla Uzun Görüşmeler*" başlığıyla aktarmıştır. Dulles'in basın önünde "Türk demokrasisinin gelişmesiyle yakından ilgilendiğini" açıklaması dikkat çekicidir. Ayrıca Türk yetkililerin "askeri, ekonomik ve politik konularda Türk görüşlerini içeren uzun bir Türkiye muhtırasını" ona teslim etmiş olmalarını da haberine taşıması Türkiye'nin diğer Orta Doğu ülkelerine nazaran daha dikkatli ve planlı bir dış politikaya sahip olduğunu duyurmaktadır.

The Times bu haber vesilesiyle Truman Doktrini'nin 1947'de faaliyete geçtiği tarihten beri, Türk-Amerikan ilişkilerinin her yıl daha da yakınlaştığı ve bu yakın iş birliğinin etkilerinin artık Türk Silahlı Kuvvetleri'nin modernleşmesinde ve Türk ekonomik kaynaklarının geliştirilmesinde kendini gösterdiğini belirtmeyi de ihmal etmedi. Times, dikkat çekici bir diğer önemli olayın da Türkiye'de yanlış anlaşılmalara ve sürtüşmelere sebep olabilecek bu kadar yakın iş birliğinin Amerikan ihtiyaçları ve anlayışı sayesinde sorunsuz bir şekilde çalıştığı yorumunu yapmıştır. Türk tarafının ise Türkiye'nin bağımsızlığını savunmak için Amerika ile iş birliğini desteklemekte olduğunu bildirmiştir³³.

The Times'a göre Dulles'in Türkiye ziyareti memnuniyet verici şekilde geçmiştir. Gazetenin son haberlerine göre "Dulles, Dışişleri Bakanlığından ayrılmadan önce, Türkiye'yi

Temaslar ve Tepkiler (11-28 Mayıs 1953)", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, c.2, sy. 2 (Ağustos 2014), s.259. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Cumhuriyet, 27 Mayıs 1953, s.1-3.

³² Cumhuriyet, 27 Mayıs 1953, s. 1-5.

³³ The Times, 27 Mayıs 1953, s.5.

ziyaret etmekten duyduğu memnuniyeti de dile getirmiş, Başkan Eisenhower'a sunacağı raporunda Ankara'da bulunduğu ortak amaç atmosferine vurgu yapacağını ifade etmiştir.” Bununla birlikte Dulles'in gözlemlerine göre Türk tarafı etraflıca tartışılan konuların dışında olmak üzere Yugoslavya'nın NATO'ya üye olması yolunda görüşlerini dinlemiş ve bunun gerçekleşmesi için NATO'nun diğer üyelerinin de mutabakatına dikkat çekmiş, mevcut durumda ise bugünkü koşullarda bunu elde etmenin zor göründüğünü dile getirmiştir.³⁴

The Times gazetesi Dulles'in Ankara ziyaretiyle ilgili “*Arap Ortaklığı*” başlığıyla yayınladığı yorumda ise “Türkiye ile yapılan müzakerelerin ana konusunun Orta Doğu'daki durum ve bölgede kurulması istenen savunma örgütü olduğu, Türkiye'nin Dulles'a herhangi bir Orta Doğu savunma örgütüne, Arap devletlerinin katılımının bugün veya gelecekte mümkün olmayacağı vurgusunu yaptığını, ilgili ülkelerin gelecekteki eylemlerine karar vermek için birbirlerine danışmaları gereken zamanın geldiği” vurgulanmıştı. Gazeteye göre Dulles de bu konuyu ciddiye almış ve etraflıca düşüneceğini beyan etmiştir³⁵.

3. Dulles'in Gezisinin Türkiye Açısından Önemi ve Bağdat Paktı

Dulles'in Türkiye ziyaretinden amaç Kuzey Kuşak Projesi³⁶ için Türkiye'nin bakış açısını öğrenmekti. Orta Doğu'da liderlik rolünü üstlenmek isteyen ve kuzey komşusu SSCB'den tarihi çekinceleri olan Türkiye bu doktrine sıcak bakmış, hangi ülkelerle bunun sağlanabileceği hakkında kendi fikirlerini sunmuştu. Bu esnada Arap ülkelerinin çoğu komünizm tehlikesinden ziyade Süveyş krizine ve Filistin meselesine odaklanmış bulunuyordu Batılı devletlerin her iki durumda da Arap çıkarlarını göz önüne almayan tutumlar sergilemeleri Arap dünyasında ciddi bir kırılma meydana getirmiş, Orta Doğu'da daha çok Batı'nın çıkarlarını gözetken bir ittifakın içinde olmayı sakıncalı görmelerine yol açmıştı. Buna rağmen Sovyet tehdidini daha yakından hisseden Türkiye, Irak, İran ve Pakistan Kuzey Kuşak Projesi'ne ilgiyle yaklaşmışlardı. Dulles de uzun gezisinden bütün Arap devletlerini kapsayacak bir ittifakın mümkün olmadığını görmüş, SSCB tehdidine karşı Orta Doğu'da kurulacak bir pakta Batılı bir devletin öncülük etmesinin uygun olmayacağı fikrine varmıştı. Bu yüzden bölgede kurulacak herhangi bir pakta yine bölge içinden bir devletin önderlik etmesi ve ABD'nin de yeterli yardımı yaparak SSCB tehdidini bölgeden uzak tutması fikri ağırlık kazanmıştı. Bu durumda ABD ile iş birliği halinde olan ve Batılı devletlerle arasında bir problem yaşamayan Türkiye'nin bu pakta önderlik etmesi fikri ön plana çıktı. Dulles bu fikrinin ipuçlarını ABD kamuoyu ile paylaşmayı da ihmal etmemişti. Onun 12 ülkeyi kapsayan ve 2,5 hafta süren Orta Doğu gezisi³⁷ hakkında, ülkesine döndükten

³⁴ The Times, 28 Mayıs 1953, s.8.

³⁵ The Times, 28 Mayıs 1953, s.8.

³⁶ İsmail Soysal, “1955 Bağdat Paktı”, *Bellekten*, c. 55, sy. 212 (Nisan 1991), s. 181.

³⁷ Bu geziyi üç noktada toplamak mümkündür. İlki, bölgede kurulacak bir savunma paktı gücünü her şeyden önce bölge hükümetlerinin isteginden almalıdır. İkincisi, Orta Doğu hükümetleri kendilerini doğrudan bir

sonra basın mensuplarıyla ayrıntılı bir bilgi paylaşımında bulunarak gözlemlerini ve değerlendirmelerini aktardı.³⁸ Dulles'a göre Arap devletleri Filistin meselesine ve İngiltere-Mısır sorununa odaklanmaktan komünist tehlikenin farkında değildi. Arap devletlerinin Batılı devletlerle arasında yaşanan gerginliklere çözüm üretmek bölgenin SSCB tehlikesinden uzak tutulmasını sağlayacak çözümler üretilmeliydi.

Dulles'in Orta Doğu gezisini dikkatle takip eden The Times gazetesi Orta Doğu devletlerinin Batılı devletlere ve bilhassa İngiltere'ye bakış açılarını değerlendiren bir yoruma yer verdi. The Times'a göre problemin kaynağında İngiltere vardı. Çünkü İngiltere'nin Süveyş Krizi'nde katı tutumu Arap dünyasının Batı'ya karşı olumsuz tavır takınmasına ve Sovyetlere daha çok yanaşmasına sebep olmuştu. Bu durumda İngiltere geri plana çekilerek SSCB'nin bölgede yayılmasına engel olabilecek tek güç olarak ABD'yi desteklemişti. İlginçtir ki The Times, bölge ülkelerini değerlendirirken Dulles ile neredeyse aynı görüşleri dile getirmiş ve Türkiye'ye karşı olumsuz bir yaklaşımda bulunmamıştır. Bu yönüyle gazete Türkiye'nin güvenilir müttefik olduğu tezini kuvvetlendirmeye çalışmıştır.

Dulles'in Orta Doğu gezisi Türkiye'yi Orta Doğu'da aktif bir politika izlemeye yönlendirirken Kuzey Kuşak Projesini uygulama sahasına koyma imkânı vermiştir.³⁹ Sonradan "*Bağdat Paktı*"⁴⁰ olarak ortaya çıkacak olan proje, Dulles'in Orta Doğu seyahati sonucunda fikrî olarak kesinleşmiş, Orta Doğu'da kurulacak bu paktta önderlik etmek üzere Türkiye'nin inisiyatif alması yönündeki görüşler netleşmişti. Bu pakt SSCB'nin güneyinde yer alan Türkiye, Irak, İran, Suriye ve Pakistan tarafından oluşturulacaktı ve yanlarında mümkün olduğu kadar sayıda da Arap ülkesinin katılması sağlanacaktı.⁴¹

4. Türkiye Pakistan Dostluk Antlaşması

Batı ittifakı içine bağlamak istememektedir. Sonuncusu ise, Kuzey Kuşak Devletleri SSCB'nin komünizm tehdidinden endişe duymaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Gönlübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, s. 251, 252.

³⁸ Daily Boston Globe, 30 Mayıs 1953, s. 3; The Sun, 30 Mayıs 1953, s. 5; The New York Times, 30 Mayıs 1953, s. 3; New York Herald Tribune, 30 Mayıs 1953, s. 6.

³⁹ Akman ve Zeyrek, *John Foster Dulles'in*, s. 283.

⁴⁰ Paktın amacı, SSCB'nin bölgeye hâkim olmasını engellemektir. Orta Doğu bölgesinin; Batı'nın savunma alanı içerisine girmesi ve Batı devletleriyle yakınlaşmanın sağlanması üzerine kurulmuşken, pakt bölgede yeni bloklara ve çatışmalara sebep olmuştur. Mısır ve Suriye gibi Batı karşıtı ülkeler paktı şiddetle eleştirmiş bunu Orta Doğu'nun yeni sömürge planı olarak adlandırmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Davut Dursun, İstanbul: TDV Yayınları, 1991, "*Bağdat Paktı*", maddesi.

⁴¹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1983, sayfa 492; M. Bürkan Serbest, "*Bağdat Paktı'nın Kuruluş Süreci Ve Gelişiminde Türkiye'nin Rolü*", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 5, sy. 3 (Temmuz 2016), s. 402.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Bu projenin ilk adımı olarak Türkiye ve Pakistan⁴² arasında dostluk anlaşması imzalandı⁴³. The Times gazetesi de “*Türkiye-Pakistan Antlaşması*”, “*Antlaşmanın Biçimi Hakkında Ankara'nın Görüşleri*” başlıklarıyla yapılması düşünülen dostluk antlaşması öncesi Türkiye'nin endişelerini 29 Ocak 1954 tarihinde gazete sütunlarına taşımıştı. Haberde, Ankara'daki resmi çevrelerin Pakistan ile yapacakları bir savunma antlaşması konusunda Amerika'dan gelen haberlere karşı çıkmamalarına rağmen, bu antlaşmanın yakın bir zamanda gerçekleşmesi konusunda çekinceleri olduğunu ileri sürüyordu. Haberin devamında ise Türkiye'nin Orta Doğu savunmasını örgütlemeyi her zaman dilediği ve böyle bir planın gerçekleştirilmesine yardım etmek için elinden gelenin en iyisini yaptığı vurgulanmıştı. Gazetede ayrıca, Pakistan Askeri Kuvvetlerinin Başkomutanı Eyüb Khan ile Pakistan Genel Valisi Ghulam Mohammed'in Türkiye'ye yakın zaman önce gerçekleştirmiş olduğu ziyaretten de bahsederek ziyaretin son derece önemli olduğu ve bu ziyaret esnasında gerçekleşen görüş alışverişinin iki ülke arasında imzalanacak olan dostluk anlaşması için elverişli bir ortam sağladığı yorumu yapılmıştı.

The Times Gazetesi bütün bu gelişmelere rağmen Türkiye bazı şartları olduğunu da belirtmişti. Nitekim 29 Ocak günü verilen haberde Ankara'nın, Pakistan'la imzalamayı düşündüğü olası antlaşmanın, geçtiğimiz yıl “*Türkiye Yunanistan ve Yugoslavya* arasında imzalanan antlaşma gibi olacağı ve Pakistan ile Türkiye arasında yapılması düşünülen antlaşmaya İran, Irak veya isteyen diğer Arap ülkelerinin katılımına açık olacağı, böyle bir planın başarısı için elinden gelen her şeyi yapmaya razı olan Türkiye'nin ise siyasi engellerin kaldırılması ve buna katılan ülkelere yeterli askeri yardımın yapılmasını önkoşul saydığı belirtilmişti. Gazete ayrıca Türkiye'nin bu önkoşulunun öncelikle, Birleşik Devletler tarafından ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO üyesi diğer ülkelerin iş birliği ve onayıyla alınan uygun bir eylemle gerçekleştirilebileceğini, bu konunun da büyük olasılıkla Cumhurbaşkanı Bayar'ın Washington'u ziyareti sırasında ele alınacağı ve ardından Ankara ile Karaçi arasında doğrudan doğruya görüşmelerin başlatılacağı sanılmaktadır” yorumunu ilave etmeyi de ihmal etmemişti.⁴⁴

⁴² Pakistan doğrudan SSCB'nin tehdidi altında olmamasına rağmen, Keşmir Sorunu nedeniyle Hindistan ile arası gergin bir durumda olduğundan dolayı ABD'nin destekleyeceği bir ittifak ile savunmasını güçlendirmeyi amaçlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Turgay Merih, *Soğuk Savaş ve Türkiye*, Ebabil Yayıncılık, 2006, s. 173.

⁴³ Antlaşma 7 maddelik kısa bir metindir. Asıl somut hedefler kendisini 4. ve 6. maddelerde kendini göstermektedir. Buna göre antlaşmanın 4. maddesi direkt olarak savunma alanına yönelik iken 6. maddesi antlaşmanın ileriye dönük bir savunma paktı hedefi olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca diğer devletlerin de bu antlaşmaya katılımlarının mümkün olduğunu belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Serbest, *Bağdat Paktı'nın Kuruluş Süreci*, s. 403, 404.

⁴⁴ The Times, 29 Ocak 1954, s.3.

Askeri bir nitelik taşımayan ve 2 Nisan 1954 yılında Türkiye ve Pakistan arasında imza edilen bu antlaşmada taraflar ortak çıkarlarını ilgilendiren uluslararası konularda görüş alışverişinde bulunacaklarını, kültürel, ekonomik ve teknik konularda azami ölçüde iş birliği yapacaklarını ifade etmişlerdir.⁴⁵ Ancak bu antlaşma savunma alanında iki ülke arasında sıkı bir iş birliğini öngörmemişti.

Bu antlaşmayı asıl önemli kılan nokta antlaşmanın 6.maddesi gereğince diğer devletlerin katılımına açık olmasıydı. Bundan amaç diğer devletlerin katılımı sağlanarak bölgede genel bir savunma sisteminin kurulmasını sağlamaktı.⁴⁶ Bu nedenle Türkiye 1954 yılının ikinci yarısından itibaren çabalarını Irak üzerinde yoğunlaştırmıştı.⁴⁷

5. Bağdat Paktı'na Giden Süreçte Türkiye-İrak Yakınlaşması

Irak monarşisi bir süredir bölgesel kaygılar nedeniyle Batı'yla yakınlaşmak amacındaydı. Bu yüzden Irak, Orta Doğu'daki Arap devletleri içerisinde Batı'yla yakınlaşması en kolay devlet olarak görünmekteydi.⁴⁸ Irak Başbakanı Nuri Sait, Batı'yla iş birliği yapılması konusunda gerek ülkenin kralını gerek politikacılarını bu iş birliğine inandırmayı başarmıştı. Nuri Sait, bu iş birliği yoluyla ülkenin ekonomik bakımdan güçlenmesini, büyük olasılıkla da İsrail karşısında Arap dünyasında önderlik etmeyi hedeflemekteydi. Bu amaçla Türkiye ile ittifak arayışlarına girmiştir.⁴⁹ Bu ittifak görüşmelerinin ilk ayağı Türkiye'de gerçekleşmiştir. The Times Gazetesi ise 6 Ocak günü "Bağdat Paktı Konuşuldu" başlığıyla ilk temasları gazete sütunlarına şu şekilde taşımıştır:

"Irak'taki olaylar Türkiye'de derin kaygılara neden oluyor. Bu sabah Cumhurbaşkanı Bayar'ın Ankara'ya gitmek için havaalanına bırakıldığı ve bugün İstanbul'da açılacak olan Bağdat Paktı'nın Müslüman üyelerinden oluşan konferansın artık Ankara'da gerçekleşeceği açıklandı. Pakistan Cumhurbaşkanı

⁴⁵ Antlaşmanın maddelerine yer verilen gazete haberinde akit taraflar menfaatlerini ilgilendiren konularda birbirleriyle istişare edebilecekler, şartlar dâhilinde azami bir şekilde iş birliği yapabileceklerdir. Yine akit taraflar savunma alanlarında da birbirleriyle istişare ederek iş birliği içerisinde olacaklardır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Akşam gazetesi, 3 Nisan 1954, s. 1, 2.

⁴⁶ Fuat Köprülü Ajans France Press'e yaptığı bir açıklamasında: "Şimdi Türkiye-Pakistan anlaşmasının metninin neşredilmiş olması üzerine herkes bu anlaşmanın, onun gayelerine hizmeti samimiyetle arzu eden bütün memleketlerin iltihakına açık olduğunu müşahade edebilecektir. Bu iltihak hükmü başlı başına Orta Doğu memleketlerine bir nevi açık davet teşkil etmektedir. Buna Orta Doğu'nun menfaatine uygun bir şekilde cevap verilmesini temenni ederiz" diyerek antlaşmanın bütün Orta Doğu devletlerine açık olduğunu altını çizmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Uslu, age, s.113.

⁴⁷ Elie Podeh, *The Quest for Hegemony in the Arab World The Struggle Over the Baghdad Pact*, E. J. Brill, Leiden/Netherlands, 1995, s.94; The Times, 6 Ocak 1955, s.7.

⁴⁸ Ömer Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna Karşı Politikası*, Barış Platin Kitabevi, 2011, s. 62.

⁴⁹ Yeşilbursa, *Bağdat Paktı*, s. 89.

Büyük General İskender Mirza Ankara'ya çoktan gelmiş ve İran Şahı'nın da başkente gelmesi bekleniyor. Ankara'da konferansın yapılmasının, delegelerin olaylarla daha yakın temas halinde olmalarına ve yeterli tedbirlerin alınması için daha iyi bir konumda bulunmalarına izin verildiği varsayılmaktadır. Türkiye'de, Irak'ta yaşanan olaylar ve muhtemel yankıları hakkında herhangi bir otorite beyanı henüz elde edilememiştir ancak genel görüş Orta Doğu'da genel bir karışıklığa neden olabileceği ve özellikle Ürdün ve Lübnan'ın kaderini etkileyebileceği yönündedir.”

Bu görüşmeden birkaç ay sonra Irak ile temasta bulunmak üzere Adnan Menderes iade-i ziyarette bulunmak için Bağdat'a gitmeyi planlamıştır. Yapılacak bu gezide iki ülke arasında yapılacak görüşmelerinin yanında iktisadi ve kültürel anlamda da düzenlemeler yapılması planlanmıştır.⁵⁰ Ayrıca Türkiye'nin bütçesine dâhil etmiş olduğu petrol borcunun da bu ziyaret esnasında görüşülecek konular arasında olması gerektiği basında yer almıştır. The Times Gazetesi 6 Ocak 1955⁵¹ tarihli sayısında “*Irak'a Türk Ziyareti*” başlığıyla gerçekleşen ziyareti sütunlarına taşımıştı. Haberde, “*muhtemelen savunma tedbirleri konuşuldu*” yorumu yapıldıktan sonra;

“Türkiye Başbakanı Sayın Menderes Dışişleri Bakanı Sayın Köprülü, Bayındırlık Bakanı Zeytinoglu ve birkaç milletvekili eşliğinde, Nuri es Said'in geçen sonbaharda yaptığı Türkiye ziyaretinin bir karşılığı olarak yarın Irak'a yapılacak resmi bir ziyaret için hava yoluyla Bağdat'a gidecekler. Daha sonra Türk devlet adamları Lübnan'ı ziyaret edecek. Bu, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından bu yana bir Türk Başbakanının Orta Doğu ülkesine yaptığı ilk resmi ziyarettir ve Türk basını tarafından Türkiye ile bu ülkeler arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesine ve sonunda bir savunma sisteminin örgütlenmesine yönelik ilk adım olarak değerlendirilmektedir” denilmiştir.

Yapılan bu haberden bir gün sonra 7 Ocak 1955 tarihinde ise “*Türkler Bağdat'ta*”, “*Sekiz Günlük Ziyaret*” başlıklarıyla yeni bir haber yayımlanmıştı. Haberde, Başbakan Menderes liderliğindeki Türk heyetinin bu öğleden sonra sekiz günlük Irak ziyareti için Bağdat'a geldiği, Türk heyetin burada Türk-Irak ilişkilerini güçlendirmek ve Orta Doğu savunmasını pekiştirmek için bulunduğu belirtilmişti. The Times Gazetesi ayrıca Irak Başbakanı Nuri es-Said'in, “*Amacımız tüm Orta Doğu ülkelerinin bir Orta Doğu savunması oluşturması için birlikte hareket etmektir*” şeklindeki ifadelerine de yer vermişti.⁵²

⁵⁰ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, s. 528.

⁵¹ The Times, 6 Ocak 1955, s. 7.

⁵² The Times, 7 Ocak 1955, s. 7.

Irak ve Türk Heyeti⁵³ arasında ilk büyük toplantı ise 10 Ocak 1955'te gerçekleşmiştir. Bu toplantıya Irak heyeti adına Başbakan Nuri Said Paşa, Irak Dışişleri Genel Sekreteri Bahaddin Avni, Devlet Bakanı Burhanettin Başayan, Başbakan Yardımcısı Ahmet Muhtar Baban ve Ankara Büyükelçisi İbrahim Akif El Alusi, katılmıştır. Türk Hükümeti adına ise Başbakan Adnan Menderes Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Muharrem Nuri Birgi ve Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü bunuyordu.⁵⁴ Türk Hükümeti ile Irak Hükümeti arasında gerçekleşen görüşmeler son derece olumlu geçmiştir. Zira iki ülkenin de birbirine ihtiyaçları olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Türk Hükümeti Irak ziyaretinin akabinde Mısır'a da bir ziyaret gerçekleştirmiştir. The Times Gazetesi de bu ziyareti gazetenin sütunlarına taşımıştır. Haberde, Menderes'in, Mısır'ı da ziyaret edeceği ve Irak ile Mısır'ın Orta Doğu coğrafyasında en etkili Arap Birliği üyeleri olduğu için, bu durumun Türkiye ile Arap devletleri arasındaki yakın ilişkileri pekiştireceği yorumunda bulunulmuştu.⁵⁵

6. Bağdat Paktı'nın İmzalanması

Bölge ülkelerinden gelen olumsuz tepkilere rağmen ABD ve İngiltere'nin desteğini alan Türkiye ve Irak 24 Şubat 1955'de Bağdat'ta (daha sonra Bağdat Paktı olarak anılacak) Türkiye-İrak Karşılıklı İşbirliği Antlaşması'nı imzaladı.⁵⁶ Türkiye ve Irak'ın bir pakt yönünde anlaşmaya vardıklarını açıklamalarının ardından Mısır şiddetli bir tepki gösterdi. Devlet başkanı Nasır, Arap devletlerini acil biçimde toplantıya çağırarak Irak'ı Arap dayanışmasına zarar vermekle suçladı.⁵⁷ The Times, Mısır hükümetinin, Türkiye ile Irak arasında savunma

⁵³Menderes'in 6-12 Ocak tarihlerinde Irak'a görüşmeye gitmesinin akabinde 13 Ocak tarihinde iki devlet arasında ortak bir bildiri yayınlanmıştır. Buna göre, yapılacak antlaşma, Birleşmiş Milletler Anayasası'nın 51. maddesinde belirtilmiş olan meşru savunma hakkına dayanarak gerek bu bölgede gerek bu bölge dışından yani her nereden gelirse gelsin akit taraflara yöneltilen saldırılara birlikte karşı konulması için aralarında iş birliği yükümlülüğünü içerecektir. Anlaşmaya vakit geçirmeden kesin biçimi verilecek ve hemen imzalanacaktır Türkiye ile Irak hükümetleri, Orta Doğu'da Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın ilkelerine ve bu ilkelere dayanılarak alınmış kararlara uygun olarak istikrarın kurulmasına ve ne biçimde ortaya çıkarsa çıksın saldırı niyetlerinin önlenmesiyle güvenliğin güçlendirilmesine ve barışın korunmasına hizmet edeceğine inandıkları böyle bir anlaşmaya, onun amaçlarının gerçekleşmesine hizmet kararını kanıtlamış olan ya da coğrafi konumu gereği ya da elindeki olanaklar sayesinde bu yolda çaba gösterecek durumda bulunan devletlerin katılmasını yararlı ve gerekli görmektedirler. Bu bakımdan, antlaşma kesin biçimini almadan önce, çok kısa bir sürede, bu konuda kendileriyle birlikte hareket etmek istediğini gösterecek devletlerle sıkı temas içinde bulunarak, anlaşmanın imzasının onlarla birlikte yapılmasına çalışacaklar ve her ne olursa olsun, imzadan sonra da aynı çabayı sürdüreceklerdir." Orta Doğu'nun huzur ve güvenliği için iki devlet arasında antlaşma imzalanması konusunda fikir birliğine varılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Soysal, *1955 Bağdat Paktı*, s.197; Ayın Tarihi, 13 Ocak 1955, s. 114, 115.

⁵⁴ Milliyet, 11 Ocak 1955, s. 1-7.

⁵⁵ The Times, 7 Ocak 1955, s. 7.

⁵⁶ Yeşilbursa, *Bağdat Paktı*, s. 89; Mustafa Sıtkı Bilgin, "1950'li Yıllarda Türkiye'nin Orta Doğu Dış Politikası ve Türk-Arap İlişkilerine Etkisi", *Gazi Akademik Bakış*, c. 11, sy. 21 (Aralık 2017), s. 10, 11.

⁵⁷ The Times, 17 Ocak 1955, s. 5.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

anlaşması imzalanması durumunu görüşmek üzere 22 Ocak'ta Kahire'de Arap Birliği hükümetleri başbakanlarının katılacağı bir toplantının yapılması için çağrıda bulunduğunu "*Kahire Arap Birliği'ne Başvuruyor*", "*Bağdat Paketi Konusunda İlk Görüşmeler*" başlıklarıyla duyurdu.⁵⁸ Gazeteye göre Kahire'deki Arap Birliği'nin diplomatik temsilcileri, bu öneriyi hükümetlerine bildirmek talebiyle Mısır Başbakanı Albay Nasır'ın daveti ile bir araya gelmişler, daha önceyse konu Başbakan, Irak-Türkiye anlaşmasını Ulusal Önderlik Bakanı Binbaşı Salah Salem, Dışişleri Bakanı Mahmud Fevzi ve Arap Birliği Genel Sekreteri Abdül Halik Hassuna ile yaptığı görüşmelerde derinlemesine ele almıştır. Bu görüşmeler sonunda Albay Nasır, Arap Birliği anlaşmasının geliştirilmesi yolunda Mısır'ın büyük çabalar harcadığını belirtmiştir. Hükümet yanlısı Al Cumhuriya gazetesinin dünkü sayısında Irak Başbakanı Nuri Said aleyhinde kaba sayılabilecek ifadeler kullanılmıştır.⁵⁹ Aynı gece basın temsilcileriyle konuşan Binbaşı Salem ise Mısır siyasetinin Arapları uluslararası siyaset alanında bağımsız bir güç olarak gördüğünü, birleşik bir dış siyaset uyguladıklarını ve Arap Birliği'nin güvenlik anlaşmasıyla bölgelerinde bir savunma hattı oluşturduğunu belirtmiştir. Irak'ın diğer Arap hükümetlerine danışmadan Türkiye ile ayrı bir anlaşma yapmasına kadar Mısır'ın bu politikanın tüm Arap ülkeleri tarafından oybirliği ile kabul edildiği düşüncesinde olduğunu belirten Binbaşı Salem, bu durumun Arap Birliği'nin varlığını tehlikeye soktuğunu vurgulamıştır. 22 Ocak'ta yapılacak toplantıda Arap Birliği'nin temel ilkelerinin ele alınacağı bu toplantının sonucunda "*Allah'ın Arap uluslarının geleceğini tehlikeye atmamak için liderleri uyaracağı inancı*" dile getirilmiştir. Binbaşı Salem, Irak'ın bu anlaşmayı imzalaması durumunda Mısır'ın ne gibi bir tepki vereceği konusunda fikrinin olmadığını da belirtmiştir. Bu konuda Arap Başbakanlarının kararının beklenilmesi gerektiğini, buna göre politikaların hazırlanacağını vurgulayan Salem, ne olursa olsun Mısır'ın Arap Birliği'ni terk etmeyeceğini ve Irak'ın Arap Birliği dışında adım atıp Türkiye ile savunma anlaşması imzalamasının mümkün olmadığını söylemiştir. Bununla birlikte Arap Birliği'ne dâhil olan ülkelere danışmadan adım atmasının Irak'ın hayrına olmadığını vurgulamıştır. Ancak Irak Başbakanı Nuri es-Said'in bu konuda Mısır hükümetini bilgilendirdiği ve aklında Pakistan, Türkiye, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve Arap devletlerini içeren bir ittifakın oluşturulması düşüncesinin yer aldığı ortaya atılmıştır⁶⁰.

⁵⁸ Nasır'ın Bağdat Paketi'ne karşı olumsuz bir izlenim yaratmaya çalışmasının altında batı karşıtı politika izlemesinin etkisi olmasıyla beraber hiç şüphesiz Arap devletleri içerisinde giriştiği liderlik mücadelesinin de etkisi vardır. 1948-1958 yılları arasında Arap dünyasında ilişkiler iki rakip gücün liderlik mücadelesi etrafında şekillenmiştir. Bu rakiplerden biri Nil Vadisi'ndeki Mısır, diğeri ise Mezopotamya'daki Irak'tır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Serbest, *Bağdat Paketi'nin Kuruluş Süreci*, s. 408.

⁵⁹ The Times, 17 Ocak 1955, s. 7.

⁶⁰ Binbaşı Salem Türkiye-İrak ittifakının Arap birliğini tehdit ettiğini, bu girişimin Arap Milliyetçiliği için büyük bir tehlike arz ettiğini vurgulamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: The Times, 17 Ocak 1955, s. 3.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Mısır'ın Irak'la ilgili bu görüşüne Suudi Arabistan Başbakanından da destek gelmiştir. Nitekim The Times Gazetesi “*Suudi Arabistan'dan Destek*”⁶¹ başlığıyla verdiği haberde, Suudi Arabistan Başbakanı Emir Faysal'ın Albay Cemal Abdul Nasır'a yaptığı ziyaret sonrasında, Mısır'ın Türkiye ile bir savunma antlaşması imzalamasının, Arap Birliği kolektif güvenlik paktına zarar vereceğini ifade etmiş, bu paktın Arap devletleri arasında yabancı bir pakt olduğunu belirterek Nâsır'ın görüşünü desteklemiştir. Suudi Arabistan'ın bu tutumunun sebebi hiç şüphesiz Arap dünyasında Suudi Arabistan'ın prestijini arttırmak ve Irak'ın Arap dünyası üzerindeki etkisinin kırılmasını sağlamaya çalışmak olmuştur.

Times Gazetesi, Mısır'ın, Türkiye-Irak arasında gerçekleşen ittifaka katılmaması ile ilgili karar almasında büyük devletleri suçlayacaktır. Nitekim “*Talihsiz Sonuç*” başlığıyla verilen haberde bu durum açıkça görülmüştür. Türkiye Başbakanı'nın Bağdat'taki inisiyatifinin ve Mısır'ın tepkisinin ürünü olarak ortaya talihsiz bir durum çıktığını, Mısır'ın Orta Doğu'da gerici bir etkisi olan Suudi Arabistan'ın kollarına geri atıldığını vurgulamıştır. Daha önce Mısır politikası, Arap Birliği çerçevesinde Irak ile yapıcı iş birliğine doğru ilerlemekteydi. Ancak öngörülen Türkiye-Irak anlaşması herkese açık olduğu için ve Mısır'ın fikri hesaba katılmadan yapıldığı için bu durum Mısır'da dışarıdan bir gücün Arap dünyasını örgütlediği şeklinde algılanmasına yol açmıştır.⁶² Türk inisiyatifi, ABD'nin, Batı'nın ihmal ettiği Mısır'ın savunma ihtiyacına yol açabilecektir. Devrimci Komuta Konseyi'nin bu gece özellikle dış politika ve Arap sorunlarını tartışmak üzere buluşacağına, Irak politikasını kabul edip etmeyeceğine ya da Başbakanların Kahire'ye çağrılmasıyla başlayan hata döngüsünü tamamlamaya karar vermeden önce şüphesiz daha fazla toplantı yapacağına atıfta bulunmuştur.⁶³

Mısır ve Suudi Arabistan devletlerinden gelen olumsuz tepkilere rağmen Irak ve Türkiye arasında Bağdat Paktı imzalanmıştır. Sekiz maddeden oluşan bu paktın iki ana amacı vardı. Birincisi: herhangi bir yerden gelecek muhtemel saldırılardan Orta Doğu'yu korumak, ikincisi ise konunun ilgilendirdiği ülkelerin ekonomik gelişmelerini sağlayabilme çabalarında bu ülkeler arasında iş birliği sağlamaktır.⁶⁴ 5 Nisan 1955'te İngiltere de pakta katıldı.

⁶¹The Times, 17 Ocak 1955, s. 5.

⁶² Mısır'ın fikrinin alınmadığı iddialarına karşın 8 Şubat 1955 tarihli Akşam gazetesinin haberinde, Mısır hükümeti tarafından ortaya atılan bu iddiaların yersiz ve asılsız olduğuna dair vurgu yapılarak, bu antlaşmadan Arap devletlerinin haberi olduğu ifade edilmiştir. Mısır'ın takındığı bu tutum haberin devamında eleştirilmiş, Mısır'ın olumsuz tavrına rağmen Irak-Türkiye arasında yapılan bu antlaşmanın Orta Doğu devletlerinin güvenliği açısından önemli bir yere sahip olduğundan bahsedilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Akşam, 8 Şubat 1955, s.1, 2.

⁶³ The Times, 9 Şubat 1955, s. 6.

⁶⁴ Pakta katılan ülkeler: Türkiye, Irak, Pakistan, İran ve İngiltere'dir. NATO ve SEATO'ya benzeyen Bağdat Paktı, ortak ekonomik, askeri ve politik amaçları arttırmak için kurulmuş olan bir savunma örgütüdür. Ayrıntılı bilgi için bkz.: U.S. Department of State Archive. “The Baghdad Pact (1955) and the Central Treaty Organization (CENTO)”. <http://2001-2009.state.gov>.

İngiltere'nin pakta dâhil olma amacı ise bir süredir aktif bir politika izleyemediği Orta Doğu'da ekonomik ve siyasi çıkarlarını koruma altına alma isteğinden kaynaklanmaktaydı. Ancak İngiltere'nin katılımı Bağdat Paktı'nı Araplar nezdinde zayıflatan önemli bir neden olmuştur. Çünkü bazı Arap devletleri tarafından pakt, başta İngiltere olmak üzere Batı'nın Orta Doğu'daki çıkarlarını korumaya yönelik oluşturulmuş bir antlaşma olarak değerlendirilmiştir. Esas sorunu Hindistan olan ve bu sayede Batı'nın özellikle de ABD'nin desteğini almayı uman Pakistan Eylül 1955'de, İran da Kasım 1955'de pakta üye olmuştur.⁶⁵ İran bu pakta üyeliği ile uzun zamandır sürdürdüğü tarafsızlık ilkesinden vazgeçmiş ve geleneksel dış politikasından farklı bir çizgide hareket etmeye başlamıştır. İran Şahı Rıza Pehlevi ülke içerisinde otoritesini sağlamlaştırmak ve SSCB'ye karşı İran'ın güvenliğini sağlamak için Batı devletlerine yakınlaşmaya karar vermiştir. Bunun da ilk ve önemli bir adımını Türkiye ve Irak arasında imzalanan Bağdat Paktı'na katılmak teşkil etmiştir.⁶⁶ Bu arada Türkiye, Irak dışında diğer Arap devletlerinin de pakta katılımını sağlamak için çaba harcamış ancak olumlu bir sonuç alamamıştır.⁶⁷

7. Bağdat Paktı'na Gelen Tepkiler

Bağdat Paktı'na en sert tepkiler hiç şüphesiz Mısır ve Suudi Arabistan'dan gelmiştir⁶⁸. Nâsır, Bağdat paktını emperyalist bir mekanizma olarak nitelendirmiş, Batılı devletlerin bu pakt aracılığıyla Orta Doğu'da emellerini gerçekleştirmeye çalıştığını dile getirmiştir.⁶⁹ Nâsır pakta karşı olduğu gibi Arap devletlerini de pakta karşı olması konusunda kışkırtmış, paktın Arap Birliği'ni bölmek isteyen Batı yanlısı bir misyonu olduğunu iddia etmiştir.⁷⁰ Suudi Arabistan da bölgede Irak'a karşı girdiği rekabette kendi prestijini arttırmak ve Irak'a prestij kaybı yaşatmak için Bağdat Paktı konusunda Nâsır'ı desteklemiştir.

Öte yandan İsrail de Bağdat Paktı'nı Orta Doğu için bir tehlike olarak algılamıştır. İsrail'in bu paktı kendisi için tehdit olarak algılamasının nedeni ise, Irak'ın Bağdat Paktı'na İsrail'in üye olmasının önüne geçmek için koydurduğu 5. madde olmuştur. Bu maddeye göre paktın sadece Arap Birliği'nin üyelerine ve taraflarca tanınmış ülkelere açık olduğu ifade

⁶⁵ İran'ın Bağdat Paktı'na dâhil olması Türk basını tarafından memnuniyetle karşılanmış, İran'ın katılımıyla Orta Doğu'da komünist aleyhtarı bir paktın ilk ve mühim bir adımının tamamlanmış olacağı vurgulanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Akşam, 6 Nisan 1955, s. 1, 2.

⁶⁶ Şüküroğlu, *1945-1960 Soğuk Savaş Dönemi*, s. 98, 99.

⁶⁷ Yeşilbursa, *Bağdat Paktı*, s. 89.

⁶⁸ SSCB de bu paktın Orta Doğu'daki barışı bozacağı iddiasıyla eleştirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: The Times, 8 Ocak 1956, s. 5.

⁶⁹ Bilgin, *1950'li Yıllarda Türkiye'nin*, s. 11.

⁷⁰ Serbest, *Bağdat Paktı'nın Kuruluş Süreci*, s. 408.

edilmiştir. İsrail'e göre bu madde İsrail'e karşı Arap saldırganlığını arttıracığı için İsrail tarafından olumsuz değerlendirilmektedir.⁷¹

Öte yandan Yugoslavya Başkanı olan Tito da Bağdat Paktı'nı eleştirenler arasındadır. The Times gazetesinin haberinde de bu durum "*Bağdat Paktı Eleştirildi*" başlığıyla dile getirilmiştir. Başkan Tito'nun, Kahire'den ayrılmadan önce Yugoslav muhabirlere verdiği mülakatın paylaşıldığı haberde, Mısır ile İsrail arasındaki uyuşmazlık konusunda arabulucu olmak gibi bir niyetinin olmadığını belirten Tito, Orta Doğu'da yaşayan halkların daha kolay ve hızlı bir şekilde gelişmesi için barışın hâkim olması gerektiğini ifade etmiştir. Mısır halkının barış arzusu konusunda ikna olduğunu ve aynı zamanda güçlü bir Mısır'ın dünyanın bu bölgesindeki gelişme konusunda belirleyici bir rol oynayacağını belirten Tito, Mısırlı liderlerin kendi bağımsızlıklarını güvence altına alma konusundaki kararlılıklarından ve ülkenin yaşam standardının yükseltilmesi için attıkları cesur adımlardan da etkilendiğini belirtmiştir. Mareşal Tito, Bağdat Paktı konusunda kamuoyuna yaptığı ilk yorumda ise iki kritik konuya değinmişti. Tito: "*Bağdat Paktı, ne herhangi birisine karşı bir "duvarı" temsil etmektedir ne de ona bağlı halkların ve ülkelerin çıkarlarına hizmet etmektedir*" yorumunda bulunmuştur.⁷²

Bağdat Paktına bir diğer eleştiri de Hindistan'dan gelmiştir. The Times gazetesi de 5 Aralık 1955 tarihli "*Bağdat Paktı Can Sıkıcı*" başlığıyla verdiği haberde bu durumu dile getirmiştir. Hindistan'ın İngiliz Devletler Topluluğu ile bağımlı savunan Nehru'nun yaptığı konuşmasının verildiği haberde, Nehru'nun Bağdat Paktı'na sert eleştiriler yönelttiği belirtilmiştir. Haberin devamında, Hindistan'ın İngiliz Devletler Topluluğu ile bağlantısının kendi politikalarının uygulanmasını kesinlikle etkilemeyeceğini belirten Nehru, "*iç ve dış politikalarımız açısından kesinlikle kendi isteklerimiz doğrultusunda hareket ettik*" demiştir. Nehru sözlerine şöyle devam etmiştir: "*diğer topluluk ülkelerinin politikalarından ve uygulamalarından farklılıklarımız var, bu farklılıklar ve uygulamalar konusunda onlarla tartışıyoruz. Son zamanlarda Bağdat Paktı adıyla anılan bir anlaşma yapıldı. Anlaşmaya katılan ülkeler açısından bu anlaşmanın talihsiz ve üzücü olduğu kanaatindeyiz. Barış ve güvenlik konusu açısından gerçekten üzücü bir durumdur.*"⁷³ diyerek Bağdat Paktı'nı yeterince önemsemediklerini ifade etmiştir.

8. Bağdat Paktı'nın Sona Eriş Süreci

⁷¹ Selma Çetinkaya, "Bağdat Paktı'nın Kuruluş Sürecinde Türkiye'nin Orta Doğu ve Batı ile İlişkileri", *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 1, sy. 1 (Ekim 2016), s. 22, 23.

⁷² The Times, 8 Ocak 1956, s. 7.

⁷³ The Times, 5 Aralık 1955, s. 3.

Bağdat Paktı her üyenin bu anlaşmadan farklı beklentiler içerisinde olmasından ve ABD'nin bu pakta girmemesinden⁷⁴ dolayı zayıf ve etkisiz kalmıştır. Türkiye bu pakla Orta Doğu'da lider olmayı ve SSCB tehdidine karşı koymayı hedeflemiştir. İngiltere Orta Doğu'daki çıkarlarını ve nüfuzunu devam ettirmek için; Irak İngiltere ile siyasi ve askeri anlamda daha kabul edilebilir bir savunma anlaşması yapmak, Amerika Birleşik Devletleri'nden daha fazla askeri yardım elde etmek ve böylece Arap dünyasındaki nüfuzunu artırmak için pakta üye olmuştur. İran ve Pakistan ise, yönetimde yer alan grupların daha çok kendilerini makamlarında tutmak amaçları vardır ve bunlar ayrıca ABD'den ek destek almak amaçlı üye olmuştur.⁷⁵

Irak'ta gerçekleştirilen askeri darbe sadece monarşiyi yıkmakla kalmamış bölge politikasında önemli değişikliklere de yol açmıştır. Nitekim bu durum 14 Temmuz 1958'de gerçekleştirilen hükümet darbesinin pakta fazlasıyla etkilemesinden de anlaşılmaktadır. Darbe sonrası 24 Mart 1959'da Irak, pakttan resmen ayrılmıştır. Buna rağmen Bağdat Paktı 21 Ağustos 1959'a kadar Irak olmadan devam etmiştir. Bu tarihten sonra ise Bağdat Paktı yerine Merkezi Antlaşma Teşkilatı (CENTO) kurulmuştur. Böylelikle yaklaşık dört yıl süren ve Türkiye'nin gerek Orta Doğu ülkeleriyle gerekse Batı ve Sovyet Rusya ile yaşadığı inişli çıkışlı serüveninin Bağdat Paktı kısmı sona ermiştir.⁷⁶

Sonuç

Görülüyor ki Orta Doğu'da İngiltere'nin bıraktığı boşluğu doldurmaya çalışan ABD'nin temel amacı Kuzey Kuşak Projesi'yle Sovyet yayılmacılığının önüne geçmektir. Bu çerçevede Orta Doğu ülkeleri ile sıkı iş birliğine gitme yolunda adımlar atırsa da Süveyş Krizi ve Filistin meselesi Arap dünyasında ciddi bir Batı/ABD karşıtlığı meydana getirmişti. Bundan dolayı Türkiye bölge açısından güvenilir bir müttefik olarak doğmuştu.

⁷⁴ ABD'nin pakta katılmamasının nedenleri arasında; SSCB'nin, ABD pakta dâhil olursa Orta Doğu bölgesinde yeni politikalar geliştireceği düşüncesinin hâkim olması, İsrail'in bu pakta üye olmaması ve pakta kuşkuyla bakması nedeniyle ABD'nin müttefikini daha fazla kuşkulandırmak istememesi vardır. Ayrıca ABD bu pakta katılırsa bu kararın ABD Senatosu'nda onaylanması gerekmektedir. Bu yüzden ABD Orta Doğu politikasını iç politikası haline getirmek istememiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Serbest, *Bağdat Paktı'nın Kuruluş Süreci*, s. 416.

⁷⁵ Yeşilbursa, *Bağdat Paktı*, s. 97-121; Oran, *Türk Dış Politikası*, s.617-634.

⁷⁶ Cihat Göktepe, *British Foreign Policy Towards Turkey 1959-1965*, Routledge, 2012, s. 29.

Bir Amerikan projesi olan Bağdat Paktı'na Türkiye hızlı bir şekilde empoze olmuştu. Fakat projedeki İngiliz varlığı, Müslüman Arap dünyasının Türkiye'ye şüphe ile bakmasına sebep olmuş ve böylelikle Türkiye, Arap coğrafyasından biraz daha uzaklaşmıştır. Bu durum ise Türkiye'nin daha da Batı'ya bağlanmasına neden olmuştur. Bağdat Paktı'na en fazla tepki gösteren devlet hiç şüphesiz Mısır olmuştur. Bununla birlikte Suriye ile Suudi Arabistan da hep temkinli davranmıştır. Orta Doğu coğrafyasında birleştirici bir rol oynaması beklenen Bağdat Paktı tam aksi bir etki etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Mustafa Bostancı, "Türk-Arap İlişkilerine Etkisi Bakımından Bağdat Paktı", *Gazi Akademik Bakış*, c. 7, sy. 13 (Mayıs 2013), s. 182.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Öte yandan Türkiye, II. Dünya Savaşından sonra Sovyet tehdidini açıktan hissetmeye başladığından bölgede dayanışma içinde olacağı devletlere de ihtiyaç duyuyordu. Ne var ki Arap dünyasının olumsuz tavırları Türkiye için de geçerliydi. Bu yüzden tüm gayretlere rağmen sadece Irak ile sıkı temaslar kurulabilmişti. İran'ın dış politika değişikliği, Pakistan'ın Sovyet yayılmacılığından daha çok Hindistan ile yaşadığı gerginliklerin yarattığı destek arayışları bu dört devletin bir araya gelme ihtiyacını arttırmıştır. Bununla birlikte ittifak sürecini hızlandıran gelişme ABD Dışişleri Bakanı Dulles'in Orta Doğu ziyareti olmuştur. Dulles, Kuzey Kuşak Projesi için zemin ararken kendisine en yakın görüş olarak Türkiye'yi bulmuştur. Bu yakınlaşma Türkiye'nin Orta Doğu üzerindeki etkinliğini arttırmaya yönelik olarak değerlendirilse de Balkan Paketi'nin doğuşu Irak üzerinden şiddetli bir tepkinin oluşmasına da imkân vermiş, böylece Türkiye'nin yükselmekte olan etkinliğinin önü kesilmeye çalışılmıştır.

Bütün bu gelişmeler arasında The Times gazetesinin Türkiye'ye hakkında yaptığı haberler güvenilir müttefik tezini güçlendirmeye, ABD kamuoyunda Türkiye sempatisini uyandırmaya yöneliktir. Gazete Türkiye ile ilgili haberlerinde son derece dikkatli bir dil kullanmış, üstü kapalı da olsa Türkiye'yi övmekten geri durmamıştır. Bu yayın politikasının doğrudan ABD çıkarlarıyla ilişkili olduğu da bir gerçek olarak durmaktadır. Haberler incelendiğinde görülmektedir ki The Times gazetesi Bağdat Paketi süresince yaşanan gelişmeleri sütunlarına taşımış, Türkiye'nin bu paktta etkin rol oynamasını desteklemiş ve ABD-İngiltere yanlısı tutumundan dolayı Türkiye'nin aleyhine haberler yapmamıştır. Çünkü bu paktın hayata geçirilmesi İngiltere'nin bölgedeki konumunu sağlamlaştırması açısından oldukça önemlidir. Bu noktada da bunu gerçekleştirebilecek ve Batı yanlısı olan ülke Türkiye'dir.

Kaynakça

Ansiklopedi Maddeleri

Çetinsaya, Gökhan, “Orta Doğu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33: 403-407. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Dursun, Davut, “Bağdat Paktı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4: 446-447. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Kitaplar

Acar, İrfan. *Dış Politika*. Sevinç Matbaası, 1991.

Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1983.

Bağcı, Hüseyin. *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*. İmge Kitabevi, 1990.

Gerger, Haluk. *ABD Orta Doğu Türkiye*, Ceylan Yayınları, 2006.

Göktepe, Cihat. *British Foreign Policy Towards Turkey 1959-1965*. Routledge, 2012.

Gönlübol, Mehmet. *Olaylarla Türk Dış Politikası*. Siyasal Kitabevi, 2006.

Karaaslan, Tufan. *Orta Doğu'nun Coğrafyası*. Nobel Akademik Yayıncılık, 2006.

Kürkçüoğlu, Ömer. *Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna Karşı Politikası*. Barış Platin Kitabevi, 2011.

Merih, Turgay. *Soğuk Savaş ve Türkiye*. Ebabel Yayıncılık, 2006.

Oran, Baskın. *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. Cilt I: 1919-1980, İletişim Yayınları, 2022.

Podeh, Elie. *The Quest for Hegemony in the Arab World The Struggle Over the Baghdad Pact*, E. J. Brill, Leiden/Netherlands, 1995.

Sander, Oral. *Türkiye'nin Dış Politikası*. İmge Kitabevi, 2013.

Şimşek, Erdal. *Türkiye'nin Orta Doğu Politikası*. Kum Saati Yayınları, 2005.

Tellal, Erel. *Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB-Türkiye İlişkileri (1953-1964)*. Mülkiyeler Birliği Vakfı Yayınları, 2000.

Turan, Şerafettin. *Türk Devrim Tarihi: Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950)*. Bilgi Yayınevi, 1999.

Türk Dış Politikasında 50 yıl: Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934). TC. Dışişleri Bakanlığı Yayınevi, 1974.

Türkmen, Füsün. *Kırılğan Ortaklıktan "Model Ortaklığa" Türkiye-ABD İlişkileri*. Timaş Yayınları, 2012.

Makaleler

Akman, Halil ve Zeyrek, Suat. "John Foster Dulles'in Orta Doğu Gezisi, Temaslar ve Tepkiler (11-28 Mayıs 1953)". *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, c.2, sy. 2 (Ağustos 2014): 259-88.

Bilgin, Mustafa Sıtkı. "1950'li Yıllarda Türkiye'nin Orta Doğu Dış Politikası ve Türk-Arap İlişkilerine Etkisi". *Gazi Akademik Bakış*, c. 11, sy. 21 (Aralık 2017): 245-59.

Bilgin, Pınar. "Uluslararası İlişkiler Çalışmalarında 'Merkez-Çevre': Türkiye Nerede?". *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, c. 2, sy. 6 (Haziran 2005): 3-14.

Bostancı, Mustafa. "Türk-Arap İlişkilerine Etkisi Bakımından Bağdat Paktı". *Gazi Akademik Bakış*, c. 7, sy. 13 (Mayıs 2013): 171-84.

Buluş, Abdülkadir ve Kabaklarlı, Esra. "1929 Ekonomik Buhranı İle Son Dönem Global Krizin Karşılaştırılması". *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, c. 10, sy. 19 (2010): 1-22.

Çetinkaya, Selma. "Bağdat Paktı'nın Kuruluş Sürecinde Türkiye'nin Orta Doğu ve Batı ile İlişkileri". *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 1, sy. 1 (Ekim 2016): 1-29.

Erdal, İbrahim. "Atatürk Dönemi Türk İnan İlişkileri ve Sadabad Paktı". *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, c. 9, sy. 34 (2012).

Kılıç, Sezen. "Musul Sorunu Ve Lozan". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. 24, sy. 71 (Temmuz 2008): 319-40.

Okur, Mehmet. "Atatürk Tarafından Yabancı Devlet Başkanlarına Verilen Hediyeler". *Atatürk Yolu Dergisi*, c. 9, sy. 33 (Mart 2004).

Serbest, M. Bürkan. "Bağdat Paktı'nın Kuruluş Süreci Ve Gelişiminde Türkiye'nin Rolü". *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 5, sy. 3 (Temmuz 2016): 401-24.

Soysal, İsmail. "1955 Bağdat Paktı". *Bellekten*, c. 55, sy. 212 (Nisan 1991): 179-238.

Lowell Wadmond, White House, Memorandum for the Secretary Of State, 9 Nisan 1953, NND 842902, Record Group 59, box 4037, NARA, Washington.

Şahin, İsmail; Şahin, Cemile ve Şükür, İsmail. "Orta Doğu'da Emperyalist Güçlerin Gizli Oyunu: Sykes-Picot Aantlaşması". *The Journal of Academic Social Science Studies*. sy. 38 (2015): 241-262.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

U.S. Department of State Archive. “The Baghdad Pact (1955) and the Central Treaty Organization (CENTO)”. <http://2001-2009.state.gov>.

Yeşilbursa, Behçet Kemal. “Bağdat Paktı (1955-1959)”. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sy. 6 (2011): 85-100.

Sürelî Yayınlar

Aydın Tarihi, 13 Ocak 1955

Akşam, 3 Nisan 1954

Akşam, 6 Nisan 1955

Akşam, 8 Şubat 1955

Cumhuriyet, 15 Mayıs 1953

Cumhuriyet, 21 Mayıs 1953

Cumhuriyet, 27 Mayıs 1953

Cumhuriyet, 11 Temmuz 1937

Daily Boston Globe, 30 Mayıs 1953

Milliyet, 11 Ocak 1955

New York Herald Tribune, 30 Mayıs 1953

The New York Times, 30 Mayıs 1953

The Sun, 30 Mayıs 1953

The Times, 6 Ocak 1955

The Times, 7 Ocak 1955

The Times, 8 Ocak 1956

The Times, 17 Ocak 1955

The Times, 9 Şubat 1955

The Times, 29 Ocak 1954

The Times, 18 Mayıs 1953

The Times, 27 Mayıs 1953

The Times, 28 Mayıs 1953

The Times, 5 Aralık 1955

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Zamanının Ötesinde Bir Kadının Profili: Gertrude Bell

**Meryem Maide AĞALDAY¹
Prof. Dr. Fahri KILIÇ²**

Özet

Gertrude Bell, başta toprak bütünlüğünün bozulmasında büyük rol oynadığı Osmanlı Devleti olmak üzere, tüm dünya tarafından casus kimliği ile bilinmektedir. Pasta keser gibi ülke bölen kadın, cetvelle sınırları çizen kadın, çöl kraliçesi, şark şeytanı gibi tabirlerle anılan Gertrude Bell, kendi döneminin çok ötesinde eğitim geçmişine ve bilgi birikimine sahiptir.

Gertrude Bell, Viktorya dönemi İngiltere'sinde Oxford Üniversitesinde okuyan ilk 5 kadından biri olmuş, 1920 yılına kadar kadınlar bir mezuniyet derecesi alamadığı için buradan fahri dereceyle mezun olmuştur. Dağcılık gibi ekstrem sporlara ilgi duymuştur. Dünyanın dört bir yanına seyahatlerde bulunmuş, gittiği bu ülkelerde konuşulan pek çok dili öğrenmiştir. Irak Ulusal Müzesinin kurulmasına öncülük etmiştir. Bell hakkında yapılan çalışmalarda daha çok kendi ülkesinin sömürge politikalarındaki rolüne odaklanılmıştır. Bu çalışmada Bell'in casusluk faaliyetlerinin yanı sıra Ortadoğu ve Anadolu'da katıldığı arkeolojik kazıları, kitapları, makaleleri ele alınarak Bell'in biyografisi temelli geniş bir resmi sunulmaya çalışılacaktır.

Bu çalışmada nitel araştırma metodolojisine göre tasarlanmış olan doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Öncelikle birincil kaynaklara ulaşılmış, kaynaklar tasnif edilip değerlendirilmiştir. Bu kapsamda New Castle Üniversitesi bünyesinde bulunan Gertrude Bell Arşivinden, tuttuğu günlüklerinden, yazmış olduğu kitaplarından, makalelerinden, mektuplarından, çektiği fotoğraflardan, yararlanılmıştır. Ayrıca Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi, The New York Times Gazetesi arşivi ile Gertrude Bell'in hayatını konu edinen The Letters from Baghdad belgeseli ve hakkında yazılan kitaplar, anılar, biyografiler, makaleler ve tezlere de başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Gertrude Bell, Casus, Ortadoğu, Anadolu, Arkeoloji, Biyografi

A Profile of a Woman Ahead of Her Time: Gertrude Bell

Abstract

Gertrude Bell is known all over the world as a spy, especially the Ottoman Empire, whose territorial integrity she played a major role in disrupting. Gertrude Bell, who is referred to as the Woman Who Divides the World Like a Pie, the Woman Who Drew the Borders, the Queen of the Desert, the Devil of the Orient, has an educational background and knowledge far beyond her own era.

Gertrude Bell was one of the first five women to study at Oxford University in Victorian England, graduating with an honorary degree, as women could not receive a degree until 1920. She was interested in extreme sports such as mountaineering. She travelled all over the world and learned many languages spoken in the countries she travelled to. He pioneered the establishment of the Iraqi National Museum. Studies on Bell have mostly focused on his role in the colonial policies of his own country. In this study, in addition to Bell's espionage activities, archaeological excavations she participated in the Middle East and Anatolia, books and articles will be discussed and a broad biographical picture of Bell will be presented.

¹ Doktora Öğrencisi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, E-Mail: meryemagalday@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5442-8921>

² Prof. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi, E-Mail: kilic_f@ibu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0882-5811>

In this study, the document analysis method, which is designed according to qualitative research methodology, was used. First of all, primary sources were accessed, and the sources were classified and evaluated. In this context, the Gertrude Bell Archive at New Castle University, her diaries, books, articles, letters, letters, and photographs she took were utilized. In addition, the State Archive of the Presidency, The New York Times Newspaper archive, The Letters from Baghdad documentary about Gertrude Bell's life, and books, memoirs, biographies, articles and theses written about her were also consulted.

Keywords: Gertrude Bell, Middle East, Anatolia, Archaeology, Literature, History, Biography

Giriş

Gertrude Bell Birinci Dünya Savaşı sonrasında, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünmesinde, Orta Doğu'da yeni devletlerin kurulmasında ve İngiltere'nin Ortadoğu politikasının şekillendirilmesinde önemli rol oynamıştır. 20.yüzyılın başlarında Orta Doğu'ya yaptığı seyahatlerle Mezopotamya'nın coğrafyası ve siyaseti hakkında Arap gruplarla dostluklar kurmuş, ilk elden bilgiler edinmiştir. Elde ettiği bu bilgiler İngiliz hükümeti için, Osmanlı Devleti'nin bölünmesinde, Arap aşiretlerini isyana geçirmesinde oldukça etkili olmuştur.³ Bu faaliyetlerinden dolayı Arabistan'daki ders kitaplarında Arapları uyandıran kadın olarak tasvir edilmiştir.⁴

Yine Gertrude Bell, Haşimi monarşisinin Irak'ta kurulmasında oldukça etkili olmuştur. Bu nedenle kendisine El Hatun unvanı verilmiştir⁵. Batılı güçlerin kendi bakış açıları ve çıkarları doğrultusunda Orta Doğu'nun kaderinin belirlenmesinde Bell'in yürüttüğü casusluk faaliyetleri günümüzde de bölgede hala etkisini sürdürmektedir.

Orta Doğu'daki İngiliz politikasının şekillenmesindeki oldukça önemli bir role sahip olan Bell, aynı zamanda bölgenin tarihi ve kültürel zenginliklerinin ortaya çıkarılmasında da önemli katkılarda bulunmuştur. Irak'ta, arkeolojik hazinelerinin toplandığı ulusal bir müze kurmuş, fahri olarak müdürlüğünü yapmış ve bir eski eserler mevzuatı oluşturmuştur.⁶ Bell'in bölgedeki arkeolojiye katkılarının siyasi etkisi Orta Doğu'nun jeopolitik manzarası üzerinde kalıcı bir etki yaratmıştır.

Ailesi ve Çocukluğu

Gertrude Margaret Lowthian Bell 14 Temmuz 1868'de County Durham'da doğmuştur. Babası Teesside'in yerel ileri gelenlerinden Sir Hugh Lowthian Bell (1844-1931)'dir. Gertrude Bell'in ailesi ve eğitimi, Gertrude'un sıra dışı kariyerinin temelini oluşturmuştur. Büyükbabası Sir (Isaac) Lowthian Bell (1816-1904), 1886 yılında baronet unvanını almış, seçkin bir bilim insanı, yenilikçi sanayici ve İngiltere'nin en zengin adamlarından birisi

³ Hocaoglu, *Gertrude Bell'in 1907 Yılı Batı Anadolu Seyahati*

⁴ Browne, "A literary history of Persia."

⁵ Dabbach, "Iraqi Architectural Identity" S.124

⁶ Collin&Tripp, *Gertrude Bell and Iraq: A life and legacy*, 205.

olmuştur.⁷ Gertrude'un babası Sir Hugh Bell Almanya ve Fransa'da bilim eğitimi almıştır. Gertrude Bell'in annesi Maria Shield, Gertrude henüz 3 yaşındayken, 1887'de ölmüştür.⁸ Gertrude sekiz yaşındayken babası, Florence Oliffe ile evlenmiş, Gertrude'un bu evlilikten 3 kardeşi olmuştur. Üvey annesi Florence'ın, Bell'in eğitimi üzerinde önemli bir etkisi olmuştur.⁹ Florence Bell, Gertrude'un eğitiminde çok titiz davranmış, moda anlayışından görgü kurallarına kadar pek çok konuda Gertrude'u yönlendirmiştir.¹⁰ On beş yaşına gelene kadar Gertrude ve kardeşlerinin eğitimi, anneleri Florence'in gözetiminde evde devam etmiştir.¹¹ Bell, Klasik bir bilgin olan amcası Thomas Marshall aracılığıyla erken yaşta antik dünyaya ilgi duymaya başlamıştır.¹²

Eğitim Hayatı ve Bildiği Diller

Bell'in çocukluğunun ilk yıllarında evde aldığı eğitimin ardından, 1884 yılında Londra'da kızlara yönelik az sayıdaki okuldan biri olan Queen's College'a gitmiştir. Ailesinin bu kararında Viktorya döneminin, eğitimin bir kadının evlilik şansını kısıtladığı görüşü etkili olmuştur.¹³ On altı yaşındaki Gertrude'un entelektüel yetenekleri öğretmenlerinin dikkatini çekmiştir. Otuz ila kırk kızdan oluşan sınıflarda tarih dersinde birinci, aritmetik dersinde ikinci ve coğrafya dersinde üçüncü olmuştur.¹⁴ Kısa süre sonra entelektüel becerilerden ziyade sosyal beceriler kazandırmayı amaçlayan derslerden sıkılmış ve tarih okumaya merak salmıştır. Bunun üzerine Mayıs 1886'da Queen's College'da geçirdiği iki yılın sonunda Bell, Oxford'daki iki kadın kolejinden biri olan Lady Margaret Hall'a kaydolmuştur.¹⁵

Oxford'ta okul derslerinin yanında spor-sosyal faaliyetlere katılma imkânlarına sahip olmasına rağmen Bell, kadınlar açısından erkeklere kıyasla çok daha katı olan kuralları karşısında oldukça zorlanmıştır. Ancak Bell bu zorlukların üstesinden başarıyla gelmiş, 1888 baharında sözlü sınavlarına bir yıl erken girerek modern tarihin en parlak birinci sınıf onur derecelerinden biriyle, Oxford'da bunu yapan ilk kadın olarak mezun olmuştur.¹⁶ Fakat 1920 yılına kadar kadınlar derece almaya uygun olmadığından, kendisine fahri bir derece dışında

⁷ "Bell, Sir Isaac Lowthian," in *Dictionary of National Biography*, 132–35.

⁸ Cohen&Joukowsky, *Breaking Ground: Pioneering Women Archaeologists*

⁹ Cohen, "1994 için Viktorya dönemi bibliyografyası." 639

¹⁰ *Earlier Letters*, 20, 30, 39–40, 69–71, 80–81, 85; Birkett, *Spinsters Abroad: Victorian Lady Explorers* 27–31.

¹¹ Lawson, *The Intrepid Gertrude Bell: Victorian Lady, Explorer Of The Middle Eastern Deserts, and Key Adviser To The New Iraqi Nation*.S.7

¹² *Earlier Letters*, 8, 10.

¹³ Goodman, *Gertrude Bell, Breaking Ground: Pioneering Women Archaeologists*

¹⁴ *Earlier Letters*, 72.5;

¹⁵ *Earlier Letters*, 73;

¹⁶ F. Bell, in *Letters*, 4.

kabul gören bir derece verilmemiştir.¹⁷ Oxford'daki eğitimini tamamladıktan sonra kariyer planlarına ulaşamayan Gertrude eve dönmüştür.

Bell ailesiyle birlikte, tatillerinin çoğunu İtalya ve Almanya'da geçirmiştir. Bir ülkeyi o ülkede konuşulan dilin temellerini bilerek ziyaret etmeye önem göstermiştir. Weimar'da Almanca dersleri almaya, Venedik'te ise İtalyanca dersleri almaya başlamıştır. Yavaş yavaş sadece İngilizce ve Fransızca'yı değil, aynı zamanda İtalyanca, Almanca, Arapça, Farsça ve Türkçeyi de akıcı hale getirmiştir.. Dünyayı dolaşırken tercümana ihtiyaç duymayacak kadar Hintçe, Japonca ve Urduca öğrenmiştir. Arapça onun için en zor dil olmuştur. 1900'de, aile dostları Nina ve Alman konsolosu olan Freidrich Rosen ile Kudüs'te kaldığı sırada, haftada altı saat Arapça dersi almıştır.¹⁸

Dil öğrenme konusunda kendini oldukça geliştiren Gertrude, öğrendiği dilleri çok iyi kullanmıştır. Öyle ki, Arapçayı, Arabistanlı Lawrence olarak da bilinen, dönemin önemli oryantalistlerinden kabul edilen Thomas Edward Lawrence'tan çok daha iyi konuşmuştur. Daha çok seyahat etmiştir, arazide nasıl gözlem yapacağını ve haritalamayı öğrenmiş ve tecrübe etmiştir. Lawrence Gertrude'un maddi imkânlarına sahip olamadığı gibi Gertrude'un çöl şeyhleri arasında sahip olduğu statüye de sahip olamamıştır. Gertrude'un sonraki yıllarda görev yapacağı Arap Bürosu'nun personeline getirdiği benzersiz şey, kabileler hakkındaki ansiklopedik bilgisi değil, taze bilgileri olmuştur. Elbette ki bu bilgileri, seyahat ettiği yerlerde konuşulan dilleri öğrenerek edinmiştir.¹⁹

Şair ve Yazar Yönüyle Gertrude Bell

Gertrude Bell, mektupları ve günlüklerinden anlaşılacağı üzere, sanata çok önem vermiştir. Hafız'ın şiirlerini Farsçadan İngilizceye çevirmiştir. Bunun dışında çok sayıda kitap ve yazı kaleme almıştır:²⁰ Bunların çoğu California Üniversitesi ve Oxford Üniversitesi bünyesinde basılmış ve yayınlanmıştır.

• *Persian Pictures. A Book of Travel*: 1894'te İran'dayken izlenimlerinin bir kısmını kaleme aldığı bu kitabı ailesini hayal kırıklığına uğratmaktan korktuğu için isimsiz olarak yayımlanmıştır. Kitabın beğenilmesi üzerine 1928'de Sir E. Dennison Ross'un önsözünü ve 1937'de Vita Sackville-West'in giriş yazısıyla yeniden basılmıştır.²¹ Safar Nameh adıyla yayımlanan önsözünde Gothe'nin; "*Ben neden faniyim, ey Zeus?*" diye sordu güzel. Tanrı,

¹⁷ Delamont, "Contradiction in Ladies' Education," 158; Goodman, *Gertrude Bell*, 12.

¹⁸ <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/l/gb-1-1-1-1-5-5>

¹⁹ <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/l/gb-1-1-2-1-5-7>

²⁰ <https://research.ncl.ac.uk/gertrudebell/resources/>

²¹ Cohe&Joukowsky, *Breaking Ground: Pioneering Women Archaeologists*. s.151

"Ben yalnızca geçici olanı güzelleştiririm" dedi. Ve aşk, çiçekler, çiy ve gençlik duydu bunu; hepsi ağlayarak Jüpiter'in tahtından uzaklaştı."²² dizelerine atıf yapmıştır.

• *Poems from the Divan of Hafiz*: 1897'de, Farsça yazılmış olan Hafız'ın Divan'ını İngilizceye çevirmiştir.²³ Hafız'ın on dördüncü yüzyıl Farsça şiirlerinin çevirisi ve analizi, tarihsel bir girişle birlikte, eleştirmenler tarafından şiirsel kalitesi ve betimlemesi nedeniyle övülmüş, en iyi İngilizce çevirilerden biri olarak kabul edilmiştir. 1929'da Cambridge Üniversitesi Profesörü A. J. Arberry, "Hafız'ı İngilizceye yaklaşık yirmi kişi çevirmiş olsa da onun uyarlamaları hala en iyisi" olarak belirtmiştir.²⁴

• *Notes On A Journey Through Cilicia And Lycaonia*: 1906 yılında *Revue Archéologique* dergisinde başlıklı bir seri yayınlamıştır. Bu seri 6 makaleden oluşmakta, Türkiye'de bulunan Klikya antik kentlerini konu edinmektedir.²⁵

• *The Desert and the Sown*: 1908'de yazdığı, 20. yüzyılın başlarında Suriye ve Filistin'e yaptığı yolculukları anlatan bir seyahatnamedir.²⁶ Kitap, Bell'in karşılaştığı manzaralar, kültürler ve insanlar hakkında ayrıntılı bilgiler sunmakta ve önemli siyasi ve sosyal değişimlerin yaşandığı bir dönemde bölgenin canlı bir portresini çizmektedir. Kitabı için 16 Mart 1907 tarihli The New York Times gazetesinde bir tanıtım yazısı da yazılmıştır.²⁷

• *The Thousand and One Churches*: 1909 yılında Sir William Ramsay ile iş birliği yapmış ve II. ve III. bölümlerden sorumlu olmuştur.²⁸ Yine başka bir çalışma olan Van Berchem ve Strzygowski'nin "Amida" (1910) adlı kitabındaki bölümün ve dönemin önemli dergilerinden biri olan "Journal of Hellenic Studies" dergisinde bir makalesinin yayınlanmasıyla Bell, adından söz ettirmeye başlamıştır.

• *The Churches and Monasteries of the Tur Abdin*: 1910 yılında Gertrude Bell'in 20.yüzyılın başlarında Türkiye'nin Tur Abdin bölgesindeki Hristiyan mimarisini incelemesini, Bell'in araştırdığı yerlerin ve anıtların kapsamlı bir kataloğunu içermektedir. Hala önemli kabul edilen bu kitap, bölgenin mimari mirasına ışık tutmaktadır.²⁹

• *Amurath to Amurath*: 1911 yılında yayınlanan Gertrude Bell'in 1905 yılında Türkiye'ye yaptığı yolculuğu anlattığı seyahat anı kitabıdır. Bell'in Türkiye'nin çeşitli bölgelerini gezerken, insanlarıyla, kültürüyle ve manzaralarıyla karşılaştığı deneyimlerini

²² Goethe, J. W., Gedichte. Ausgabe letzter Hand, 1827. Vier Jahreszeiten. Aus Sommer

²³ Microsoft Corporation tarafından sağlanan fonla 2007 yılında internet arşivi tarafından dijitalleştirilmiştir. <https://archive.org/details/poemsfromdivanof00hafiiiala/page/n5/mode/2up>

²⁴ Arberry, *Persisch e Reisebilder*, 179.

²⁵ Bell, *Notes on a journey through Cilicia and Lycaonia*, 1-29.

²⁶ <https://archive.org/details/desertandsown00bellgoog/page/n14/mode/2up>

²⁷ <https://timesmachine.nytimes.com/browser>, yazar tarafından üyelik alınarak ulaşılmıştır.

²⁸ Binbir Kilise kitabı;

https://books.google.co.uk/books?id=uTAHzTc31oC&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

²⁹ <https://archive.org/details/churchesmonaster0000bell/page/n9/mode/2up>

çermektedir. Ziyaret ettiği yerler, tanıştığı insanlar ve keşfettiği yerlerin tarihi ve kültürel önemi hakkında betimlemeler sunmaktadır.³⁰

• *Palace and Mosque at Ukhaider A Study in Early Mohamman Architecture*³¹ 1914'te kaleme aldığı bu kitap, Abbasilerin ilk başkentindeki önemli anıtlara odaklanarak İslam mimarisinin erken dönemini incelemektedir.

• *Asiatic Turkey*: Mezopotamya ile ilgili konularda 1916 yılında yazdığı bir dizi makaleyle, *The Arab of Mesopotamia* adlı kitaba 2. Bölüm olarak katkıda bulunmuştur.³²

• *Review of the Civil Administration of Mesopotamia*: 1920 yılında Talbot W.A. ile birlikte yazmıştır. Kitapta, Mezopotamya'daki sivil idarenin derinlemesine bir incelemesini sunmuş, yapısını, politikalarını ve uygulamalarını analiz etmiştir.

• Gertrude Bell aynı zamanda Encyclopaedia Britannica'nın on üçüncü baskısı için "Irak'ın Siyasi Tarihi" bölümünü yazmıştır. Britannica'nın on dördüncü baskısı yeniden basılmıştır.³³

Seyyah ve Maceraperest Yönüyle Gertrude Bell

Bell'in hayatı ve çalışmaları siyasi, sosyal, kültürel, antropolojik, arkeolojik çalışmalara ve toplumsal cinsiyet çalışmalarına konu olmuştur. Ancak Bell'in hayatına bu ilgiyi uyandıran, Bell'in Yakın Doğu siyasetine dâhil olması, macera dolu seyahatleri ve Doğu'daki keşifleridir. Bell ilk yurtdışı gezisini, Oxford'a gitmeden bir yıl önce, Almancasını geliştirmek için 1887'de Almanya'yı ziyaret ederek gerçekleştirmiştir.³⁴ Oxford'dan mezun olduktan sonra Kıta Avrupası'na ilk ziyaretini ise 1888 yılında gerçekleştirmiştir. Bükreş'te, İngiliz elçisi olarak görev yapan Florence Bell'in kız kardeşinin eşi Sir Frank Lascelles'in yanında kalmıştır.³⁵ Bu ziyaret aynı zamanda İngiltere'nin dünyadaki rolüyle ilk karşılaşması olmuştur ve Gertrude'un dünya görüşünü şekillendirmesinde büyük rol oynamıştır.³⁶ Oradaki ziyareti sırasında, geleceğinde belirleyici bir rol oynayacak iki adamla, Charles Hardinge ve danışmanı, aynı zamanda destekçisi olacak İngiliz yazar ve diplomat Valentine Chirol ile tanışmıştır. Romanya'dan eve dönüş yolculuğunda Bell, 1889 yılının Nisan ayında Billy Lascelles ve Valentine Chirol eşliğinde ilk kez İstanbul'u ziyaret etmiştir.³⁷

Doğu (yani Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa dışındaki toprakları) 19.yüzyılda çok tercih edilen bir seyahat rotası olmuştur. 1890'larda seyahat artık bir zevk, kendini

³⁰ <https://archive.org/details/amurathtoamurath00bell/page/n11/mode/2up>

³¹ <https://archive.org/details/palacemosqueatuk00belluoft/mode/2up>

³² <https://www.loc.gov/resource/gdclccn.19006676/?sp=9&st=image>

³³ Thomas, *A position to command respect: women and the eleventh Britannica*.

³⁴ *Earlier Letters*, 54, 75--'J6.

³⁵ Wallach, 29-31.

³⁶ Lascelles, *Dictionary of National Biography, 192-1921*, 323-24.

³⁷ Cohen & Joukowsky, *Breaking ground: pioneering women archaeologists*. s.149

gerçekleştirme ve kişiliği zenginleştiren bir bireysellik aracı olarak görülmüştür. Buharlı gemiler ve trenler ile genişleyen ulaşım imkânları bu seyahatleri oldukça cazip kılmış, kitaplar ve gazeteler zengin bir bilgi kaynağı sunmuştur. Avrupalılar, Binbir Gece Masalları gibi renkli romanlardan ve pitoresk seyahat kitaplarından bir Doğu imajı inşa etmiştir. Fakat Gertrude Bell'in seyahatleri gemi ya da trenden ziyade at, eşek ve deve üzerinde gerçekleşmiştir. Gertrude bu durumdan hiç şikayetçi olmadığı gibi seyahat esnasında oluşan masraflar için bile rahatsızlık duymadığını babasına yazdığı mektupta belirtmiştir.³⁸

1892 yılında amcası Sir Frank Lascelles'in İran'a büyükelçi olarak atanmasıyla Teyzesi ve Lascelles'in kuzenleriyle birlikte Tahran'a davet edilen Bell, yolculuğuna sadece kitap okuyarak değil, aynı zamanda Farsça dersleri alarak hazırlık yapmıştır. Bell Tahran'da, Alman diplomat ve doğu bilimci Dr. Friedrich Rosen ile yakın bağlar kurmuş, bu bağ ona Doğu'yu yakından tanıma fırsatı sunmuştur. Farsça öğrendikten sonra Arapça öğrenmeye başlamıştır. Yakın arkadaşı Friedrich Rosen onu dil ve kültür üzerine çalışmaya teşvik etmiştir.³⁹

İran'daki İngiliz elçiliğinde, Cadogan Kontu'nun torunu ve genç diplomat Henry Cadogan ile arkadaşlık kurmuştur. İkisi de Edebiyata (özellikle şiir) Farsçaya, binicilik ve tenise ilgi duymuş ve sıklıkla birlikte gezintiye çıkmışlardır. Henry Cadogan onu at sırtında çölün ortasına götüren ilk kişi olmuştur ve bu olay onun üzerinde kalıcı bir etki bırakmıştır.⁴⁰ Kısa sürede arkadaşlıkları resmi bir ilişkiye dönen Bell ve Cadogan, bu ilişkilerini ileri bir boyuta taşıyarak evlenme kararı almışlardır. Fakat benzer bir yetiştirilme tarzını ve hayata bakış açısını paylaşmalarına rağmen, Cadogan'ın maddi gelirinin nispeten az olması, Bell ailesine denk olmaması gibi sebeplerle Sir Hugh Bell bu evliliğe rıza göstermemiştir. Babasının fikrinin değişmesi ümidiyle bekleyen Bell daha sonra Cadogan'ın bir hastalığın ardından öldüğü üzücü haberini almıştır.⁴¹

Yirmili yaşlarının ortalarında Bell ya babasının ya da zaman zaman kardeşlerinden birinin veya diğer yakınlarının eşlik ettiği bir dizi yolculuğa çıkmıştır. Avrupa'yı, Kuzey Afrika'yı ve İstanbul'u gezmiş ve mümkün olduğunda dil dersleri alarak ya da kendi kendine öğrenerek dünyanın çevresini iki kez dolaşmıştır.⁴² Başarılı bir dağcı olmuş ve en yüksek Alp zirvelerine tırmanmıştır. Hatta Bernese Alpleri'ndeki bir zirveye onun adı verilmiştir.⁴³

Rosen ailesi tarafından Friedrich Rosen'in o sırada Almanya'nın başkonsolosu olduğu Kudüs'e davet edilen Bell, Yakın Doğu'ya ilk uzun süreli ziyareti için Kasım 1899'da

³⁸ <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-2-1-5-3>

³⁹ Ulusal Biyografi Sözlüğü, 1985-1900

https://en.wikisource.org/wiki/Dictionary_of_National_Biography,_1885-1900/Rosen,_Friedrich_August

⁴⁰ Janet Wallach, *Desert Queen*, s.40

⁴¹ Elizabeth Burgoyne, *Gertrude Bell from her Personal Papers*, ed. London, E. Benn, 1958, vol, 49.)

⁴² Letters, 32, 33.

⁴³ Winstone, *Certmde Bell*, 66-73, 78-80

Kudüs'e gitmiştir. Rosen'lerin evinin yakınındaki otelde kendine bir çalışma odası hazırlamış ve Arapça öğrenimine devam etmek için bir öğretmen tutmuştur. Yüzlerce fotoğraf çekmiş, Kudüs'ü ve çevresini keşfetmiş ve boş zamanlarının çoğunda Arapça çalışmıştır⁴⁴

Bir rehber, bir aşçı ve iki katırcı eşliğinde 20 Mart 1900'de Petra'ya doğru yola çıkmıştır. Daha önce hep refakatçi eşliğinde ve lüks içinde seyahat etmiştir, iyi bağlantılar sayesinde yolculuklarının çoğunu da rahat geçirmiştir. Ama Filistin, Ürdün'ün tepelerinde ve çöllerinde rahatlıkla konaklayabileceği herhangi bir yer ve Osmanlı kontrolü altındaki bölgelerin ötesine geçmek isteyenlere yardım önerecek yüksek mevkilerde hiçbir İngiliz yetkili bulamamıştır. O dönemde İngiliz vatandaşlarının Petra'ya seyahat etmeleri Osmanlı tarafından yasaklanmıştır. Çünkü sonradan fark edecekleri gibi onların Osmanlılara karşı bir Arap ayaklanmasını kışkırtmaya çalışan casuslar olduğunu düşünülmüştür. Fakat Gertrude, bir şekilde Petra'ya gitmenin yolunu bulmuş, Osmanlı devletinin yetki sınırlarında, Almanya vatandaşı olduğunu söyleyerek Türk yetkilileri atlatmıştır.⁴⁵

Dönemin şartlarında Bell'in seyahatleri herhangi bir erkek için bile cesaret gerektiren ve zorlu seyahatlerdi. Dürzi ve Bedevilerle, Müslüman ve Hıristiyanlarla dostluklar kurmuş ve oldukça sert hava koşullarında bile seyahatleri asla kesintiye uğramamıştır. Janet Hogarth "*Engellerle karşılaştığında onları eritmek gibi bir hüneri vardı*" sözleriyle Gertrude'un kurnazlığına, insanlarla ve koşullarla başa çıkma konusunda özel bir zekâya, hatta uzmanlığa sahip olduğuna dikkat çekmiştir.⁴⁶

Bell babası ile de çok sayıda seyahatler gerçekleştirmiştir. Annesi ve kardeşleri olmadan babasıyla yaptıkları tüm seyahatler, babasına olan bağlılığını daha da güçlendirmiştir. İstanbul⁴⁷ ve Mısır dışında, Yakın Doğu Bell'in tek başına seyahat ettiği tek bölge olmasına rağmen yine de tam anlamıyla bağımsız olamamıştır. Çünkü maddi olarak aile serveti kendisinin tek geliri olmuştur. Daha yoldayken babasından keşif gezileri için izin istemesinin nedeni de bu sebeple olmuştur. Aralık 1903'te üvey kardeşi Hugo'ya (ikinci) dünya turunda eşlik etmiştir.⁴⁸ Doğuya doğru Hindistan, Burma, Java ve Japonya'ya gitmişler, Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri üzerinden geri dönerek seyahatlerini tamamlamışlardır. Bu yolculuğu süresince Birinci Dünya Savaşı sırasında hayatını değiştirecek İngiliz imparatorluk yetkilileriyle, özellikle de 1916'da amiri ve akıl hocası olacak Maskat'taki İngiliz konsolosu Sir Percy Cox ile önemli temaslarda bulunmuştur. Türkiye sınırları içerisinde, Ankara, Konya, Mersin, Adana, Sivas, Diyarbakır, Malatya, Elâzığ, Gaziantep, Şanlıurfa, Mardin, Trabzon,

⁴⁴ Goodman, *Gertrude, Bell*, 2.4-2.9;

⁴⁵ Cohen & Joukowsky, *Breakingground: pioneering women archaeologists*. s.62

⁴⁶ Courtney, "Gertrude Bell." s.661.

⁴⁷ Mektup ve günlüklerinde İstanbul için mütemadiyen C'ple [İstanbul (Constantinople)]'i kullanmıştır bkz. <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-11-7-4>

⁴⁸ Burgoyne, *Personal Papers*, 1:ru-3:1.; Winstone, *Gertrude Bell*, 75-78.

Erzurum, Bitlis şehirlerinin tamamını gezmiştir. Kendi döneminde Osmanlı Devleti sınırları içerisinde kalan Mısır, Suriye, Irak gibi Osmanlı topraklarında da seyahatleri olmuştur. Fotoğraf 1’de Gertrude’un ziyaret ettiği, arkeolojik ve siyasi faaliyetler yürüttüğü yerler belirtilmiştir.

Kâşif ve Arkeolog Yönüyle Gertrude Bell

Bell arkeolojiyle ilk kez Oxford’da öğrenci olduğu yıllarda (1886-88) ilgi duymaya başlamıştır. Babasıyla ortak bir ilgi alanına daha sahip olan Bell, antik yerleri, müzeleri ve hatta özel koleksiyonları ziyaret etmek için her fırsatı değerlendirmiştir.⁴⁹ Burada Oxford Arkeoloji Derneği’nin toplantılarına katılmış ve İngiliz arkeolog David George Hogarth ve Alman arkeolog Wilhelm Dorpfeld ile tanışmıştır.⁵⁰

Kasım ve Aralık 1899’da Yunanistan’dayken, Alman arkeolog Wilhelm Dorpfeld’in Bergama’daki Girit’teki kazılarını gözlemlemiş ve Atina müzesine yaptığı ziyaretlerde Hogarth ve Dorpfeld’den yeni buluntuları hakkında bilgi almıştır.⁵¹ Bell 1899’da saha arkeolojisiyle yakın teması geçtiğinde, arkeolojide hazine avcılığı ve antikacılık döneminin fiilen sona erdiği yeni bir dönem başlamıştır. Arkeolojide, daha rafine yöntemlerin ve kazı tekniklerinin geliştirilmesine yol açan kültürel-tarihsel bir yaklaşım benimsenmeye başlanmıştır. Bell, Dorpfeld sayesinde bu modern teknikleri öğrenmiştir. Onun Yunanistan’daki kazılarını ve meslektaşlarının Küçük Asya’daki kazılarını inceleyerek stratigrafi, kronoloji ve tipolojinin yanı sıra kültürel ve tarihsel değişimler ve çeşitliliklere yapılan yeni vurguyu öğrenmiştir.⁵²

Bell Yunanistan ziyareti sırasında Hollandalı eski eser koleksiyoncusu Oscar Van Lennep ile de tanışmış ve Lennep onu Kudüs’e davet etmiştir. İzmir yakınlarındaki bir malikânedede yaşayan Lennep, Bell’e sikkeler, mücevherler, Yunan terrakottaları, orijinal ve sahte vazolardan oluşan koleksiyonuna dair pek çok eser göstermiştir. Gertrude Bell 1899 Aralık ayının ortasında Kudüs’e vardığında, kentin ve ülke içinde yaptığı turların altı yüz kadar fotoğrafını çekmiştir. Ziyaret ettiği yerler arasında onu en çok etkileyenler Mschatta, Petra ve Palmyra olmuştur.⁵³ Van Lennep’lerde kalırken Bell, Bergama, Magnesia, Sardes ve Bizans bölgesi, Philadelphia (Alaşehir) ve Phrygian mezarlarının kalıntılarını incelemek için altı günlük bir tura tek başına çıkmıştır. Ayrıca Ephesos’u iki kez ziyaret etmiş ve Menemen’de kazı yapan Alman arkeologları izlemiştir.⁵⁴

⁴⁹ *Letters*, 2.59.

⁵⁰ *Earlier Letters*, 159; Courtney, *An Oxford Portrait Gallery*, 3-16

⁵¹ Goodman, *Gertrude Bell*, 8 <https://doi.org/10.3998/mpub.17654>.

⁵² Cohen & Joukowsky *Breaking Ground: Pioneering Women Archaeologists*

⁵³ Cohen & Joukowsky *Breaking Ground: Pioneering Women Archaeologists*

⁵⁴ <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/l/gb-1-1-1-1-12-5>

Bell, Seyahatlere ve keşif gezilerine hazırlanırken seyahat rotası hakkındaki sanat, tarih, arkeoloji, coğrafya gibi tüm konular hakkında bilgi edinmiş ve seyahatlerinde pek çok kitabı yanına almıştır.⁵⁵ Yayınlanmış eserlerinden de anlaşılacağı üzere 1902 yılına gelindiğinde Bell'in sanat bilgisi çoktan hatırı sayılır bir seviyeye ulaşmış, kendisinden kitap yazması için talepte bulunanlar bile olmuştur.⁵⁶ Seyahat etmenin, dil öğrenmenin, dağcılık yapmanın yanı sıra, Gertrude'a Arkeoloji yeni bir meydan okuma alanı sağlamıştır. Çünkü arkeoloji Gertrude için, zekâ-yetenek-becerinin macera ile bir araya geldiği önemli bir nokta olmuş ve Gertrude bu alanda başarılı olmak için gereken tarih bilgisi, dil becerileri, geniş bilgi birikimi, detaycı bir bakış açısı, sanat ve mimariye ilgi, fiziksel dayanıklılık ve kararlılık gibi tüm ön koşulları da sağlamıştır. Arkeolojinin Bell üzerindeki büyüleyici etkisi keşiflerine anlamlı kılacak bir amaç da kazandırmıştır. Yörede konuşulan dilleri bilmesi ve doğuya olan merakı, Yakın Doğu arkeolojisini mantıklı bir seçim haline getirmiştir. Öyle ki 1904 yılına gelindiğinde arkeoloji, sanat, mimari ve Yunanca el yazmaları üzerine sistematik olarak çalışmaya başlayacaktır.⁵⁷

Gertrude Bell'in arkeolojiye olan ilgisi ilk gezisiyle birlikte artmış ve 1902 yılında Batı Anadolu'daki tüm antik yerleri ziyaret etmiştir. Türkiye'de özellikle David George Hogarth'ın Oxford'daki asistanı Leonard Woolley ile pek çok arkeolojik faaliyetlerde bulunmuştur. Ocak 1905'te Suriye ve Küçük Asya'ya doğru ilk arkeolojik keşif gezisini gerçekleştirmiştir. Üvey annesi Florence Bell'e yazdığı mektubunda bu keşiflerden aldığı zevki belirtmiştir.⁵⁸

Arkadaşlığı ve danışmanlığı yıllar sürecek olan arkeolog Hogarth Mısır, Kıbrıs, Girit, Ephesos ve Karkamış'ta yapılan pek çok kazıya liderlik etmiş, 1908-27 yılları arasında Oxford'daki Ashmolean Müzesi'nin müdürü olarak Sir Arthur Evans'ın yerine geçmiştir.⁵⁹ Çeşitli yayınları arasında kazı raporları ve arkeolojik çalışmaların yanı sıra Arabistan tarihi ve coğrafya üzerine yazıları da yer almaktadır. Bell'in Hogarth ile arasındaki bu arkadaşlık sayesinde Bell, Oxford'dayken Nil deltasındaki İngiliz kazılarında ve Filistin'deki yeni keşiflerden ve Yunanistan ve Küçük Asya'da kazılan çok sayıda yerden haberdar olmuştur. Pek çok arkeolojik kazı alanını birlikte ziyaret etmişlerdir.⁶⁰ Hogarth aynı zamanda T.E Lawrence'ın da arkadaşı ve akıl hocası olmuştur. Öyle ki Lawrence'ın ilk arkeolojik görevi Hogarth'ın Karkamış'taki kazısında Gertrude Bell Lawrence ile tanışmıştır.⁶¹ Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye-Suriye sınırında iki adam, Hogarth'ın kıdemli bir subay ve

⁵⁵ Cohen, &Joukowsky, *Breaking Ground: Pioneering Women Archaeologists.*, s.165

⁵⁶ <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/index.php/l/gb-1-1-1-1-12-21>

⁵⁷ Cohen &Joukowsky, *Breaking Ground: Pioneering Women Archaeologists.* s.156

⁵⁸ <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/l/gb-1-1-1-1-15-4>

⁵⁹ İpek, Oryantalist David George Hogarth'ın Hayatı ve İngiliz İstihbarat Birimi ile İlişkisi.

⁶⁰ <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/d/gb-2-5-1-2-16>

⁶¹ <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/l/gb-1-1-1-1-21-14>

organizatör olduğu Arap Bürosunda birlikte çalışmıştır. Savaştan sonra Hogarth, Paris Barış Konferansı'nda İngiliz delegasyonunun danışmanlığını yapmıştır.⁶²

Akademisyenlerin ve arkeologların keşiflerinin ayrıntılı tasvirlerini yayınladıkları 19.yy'da Doğu edebi bir tema haline gelmiş ve Yakın Doğu'ya yeni bir yaklaşım gelişmiştir.⁶³ A. W. Kinglake'in "*Eothen (1844)*" adlı eseri, kişisel izlenimlere ve anekdotlara dayanan ancak antik kalıntıların ve sit alanlarının tasvirlerini içermeyen yeni bir seyahat anlatısı biçimini tanıtmıştır.⁶⁴ Bell ise coğrafya ve arkeolojinin yanı sıra gayri resmi kişisel deneyimlerini de anlatarak her ikisini birleştirmiştir.⁶⁵ Birkaç arkeolojik makale ve kendisini ünlü yapan "*The Desert and The Sown (1907)*" kitabı için yeterince ayrıntılı günlükler ve notlar tutmuştur. Almancaya çevrilmiştir.⁶⁶ Eserde antik kalıntılara dair bilgiler bulunsa da daha çok gezi-gözlem notları şeklinde kaleme alınmıştır. Bu yüzden tam bir arkeoloji kitabı olarak kabul edilmemiştir. Gertrude arkeolog olma, arkeolojik keşiflere katılma arzusuyla, daha önceden tüm çalışmalarını, kitaplarını incelediği William Ramsay ile tanışmış, birlikte çalışmak konusunda anlaşmıştır.⁶⁷

Harita okuma, haritalandırma konusunda da oldukça yetenekli olan Bell (ki bu haritalandırma yeteneği Irak'ın bağımsızlık sürecinde Ortadoğu'yu şekillendirmede çok etkili olacaktır), 1907 ve 1914 yılları arasında Yakın Doğu'ya dört keşif gezisi düzenlemiş, sıradağları ve çölleri aşarak daha önce hiçbir Avrupalı kadının ziyaret etmediği bölgelere gitmiştir. Arkeolojik alanları, coğrafyayı, gelenekleri, kültürü ve siyasi konular da dâhil olmak üzere kişisel konuşmaları haritalandırmış ve kaydetmiştir.⁶⁸

Bell Doğu Akdeniz ve Yakın Doğu'ya geldiği dönem arkeologların Yunanistan'da, Girit'te, uzun Türk kıyılarında, Levant ve Mezopotamya'da kazılar yaptığı dönem olmuştur. Her kazı alanı ve dönemiyle ilgilenmiştir. Kendi çalışmalarını Roma, Bizans ve erken İslam mimarisi üzerine yoğunlaştırmış ve nispeten bilinmeyen bölgelerdeki keşiflerini arkeolojik çalışmalarıyla birleştirmiştir. Arkeolojik arka planına güvenerek 1909 yılında Diyarbakır (antik Amida) ve Nusaybin (antik Nisibis) arasında, Dicle'nin güneybatısındaki Tur'Abdin platosundaki anıtları kataloglamıştır. *Tur'Abdin*, Süryanicede "Tanrı'nın hizmetkârlarının dağı" anlamına gelmektedir ve Mardin'in Ömerli ilçesinden Şırnak'ın İdil ilçesine kadar olan bölge olarak bilinmektedir. Bell bu kelimeyi popüler bir makalesinin başlığı olarak

⁶² Westrate, *The Arab Bllreall*, 11-38, 57- 100.

⁶³ Syndram, Sievernich ve Hendrik. "*Der Erfundene Orient in Der Europäischen Literatur Vom 18. Bis Zum Beginn Des 20. Jahrhunderts.*"

⁶⁴ Fedden, *English Travellers*, 15-2.2.

⁶⁵ Courtney, *An Oxford Portrait Gallery*, 8: 1.

⁶⁶ Cohen & Joukowsky *Breaking Ground: Pioneering Women Archaeologists*

⁶⁷ Karaca, Taha Niyazi, (2018). *Sınırları Çizen Kadın: İngiliz Casus Gertrude Bell*, s.114

⁶⁸ Winstone, *Gertrude Bell*, 94- 96

kullanmıştır.⁶⁹ Tur Abdin’de, M.S. 300’den yaklaşık 1500’e kadar uzanan çok sayıda kilise ve manastır bulunmaktadır. Mor Evgin, Mor Yakup manastırları bunlardan en çok bilinenleridir. Birçok bina yıkım veya yeniden inşa nedeniyle kaybolmuştur, bu nedenle Bell’in yayınlarının, notlarının ve fotoğraflarının genellikle geriye kalan tek kayıtlar olduğu söylenebilir. Tur’Abdin seyahatinden sonra Suriye çölünden geçerek güney Mezopotamya’ya gitmiştir. Hedefi Babil’in batısındaki Ukhaidir’i keşfetmek olmuştur. Kendisine bu bilinmeyen harabeden bahsedilmiştir ve Bell onun ilk kâşifi olmayı ummuştur. Ancak Ukhaidir zaten on yedinci yüzyıldan itibaren gezginler tarafından sürekli ziyaret edilmiştir.⁷⁰

1910 yılında Roma’ya giderek İngiliz Okulunun müdürü Thomas Ashby, Alman Arkeoloji Enstitüsü’nden Richard Dehlbrück, müdür yardımcısı Eugenie Strong (ve Bell’in birlikte Farsça ve Arapça çalıştığı Arthur Strong’un eşi) ve Amerikalı akademisyen Esther B. Van Deman ile antik mimari üzerine çalışmış ve Roma’da bir konferans vermiştir.⁷¹ Arkeoloji ile ilgili yazdığı tüm kitapları onun bu alandaki profesyonel statüsünü teyit etmiştir. 1909, 1911 ve 1913 yıllarında gerçekleştirdiği keşif gezilerinde, diğer tüm arkeologlardan daha fazla antik anıt kaydetmiş ve deneyimli saha arkeologlarından bilgi almak için birçok kazı alanını ziyaret etmiştir. Maxvan Berchem, Marcel Dieulafoy, Rene Dussaud, Ernst Herzfeld, W. M. Flinders Petrie, Friedrich Sarre ve William Hayes Ward gibi seçkin akademisyenlerle iletişim kurmuştur. 1910’da "Ukhaidir’in Tonoz Sistemi" adlı bir makale yayınlamış, Mart 1911’de ise çalışmalarını ilerletmek için Ukhaidir’e geri dönmüştür.⁷²

Gertrude Türkiye’de arkeolojik faaliyetlerin öncüsü kabul edilen Osman Hamdi Bey ile de yakın bir dostluk kurmuştur. Kendisiyle gezintiler yapmış ve hatta Oxford üniversitesi tarafından Osman Hamdi Bey’e fahri Doktora unvanının verildiği törene katılmıştır. Bell, törenin tüm ayrıntılarını günlüğünde uzun uzadıya anlatmıştır.⁷³

Gertrude Bell’in Yakın Doğu arkeolojisine katkısı iki aşamada gerçekleşmiştir. Birincisi saha arkeologluğu (1905-14) ikincisi ise Irak’taki Eski Eserler Dairesi’nin müdürü, Irak Müzesi’nin kurucu müdürlüğü olmuştur. (1922-26). Bell otuz altı yaşına geldiğinde Paris’te Salomon Reinach (1859-1932) ile arkeoloji çalışmaya karar vermiştir. Hogarth gibi Reinach da İzmir yakınlarındaki Myrina’da ve Tunus’ta kazılar yapmış, eski Yunan filolojisi, arkeoloji, sanat tarihi, mitler, din (hatta Schopenhauer üzerine) üzerine yayınlar yapmış, arkeologlar için seyahat rehberleri ve *Chronique d’Orient* (Doğu Kronikleri)⁷⁴ yayınlamış önemli bir akademisyen olarak tanınmıştır. Reinach, Bell’in akıl hocası olmuş, müzelerde ona dersler

⁶⁹ Cohen & Joukowsky , *Breaking Ground: Pioneering Women Archaeologists*. 168

⁷⁰ Cohen & Joukowsky , *Breaking Ground: Pioneering Women Archaeologists*. s.169

⁷¹ Geffcken, Esther van Deman and Gertrude Bell 24-7.

⁷² Cohen & Joukowsky , *Breaking Ground: Pioneering Women Archaeologists*.

⁷³ <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/1/gb-1-1-1-1-19-30>

⁷⁴ https://archive.org/details/gri_33125010863070

vermiş ve özel kütüphanesini kullanımına açmıştır. Reinach'ın Bell'e, 'Revue Archéologique' dergisi için "Suriye konulu" J.Strzygowski'nin Mschatta'sını inceleme görevi vermiştir. 1900 yılında Petra'ya giderken Bell, Suriye çölünün batı sınırındaki saray gibi bir Ummayed kır evi olan Mschatta'yı ziyaret etmiştir. Daha sonra, 1905'te, Mschatta'nın etrafından dolanmıştır çünkü süslü cepheler sökülmüş ve Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid'in İmparator II. William'a hediyesi olarak Berlin'e gönderilmiştir. Mschatta'daki incelemesini "The Desert and the Sown" kitabında anlatmıştır.⁷⁵

Arkeoloji alanındaki en önemli faaliyeti ise Irak'ta "Eski Eserler Müdürlüğü" olmuştur. 1. Dünya Savaşı sırasında tüm arkeolojik faaliyetler durduğu dönemde Ocak 1918'de İngiliz Yüksek Komiseri Sir Percy Cox, Bell'den eski eserlerin korunması konusunda danışmanlık yapmasını istemiştir. Woolley, Ur'da kazı yapmaya başladığında Bell, Irak'taki Eski Eserler Dairesi'nin onursal müdürü olarak resmi bir pozisyonda arkeolojiye geri dönmüştür.⁷⁶

O dönemlerde kazı alanlarda bulunan eserlerin çoğu, özellikle de en önemlileri üniversiteler ve müzeler için saklanmıştır. Bell, müdürü olduğu yeni Irak Müzesi'nin eserlerin korunmasında tek yetkili mercii olmasını istemiştir. Aynı şekilde Bell, eski eserlerin kontrolünü sağlamak ve diğer eserlerin yanı sıra E. Herzfeld'in Samarra'daki Alman kazılarında bulunan bazı eserlerin British Museum'a transferini desteklemek için eski eserlerin Eğitim Bakanlığı'nın yetki alanından Bayındırlık ve Ulaştırma Bakanlığı'nın yetki alanına geçmesini istemiştir. Bu yıllar, (1916 mandasından beri Irak, Ürdün ve Filistin'i izleyen) İngiliz hükümet otoritesinin etkisinin belirleyici olduğu yıllar olmuştur. Bell, 1922 yılında, 1881 tarihli bir Osmanlı yasasından yola çıkarak, yabancı arkeologlar ile Bağdat Müzesi arasında, kazılarda bulunan ve kopyaları ya da benzerleri bulunan malzemelerin Iraklı yetkililere para karşılığında eşit olarak paylaşılmasını onaylayan yeni bir eski eserler yasasını teşvik etmiştir.⁷⁷ Bunun üzerine Ur ve Kış'a düzenli ziyaretlerde bulunarak Bağdat müzesine götürmek üzere objeler seçmiştir. Fakat bu uygulama, özellikle de Ubeyd'deki Ninhorsag Tapınağı'nda bulunan süt sağma sahnesi gibi objeleri müzeye götürmek istediklerinde kazı ekibinin tepkisine yol açmıştır.⁷⁸

Bell, 1924 yasası ile, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren emperyalist ve sömürgeci arkeoloji tarafından zaten ciddi bir şekilde yağmalanan Mezopotamya buluntularının Batı'ya ve özellikle de Avrupa ve Amerika'nın büyük müzelerine götürülmesinde rol oynamıştır.⁷⁹

⁷⁵ Cohen & Joukowsky , *Breaking Ground: Pioneering Women Archaeologists*.

⁷⁶ Cohen & Joukowsky *BreakingGround: PioneeringWomenArchaeologists*.

⁷⁷ <https://iris.unito.it/retrieve/e27ce42f-c084-2581-e053-05fe0acbaa/Baghdad%20estratto%20capitolo%202.pdf>

⁷⁸ *Letters*, 686-87.

⁷⁹ <https://iris.unito.it/retrieve/e27ce42f-c084-2581-e053-05fe0acbaa/Baghdad%20estratto%20capitolo%202.pdf>

Bell'in eski eserler ve Irak Müzesi müdürlüğü sırasında British Museum ve Philadelphia Üniversite Müzesi'nin 1922'de Ur'daki ortak kazısı, Oxford Üniversitesi ile Chicago Field Müzesi'nin 1923'te Stephen Langdon ve Ernest Mackay yönetiminde Kiş'teki ortak kazıları gibi İngiliz ve Amerikalı arkeologlar tarafından Irak'ta pek çok kazı yapılmıştır. Bu kazıların çoğu Gertrude Bell'in yönlendirmeleriyle gerçekleşmiştir. Çünkü bölgenin yapısına, potansiyeline ve yasalarına hâkim olmuştur. Amerikalı Profesör Edward Chiera'yı Mitanni tabletlerinin yerel pazarda satıldığı Kerkük çevresini araştırmaya ikna eden Bell, üçüncü bir kazı başlatmıştır. 1925'te Chiera, antik Mitanni kenti Nuzi'deki Yorgan Tepe'de ilk kazıyı başlatmıştır ve sonraki birkaç yıl içinde burada geniş bir tablet arşivi bulunmuştur.⁸⁰

Mezopotamya'daki arkeolojik alanlara yapılan keşif gezilerinden artan malzeme ve obje akını, müze koleksiyonları için daha büyük ve yeterli bir binaya ihtiyaç olduğunu ortaya çıkarmıştır. 4 Temmuz 1924'te Ur'daki buluntulardan oluşan bir sergi düzenlemiş ve müzeye ev sahipliği yapacak bir bina kurmayı amaç edinmiştir. Bu amaçla Leonard Woolley'i Irak'a davet etmiştir. Wolley'in de destekleriyle Bağdat'ta yeni bir müze oluşturmuştur. Müzede sergilenecek eserlerin çoğunu kendisi kataloglamış, sınıflandırmış, numaralandırmış ve müzenin ilk kataloğunu oluşturmuştur.⁸¹ Ayrıca Bell Irak Müzesi için gerekli olan tarihi eserlerin onarımını sağlamış, eserlerin sergileneceği mekânların ve vitrinlerin tasarımını da yapmıştır. İleriki yıllarda müzeye yeni koleksiyonların toplanması ve eserlerin restorasyonunda kullanılmak üzere müzeye 50.000 sterlin miras bırakmıştır. Kral Faysal Gertrude Bell'in Irak Müzesi'nin kurulması için yürüttüğü bu faaliyetlerin karşılığı olarak yeni müze binasında sergilenmek üzere bir büst yaptırmıştır.⁸²

Gertrude Bell'in Casusluk Faaliyetleri

Gertrude Bell, 1. Dünya Savaşı sırasında İngiliz ordusunun bilgi edinmesi için casusluk faaliyetlerinde bulunmuştur. Bereketli hilal olarak da isimlendirilen Mezopotamya hakkındaki kapsamlı bilgisi ve aşiret liderleri ile olan ilişkilerini istihbarat aracı olarak kullanmıştır., Özellikle Basra'da sık sık eski Osmanlı ileri gelenleri ve şeyhleriyle görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmelerden elde ettiği bilgileri İngiliz Arap Bürosu'na aktarmıştır. Bell'in Mezopotamya sınırlarındaki Türk birliklerinin hareketleri ve aşiretlerin tutumları hakkındaki raporları İngilizlerin Bağdat'ı işgal etmesinde etkili olmuştur.⁸³

Gertrude Bell'in Ortadoğu'da yaptığı seyahatlerin arkeolojik kazı kisvesi altında yürüttüğü gizli casusluk görevleri olduğu anlaşılana kadar Osmanlı topraklarında yaptığı tüm

⁸⁰ Morrison, Lacheman, & Owen, *The Eastern Archives of Nuzi*

⁸¹ Letters, 750, 755-56, 761-621 766-68

⁸² <https://iris.unito.it/retrieve/e27ce42f-c084-2581-e053-05fe0acbaa/Baghdad%20estratto%20capitolo%202.pdf>

⁸³ H. V. F. Winston, Gertrude Bell (London: Barzan Publishing, 2004), 274-275

faaliyetleri resmi izinlerle yürütmüştür. Örneğin, Gertrude Bell'e Osmanlı topraklarındaki eski eserlerin fotoğraflarını çekmesine izin verildiği şu belgeden anlaşılmaktadır:

“Berlin İngiltere sefir-i kebirinin yeğeni Matmazel Gertrude Lowthian Bell'e, Haleb ve Bağdad ziyaretlerinde kolaylık gösterilmesi” istenmiştir.⁸⁴

Yine Gertrude Bell'e Konya'nın Karaman'a seyahat izni verildiği anlaşılmaktadır.⁸⁵ Yine Konya, Karadağ ve Karacadağ civarında bulunan Binbir Kilise ve Değle harabelerinin kazı yapılmaksızın ortaya çıkarılması ve fotoğraflarının çekimi için de Gertrude Lowthian Bell'e izin verilmiştir.⁸⁶

Bell'in casusluk faaliyetleri 1914 yılında Deniz İstihbarat Müdürü'nün Ortadoğu hakkındaki arka plan bilgisi nedeniyle onu bir casusluk görevine dâhil etmesiyle ve Kahire Ofisi Askeri İstihbarat Müdürü David Hogarth'ın onu istişare için çağırmasıyla başlamıştır. Bu durumdan annesine yazdığı bir mektupta da bahsetmiştir.⁸⁷

Kasım 1915'te ilk kadın siyasi memur olarak Kahire'ye atanmış ve yeni kurulan Arap İşleri İstihbarat Bürosu'nda çalışmaya başlamıştır. Arap Bürosu, Arabistan'daki siyasi faaliyetleri uyumlu hale getirmek, Londra ve Hindistan'daki ordu ve hükümetlere bilgi sağlamak, Arapları savaşta İngiliz tarafına çekmek, ayrıca Türk ve Alman faaliyetleri hakkında istihbarat bilgileri toplamak ve dağıtmak için kurulmuştur.⁸⁸ Bell'in bölge hakkındaki siyasi, etnografik ve antropolojik bilgisi İngiltere'nin Ortadoğu'daki siyasi ve ekonomik gücünü artırmak için kullanılmış, Irak'ın bir İngiliz sömürgesi olmasının yolunu açmıştır.⁸⁹

Özellikle I. Dünya Savaşı'nın Arap coğrafyasına yayılmasıyla birlikte, Bell'in Ortadoğu hakkındaki bilgileri askeri istihbarat için önemli hale gelmiştir. İngilizler tarafından Bağdat'ın 11 Mart 1917'de ele geçirilmesinden sonra İngiliz Yüksek Komiseri Sir Percy Cox, Bell'i Bağdat'a çağırarak yardımcısı ve Doğu Sekreteri olmasını istemiştir. Bell, bu tarihten sonra resmi olarak İngiliz Yüksek Komiserliği için çalışmaya başlamıştır.⁹⁰ Savaştan çok önce Arap milliyetçiliğinin uyanışını rapor eden Bell, Arapların İngiliz yardımına ihtiyaç duydukları ve bunu istedikleri gerekçesiyle İngilizlerin Arap hükümetine rehberlik etmesini desteklemiş, Irak'ta Arap idaresinin kurulmasını ve Haşimi ailesinden I. Faysal'ın Irak kralı olarak

⁸⁴ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BAO) HR.TH.. / 370- 105

⁸⁵ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BAO) BEO / 3103- 232665

⁸⁶ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BAO) HR.TH. / 344- 102

⁸⁷ <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/l/gb-1-1-1-1-24-22>

⁸⁸ Winstone, *Gertrude Bell*, 1-62.- 64

⁸⁹ Lynn ,“*Orientalism and Three British Dames: Dessentialization of the Other in theWork of Gertrude Bell, Freya Stark, and E.S. Drower*, 23.

⁹⁰ Goodman, *Gertrude Bell*, 98;

atanmasını savunmuştur.⁹¹ Kral Faysal'ın tahta çıkmasındaki etkisine ait bir çok haber dönemin İngiliz basınına da yansımıştır.⁹² Ortadoğu'nun şekillendirilmesinde ve savaş sonrası Osmanlı topraklarının paylaşım planlarında Bell'in harita bilgisinden fazlasıyla yararlanmışır.⁹³ "Pasta keser gibi ülke bölen kadın,⁹⁴ cetvelle sınırları çizen kadın⁹⁵, çöl kraliçesi⁹⁶, şark şeytani⁹⁷ tabiri de buradan gelmektedir. Gertrude Bell'in bölgedeki etkisini, Kral İbn Suud'un danışmanı İngiliz Harry St, şu sözlerle belirtmiştir:

*"Bayan Bell resmi olarak Mezopotamya'daki İngiliz Arap Bürosu'nun siyasi sorumlusuydu. Gerçekte ise, Kürdistan'dan ve Mezopotamya'nın Sünni ve Şii bölgelerinden oluşan yeni bir devletin arkasındaki baskın güç olarak ortaya çıkıyordu."*⁹⁸

Bell'in casusluk faaliyetlerinde İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Louis Mallet de önemli rol oynamıştır. Bell'in toplayıp aktardığı istihbari bilgileri Mallet, düzenli olarak Dışişleri Bakanı Edward Grey'e göndermiştir. Gönderilen bu raporların bir kısmı da 1920 yılında H. M. Stationery Office tarafından yayımlanmıştır. Ayrıca Bell hükümetinin yanı sıra Milletler Cemiyeti için de yıllık raporlar hazırlamıştır.⁹⁹

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra Ortadoğu önemli değişikliklere uğramış, çeşitli bölgeler başta İngiltere ve Fransa olmak üzere farklı Müttefik güçlerin kontrolü altına girmiştir. Değişen dengeler üzerinde güç arayışı içerisinde olan ülkeler, 12-22 Mart 1921 tarihleri arasında düzenlenen Kahire (Cario) Konferansı ile İngiltere'nin bölgedeki toprakları üzerindeki kontrolünü sağlamlaştırmayı ve yönetim için bir çerçeve oluşturmayı amaçlamışlardır. Bu konferansa katılan isimlerin başında dönemin sömürge bakanı Winston Churchill, İngiliz casuslar Thomas Edward Lawrence ve Gertrude Bell de yer almıştır.¹⁰⁰

Bell, Irak devletinin kurulmasında, 1920'de Milletler Cemiyeti'nin İngiliz mandasına girmesinde, 1921'de Irak'ta Kral Faysal'ın taç giymesinde, 1923'te Lozan Antlaşması'nın imzalanmasında etkili olmuştur. Bu gelişmelerden sonra Bell, giderek daha çok bir idareci

⁹¹ Faught, *Cairo 1921: Ten Days that Made the Middle East*, s.51-52

⁹² 25 Aralık 1925 The New York Times gazetesi

<https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1925/12/25/104200040.html>

⁹³ Karaca, *Sınırları Çizen Kadın: İngiliz Casus Gertrude Bell*.

⁹⁴ Cerabus Kraliçesi: Gertrude Bell, Murat Bardakçı, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1291959-cerabus-kralicesi-gertrude-bell>

⁹⁵ Yılmaz, 2017, 61

⁹⁶ Werner Herzog, *Çöl Kraliçesi (Queen of the desert)*

⁹⁷ Süslü Şapkasıyla Bir Şark Şeytani, Yusuf Sami Kamadan, <https://www.gzt.com/mecra/gertrude-bell-suslu-sapkasiyla-bir-sark-seytani-3560355>

⁹⁸ Goodman, *Gertrude Bell*, s.98; Heussler, "Imperial Lady"; Marlowe, *LateVictorian*

⁹⁹ Fry, *Gertrude Bell as a Literary Artist*

¹⁰⁰ Documentary of LettersfromBaghdad

haline gelmeye başlamış, arkeoloji ve yazarlığa geri dönmüştür.¹⁰¹ Gertrude Bell, 1926 yılında aşırı dozda barbitürat¹⁰² adı verilen uyku ilacı içmesi nedeniyle hayatını kaybetmiştir.¹⁰³ Cenazesi Bağdat'ın Bab al-Sharji semtindeki İngiliz mezarlığına defnedilmiştir.

Sonuç

19. yüzyılda sanayi devrimiyle birlikte Doğu, değişen güç dengelerinin odak noktası haline gelmiştir. Bu dönemde misyonerlik faaliyetleriyle ön planda bulunan Birleşik Krallık bu güç dengelerinin lehine değiştiği bir ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. Gertrude Bell ise bu ülkede doğmuş ve büyümüştür. Yine kendi dönemine göre herkesin kolaylıkla elde edemediği bir eğitim almış ve özellikle babasının maddi-manevi destekleriyle bir kadın için benzerine az rastlanan bir kariyer geliştirmiştir.

Seçtiği Doğu sahnesinde tek kadın, (sözde) arkeolog, siyasi memur, kraliyet danışmanı, müze kurucusu ve yöneticisi gibi çok çeşitli rolleri olmuştur. Oxford üniversitesinden mezun olan ilk 5 kadından biri olan Bell'in aldığı eğitim, dil öğrenmeye, sanata, tarihe ve arkeolojiye olan merakı sadece kendisinin bilgi sağladığı ülkesinin değil, hakkında bilgi sahibi olduğu bölgelerin, kişilerin de dikkatini çekmiştir. Seyahat ettiği bölgelerin dillerini öğrenmiş, kültürlerini, gelenek ve göreneklerini incelemiş, bölge hakkında yazılmış kitapları, yerel edebi eserlerini de orijinal dillerinde okumuştur.

Erken yaşlarda arkeoloji ile tanışan Gertrude, yetişkinliğinde arkeolojiyi casusluğuna bir paravan olarak kullanarak Osmanlı topraklarında bulunan çok sayıda arkeolojik kazıya katılmış ve bu bölgelerin haritalandırılmasını sağlamıştır. Bu kazılar ve bölgeler hakkında 15'e yakın kitap ve makale kaleme almıştır. Bölge hakkında, bölge insanı hakkında olan bilgisi ile Gertrude, değişen güç dengeleriyle birlikte ülkesinin Ortadoğu politikalarını şekillendirmesinde etkili olmuş, Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün bozulmasına ve Irak'ın Osmanlı topraklarından kopmasına yol açmıştır.

¹⁰¹ *Letters*, 685, 687,710, 718

¹⁰² barbitürik asitten elde edilen ve merkezi sinir sisteminin aktivitesini azaltan, hipnotikler grubuna giren madde ya da ilaç, Karakaş, S. (2017). Prof. Dr. Sirel Karakaş Psikoloji Sözlüğü

¹⁰³ Courtney, "Gertrude Bell, s.661.

KAYNAKÇA

Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BAO) BEO / 3103-232665

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BAO) HR.TH. / 370-105

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BAO) HR.TH. / 344-102

Basılı ve Görsel Medya İçerikleri

Boni and Liveright. Benmosche,D., Dangoor, D., Garrett, A., Jones,A., Gerber, R., Schoonmaker, T., Swinton,T., Chandler,E.R., Oelbaum, Z; Krayenbühl S., 2016, Letters Form Baghdad, Between the Rivers Productions, BFI London Film Festival

Kitaplar

Arberry, Arthur John, *Persische Reisebilder* (Hamburg, 1949),179.

Bell, Elsa Richmond, *The Earlier Letters of Gertrude Bell*. Hardcover – January 1, 1937

Bell, Gertrude Lowthian. (1927). *The Letters of Gertrude Bell* (Vol. 1). Boni and Liveright.

Bell, Gertrude Lowthian. (2014). *Amurath'tan Amurath'a*. Cambridge Üniversitesi Yayınları.

Bell, Sir Hugh (1844–1931),” in *Who Was Who, 1929–1940*, ed. Adam Black and Charles Black (London, 1941), 90.

Bell, Sir Isaac Lowthian,” *Dictionary of National Biography*, vol. 1 (London, 1912),132–35.

Birkett, Dea, *Spinsters Abroad: Victorian Lady Explorers* (Oxford, 1989), 27–31.

Browne, Edward Granville., *A literary history of Persia*, London: Fisher Unwin, 1902

Cohen, G. M., Joukowsky, M. S. (Eds.). (2006). *Breaking ground: pioneering women archaeologists*. University of Michigan Press.

Collins, Paul., & Tripp, Charles. (Eds.). (2017). *Gertrude Bell and Iraq: A life and legacy* (p. 205). Oxford: Oxford University Press

Courtney, Janet Elizabeth Hogarth, *An Oxford Portrait Gallery*, (1931)

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

- Courtney, Janet Elizabeth Hogarth, *The Women of My Time* (London, 1934), 77;
- Elizabeth Burgoyne, *Gertrude Bell from her Personal Papers*, ed. London, E. Benn, 1958, vol, 49.)
- Faught, C. B. (2022). *Cairo 1921: Ten Days that Made the Middle East*. Yale University Press.
- Graham-Brown, Sarah, *New introduction to Desert and the Sown*, Boston: Beacon Press, 1987
- Karaca, Taha Niyazi, (2018). *Sınırları Çizen Kadın: İngiliz Casus Gertrude Bell*, Kronik Kitap, İstanbul 2018,
- Lascelles, Frank (1841-1920), in *Dictionary of National Biography, 192-1921* (London, 1917), 323-24.
- Morrison, Martha A., Lacheman, Earnest R., & Owen, David. I. (1993). *The Eastern Archives of Nuzi* (Vol. 9, No. 2). Eisenbrauns.
- Thomas, Gillian. (1992). *A position to command respect: women and the eleventh Britannica*. Scarecrow Press.
- Wallach, Janet, *Desert Queen: The Extraordinary Life of Gertrude Bell: Adventurer, Advisor to Kings, Ally of Lawrence of Arabia* (London, 1996)
- Winstone, H. V. F., *Gertrude Bell* (London, 1978), 93-312;
- Makaleler**
- Bell, Gertrude Lowthian., 1906, Notes on a journey through Cilicia and Lycaonia, *Revue Archéologique* 7: 1–29
- Cohen, Edward H. “Victorian bibliography for 1994.” *Victorian Studies* 38, no. 4 (1995): 639
- Cooper, Lisa., Gertrude Bell and the Archaeology of Mesopotamia, *British Archaeology* (March-April 2014): 38-41
- Courtney, Janet E. “Gertrude Bell.” *The North American Review* 223, no. 833 (1926): s.661 <http://www.jstor.org/stable/25110281>
- Edward Granville Browne, *Literary History of Persia: 4 Volume Set*. Routledge. (2013).
- Goodman, Susan, *Gertrude Bell*, Leamington Spa [Warwickshire]; Dover, NH: Berg 1985, 34-35

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Heussler, Robert, "Imperial Lady: Gertrude Bell and the Middle East, 1889-1926," *British Studies Monitor* 9,2 (1979):

Hocaoğlu, Mustafa Celalettin, "Gertrude Bell'in 1907 Yılı Batı Anadolu Seyahati (İzmir'den Isparta'ya)". *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 29 (Haziran 2013): 57-72.

İpek, Mubarek, Oryantalist David George Hogarth'ın Hayatı ve İngiliz İstihbarat Birimi ile İlişkisi. *Mukaddime Journal*, 14, 2023.

Mallowan, Max. "Gertrude Bell: The Last Years in Iraq: Archaeological Activities." *Iraq* 38, no. 2 (1976)

Syndram, Karl Ulrich, Gereon Sievernich ve Hendrik Budde. "Der Erfundene Orient in Der Europäischen Literatur Vom 18. Bis Zum Beginn Des 20. Jahrhunderts." *Europa Und Der Orient 800- 1900: [Katalog]* 1989: 324-341

Woolley, Leonard., "Review of The Letters of Gertrude Bell (1927)," *Antiquity* 2 (1928): 496-98;

Yılmaz, S. (2017). *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları 1914-1918*. Ankara: Kripto Kitaplar.

Tezler

Dabbach, Zahraa. "*Iraqi Architectural Identity: An "Arab Renaissance" From a Western Perspective*." Doctoral dissertation, University of Cincinnati, 2022

Drees, Ann Lawson, *The intrepid Gertrude Bell: Victorian lady, explorer of the Middle Eastern deserts, and key adviser to the new Iraqi nation, 1868-1926*. Texas Woman's University, 1993

Fry, M. E. (1942). *Gertrude Bell as a Literary Artist.*, Master thesis, McGill University <https://escholarship.mcgill.ca/concern/theses/2v23vx09s>

Lynn Sawyer, "*Orientalism and Three British Dames: Decentralization of the Other in the Work of Gertrude Bell, Freya Stark, and E.S. Drower.*" 2012. Masters Thesis, Liberty University.

Web Siteleri

Decolonising archaeology in Iraq? <https://blog.nationalarchives.gov.uk/decolonising-archaeology-iraq/>

Gertrude Bell Kimdir? https://www.civilservant.org.uk/women-gertrude_bell.html
Erişim, 2 Mart 2024

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Gertrude Bell'in Hayatı, <https://www.rsc.org.uk/blogs/whispers-from-the-wings/archive/who-was-gertrude-bell>)

Gertrude Bell'in Hayatı, https://www.worldhistory.org/Gertrude_Bell/ Erişim 13 Nisan 2024

Gertrude Bell'in Portresi, <https://www.lmh.ox.ac.uk/about-lmh/lmh-objects/portrait-gertrude-bell-cbe>) Erişim, 2 Mart 2024

Kahire (Cario) Konferansı, <https://www.alamy.com/stock-photo/cairo-conference-1921.html?sortBy=relevant> Erişim, 10 Nisan 2024

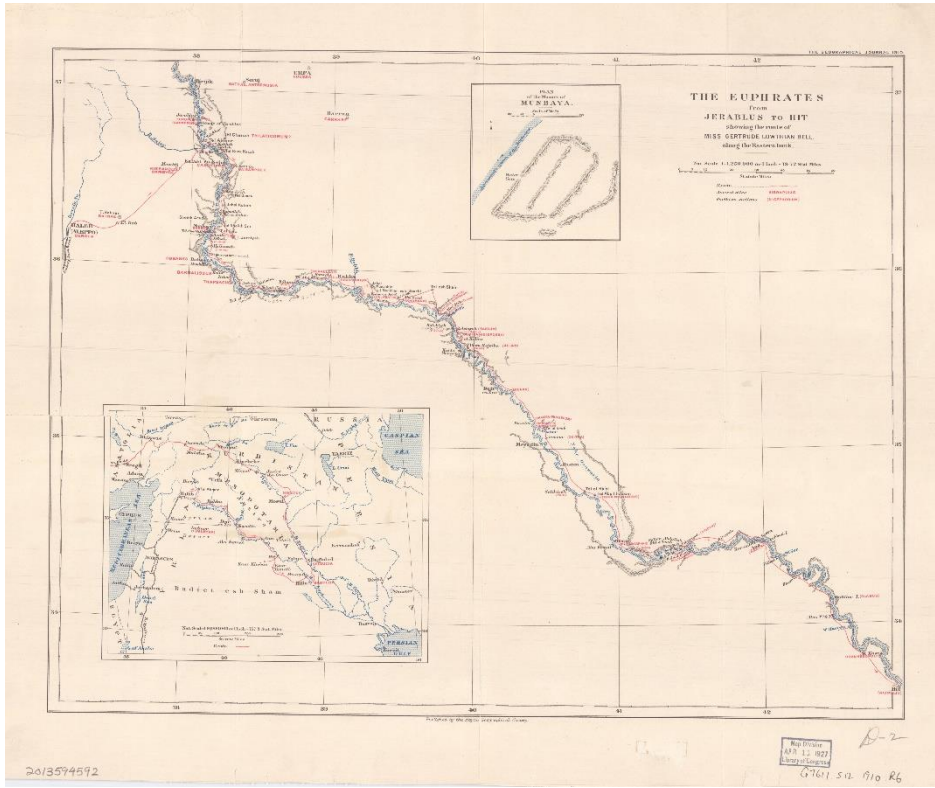
New Castle University Gertrude Bell Archive, <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/> Erişim, 10 Nisan 2024

Royal Geographical Society (Great Britain) The Euphrates from Jerablus to Hit: showing the route of Miss Gertrude Lowthian Bell along the Eastern bank / published by the Royal Geographical Society. [London] : Royal Geographical Society, 1910.

Süslü Şapkasıyla Bir Şark Şeytanı, <https://www.gzt.com/mecra/gertrude-bell-suslu-sapkasiyla-bir-sark-seytani-3560355>

EKLER

Fotoğraf 1. Gertrude Bell'in Ortadoğu Güzergâhı¹⁰⁴

Fotoğraf 2. Ukhadir¹⁰⁵

¹⁰⁴ Royal Geographical Society (Great Britain) The Euphrates from Jerablus to Hit: showing the route of Miss Gertrude Lowthian Bell along the Eastern bank / published by the Royal Geographical Society.[London]: Royal Geographical Society, 1910.

¹⁰⁵ The Letters from Baghdad

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Fotoğraf 3. Gertrude Bell arkeolojik buluntuları kataloglarken¹⁰⁶

Fotoğraf 4. Süt Sağma Sahnesi¹⁰⁷

¹⁰⁶ The Letters from Baghdad

¹⁰⁷ The Letters from Baghdad

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Fotoğraf 5. Kral Faysal ve Gertrude Bell¹⁰⁸

Fotoğraf 6. Sir Percy Cox ve Gertrude Bell İbn Sa'ud'un Basra ziyareti sırasında¹⁰⁹

¹⁰⁸ Documentary of Letters from Bagdad

¹⁰⁹ <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/p/gb-3-1-23-1-54>

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Interview with Seyfi Onur Sayın, Manchester Consulate General of the Republic of Türkiye, Turkish Consulate, Manchester, 16 March 2024.

Çiğdem BALIM¹

1. How did you become a diplomat? Could you tell us about your professional background?

I graduated from the International Relations Department of Middle East Technical University. Evidently, pursuing a diplomatic career was one of the most desired options for me and many of my classmates. A couple of months after my graduation in 2005, the Turkish Ministry of Foreign Affairs announced that it would recruit new diplomats. I applied for and succeeded in the exams and joined the Ministry the same year. For the last 18 years, I have worked at several diplomatic missions including Bahrain, the U.S., and Greece, besides assuming positions in various departments of the Ministry. Finally, in September 2021, I was assigned to Manchester for setting up a new consulate and I have been serving as the Turkish Consul General in this city since then. This is a new experience for me as it is my first chief of mission role in my career.

2. Why did Türkiye decide to open a new consulate in Manchester?

There are several reasons. The first reason is the growing presence of Turkish citizens in the northwest of the UK. Türkiye already has two consulates in the UK, one in London and another in Edinburgh. However, it was costly and time-consuming for our citizens residing in the northwest to travel to these cities for consular services. It was also difficult for our consulates to reach out to those citizens. Our records indicate that there are almost 50 thousand Turkish citizens residing in our consulate's catchment area, which covers a vast territory from Newcastle to Coventry, including Wales and Isle of Man. Some years ago, they petitioned for the opening of a consulate in Manchester, to which our government responded favourably. The second reason is the rising importance of Manchester. Manchester was a prominent production and trade centre of manufactured goods during the Industrial Revolution. Records show that the Ottoman Empire had a consulate in Manchester back in the 19th century. Although the city may have lost its global popularity during the de-industrialization period, we believe it is regaining its rightful place. There are a lot of investment projects going on in the city. For the last two years, I have witnessed the changing skyline with many high-rise buildings being constructed in the city centre. Manchester is also a commercial hub in the region. It is at the intersection of logistical routes and offers a lot of opportunities with its production facilities. Many MNEs are represented in the city. Also,

¹ Emerita, Indiana University, E-mail: cbalim@indiana.edu. <https://orcid.org/0000-0002-0771-9865>

when we talk about Manchester, it is impossible not to mention its world-class universities. The University of Manchester and Manchester Metropolitan University are celebrating their bicentennial this year and continue to attract thousands of foreign students each year with other universities in the region. We have quite a few Turkish students in these universities who pursue good quality education for relatively lower prices compared to London. These are a few reasons why Türkiye chose Manchester to open a new consulate.

3. How was the experience of setting up a new consulate in Manchester?

It was quite a learning process. First, I started by exploring the city and its people. Then, I began looking for an office to rent for our consulate and started the leasing process. I also started hiring local staff. The leasing of the office was finalized in July 2022 and after the preparations, our Consulate officially opened its doors on 6 February 2023. Unfortunately, it coincided with the devastating earthquake in Türkiye. So, we needed to handle the consular operations and aid efforts at the same time. A couple of months later, we set up ballot boxes in Manchester and Leicester for our citizens to vote for the presidential and general elections in our country. We received about 15 thousand voters. On the one hand, these were challenging times for our new consulate. On the other hand, we found the opportunity to get to know many people and discover the city in a short time. Certainly, we received a good deal of assistance from our Ministry, Embassy in London and our colleagues in our other consulates in the UK. I also should mention the support given by the Manchester City Council, our community members and the Muslim community in Manchester.

4. What can you say about the Turkish community in your consulate's area?

A large number of Turks in the UK live in and around London. The Turkish community in our consular district is relatively new. A big portion of them work in food sector or own small or medium-size enterprises. It is important to note that the number of Turkish immigrants who came to the UK within the framework of the Türkiye-EU Partnership (Ankara) Agreement displayed a steep rise during the last 15 years. Most of these people are white-collar professionals such as engineers, IT professionals, medical doctors etc. Also, after the Covid-19 pandemic, there is a tendency to move from London to the cities in the northwest. The increasing use of home offices and remote working capabilities facilitated this process. This applies to our community as well. It is difficult to say that the Turkish people are concentrated in one city or region. They are quite dispersed. We have community associations in big cities such as Manchester, Leicester, Newcastle and Hull, while some of them are in the establishment process such as the ones in Birmingham, Stoke-on-Trent and Wrexham. We support these civil community associations and their activities. Our children are provided Turkish language courses there. We also support new initiatives to set up community associations in other cities. I think this is the way to empower the organisational structure and the unity of the Turkish community. We also encourage our citizens to

participate in local politics. Our wish is to have a Turkish community, who is well-integrated in the British society and keeps strong bonds with Türkiye.

5. What are your objectives in Manchester?

Certainly, the main objective is to complete the establishment of the Consulate. There are a few consular services we do not offer yet and some works are still in progress. My aim is to bring the consulate to a fully-functioning stage before I leave. Another objective is to raise community awareness among the Turkish people. We will continue to support their initiatives and activities with the conviction that this will strengthen the Turkish presence in our area. Similarly, we attach importance to the presence of our students. They constitute the young and dynamic part of our society. We keep interacting with them and encouraging them in their efforts. For example, we cooperated with the Turkish and North Cypriot Student Association at the University of Manchester to start a panel series called “Vision and Strategy” and their first guest speaker was the Turkish media entrepreneur Mr. Acun Ilıcalı. Another important aspect of our portfolio is sports diplomacy. We receive quite a few Turkish sport teams every year to compete at the tournaments in our consular district. We have Turkish football players playing in the UK. We also organize cultural activities to introduce Turkish art, music and cuisine. Last December, we organized the “Spirit of Istanbul” concert at the Manchester Cathedral which attracted a large number of guests. We will certainly keep supporting the trade and tourism cooperation between Türkiye and the UK. There is a big potential to explore and we will try to achieve our objectives one by one.

Başkonsolos Seyfi Onur Sayın'ın Özgeçmişi

Başkonsolos Seyfi Onur Sayın 1982 yılında Ankara'da doğdu. İlkokulu Acıpayam Cumhuriyet İlkokulu'nda, ortaokulu Denizli Anadolu Lisesi'nde, liseyi Aydın Adnan Menderes Anadolu Lisesi'nde bitirdi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünden 2005'te mezun oldu. Aynı yıl Dışişleri Bakanlığı'nda görevine başladı.

2006-2007 yılları arasında Doğu Avrupa Genel Müdür Yardımcılığı'nda aday meslek memuru olarak görev yaptı. 2008 yılında askerlik hizmetini tamamlamasının ardından, kısa süre Çok Taraflı Ekonomik İşler Genel Müdür Yardımcılığı'nda çalıştı. 2008-2010 yılları arasında Manama Büyükelçiliği'nde ataşe ve üçüncü kâtip, 2010-2013 yılları arasında Chicago Başkonsolosluğu'nda muavin konsolos ve konsolos, 2013-2015 yılları arasında Orta Doğu Genel Müdür Yardımcılığı'nda şube müdürü, 2015-2019 yılları arasında Atina Büyükelçiliği'nde büyükelçilik müsteşarı, 2019-2021 yılları arasında Bakan Özel Müşavirliği'nde daire başkanı olarak görev yaptı.

1 Eylül 2021'den beri Manchester Başkonsolosu olarak görev yapmakta olan Başkonsolos Sayın, evli ve bir kız çocuk babasıdır.

Curriculum Vitae of the Consul General Seyfi Onur Sayın

Consul General Seyfi Onur Sayın was born in Ankara in 1982. He completed primary school at Acıpayam Cumhuriyet Primary School, secondary school at Denizli Anatolian High School, and high school at Aydın Adnan Menderes Anatolian High School. He graduated from Middle East Technical University, Department of International Relations in 2005. He started his duty at the Ministry of Foreign Affairs in the same year.

Between 2006 and 2007, he served as a candidate career officer at the Deputy General Directorate for Eastern Europe. After completing his military service in 2008, he worked for a short time at the Deputy Directorate General for Multilateral Economic Affairs. He worked as attaché and third secretary at the Manama Embassy between 2008 and 2010, as an assistant consul and consul at the Consulate General of Chicago between 2010 and 2013, as branch manager at the Middle East Deputy General Directorate between 2013 and 2015, and at the Athens Embassy between 2015 and 2019. He served as embassy undersecretary at, and as head of department at the Minister's Special Advisory Office between 2019 and 2021.

Consul General Seyfi Onur Sayın, who has been serving as Consul General of Manchester since September 1, 2021, is married and the father of a daughter.

**Travma, Aile İçinde Yaşanan Duygusal Kırıklıklar ve Stres Yönetimi:
Sevgili Eşim Namık Kemal ÜNALP'e**

F. Rezzan ÜNALP¹

Namık Kemal Ünalp, 27 Aralık 1954, Merzifon-13 Temmuz 2002, Ankara.

Bir Türk subayı (1975. Top. 11), sevgili eşim, Kayacan ve Canan'ın biricik babası...

Çok sevdiği askerliğe girişi lise eğitimi ile başladı. İstanbul'daki Kuleli Askeri Lisesinden 1972 yılında, müteakiben Kara Harp Okulundan 1975 yılında mezun oldu. Türkiye'nin farklı bölgelerindeki birliklerinde Topçu subayı olarak görev yaptı. Başarılı, arkadaşları tarafından sevilen, komutanları tarafından takdir edilen parlak bir subaydı. 1984 yılında topçuluk üzerine eğitim almak üzere ABD Oklahoma'daki "Fort Sill" Askeri Üssüne gönderildi. 1985 yılında girdiği Kara Harp Akademisinden 1987 yılında kurmay subay olarak üstün derece ile mezun oldu. 1990 yılında NATO karargâhına atandı, üç yıl Türkiye'nin

Brüksel Askeri Ataşesi olarak görev yaptı. 1993 yılında yarbaylığa terfi etti.

Yurda dönüşte Hadımköy 1. Zırhlı Tugay Komutanlığı'na Tabur Komutanı olarak atandı. Kısa bir süre sonra, 1994 yılı başında taburu Trakya'dan İç Güvenlik Harekâtında yer almak üzere Irak ile Suriye arasındaki sınırın Türkiye ile bulunduğu noktadaki dağlık bölgeye, Cizre'ye gönderildi. Taburun sorumluluk sahası, içinde barındırdığı riskler dolayısıyla tehlikeli bir bölge ve görev koşulları ağırdı. Türkiye'nin güneydoğusunda yer alan bu bölgede yaşanan (bölücü terör örgütü mensupları ile) çatışmalar o dönem itibariyle yaklaşık 10 yıldır devam etmekte idi. Bu çatışmalarda subay ya da er pek çok asker hayatını kaybetmiş ya da sakat kalmıştı. Nitekim eşimin akıbeti de aynı oldu, bir operasyon sırasında vurulduğu haberi

¹ Doç. Dr., Ufuk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölüm Başkanlığı, İncek-ANKARA
e-posta: rezzan.unalp@ufuk.edu.tr, ORCID No: 0000-0003-1728-046X

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

bize ulaştığında takvimler 1995 yılının 25 Ocak gününü gösteriyordu. Asıl mücadele ise bizim için bundan sonra başlayacaktı.

Bu yazıda iç güvenlik harekâtı sırasında batın bölgesinden ateşli silahla ağır yaralanan ve organ kayıplarına uğrayan bir subayın, bir gazinin hayatta kalmak için verdiği mücadele ile aile içinde yaşanan travmanın neden olduğu duygusal kırıklıklarla nasıl başa çıkılabildiği eşi olarak benim tanıklığımla anlatılmıştır. Ayrıca yaralandıktan vefatına kadar geçen sekiz yıllık süreçte Yb./Albay Ünalp'in kaybolmayan cesaret duygusunun kaynakları sosyo-psikolojik düzlemde irdelenmiştir.

Tarihte hayatları anlatılan bireylerin kişiliklerini nelerin oluşturduğu hakkında açık veya örtük ifadeler, tarihsel anlatıların bir parçasıdır. Tarihsel anlatılar, bireylerin izledikleri hareket tarzına niçin yöneldiklerini ve tarihi şekillendirmek için neleri yapabiliyor neleri yapamayacaklarını göstermektedir. Bu yazıda konu edilen kişi bir subaydır, tarihe mal olmuş ünlü biri değil, ama bir kahramandır.

1995 Ocak ayının 25'ini 26'ya bağlayan gecenin sabahında çok erken bir saatte gelen bir telefonla eşimin, N. Kemal'in yaralandığını öğrendim. O zaman Kurmay Yarbaydı. Telefonda bana olayın eğitim alanındaki atışlarda yaşandığı ve hafif bir yaralanma olduğu söylendi. İlk müdahalenin gece yarısı Cizre'de yapıldığı, tedavisi için hava ve yol şartları uygun olduğunda Diyarbakır'a getirileceği, oradan da askeri uçakla Ankara'ya gönderileceği belirtildi.

Ankara'ya gönderileceğini öğrendiğimde aslında şaşırılmışım. Çünkü ufak tefek şeyler için görev yerini bırakmayacağımı, panik yapmayacağımı biliyordum. Gelen haber üzerine aynı gün henüz beş yaşında olan oğlum Kayacan ile birlikte İstanbul'dan Ankara'ya geldim. Gerçeği hastanede öğrendim. Aslında Genelkurmay karargâhından gelen heyet beni karşıladığında onların bakışlarından olayın bana söylendiği gibi olmadığını anlamışım. Üst rütbeli bir subay şimdi kendisini ameliyathaneye alacaklarını, ameliyata girmeden önce bir iki dakika görebileceğimi söylediler.

O sahne bugün dahi gözlerimin önünde... Görüşmeyeli bir yıl olmuştu. Normal şartlar altında iki hafta sonra iznini kullanmak üzere İstanbul'a gelecekti. Kendisini gördüğümde gözlerime inanmamışım. Sedyede yatıyordu, üzeri örtüyle kapalıydı, sadece yüzünü görebiliyorduk. Her tarafında vücuduna takılı hortumlar vardı, inanılmaz derecede şişkin bir surat ve beden söz konusuydu. Gözlerinde hem buruk bir sevinç hem de şaşkınlık vardı. Sadece iyiyim, merak etme diyebildi. Onu ameliyathaneye götürürlerken o anın hayatımızın bir kırılma anı olduğunu anlamışım, artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktı. Bizi ne zorlukların beklediğini tahmin etmek ise zordu.

Yaralanma ağırdı, iç organlarından pek çoğu ağır hasara, bazıları ise kayba uğramıştı. O gece yapılan ameliyatla yaralanan böbreği (nefrektomi) alındı. Bir süre sonra diğer böbreği de fonksiyonunu yitirecekti. Yoğun kan kaybı ve gelişen ağır enfeksiyon doktorları

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

endişelendiriyordu. Evet, son derece güçlü, sağlam bir yapısı vardı, ama yaralandığı silahın tahrip gücünün yüksek olması dolayısıyla oluşan tablo son derece vahimdi.

O geceki ameliyattan sonra ilk defa karın bölgesini gördüğümde içimden sadece “aman tanrım” diyebilirdim. Bu ne korkunç bir acı olmalı diye düşündüm. Kelimelerle tarif etmek çok zor....

Bundan sonra belki elliye yakın ameliyat geçirdi. Altı ay hiç çıkmadan hastanede kaldık. Bu süreçte açık bırakılan karın bölgesinin kapanması beklendi. Karın kasları ve bağları zedelendiği için tüm batın sanki tamamen dışarıda duruyor gibiydi. Bir taraftan pankreastan akan sıvı deriyi yaktığı için koruyucu bandajlarla sarılmakta, diğer taraftan kalın bağırsak kesilip ucu karın zarından dışarı çıkartılarak torbaya bağlanmış (kolostomi) durumdaydı, akciğer boşluğuna toraks hortumu takılmış, kısacası bir sürü ağır sıkıntılarla karşı karşıya idi. Her gün yapılan pansumanlar sırasında ben de vardım. İlk gördüğümde bayılmamak için kendimi zor tuttum. Fakat çok ilginç, zamanla Kemal'in vücudundaki her bir uzuv, sanki benim kendi bir organımın parçası gibi gelmeye başladı. Duygularımızın değişime uğradığı inkâr edilemez bir gerçeklikti. Çünkü bedenine yönelik her türlü bakımı, kolostomi torbalarını değiştirirken, pansumanlarını, iğnelerini yaparken kutsal bir vazifeyi yerine getirdiğimi, insani vasıflarımın yükseldiğini hissediyordum. Belki de zorluklara dayanma gücü veren de buydu. Bir süre sonra her ikimizin hedefi de Kemal'in yaşam mücadelesini kazanmasına odaklanmıştı. Bizim için bu durum, ne zaman sonlanacağı tahmin edilemeyen ama mutlaka kazanılması gereken bir savaşa dönüşecekti...

Haftanın en az üç günü yapılan diyalizler, batırılan binlerce iğne, damarların tamamen kullanılamaz hale gelmesiyle birlikte boyundan açılan onlarca kateter, kalbe yapılan müdahaleler, hepatite karşı interferon tedavileri, potasyum krizleri, biopsiler, organ nakli için bekleyişler, telaşlı arayışlar, umudun tükenmesiyle çaresizliğin ağır psikolojisi, sona yaklaşıldığının bakışlara yansıyan korkusu... Bu noktada özellikle organ naklinin ne kadar önemli olduğunu ve acıyan gözlerle size bakılmasının ne kadar kahredici olduğunu söylemek isterim. Bu olayı yaşamasaydık her halde yaşamın bir organa bağlı olmasının ve bulunamamasının acısını bu kadar derinden hissedemezdim, şu an tüm organlarını bağışlamış birisi olarak kendimi son derece mutlu hissetmekteyim. Umarım mümkün olur.

Tüm bu süreçte Türk Silahlı Kuvvetleri kurum olarak her zamanki gibi yanımızda oldu, imkânlarını seferber etti. Sosyal yaşamda arkadaşları her zaman manevi desteklerini sunmakta candan davrandılar. Toplumun farklı kesimlerindeki insanlar karşı karşıya geldiğimizde her zaman saygı gösterdiler, yardımcı olmaya çalıştılar. Tüm bunlar birer moral unsuru olarak önemliydi. Ancak tüm bunlar kişinin fiziksel ya da ruhsal yaşadığı sarsıntıdan kurtulmasına, yeni hayatına uyum sağlamasına yetmiyordu. Biliyordum ki bu travmadan kendi içindeki savaşı kazanarak kurtulabilirdi. Bunu başarabilmesi için de kendisinden sonra en büyük rol eşi olarak bana düşmekteydi. Bu rol zor bir roldü, çok güçlü ve sabırlı olmayı gerektiriyordu.

Bir malûl gazi olarak eşimin cesaret duygusunun kaybı söz konusu değildi. Bu durum en başta karakterinin bir yansımasıydı. Benimsediği değerlerle davranışları arasında her zaman uyumluluk olduğu göze çarpmaktaydı. Vatan sevgisi yüce bir değer, cesaret ise bunun yansımasıydı. Daha öce olduğu gibi yine mücadeleci, kararlı ve inançlıydı. Sadece cesaretini fiili olarak gösterebilmesi mümkün değildi. Bu gerçeği kabullenmekte zordu. Organ kayıplarına bağlı gelişen rahatsızlıklar ve başkasının yardımına muhtaç olma durumu yaşamın her türlü alanında endişe ve sıkıntı yaratırken asıl önemli husus, yetersizlik duygusunu aşabilmek, kaybolan hayallerin, yitirilen ideallerin yarattığı boşluğu doldurabilmek, idi. Çünkü en fazla acı burada hissedilmekteydi.

“*Yetersizlik duygusu yaşandı mı?*” sorusuna hayır demek doğru olacaktır. Çünkü vazifesi onun için kutsaldı ve o bunu içselleştirmişti. Dolayısıyla uğruna kaybettiklerinden dolayı yetersizlik hissetmemişti, aksine gururu perçinlenmişti. Ama kaybolan ideallerin geri gelmeyeceğinin bilinmesi büyük bir boşluk yaratmıştı. Bu durum akılcı ve ortak paylaşım sahası yaratan bir stres yönetimini gerekli kılıyordu. Bu yönetim sadece onu ve beni değil, aynı zamanda travmayı farklı açıdan yaşayan çocukları da içine almaktaydı.

Çünkü yaralı, hasta bir babanın, çocuğun duygu dünyasında büyük sarsıntı ve keder yarattığını o dönemde ilkokula yeni başlayan oğlumda görmüştüm; ölümün ne olduğunu bilmeyen dört yaşındaki kızıma ise babasının bir daha hiç gelmeyeceğini anlatmakta zorlanmışım. Fakat tüm bu yaşananların bizleri sonraki yaşamımızda farklı kıldığını da itiraf etmek isterim. Daha insancıl, daha sevgi dolu, daha yaratıcı, daha özgüveni yüksek ve mücadeleci

İlk defa böyle bir şey yaşamıştık, pek çok insanın yaşamayacağı, tecrübe etmeyeceği türden. Bu konuda psikolojik olarak profesyonel herhangi bir destek almadık. Bu durum psikologların yardımını reddetmek değildi. Çünkü psikologların bu konuda söyleyeceklerinin bizim bildiklerimizin, tahmin ettiklerimizin dışında çok farklı bir şey olmayacağına inanıyorduk. Biz yaşananı bir gerçeklik olarak değerlendirip, hayatta kalmak için verilen mücadeleyi güçlü kılacak, dayanma gücünü artıracak kaynakları harekete geçirmeyi seçmiştik. Devletimizin kurumları başta Silahlı Kuvvetler olmak üzere gereken desteği ve içinde yaşadığımız toplum beklenen saygıyı gösterse de kişi yaşadığı acılarla sonuçta baş başa kalmakta, kendini ifade edebilmenin yolunu kendisi bulmaktaydı.

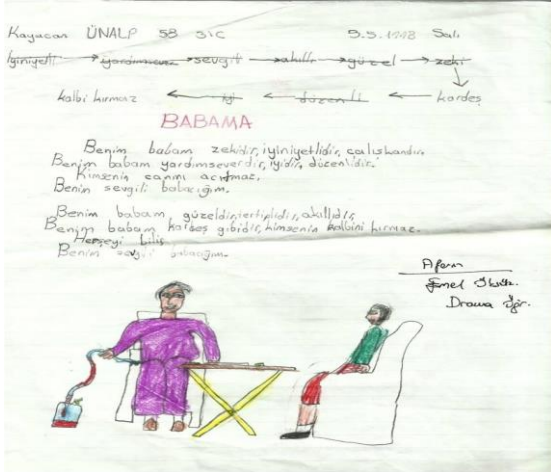
Türkiye'de tedavisini takip eden doktorlar, bizler kendisini sürekli gördüğümüz için bedeninde oluşan tahribat izlerine alışmıştık. Ama ilk defa gören birisi için dehşet vericiydi. Nitekim tedavi maksatlı bir süreliğine bulunduğumuz Washington'da, bir nefroloji uzmanı profesörün kendisini ilk muayene edişinde uğradığı şaşkınlığı bugün bile hatırlıyorum. Gördüğü tablo karşısında hayrete düşmüş, söylediği ilk söz "*Nasıl hayatta kalabildiniz, siz bir "Hero" olmalısınız Albayım*" olmuştu.

Savaştan kurtulabilmiş kişilerin malûl gazi de olsa hayatta kalmış olmalarına seviniyorsunuz, ama bizim örneğimizde olduğu gibi o hayatı yaşamayanların her şeyi bilmeleri imkânsız. Tedavi ya da cerrahi müdahaleler dışında kalan zamanlarda yaşama sevincini canlı tutabilmek adına yapabileceği bir iş yoktu. Rahatsızlıkları; kendisini oyalayıcı mahiyette, dinlendirecek sevdiği bir işi yapmasına, herhangi bir sanat dalı ile uğraşmasına engeldi. Resim yapmayı çok sevmesine rağmen ne kolları ne de bedeni müsaitti. Yapabildiğim şey kendisini benim akademik çalışmalarına ortak etmek oldu.

masallar oldu. O kadar güzel masallardı ki ben bile zevkle dinliyordum, La Fontaine yaşasaydı herhalde çok kıskanırdı.

Ondan bize kalan güzel mirası, tüm bu masalları ve askeri öğrenci olduğu sıralarda

yazdığı şiirleri yakın gelecekte kitaplaştırmayı düşünüyoruz. Kayacan'ın babası için yazdığı

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

şiiirler, Türkiye'deki Fransız okulları arasında yapılan yarışmada Canan'ın birincilik ödülü aldığı fantastik öykü ve şiiirlerle birlikte...

Tüm yaşananları, tanık olduğum sahneleri, çaresiz bekleyişleri, ümitlerin tükenişlerini tek tek anlatmam mümkün değil. Çünkü sekiz yılın her günü farklı bir hikâyeyi içinde barındırmakta, anlatmak günler boyunca sürer.

Kemal 2002 Temmuzunda, bir cumartesi günü 47 yaşında hayata veda etti. Ben onun en sağlıklı halinden tamamen tükenişine kadar olan hep yanında oldum. Kara Harp Okulu öğrencilerinin mezuniyet törenini televizyondan seyrederken ağlayışına, politikacıların ya da hakemlerin yanlış bulduğu karar ve uygulamalarına kızmasına tanık olduğum gibi, göğsünden toraks hortumu çıkarılırken duyduğu derin acıya, kalbine ponksiyon yapıldığında çektiği korkuya, ağır enfeksiyonla yüksek ateşten kıvrınmasına, boynundaki kan damarına açılan onlarca kateter ameliyatında yaşadığı endişeye, böbrek nakli olamayacağını duyduğunda yüreğinde büyüyen derin ıstıraba, umutsuzluğuna ve daha pek çok şeye...

Son gördüğümde şuuru artık tamamen kapanmıştı, gözleri boşluğa bakıyordu, ama yine aynı ışıltılı güzel mavilikteydi, her yeri kanıyordu, yapılacak hiçbir şey kalmamıştı, kendisini öptüm ve beni dışarı çıkardılar.

Vefat etmeden önce son kez görüştüğümüzde bana söylediği, "*Rezzan, sana binlerce teşekkür, Kayacan ve Canan sana emanet, ama gözüm hiç arkada değil, onların senin gibi güçlü bir anneleri var*" sözleri, son sözleri olmuştu, vedalaşabilmiştik. Beni hayatta korkusuz kılan da bu sözler oldu. Cenaze töreninde, 2002 yılının 15 Temmuz günü top arabasının arkasından yürürken o günün evlendiğimiz gün olduğunu benden başka hatırlayan biri var mıydı, hiç bilmiyorum. Ama herkesin bildiği ve inandığı bir şey vardı. O da, Namık Kemal Ünalp'in onurlu bir insan, kahraman bir asker, vatansever bir subay olduğu idi.

Evet, "*Kahramanın ölümü yazgısıdır, hikâyeden çıkarılacak ders ise sağ kurtulanlar ve seyirciler içindir.*" Her askerin, her gazinin anlatılacak bir öyküsü vardır. Önemli olan onların dışında kalanların bu hikâyelerden çıkarılacak derslerle gazilerin toplumla bütünleşmesini sağlayacak ve onları etkin kılacak sosyal sorumluluk projeleri üretebilmeleri ve bu projeleri hayata geçirebilmeleridir. Bunları görebilmek bizleri mutlu edecektir muhakkak...

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Fotoğraflar

Hv. K. K.lığı/Ankara-2006

Oberammergau-1993

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Kuleli Askeri Lisesi-1970

Harp Okulu-1975

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Gabar Dağı-1994

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

NATO Kh. Belçika NKÜ-FRÜ 28.08.1993

VEFAT-TEŞEKKÜR

Sevgili eşim,
Canan ve Kayacan'ın biricik babası

**NAMIK KEMAL
ÜNALP**

**TOP. KUR. ALB.
(1975-11)**

13 Temmuz 2002 tarihinde vefat etmiştir. O'nu kaybetmenin derin üzüntüsü içindeyiz. Acımız sonsuzdur. Güneyciği'nde hain kurşunlara hedef olup yaralandığı 25 Ocak 1995 tarihinden vefatına kadar yaşamak için korkunç acı ve sıkıntılara katlanarak verdiği büyük mücadele sürecinde her zaman büyük ilgi ve destekle yanımızda olan TSK ve O'nun değerli komutanlarına, başta Genelkurmay Başkanlığı olmak üzere K.K.K., Hv.K.K., MGK Genel Sekreteri, GATA K. ve karargahlarına, GATA K. lüğünün tedavisi süresince hertürlü operasyon ve bakımını büyük bir özveri ve hassasiyet ile yapan başta I. Cerrahi Kliniği doktorları, hemşireleri ve personeli olmak üzere Nefroloji Kliniği doktorları ve hemşirelerine, hizmeti ve emeği geçmiş diğer klinik doktorlarına, merhumun yakın silah arkadaşlarına, sevgi ve yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen candan dostlarımıza ve kıymetli aileme sonsuz saygılarımızı ve teşekkürlerimizi sunarız.

EŞİ REZZAN ÜNALP

**Trauma, Emotional Troubles within the Family, and Stress Management:
To My Beloved Husband Namık Kemal ÜNALP**

F. Rezzan ÜNALP²

Translated by Batuhan ULUKÜTÜK³

Namık Kemal Ünalp, 27 Aralık 1954, Merzifon-13 Temmuz 2002, Ankara.

A Turkish officer (1975. Top. 11), my beloved husband and dear father of Kayacan and Canan.

His entry into the military service, which he loved very much, started with his high school education. He graduated from Kuleli Military High School in Istanbul in 1972 and subsequently from the Military Academy in 1975. He served as an artillery officer in units in different regions of Türkiye. He was a brilliant officer who was successful, loved by his friends, and appreciated by his commanders. In 1984, he was sent to the United States of America to receive training in gunnery. He graduated from Military Academy, which he entered in 1985, with honours as a staff officer in 1987. He was appointed to NATO headquarters in 1990 and served as Türkiye's Military Attaché in Brussels for three years. He was promoted to lieutenant colonel in 1993.

After his return to homeland, he was appointed as battalion commander. Shortly after, at the beginning of 1994, his battalion was sent from Thrace to Cizre, in the mountainous region where the border between Iraq and Syria meets Türkiye, to take part in the Internal Security Operation. The battalion's area of responsibility was a dangerous area due to the risks it involved, and the duty conditions were harsh. The conflicts in this region located in the southeast of Türkiye (with members of the separatist terrorist organization) had been going on for about 10 years at that time. Many soldiers, whether officers or privates, lost their lives or

² Doç. Dr. Ufuk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölüm Başkanlığı, İncek-ANKARA
e-posta: rezzan.unalp@ufuk.edu.tr, ORCID No: 0000-0003-1728-046X

³ İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Mütercim Tercümanlık Bölümü, E-mail: batuhanulukutuk@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7892-5519>

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

became disabled in these conflicts. As a matter of fact, the fate of my husband was the same. When we received the news that he had been shot during an operation, the date was January 25, 1995. The real struggle was beginning for us from now on.

In this article, it is explained through my testimony, as the wife of an officer who was seriously injured with a gunshot in the abdomen and suffered organ loss during internal security operation, and how a veteran managed to cope with his struggle to survive and the emotional disappointments caused by the trauma experienced in the family. In addition, the sources of Lieutenant Colonel Ünalp's persistent sense of courage during the eight-year period from his injury to his death were examined on a socio-psychological level.

Explicit or implicit statements about what constitutes the personalities of individuals whose lives are told in history are part of historical narratives. Historical narratives show why individuals choose the course of action they follow and what they can and cannot do to shape history. The person mentioned in this article is an officer, not a famous person from history, but a hero.

I learned that my husband, N. Kemal, was injured through a phone call very early in the morning of the night between 25th and 26th of January 1995. He was a staff lieutenant colonel at that time. I was told on the phone that the incident occurred during shootings in the training area and that there was a minor injury. It was stated that the first intervention was made in Cizre and at midnight that he will be brought to Diyarbakır for treatment when the weather and road conditions are suitable, after, from there he will be sent to Ankara by military plane.

I was actually surprised when I learned that he would be sent to Ankara. Because I knew that he would not leave his duty or panic over small things. Upon receiving the news, I came from Istanbul to Ankara the same day with my son Kayacan, who was only five years old. I learned the truth in the hospital. In fact, when the delegation from the General Staff headquarters welcomed me, I understood from their looks that the incident was not as I was told. A high-ranking officer told me that they would take him to the operating room now and that I could see him for a minute or two before going into surgery.

That scene is before my eyes even today. It had been a year since we saw each other. Under normal circumstances, he would come to Istanbul after two weeks to use his leave. I couldn't believe my eyes when I saw him. He was lying on the stretcher, covered with a blanket, we could only see his face. There were tubes attached to his body everywhere, and he had an incredibly swollen face and body. There was both bittersweet joy and surprise in his eyes. He just said, "I am fine, don't worry." As they were taking him to the operating room, I realized that that moment was a breaking point in our lives, nothing would ever be the same again. It was difficult to predict what difficulties awaited us.

The injury was severe, many of his internal organs were severely damaged and some were lost. During the surgery performed that night, his injured kidney was removed (nephrectomy). After a while, his other kidney would also lose its function. The intense blood

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

loss and the developing severe infection worried the doctors. Yes, he had an extremely strong and solid structure, but the situation that occurred due to the high destructive power of the weapon with which he was injured was extremely perilous.

When I saw the abdominal area for the first time after the surgery that night, I could only say “Oh my God!”. I thought, what a terrible pain this must be. It is very difficult to describe in words.

After that, he had perhaps nearly fifty surgeries. We stayed in the hospital for six months without going out. During this process, the abdominal area that was left open was waited to close. Because the abdominal muscles and ligaments were damaged, it seemed as if the entire abdomen was standing completely outside. On the one hand, he was wrapped in protective bandages because the liquid flowing from the pancreas burned the skin; on the other hand, the large intestine was cut and its end was pulled out from the abdominal membrane and tied to a bag (colostomy); a thorax tube was inserted into the lung cavity; in short, he was facing many serious difficulties. I was also present during the medical dressings every day. I had a hard time not fainting when I first saw it. But very interestingly, over time, every limb on Kemal's body began to feel like a part of my own organ. It was an undeniable reality that our emotions were changing. Because while I was doing all kinds of care for his body, changing colostomy bags, dressings and injections, I felt that I was fulfilling a sacred duty and that my human qualities were increasing. Maybe that was what gave him the strength to endure difficulties. After a while, both of our goals focused on Kemal winning his fight for life. For us, this situation would turn into a war whose end could not be predicted, but which had to be won.

Dialysis performed at least three days a week, thousands of needles inserted, dozens of catheters opened from the neck as the veins become completely unusable, interventions on the heart, interferon treatments against hepatitis, potassium crises, biopsies, waiting for organ transplants, hectic searchings, the heavy psychology of despair after losing hope., the fear in the eyes that reflecting the end is near. At this point, I would like to say how important organ transplantation is and how devastating it is to be looked at with pitying eyes. If we had not experienced this incident, I would not have felt the pain of life depending on an organ and not being found so deeply. Now, as someone who donated all her organs, I feel extremely happy.

Throughout this process, Turkish Armed Forces stood by us as an institution and brought its resources into use, as always. In social life, his friends were always cordial in offering their moral support. People from different parts of society always showed respect and tried to help us when we came across each other. All of these were important as morale factors. However, all this was not enough for the person to recover from the physical or spiritual shock he experienced and to adapt to his new life. I knew that he could get rid of this trauma by winning the war within himself. In order for him to achieve this, the biggest role after him fell on me as his wife. This role was a difficult one, requiring great strength and patience.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

As a disabled veteran, there was no loss of my husband's sense of courage. This situation was primarily a reflection of his character. It was noticeable that there was always compatibility between the values he adopted and his behaviour. Love for the homeland was a supreme value, and courage was a reflection of this. As before, he was still combative, determined and faithful. It was simply not possible for him to actually show his courage. It was difficult to accept this fact. While illnesses resulting from organ loss and needing help from others created anxiety and distress in all areas of life, the most important issue was to overcome the feeling of inadequacy and to fill the void created by lost dreams and lost ideals. Because the most pain was felt here.

“Was there a feeling of inadequacy?” It would be correct to say no to this question. Because his duty was sacred to him and he internalized it. Therefore, he did not feel inadequate because of what he had lost, on the contrary, his pride was reinforced. But the knowledge that the lost ideals would not return created a huge void. This situation required a stress management that was rational and created a common sharing area. This management included not only him and me, but also the children who experienced the trauma from different perspectives.

Because I saw in my son, who had just started primary school at that time, that an injured, sick father created great shock and grief in the child's emotional world; I had a hard time explaining to my four-year-old daughter, who did not know what death was, that her father would never come again. But I would also like to admit that all these experiences make us different in our later lives. More humane, more loving, more creative, more self-confident and challenging.

It was the first time we experienced something like this, something that many people will not experience. We did not receive any professional psychological support on this issue. This was not to reject the help of psychologists. Because we believed that what psychologists would say on this subject would not be very different from what we knew and predicted. We evaluated what was happening as a reality and chose to use the resources that would strengthen the struggle for survival and increase endurance. Even though the institutions of our state, especially the Armed Forces, provided the necessary support and the society we lived in showed the expected respect, a man was ultimately left alone with the pain he experienced and found his own way to express himself.

The doctors who followed his treatment in Türkiye were used to the traces of damage on his body because we saw him constantly. But it was terrifying for someone who saw it for the first time. As a matter of fact, even today I remember the surprise he felt when a nephrology specialist professor first examined him in Washington, where we stayed for treatment purposes. He was astonished by the picture he saw, and the first thing he said was "How could you survive? You must be a hero, Colonel."

You are happy that those who survived the war are alive, even if they were disabled veterans, but as in our example, it is impossible for those who did not live that life to know

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

everything about it. Apart from treatment or surgical interventions, there was nothing he could do to keep his joy of life alive. His disorders prevented him from doing something he loved that would distract him and relax him, or from engaging in any form of art. Although he loved painting, neither his arms nor his body were able to do it. What I could do was to make him a partner in my academic work.

Outside of working hours, my days were spent shuttling between home and hospital. We worked together under these circumstances, he was translating as much as possible. He was saying, I was writing. These practices prevented our conversations from focusing on illness and loss, it made him happy to see that they were useful, and of course, they also made his mind lively and awake. But I think what made him happiest were the fable-type tales he created for our daughter Canan, with whom he spent good times. These were such beautiful

tales that even I enjoyed listening to them. If La Fontaine had lived, he would probably have been very jealous.

We are thinking of compiling the beautiful legacy he left us, all these tales and the poems he wrote when he was a military student, into a book in the near future. The poems that Kayacan wrote for her father, together with the fantastic stories and poems for which Canan won the first prize in the competition held among French schools in Türkiye...

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

It is not possible for me to describe everything that happened, the scenes I witnessed, the helpless waiting, the loss of hope, one by one. Because every day of eight years contains a different story, and it takes days to tell.

Kemal passed away on a Saturday in July 2002, at the age of 47. I was with him from his healthiest days to his complete exhaustion. Just as I witnessed him crying while watching the graduation ceremony of students of the Military Academy on television, getting angry at the wrong decisions and practices of politicians or referees, I also witnessed the deep pain he felt while the thorax tube was removed from his chest, the fear he felt when his heart was punctured, his writhing from high fever due to severe infection, and the dozens of catheters opened into the blood vessels in his neck. The anxiety he experienced during his surgery, the deep pain that grew in his heart when he heard that he could not have a kidney transplant, his hopelessness and many more...

The last time I saw him, he was completely unconscious, his eyes were staring into space, but they were still the same sparkling, beautiful blue, he was bleeding everywhere, there was nothing left to do, I kissed him and doctors took me out.

The words he said to me when we saw each other for the last time before his death, "Rezzan, thank you a thousand times, Kayacan and Canan are entrusted to you, but I never look back because they have a strong mother like you." were his last words, and we were able to say goodbye. These words are what made me fearless in life. I don't know if there was anyone other than me who remembered while walking behind the gun carriage at the funeral on July 15, 2002 but that day was our anniversary. But there was something that everyone knew and believed. And that was that Namık Kemal Ünalp was an honourable person, a heroic soldier, and a patriotic officer.

Yes, "The hero's death is his fate, the moral of the story is for the survivors and the audience." Every soldier, every veteran has a story to tell. What is important is that those who are left behind can produce and implement social responsibility projects that will integrate veterans into society and make them effective, based on the lessons learned from these stories. It will definitely make us happy to see these.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Photographs

Hv. K. K.lığı/Ankara-2006

Oberammergau-1993

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Kuleli Askeri Lisesi-1970

Harp Okulu-1975

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Gabar Dağı-1994

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

NATO Kh. Belçika NKÜ-FRÜ 28.08.1993

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

VEFAT-TEŞEKKÜR

Sevgili eşim,
Canan ve Kayacan'ın biricik babası

NAMIK KEMAL ÜNALP

TOP. KUR. ALB.
(1975-11)

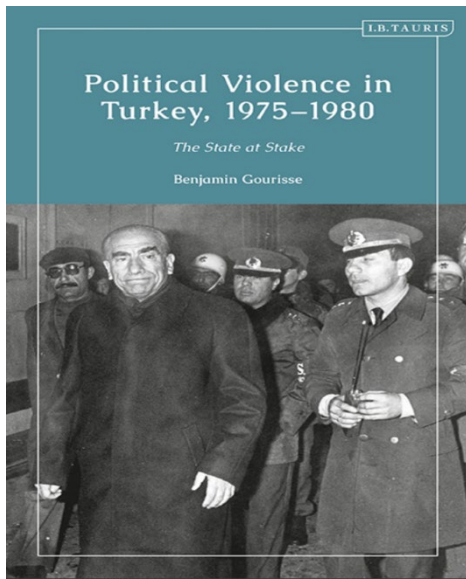
13 Temmuz 2002 tarihinde vefat etmiştir. O'nu kaybetmenin derin üzüntüsü içindeyiz. Acımız sonsuzdur. Güneydoğu'da hain kurşunlara hedef olup yaralandığı 25 Ocak 1995 tarihinden vefatına kadar yaşamak için korkunç acı ve sıkıntılara katlanarak verdiği büyük mücadele sürecinde her zaman büyük ilgi ve destekle yanımızda olan TSK ve O'nun değerli komutanlarına, başta Genelkurmay Başkanlığı olmak üzere K.K.K., Hv.K.K., MGK Genel Sekreteri, GATA K. ve karargahlarına, GATA K.'liğinin tedavisi süresince hertürlü operasyon ve bakımını büyük bir özveri ve hassasiyet ile yapan başta I. Cerrahi Kliniği doktorları, hemşireleri ve personeli olmak üzere Nefroloji Kliniği doktorları ve hemşirelerine, hizmeti ve emeği geçmiş diğer klinik doktorlarına, merhumun yakın silah arkadaşlarına, sevgi ve yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen candan dostlarımıza ve kıymetli aileme sonsuz saygılarımızı ve teşekkürlerimizi sunarız.

EŞİ REZZAN ÜNALP

Benjamin Gourisse, **Political Violence in Turkey, 1975–1980, The State at Stake**, I. B. Tauris, 2023, 233 pages, ISBN 978-0-7556-4646-3

Mekki ULUDAĞ¹

Benjamin Gourisse discussing the political violence and social unrest in Turkey during the period of 1975-1980. The author appears to challenge certain prevailing explanations and interpretations of the events during that time. The key points in the book:

Background of Violence (1975-1980): The military coup in September 1980 is presented as a response to a period of escalating violence in Turkey. Social mobilization and clashes between extremist left-wing and right-wing organizations led to a state of generalized chaos.

Symmetry of Conflicting Groups: The author challenges the notion of symmetry between radical left-wing and right-wing movements, arguing that the Far-

Right (far-right) movements had more coordinated and disciplined activities compared to the far-left.

State Dynamics and Economic Crisis: The text explores the impact of the economic crisis, political instability, and the state's inability to control the violence. It suggests that the state was not temporarily knocked out but rather central to the conflict.

Role of the State Institutions: The author questions the traditional view of the state as an autonomous body, emphasizing its role as an arena for conflict. State institutions were depicted as being heavily involved in the rivalry between radical movements, leading to a politicization of practices within these institutions.

Autonomy of Violence: The author challenges the idea that violence became autonomous, arguing that its intensity and occurrence were tied to the fluctuating balance of political power.

State's Inability to Control Violence: The author suggests that the state, overwhelmed by the radical groups within it, was unable to restore security. Violent actions by militias and armed groups became entrenched through contacts between these groups and the state apparatus.

¹ Asst. Prof., Dicle University, Faculty of Literature, History Department, Diyarbakır / Türkiye, ORCID: 0000-0001-6557-7917 e-mail: mekki.uludag@dicle.edu.tr

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

Violence as a Political Lever: Violence is portrayed as a means for these radical groups to accumulate resources and power. The Far-Right movements used violence strategically to gain control and influence in public institutions.

Combination of Legal and Illegal Tactics: The text points out that legal and peaceful activities were combined with illegal and armed actions. The threat of violence was used as a negotiating tool by the far-right movements in their dealings with the political authorities.

The main themes and chapters of the book:

Historical Analysis of Overlap and Accumulation (Chapter 1): The first chapter delves into the historical context of practices involving the penetration of the state apparatus by coalitions of actors seeking to access and exploit its resources. The analysis extends back to the Ottoman Empire and challenges the traditional view of the Turkish state as a unified entity, highlighting mechanisms such as co-optation, collusion, alliance, and circumvention.

Comparison of Far-Right and Far-Left Movements (Chapter 2): The second chapter compares the emergence and development of the far-right and far-left movements, exploring their respective origins, ideologies, and trajectories.

Examination of Resources and Asymmetry (Chapter 3): The third chapter analyzes the types and levels of social, political, and economic resources available to the far-right and far-left movements. The focus is on the pronounced asymmetry favoring the Nationalist Movement (far-rights) in contests against far-left organizations.

Impact of Activities on Contest Functioning (Chapter 4): The fourth chapter describes how the activities used by conflicting movements to capture public resources influenced the functioning of the contest. It explores the effects of the Nationalist Movement's participation in government on public-sector recruitment processes.

Effects of Tactical Ploys within the State (Chapter 5): Chapter 5 explores the effects of tactical maneuvers implemented by the far-rights within state institutions to diversify the sites they held. It examines how these maneuvers forced adjustments from far-left groups, leading to a homogenization of their demands and mobilization strategies.

Transformation of Violence as Political Action (Chapter 6): The sixth chapter investigates how violence became a mode of political action in Turkey during the late 1970s. It explores violence as a means of accumulating resources and the role it played in shaping political dynamics.

Impact of Escalating Violence on Contests (Chapter 7): The final chapter examines how the escalation and generalization of violence transformed the contests within political and state arenas leading up to the military coup of September 12, 1980. This chapter likely

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

explores the culmination of the political crisis and the ultimate consequences of the violent dynamics.

The text appears to provide a detailed analysis of the socio-political landscape in Turkey during the specified period, emphasizing the interaction between radical movements, the state apparatus, and the role of violence in shaping political outcomes.

It should be noted that the book provides several important insights:

Periodization of the 1970s: The prevailing view of the second half of the 1970s characterizes it as a period marked by escalating violence and political disorder, culminating in the military intervention of September 12, 1980. The interpretation suggests that the failure of the state to maintain order led to the military stepping in to restore sovereignty.

Critique of Traditional Interpretation: The author challenges this view, arguing that the events of the 1970s were not exceptional but rather rooted in historical practices of penetrating the state and capturing its resources. The inability of political elites to address the crisis and the rise of clientelism within political parties are seen as continuous phenomena rather than unique to the 1970s.

Continuity of State Penetration: The study emphasizes the continuity of activities to penetrate the state, even after the military intervention of 1980. The actors involved may change, but the fundamental practices persist. The military's indirect control over political life until the early 2000s is highlighted, influencing political parties' access to state revenue streams.

Coalitions and Collusion: The text notes the existence of coalitions between security institutions, politicians, and entrepreneurs in post-1980 Turkey. These collaborations, driven by the war against illegal organizations, illustrate ongoing links between official sectors, political parties, and criminal or mafia networks.

Routine Operation of Institutions: The work sheds light on the routine functioning of institutions in Turkey, suggesting that the activities of conflicting groups to penetrate the state in the 1970s were not aberrant. It underscores the political and party-political rationales as key factors in regulating society and the economy.

Influence on State Institutions: The activities of far-rights and far-left groups influenced state institutions by politicizing their members' practices. Public institutions became arenas for conflicts of interest connected to political divides, leading to a loss of objectivity toward citizens.

Generalization of Violence: The author suggests that violence became a widespread form of political action in the late 1970s, with far-right and far-left groups, as well as

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

moderate actors, employing mobilization, resource capture, and violence as primary political tools.

Crisis Strategies: The author advocates for a close observation of the tactical activities deployed by various actors during crises, emphasizing the need to understand how mobilized groups' practices modify the formal and informal rules governing social contests.

In conclusion, the book challenges conventional narratives, highlighting the persistence of historical practices, the continuity of state penetration, and the complex interplay between political actors and institutions in Turkey during the tumultuous period of the late 1970s. The author is challenging existing narratives about the events in Turkey during that time, highlighting the intricacies of the relationship between the state, radical movements, and the use of violence as a political tool.

Севиңдж Алиева, Турецко-подданные в России: жизнь в преследованиях и гонениях (1877-1953), Наука, Москва, 2020. (Sevinç Aliyeva, Rusya'daki Türk Tebaaları: Takip ve Sürgün Hayatı (1877-1953), Наука, Москва, 2020.

Pasha GULUZADE¹

Önsöz ve 11 bölümden oluşan kitapta Rus-Osmanlı savaşları sonucunda Türk Müslüman halkın kendi tercihini daha çok milli ve dini duygu durumları üzerine temellendirdiğini ve bunun sonucunda Rusya İmparatorluğu ve ardından SSCB yönetimi tarafından takip ve baskı maruz kaldığını ortaya koymaktadır. Özellikle Türk Müslümanlara karşı yönetimin tutumu ve onları potansiyel casus olarak değerlendirmeye eğilim göstermesine odaklanılmıştır. Böyle bir tutumun Türk Müslüman halkın yaşamına etkisini öne çıkarılmıştır.

20. yüzyılın başlarında Rusya İmparatorluğu'ndaki sömürge ilişkilerinin neden olduğu sosyo-politik ve ekonomik çelişkiler girift bir döneme girmekteydi. O zamana kadar Rusya'da farklı kültürel ve dini kökenleri kapsayan 165 halk vardı. Ulusal anlamda kendilik bilincinin artması, halkların ulusal haklar için mücadelesi ve kurtuluşa kadar sosyal gelişmeleri için uygun koşulların oluşumuyla birlikte, Rus İmparatorluğu'nda ulusal sorun baş göstermeye başladı. Rus devletinin ve iktidarının otoritesinin zayıflaması, Müslüman halklar arasında başta akraba halklar ve aynı inançtan olan Osmanlı İmparatorluğu olmak üzere Rus olmayan politik güçlere olan ilgiyi artırdı. Rus İmparatorluğu, komşu toprakların sömürgeleştirilmesi sonucunda çok etnikli ve çok mezhepli bir hale geldi. Yönetim bunu devletin güvenliğine yönelik bir endişe olarak yorumluyordu.

Kafkasya ve Orta Asya'nın Müslüman nüfusunu imparatorluğa bağlamak zor bir süreçti. Çünkü Çarlık hükümetinin Osmanlı ve İran gibi iki Müslüman komşusu vardı. Bu nedenle bu iki devletin icraatlarını takip etmek önemliydi. İran, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında ekonomik sorunlarını aşamamış, tamamen zayıflamış ve eski gücünü kaybetmişti. Osmanlı İmparatorluğu ise gücünü nispeten korumuştur. Ayrıca padişah 1517'den itibaren dünyadaki tüm Müslümanların halifesi konumundaydı. Fakat savaşlar, iç ve dış sorunlar dev ülkeyi zayıflatmaya ve sarsmaya yetmişti. Osmanlı'nın çöküşü Batılı ülkelerin çıkarlarına uygundu. Bütün bunlara rağmen Türk hükümeti, 16. yüzyıldan itibaren Rus ordusunun işgal ettiği eski topraklarını hiçbir zaman unutmadı. Volga, Sibirya, Karadeniz'in neredeyse üç yakası Kırım, Kafkasya vb. Rus yönetimi altına geçti. Yakutistan'dan Altay'a, Orta Asya'dan Kafkasya'ya

¹ Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, E-mail: prquluzade@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0456-0799

kadar uzanan geniş Türk toprakları, sayısız savaş ve seferlerle Rus İmparatorluğu'na ilhak edildi.

Rus hükümeti yeni topraklarda yaşayanların eylemlerini dikkatle takip ediyor ve Osmanlı sarayının tepkisini izliyordu. Özellikle Kafkasya'da bu daha çok kendini belli etmekteydi. Her iki tarafın Türk tebaasının, din adamlarının ve aydınlarının her hareketinin dikkatle ve istisnasız izlenmesi emredilmişti. Hükümetin kaygısının nedeni öncelikle ortak din olan İslam'dı. Sonuçta Kafkasya Müslümanları, Tatarlar, Başkurtlar ve diğer Rusya Müslümanlarının yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu'nun tebaasının büyük çoğunluğu Hanefi mezhebine mensuptu.

Bu halkların ortak dili, dini ve asırlardır süren güçlü bağları, Çar yönetimini endişelendiriyordu. Tüm medya, eğitim kurumları, aydınlar ve dini kurumlar tamamen kontrol altına alındı. Hükümet yetkilileri camileri ve ibadethaneleri denetliyor, camilerde verilen vaazları, toplantı ve halka açık yerlerde yapılan konuşmaları takip ediyordu. Çar yönetimi yalnızca Türk tebaasını değil, aynı zamanda Rus tebaasını ve Türkiye'den gelen göçmenleri kendisi için tehdit olarak görüyordu. Bunlar Rusya İmparatorluğu'nun güvenliğine yönelik potansiyel bir tehdit olarak değerlendiriliyor ve her birinin Türkiye adına casusluk yaptığından şüpheleniliyordu.

1707-21'de Dağıstan ve Şirvan'da İran karşıtı ayaklanmalar, Rus ve Osmanlı imparatorluklarının Kafkasya politikasını daha da güçlendirdi. Rusya'nın hedefi, Doğu mallarının transit akışını Rus kanalına, Hazar-Volga üzerinden Batı Avrupa'ya çevirmek için güney denizlerine gitmekti. Elverişli koşullardan (Kuzey Savaşı'nın sonu, Ermeniler ve Kazaklar pahasına bölgede Rus yanlılığının artması) yararlanan Petro, ilerlemek için Hazar Denizi kıyılarını ele geçirme planlarını hızlandırdı. Ancak Konstantinopolis tehlikesi I Petro'yu Kafkasya'yı terk etmeye zorladı.

18. yüzyıldan kalma Rus arşiv belgeleri, halifenin otoritesinin tanınması ve Türk birliklerinin bölgeye gönderilmesi konusunda Osmanlı padişahı adına Kafkasya Müslümanlarına dağıtılan haber ve mektuplarla zengindir. Osmanlı yetkilileri Dağıstan ve Azerbaycan'a gelerek onları "padişahın lehine Rusya'ya karşı" silahlanmaya teşvik etti. Osmanlı'nın faaliyetleri Rus-Türk savaşları öncesinde ve sırasında artmaya başladı. Mektuplar Şeki, Şamahı, Karabağ hanları, Tarkov Şamhalı, Kaydak Usmiliyi, Kazikumuhlar, Çunguteyler, Akkuşi ve Avarlar, Kuban Tatarları ve Besleneyi halklarına yönelikti. Kendilerine "top, yiyecek ve parayla birlikte çok sayıda Türk askerinin gönderileceği" sözü verilmekteydi. Bazı belgelerde, Rus birliklerinin geçişini engellemek amacıyla Kars Paşası'ndan Dağıstan yerli toprak sahiplerine mektup gönderildiği, "bu toprak sahiplerinin yazılı olarak Padişah'a hizmet etmeye hazır olduklarını bildirdikleri" belirtilmişti.

19. yüzyılın başlarında Kafkasya bölgesinin tamamını ele geçirmek isteyen Rusya İmparatorluğu, Azerbaycan hanlıkları, Kaçar İran'ı ve Osmanlı Devleti ile savaşmaya başladı. Rus politikasının en önemli görevlerinden biri, Osmanlı İmparatorluğu ile Kaçar İran'ına komşu olan Erivan Hanlığı'nın ele geçirilmesiydi. Erivan Hanlığı'nın ele geçirilmesi sonucunda Kuzey Azerbaycan topraklarının tamamı Rusya İmparatorluğu'nun bir parçası oldu.

Rusya'nın İran ve Osmanlılara karşı kazandığı zaferlerin ardından imzalanan Türkmençay (1828) ve Edirne (1829) anlaşmalarının sonuçlarına göre, Azerbaycan toprakları Rus ve İran arasında bölündü. Kuzey Azerbaycan Rusya'nın, Güney Azerbaycan ise İran'ın yönetimine girdi. 1829 Edirne Antlaşması'na göre, Kuban ağzından Aziz Nikolaos iskelesine kadar Karadeniz'in tüm doğu kıyısı, Anapa ve Poti kalelerinin yanı sıra Ahalsih ve Ahalkelek şehirleri Rusya İmparatorluğu'na verildi.

Rusya'nın genişlemesi, sömürge politikası, Ruslaştırma ve Rus İmparatorluğu'nun küçük ulusları arasında Ortodoksluğun yaygınlaştırılması süreci, Kafkas Savaşı, Kırım Savaşı, idari-bölgesel bölünme, yeni sosyo-ekonomik düzenler vb. Kafkasya, Kırım, Volga ve Orta Asya'daki Müslüman halkların durumunu etkiledi.

Rusya, Müslüman devletleri ve halkları ele geçirdikten sonra onların toprakları ve nüfusları Ortodoks imparatorluğuna dahil edildi. Bölge, kaynakları, jeostratejik konumu ve önemi yetkililer için büyük önem taşıyordu. Yeni vatandaşlığa alınan nüfus Rus yasalarına tabiydi. Buna karşı çıkanlar ise en iyi ihtimalle imparatorluktan sürülüyordu. Kural olarak kendisine tahsis edilen topraklarda Müslüman nüfus yaşayabilirdi. Rusya'nın iç vilayetlerinden gelen Hıristiyanlar ise Müslümanların tarihi yerlerine yerleşiyorlardı.

Rusya İmparatorluğu'nun bir parçası olarak kalan Müslümanlar, farklı bir inanç altında yaşamının getirdiği büyük bir tarihi ve manevi deneyim kazandılar. Teorik olarak Müslümanlar, Müslüman otoritesi (halife) tarafından yönetilmeli ve tek bir yasaya, Şeriat ve Peygamber'in sünnetine göre yaşamalıydılar. Ancak Rusya İmparatorluğu'nda Müslümanlar sosyal açıdan birlikte yaşam konusunda ilginç bir deneyim kazandılar. Her imparatorlukta olduğu gibi Rusya'da da asıl mesele sadakattir. Yani yüce otoriteye, hükümdara bağlılık önemliydi. Yerel makamlara itaatsizlik, yetkililere isyan, kişi ile hükümdar arasındaki siyasi-hukuki ilişkinin ihlali vatana ihanet olarak değerlendiriliyordu.

Rus yetkililer, tüm manevi işleri kontrol etmek ve Müslümanların Şii İran ve Sünni Türkiye ile bağlarını kesmek için manevi yönetimde reform yaptı. 5 Nisan 1872'de, Güney Kafkasya'da Transkafkasya Müslüman din adamlarından oluşan iki idarenin (Şii ve Sünni) kurulmasını öngören Yönerge kabul edildi. Buna göre din görevlileri yalnızca Kafkasya valisinin belirlediği kriterleri karşılayan Rus vatandaşları arasından seçilebilirdi. Devlet din adamlarına karşı hoşgörülüydü. Daha sonra birey ile devletin karşılıklı hak ve ödevlerinin

oluşmasıyla birlikte "vatandaş", "millet", "devlet" ve "hükümet" kavramlarının ortaya çıkması, bireyle devlet arasında istikrarlı bir siyasi-hukuk ilişkisinin oluşumuna olanak sağlamıştır.

Kafkasya topraklarından Osmanlı Devleti'ne göçler vardı. Göçmenler Rus birliklerine karşı askeri operasyonlarda yer alıyordu. Rusya onlara karşı tutum düşmanca bir tutum sergilemeye başladı. Onlar, Rus Kafkasya Müslümanları için tehdit ve potansiyel bir nüfuz aracı olarak algılanmaya başlandı. O dönemde göçmenlerin hareket etmekte oldukça özgür olduklarını ve anavatanlarına geri dönebildiklerini unutmamak gerekmektedir. Rusya Müslümanları hac bahanesiyle Osmanlı devletini ve göçmen akrabalarını ziyaret edebiliyorlardı.

1877-78 Rus-Türk savaşı, Kafkasya Müslümanlarının tarihinde ve genel olarak Müslüman tarihinde bir dönüm noktası olarak görülmelidir. Hem Rus hem de Türk ordularında görev yapan Kafkasyalı Müslümanlar, komutanlarına sadakat göstermiş, cephenin her iki tarafında da yiğitlik göstermiş ve asla karşı tarafa geçmemişlerdir. Her iki durumda da savaşa gönüllü olarak katılmışlar. Görünen o ki, orduya hizmet etme, askeri operasyonlara katılma, yiğitlik gösterme, silah taşıma ve askeri işlerden geçimini sağlama arzusu, onları orduya katılmaya motive ediyordu. Sadakat, askerlik sevgisi, emirlere itaat Kafkas Türkleri ve dağ halklarının belirgin özellikleri olarak ortaya çıkmaktadır.

Rusya'daki askerlik hizmeti soylular için yeni umutlar demektir. Rütbelere, ikamet yeri dışında seyahat etme olanağı anlamına geliyordu. Bu aynı zamanda eğitimin ve ailenin geçimini sağlamanın da yolunu açmıştı. Kafkasya'dan gelen göçmenlerin Türk ordusuna katılması bir intikam girişimi ve anavatanlarına dönme umuduydu. 1877-78 Rus-Türk savaşı sırasında tüm Müslüman Kafkasya'da Rusya karşıtı ayaklanmaların yaşandı. Türkiye'nin bu savaşta mağlup olmasının ardından kitlesel göçler ve yerel halka yönelik baskılar gözlemlendi.

1877-78'de Çeçenistan ve Dağıstan'da Rus yetkililere karşı düzenlenen en büyük silahlı ayaklanma sırasında, dağlılar arasında dolaşan çağrılardan biri şöyleydi: "Rus kurumlarında çalışan hemşerilerimiz rütbe, şan ve para karşılığında İslam'ı satıyor, refah içinde yaşıyor ve Rus tarafını güçlü bir şekilde destekliyor." 1877-78'de Çeçenistan ve Dağıstan'daki isyanın bastırılmasına katıldıkları için bir çok dağlı ferman ve madalya aldı.

Rusya, Müslüman nüfusun yoğun olduğu bir ülkede değerler çatışmasıyla karşı karşıya kaldı. Müslümanlar aynı inançtaki Türkiye ile yapılan bu savaşa açıkça tepki gösterdiler. İsyanlar ve göç, Rus İmparatorluğu'nun Müslüman bölgelerini sarstı. Yıkıcı Rus-Türk savaşı, tıpkı Kırım Savaşı (1853-56) gibi, 1877-78'de Rusya'da toplumsal hoşnutsuzluğa neden oldu, toplumsal çelişkileri keskinleştirdi ve devrimci ortamın olgunlaşmasını hızlandırdı. Bir sonraki savaş (Rusya-Japonya 1904-1905) gerçek bir devrime neden oldu çünkü daha da

yıkıcı ve utanç verici bir şekilde sonuçlandı. 1914'te başlayan dünya savaşı koşullarında Rusya'da birbiri ardına önce demokratik, sonra sosyalist olmak üzere iki devrim gerçekleşti. Savaş sonrası dönemde sosyo-politik örgütler ve partiler kuruldu. Basın sayfalarında Rus Müslümanları savaşa ve barışa karşı tutumlarını sergileyerek birçok sorunlarını dile getirdiler. Bu savaştan sonra "Rusya Müslümanları" terimi doğdu ve halk toplumsal görüşlere göre bölündü. Bu savaş aynı zamanda Kafkasya halkına da güven aşıladı, çünkü onlar ilk kez Rus ordusuna alındılar ve mevcut durumu gördüler. Bu da onlarda orduya karşı güvensizlik oluşturdu.

Konuyla ilgili arşiv belgelerinin analizi, mantığı yönlendiren birbiriyle ilişkili stereotipler sisteminin, düşman imajını oluşturduğunu gösteriyor. "Düşman imajı" Türkiye'yi ziyaret etmiş veya Türkiye'yle bağlantısı olan Müslümanları da kapsıyordu. Bu psikolojik portre, sonsuz siyasi manipülasyon için kullanıldı. Şüpheliler bu kalıp ve profil altında yakalanıyor ve ancak suçlu oldukları kanıtlandıktan sonra deliller toplanıyordu. Casusluk, İslam karşıtlığı ve Türk düşmanlığı korkuya, güvensizliğe ve yaygın suçlamalara yol açtı. Bu eğilim, kolluk kuvvetlerinin ve ceza otoritelerinin saldırganlık derecesini artırdı. Toplumda farklı "ulusal dünya imajlarına" ilişkin kavramlar ve farklı kültürel kodlar oluşmuştur. Nüfusun siyasi kültürünün oluşumu "düşman imajının" ana bileşenlerini içeriyordu: insanlıktan çıkma, günah keçisi ilan etme, azalan empati.

Rus toplumunun "dostlar ve yabancılar" kategorilerine bölünmesi yapay kutuplaşmaya yol açtı. "Dost-düşman" ilkesine dayanan casusluk ve zulüm, mevcut hükümetin silahı haline geldi. "Düşman" arayışı, toplumda biriken gerilimin "dış düşmanlara", "yabancılara" yönlendirilmesini mümkün kıldı. Bu politik yaklaşım hem Çarlık hem de Sovyet dönemlerinde kullanıldı. Devlet güvenliği adına "düşman" arayışı, "yabancılara" ve "ortak kötülük"le mücadele ortak amaç olarak sunuldu. 1878'den 1953'e kadar "düşman imajı" kaldı, yalnızca siyasi ve ideolojik çıkarlar, teoriler ve uygulamalar değişti.

Bütün bunlar şüphelerin artmasına, ihbarların yaygınlaşmasına, halkın yetkililere sadakat göstermesine, eleştirel düşünen vatandaşların ortadan kaldırılmasına yol açtı. Sorun ideolojik bir ton aldı. Devlet propaganda ajansları ulusal düşmanlığın geliştirilmesine dahil oldu. "Düşman imajı" yapay olarak bir ideolojiye dönüştü. Devlet kurumları tarafından oluşturulan düşmana ilişkin yapay fikirlerin kamuoyunun bilincine kazandırılması hem savaş hem de barış zamanında gerçekleşti.

Olumsuz fikirler ve ulusal "düşman" imajı yapay olarak güçlendirildi ve uygulandı. Aynı zamanda 1921, 1934-36 Sovyet-Türk dostluk döneminde de gerilim ve güvensizlik devam etti. İkinci Dünya Savaşı sırasında Türk karşıtlığı kritik boyutlara ulaştı. Türk tebaası ve Türkiye ile bağlantısı olduğundan şüphelenilen kişilere yönelik "düşman imajı"nın mitleştirilmesi süreci 1953 yılına kadar devam etti. Stalin'in ölümünden sonra, "çözülme" döneminde siyasi ve toplumsal yaşamın belirli seviyede liberalleşmesi nedeniyle "düşman"a

karşı gerici mücadele önemli ölçüde zayıfladı. Ancak tüm eski klişeler kullanılmaya devam etti.

Bu çalışmayla ilgili temel konular şunlardır: Türk tebaasını önce Rus İmparatorluğu'nun, sonra da Sovyetler Birliği'nin topraklarında suçlarla itham etmek nasıl ve neden mümkün oldu? Çok sayıda kaynağa dayanılarak pek çok materyal incelendi, statüleri nedeniyle kolluk kuvvetleri tarafından zulme uğrayan Türk vatandaşlarının aranmasını organize edenlerin düşünce biçimleri, söylemleri ve sözde hukuki yöntemleri incelendi.

1859-64'te Kafkas Savaşı'nın sona ermesinin ardından Osmanlı İmparatorluğu'nda Kafkasya'dan gelen ve Rus kontrolü altında kalmak istemeyen göçmenler ortaya çıktı. 1877-78 Rus-Türk savaşına Osmanlı ordusunun yanında katıldılar. Bu, Rus yetkililer için büyük bir darbe ve aynı zamanda bir ders oldu. Rusya İmparatorluğu'ndaki Müslümanların tarihi ve yaşamı hakkında ilk bilgi verenler muhtemelen göçmenlerdi. Türklerin Rusya'ya karşı tutumu onların anılarından ve duygularından etkilenmiştir. Göçmenlerin ve çocuklarının yazılarında toprak kaybı, yakınlarının ölümü, kahramanca özgürlük mücadelesi, vatan özlemi anıları var. Göçmenlerin ve onların soyundan gelenlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya İmparatorluğu'na karşı tüm askeri operasyonlarına katılımlarının ciddi bir dini ve tarihi kökeni, intikam arzusu vardı. Rus-Türk savaşları ve Kafkas Savaşı sırasında, Türk elçilerinin sınır bölgelerinde veya Müslümanların yaşadığı yerlerde kâfirlere karşı kutsal savaş çağrılarını yaptığına dair haberler var.

Bu tarihten Stalin'in 1953'teki ölümüne kadar Türk tebaası ile bir şekilde Türkiye ve Türk tebaası ile bağlantısı olanların tespit edilmesi, takip edilmesi ve çeşitli tedbirlerin alınması süreci devam etti.

Çarlık Rusyası ve Sovyet döneminde Türk tebaasına muamele Türkiye'ye muameleyle eş tutuluyordu. O dönemin haritasındaki tek Türk-Müslüman ülke, Rus hükümetinde şüphe, güvensizlik ve korku yaratmıştı. Kafkasya, Kırım ve Volga bölgesinin milyonluk Türk-Müslüman nüfusu, bilerek ve çoğu zaman herhangi bir delil olmaksızın, a priori, Türk odaklı propagandanın sosyal tabanı olarak kabul edildi.

Baskıcı devlet, Türk-Müslüman halk ile Türkiye arasındaki her türlü teması denetlemek ve bastırmak için sıkı kontroller uyguluyordu. Türk öğretmenlerinin, din adamlarının ve sıradan Türk vatandaşlarının faaliyetleri büyük şüpheler uyandırıyor. Sovyet ve sonrası literatürde, Müslüman bölgelerdeki ajans faaliyetleri sürekli olarak, Türkiye ile bir anlaşma yoluyla "İslami fanatizmi" kıskırtmak isteyen Almanya ve İngiltere'nin planlarıyla ilişkilendirilmekteydi.

Sürekli düşman ve casus arayışı inanılmaz boyutlara ulaştı. Düşman imajı oluşturuldu, hayali komplolar ortaya atıldı, yüzlerce, binlerce masum insan sırf Türk tebaası veya Türk

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 5 Number 2 June 2024

kökenli oldukları için öldürüldü. Basın, polis ve mahkemelerin casusluk çılgınlığını ustalıkla körükledi.

Savaş koşullarında (Rus-Türk savaşları, Rus-Japon savaşı, Balkan savaşı, Birinci Dünya Savaşı), Rus İmparatorluğu'nda ülke çapında bir casuslukla mücadele sistemi oluşturuldu. İçişleri Bakanlığı ve çeşitli devlet kurumları bunlara müdahil oldu. İmparatorluğun arka ve sınır bölgelerinde, özellikle Kafkasya'da, düşman ajanlarının aranması çok büyük boyutlara ulaştı. Birinci Dünya Savaşı sırasında karşı istihbarat teşkilatlarının rolü arttı ve polis güçleriyle işbirliği içinde ülke çapında bir karşı casusluk mekanizması oluşturuldu. Askeri istihbarat dinamik olarak gelişen bir sistem haline geldi. Bu süreç Sovyet döneminde daha da gelişti.

Türk tebaasına "düşman", potansiyel "casus", "muhalif" muamelesi onların kaderini önceden belirliyordu. Bu kitabın konusu budur.

Taha Niyazi Karaca, **Sınırları Çizen Kadın: İngiliz Casus Gertrude Bell**, Kronik Kitap, İstanbul 2018.

Meryem Maide AĞALDAY¹

Medeniyete dair yapılan bir konuşmanın ilk cümlesi Mezopotamya'da ortaya çıktığı ve bundan dolayı Mezopotamya'nın medeniyete beşiklik ettiği. Mezopotamya bölgesi, Dicle ve Fırat nehirleri arasında bulunan ve günümüz çizilmiş sınırları içerisinde Irak, Kuveyt ve Suriye gibi devletlerin yer aldığı geniş bir bölgeyi kapsamaktadır. Bu geniş coğrafyada Sümerler, Akadlar, Babilliler ve Asurlular gibi kadim medeniyetler tarih sahnesine çıkmış ve kültür tarihinde önemli roller oynamışlardır. Mezopotamya'da ortaya çıkan bu medeniyetler insanlık tarihinin en önemli devrimleri ve gelişmelerinin temellerini atmışlardır. Yazının keşfi, tekerleğin icadı, tarımsal faaliyetlerin başlangıcı, büyük devlet organizasyonların kurulması, yazılı kanunların doğuşu, matematik ve astronomi alanındaki gelişmeler bunlara örnek olarak gösterilebilir. Mezopotamya bölgesinin sahip olduğu bu miras, tarih boyunca bölgenin önemli bir ticaret ve kültürel alışveriş merkezi olmasını sağlamıştır.

Tarih boyunca önemli gelişmelere sahne olan coğrafya yakın tarihte de önemli olayların meydana geldiği bir alan olmuştur. Özellikle Birinci Dünya Savaşının yaşandığı atmosferde, sömürgeci anlayışa sahip büyük devletlerin politik ve ekonomik çatışmalarının düğümlendiği konum olarak ön plandaydı. Uzun bir zaman diliminde Osmanlı İmparatorluğunun hakimiyetinde kalan bölge birinci dünya savaşına giden süreçte büyük güç odaklarının ilgi odağı haline gelmiştir. Birinci Dünya Savaşının başlaması ile Osmanlı İmparatorluğunun karşısında yer alan İngilizler önemli jeopolitik konumundan dolayı Süveyş kanalını ve bölgenin önemli petrol yataklarını kontrol etmek için büyük bir atılım gerçekleştirdiler. İngilizler siyasi ve ekonomik amaçlarına ulaşmak için Arap milliyetçiliğini körükleyerek Osmanlı İmparatorluğuna karşı isyanları organize ederek bölgeyi istikrarsızlaştırmışlardır. Meydana gelen isyanların tamamı Lawrence gibi önemli İngiliz casuslarının eliyle tertip edilmiş ve stratejik olarak yönlendirilmiştir. Bölgede sadece İngilizlerin değil aynı zamanda

¹ Doktora Öğrencisi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, E-Posta: meryemagalday@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5442-8921>

Fransız ve İtalyanların da ilgi odağı haline gelmiştir. Sömürgeci bir anlayışa sahip olan bu devletler sahip oldukları ağır sanayi kollarını beslemek için bölgeyi bir kaynak olarak görüyorlardı. Birinci Dünya Savaşının Müttefiklerin lehine sonuçlanmasıyla İngilizler ve Fransızlar bölgeyi kendi aralarında gizli bir şekilde Sykes-Picot anlaşmasıyla paylaşmışlardır. Savaş sonunda büyük bir yıkımla karşı karşıya kalan Osmanlı İmparatorluğu parçalanmış ve bölgede irili ufaklı birçok manda devleti ortaya çıkmıştır. Kurulan manda devletlerinin tamamı ulus-devlet anlayışı etrafında yapılmış ve sınırlarının masa başında tayin edilmesi bölgede kalıcı tarihi sorunların, çatışmaların ve gerilimlerin yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Orta Doğu’da yaşanan değişimlerin arka planında yer alan aktörler ise bölgede yoğun faaliyet gösteren Lawrence ve Gertrude Bell gibi casuslar olmuştur.

Gertrude Bell (1868-1926) tarihin sayfaları arasında gizli kalmış bir karakter olarak son yıllarda oldukça merak konusu olmuştur. Bu merakın altında yatan neden ise Bell’in 20. yüzyılda Orta Doğu’nun şekillenmesinde önemli bir rol oynamasıdır. Bell genel olarak kâşif, arkeolog, diplomat ve yazar olarak anılmaktadır. Fakat bütün bu özelliklerinin yanında büyük bir İngiliz casusu olduğu gerçeği diğer özelliklerinin önüne geçmektedir. Bundan dolayı “*Çöl Kraliçesi*” lakabıyla ünlene Bell, Birinci Dünya Savaşından önce ve sonra Orta Doğu coğrafyası üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Bell hem aldığı eğitim hem de sahip olduğu kişisel becerilerle Orta Doğuda İngilizlerin sömürgeci politikalarının etkili olmasında büyük bir rol oynamıştır. Günümüz Irak devletinin kurulması ve sınırlarının belirlenmesinde etkili olmuştur. Irak devletinin sınırlarının çizildiği komisyonda akit olarak çalışması onun modern Irak devletinin kurucusu olarak anılmasına neden olmuştur. Bütün Orta Doğu coğrafyasını karış karış gezmesi, arkeolojik çalışmalara öncülük etmesi ve bölgenin yerel ve ulusal siyasi gündemini belirlemesinde etkili olması onu önemli bir figür haline getirmiştir.

Taha Niyazi Karaca Gertrude Bell’in hayat hikâyesine ve arka planda meydana gelen olaylara odaklanarak tarihin saklı kalmış sayfalarını gün yüzüne çıkarmaktadır. Karaca “*Sınırları Çizen Kadın: İngiliz Casus Gertrude Bell*” adlı kitabında merak konusu olan dönem olaylarına mercek tutuyor. Eser tarih anlatısını roman havasıyla akıcı bir şekilde vermektedir. Kitap 4 ana bölümden oluşmaktadır. Kitabın her bir bölümü tematik başlıklarla konuyu kronolojik bir şekilde ele almaktadır. Birinci Bölümde yazar Bell’in doğduğu dünyanın genel bir panoramasını sunmaktadır. Bell’in içine doğduğu dünyayı tanımak için tasarlanan bu yolculuk aynı zamanda okuyucuya sömürgeci aklın bir tasvirini de sunmaktadır. Tarihte büyük sergi adıyla bilinen 1851 Dünya Fuarı, Londra Hyde Park’taki görkemli Kristal Saray’da ziyaretçilere açılan sergiler İngilizlerin bilim ve teknolojideki konumunu göstermeyi hedefliyordu. Fuar teknoloji ve endüstri tarihinde önemli bir konuma sahiptir. İngiltere’nin teknolojik gücünü göstermeyi amaçlayan fuar, dünyanın farklı yerlerinden gelen son teknolojik gelişmeleri, icatları, keşifleri ve büyük sanayi makinelerinin yer aldığı çok sayıda sergiye ev sahipliği yapmıştır. Fuar, demir ve çelik çağının görkemini göstermeyi amaçlayan bir konsepte sahiptir. Yazar daha sonra Bell ailesinin ekonomik gücünün kaynağının kısa bir

tarihçesini vermektedir. Bell ailesi 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında demir çelik endüstrisinde önde gelen İngiliz ailelerinden biriydi. Özellikle sanayileşme ile birlikte önemli hale gelen demir ve çelik üretimi bazı ailelere büyük ekonomik ve politik güçler kazandırmıştır. Bell ailesi de bu alanlarda faaliyetler göstermiş ve özellikle demir çelik üretimi ve ticaret ile büyük bir zenginlik elde etmişlerdir. Bu alanda önde gelen İngiliz aileleri arasında yer alıyorlardı. Bell ailesinin sahip olduğu bu ekonomik güç Gertrude Bell'in yaşamını finanse etmiş ve dünyayı keşfetmek için çıktığı yolculuklarını mümkün kılmıştır.

Yazar ikinci bölümde Bell'in hayatına geniş bir şekilde odaklanmaktadır. Bell'in doğumu, aldığı eğitim ve hayatının önemli dönüm noktalarına bir pencere açarak okuyucuyu tarihte belgeler ışığında bir gezinti imkânı sunmaktadır. Okuyucu bu yolculuk esnasında rivayetlere karışmış tarihi gerçekleri birincil kaynaklarla sorgulamaya teşvik etmektedir. Bell doğduktan kısa bir süre sonra annesini kaybetmiştir. Bell'in zengin bir ailede doğması ona özellikle kaliteli bir eğitim alması konusunda imkânlar sunmuştur. Bell'in ailesinin sahip olduğu ekonomik güç dönem şartlarında kadınların erişemediği eğitim imkanlarına sahip olmasında etkili olmuştur. Bell Oxford Üniversitesinden dereceyle mezun olmuştur. Aldığı eğitiminin sınırlarıyla yetinmeyerek, sahip olduğu merakın peşinden giderek sürekli yeni şeyler öğrenmenin gayreti içinde olmuştur.

Gertrude Bell'in hayatında en önemli kırılma anlarından biri 1888'de Bükreş'e elçi olarak atanan eniştesinin yanına gitmesi olmuştur. Bu sayede dünyayı tanımaya yönelik ilk adımını atmış ve dünyayı keşfetmeye yönelik merakı giderek artmıştır. 1899 yılında Romanya'dayken Bell, dilbilim ve arkeoloji konularıyla ilgilenmeye başlamıştır. Bu ilgi ile doğu kültürü ve medeniyetlerine karşı bir hayranlık geliştirmiştir. Önce Bükreş daha sonra eniştesinin tayininden dolayı İran'a yapmış olduğu seyahatler Bell'in doğu kültür ve medeniyetlerine yönelik hayranlığının gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Özellikle 1899'dan 1904'e kadar İran'ın coğrafyasını görmek, kültürünü keşfetmek, tarihini incelemek için çok sayıda yolculuk gerçekleştirmiştir. Bu yolculuklar esnasında bölgede çok fazla vakit geçirmiş, Farsçayı ve Arapçayı iyi derecede öğrenmiş ve bölge hakkında çok fazla bilgi sahibi olmuştur. İran ile birlikte Irak, Suriye, Türkiye ve Yunanistan gibi bölgeleri de yoğun olarak gezmiş ve bölge halklarıyla derin ilişkiler kurmuştur. Orta Doğu coğrafyasının tarihi ve kültürel yerlerini gezmiş, arkeolojik bulguların incelenmesi ve kayıt altına alınması çalışmalarına dahil olmuştur. Aynı zamanda büyük bir doğa aşığı olan Bell gittiği yerlerin doğal güzellikleri ile ilgili bilgiler toplamış ve dağ tırmanışları gerçekleştirmiştir. Bell'in İran'dan başlayan ve bütün Orta Doğu coğrafyasını kapsayan ve yerel bölgelere dair sahip olduğu bilgi ve tecrübeleri Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında İngiliz hükümetinin dikkatini çekmiştir. Nitekim zamanı geldiğinde Bell ülkesine hizmet etmek anlayışıyla sahip olduğu bilgi, beceri ve gözlemlerini İngiliz yetkililerle paylaşmış ve onların direktifleri doğrultusunda bölgede faaliyetler gerçekleştirmiştir.

Gertrude Bell'in amatör bir ilgiden doğan arkeoloji merakı daha sonra giderek bir uzmanlık alanına dönüşmüştür. Özellikle Mezopotamya bölgesine yoğunlaşarak çok sayıda keşif gezisi gerçekleştirmiş ve bölgenin zengin arkeolojik verilerinin kayıt altına alınmasında etkili olmuştur. Bu keşif gezileri arkeolojik alanların belirlenmesinde ve bu alanların ayrıntılı haritalarının hazırlanmasını sağlamıştır. Bell uzun zaman bölgede kaldığı için bölgesel dinamikleri çok iyi bir şekilde fark etmiş ve bölgenin sosyolojik yapısını iyi derece okuyup analiz etmiştir. İyi derecede dil bilmesi doğu kültürleri hakkında sahip olduğu uzmanlığı iyi bir şekilde kullanmış ve yerel aktörlerin çoğu ile derin ilişkiler ve bağlar kurmuştur. Bell özellikle bölgede aktif güç sahibi olan bütün aşiretler ve kabilelerle ilişkiler kurmuş ve yerel güçler arasındaki güç mücadelelerinde rol oynamıştır. İlginç bir şekilde bütün unsurlar tarafından kabul görmüş ve çatışma halinde olan aşiret ve kabilelerden büyük destek almıştır. Bell'in bu siyasi ve sosyal ilişki ağı bölgede faaliyet gösteren İngiliz kurumları ve askeri oluşumları Bell'in yolculuklarını ve yerel güçlerle ilişkiler kurmasını yakından takip ederek bundan istifade etmişlerdir. Bell ise zaman içinde yoğun olarak İngiliz hükümeti ile olan ilişkilerini güçlendirmiş ve bölgede topladığı bilgileri askeri ve sivil devlet kurumlarıyla paylaşmış ve yer yer onlardan direktifler alarak yol almıştır.

Kitabın üçüncü bölümünde, Karaca Birinci Dünya Savaşı yıllarına odaklanmaktadır. Karaca savaş yıllarında Bell'in istihbarat amaçlı yapmış olduğu bütün gezilerinin sırlarını belgeler ışığında açığa çıkarmaktadır. Savaş yıllarında Bell, İngilizlerin politikalarını hayata geçirmek için casusluk ve istihbarat çalışmalarında aktif olarak görev almıştır. Çünkü Bell uzun dönem bölgenin dili, tarihi, kültürü, sosyolojik yapısı ve jeopolitiği hakkında bilgiler toplamış ve bu konuda eşine az rastlanır bir uzmanlığa sahip olmuştur. Bu ise Bell'i İngilizler için değerli bir figür haline getirmiştir. İngilizler Arap coğrafyasında kendi çıkarlarını hayata geçirmek için Kahire'de "Arap Büro" ismi verilen bir istihbarat birimi kurmuştur. Arap Büro, 1916 yılında kurulmuş bir İngiliz askeri istihbarat örgütüydü. Temel amacı, Osmanlı İmparatorluğunun petrol açısından zengin bölgelerine dair siyasi, askeri ve ekonomik açıdan bilgiler toplamak ve bu bilgileri analiz ederek bölgede İngilizlerin siyasi ve askeri operasyonlarını organize etmektir. Çünkü İngilizler savaş yıllarından Arap halkını Osmanlı'ya karşı kışkırtmak ve savaş sürecinde bölge halkından destek alarak kendi emellerini gerçekleştirmeyi hedefliyordu. İngilizlerin Arap halkını isyana teşvik etme politikasını benimsemesi ise Kutulamare yenilgisinden sonra şekillenmiştir. Arap Büro, Arapların Osmanlı'ya karşı başlatmış oldukları birçok isyanı tertipleyerek desteklemiş ve bu isyanların başarılı olması için çalışmalar yapmıştır. Arap Büro, özellikle Mekke Şerifi Hüseyin'in isyanını tertip edilmesinde ve koordine edilmesinde etkili olmuştur. Özellikle Arabistanlı Lawrence olarak bilinen T. E. Lawrence Arap Büroda çalışmış ve Arap isyanların koordinasyonunda aktif rol almıştır. Lawrence isyan sürecinde gruplara askeri ve siyasi olarak danışmanlık etmiştir. Fakat yazar belgeler ışığında Lawrence'ın bazı nedenlerden dolayı Arap Büro'dan uzaklaştırıldığını ve bunun nedenlerini ayrıntılı bir şekilde belgelere dayandırarak

açıklamaktadır. Aynı şekilde Bell'in Büro ile çok daha derin ilişkilere sahip olduğunu fakat raporların çoğunun gizli olmasından dolayı Bell'in rolünün bütün yönleriyle açığa çıkarılmadığını nedenleriyle okuyucuya sunmaktadır. Arap Büro çatısı altında Bell sahip olduğu bütün becerileri kullanarak bölgede İngilizler için ciddi çalışmalar yapmıştır. Özellikle yerel kabilelerle kurmuş olduğu ilişkiler sayesinde bölgedeki kabilelerin sosyolojik yapılarını analiz etmesi ve kabilelerin siyasal davranış biçimlerini iyi derecede tahmin etmesi askeri ve diplomatik ilişkilerin tahsis edilmesinde belirleyici olmuştur. Savaş boyunca İngilizlerin temel hedefi bölgeyi Osmanlı devletinden koparıp zengin petrol yataklarına sahip olmaktı. Bell ise İngilizlerin petrol yataklarını ellerinde tutmak için planladıkları politikaların uygulanmasında kilit rol oynamıştır. Savaş sonrasında bölgede ortaya çıkan siyasi sınırların belirlenmesinde de aynı derecede etkili olmuş, özellikle Irak'ın sınırlarının belirlenmesinde doğrudan etkili olmuştur.

Savaş sonrasında meydana gelen olayların tamamında Bell'in yüksek perdeden katkısı olmuştur. Savaş sonrasında kaosa sürüklenen coğrafyada sürekli yeni aktörlerin ortaya çıkması güç dengelerini sürekli olarak değiştiriyordu. Yerel aktörlerle iş birliği yapan İngilizler perde arkasında kendi sömürgeci planları için yeni politikalar üretiyordu. Bölge sömürgeci güçler tarafından gizli bir şekilde Sykes-Picot Antlaşması çerçevesinde paylaşılması İngilizlerin aslında Araplara vadettikleri sözlerin hiçbirini tutmayacaklarını göstermiştir. Sykes-Picot Antlaşması, 1916'da Birleşik Krallık ve Fransa arasında imzalanan gizli bir antlaşmaydı. Antlaşmanın en nihai amacı Osmanlı İmparatorluğunun savaştan yenik bir şekilde çıkması durumunda Suriye ve Lübnan'ın Fransızlara bırakılmasını ve Irak ve Filistin'in aralarında yer aldığı toprakların ise İngilizlerin kontrolüne bırakılmasını amaçlıyordu. Perde arkasında varılan gizli anlaşmaların yankıları sürerken üstüne Filistin topraklarında Yahudi yerleşimciler için serbest bölgeyi öngören 64 kelimelik Balfour Deklarasyonunun yayınlanması bölgenin bölüşülmesi için sistematik bir çabanın varlığını gözler önüne sermiştir. Karaca, savaş sonrası bölgenin etnik ve sosyolojik yapısının dikkate alınmadan masa başında sınırların hangi amaçlarla çizildiğini bütün ayrıntılarıyla aktarmaktadır. Yazar dönem olaylarını net ve anlaşılır bir dille okuyucuya sunarak Bell'in hayatı üzerinden yakın dünya tarihine mercek tutmaktadır. Bell'in hayatı üzerinden Orta Doğu'da meydana gelen olayları kişilerin oynadıkları roller üzerinden birincil kaynaklarla güçlü bir anlatıya dönüştürmektedir.

Yazar dördüncü bölümde ise savaş sonrası şekillenen bölge coğrafyasına odaklanmaktadır. Savaş sonrasında Osmanlı hakimiyetinden çıkan bütün bölgelerde İngilizler büyük oranda söz sahibi olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun savaştan büyük bir yenilgiyle çıkması Orta Doğu bölgesinde radikal değişikliklerin medyana gelmesine ve irili ufaklı birçok manda devletinin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Fransızlar ve İngilizler arasında yapılan gizli anlaşmalardan sonra San Remo Konferansı ile Arap coğrafyasında İngiliz ve Fransız mandaları kurulmuştur. Kurulan manda devletlerinin sınırlarının keyfi çizilmesi günümüze

kadar devam eden bölgesel sorunların kalıcı hale gelmesine neden olmuştur. Bölgede kalıcı barışın tahsisi konusunda hiçbir çaba olmadığı gibi pasif barış durumunu tehdit eden birçok farklı sorun ekilmiştir. Savaş sonrasında İngilizler Arap coğrafyasının sınırlarının belirlenmesi sürecinde Bell'e yoğun bir şekilde danışmışlardır. Bell'in coğrafyada etkili olmasından dolayı 1920 yılında Irak Sınır Komisyonuna üye olarak atanmıştır. Irak sınırının belirlenmesinde oynadığı önemli rolden dolayı "Irak'ın Sınırlarını Çizen Kadın" olarak anılmaktadır. Arap coğrafyası Osmanlı İmparatorluğundan ayrıldıktan sonra bölgenin idare edilmesi için Mezopotamya'da sivil yönetim kurulmuştur. Bu yönetimin kurulmasında kilit bir rol oynayan İngiliz diplomat olan Percy Cox'tur. Yüksek bir İngiliz diplomat olan Cox, 1920'de Irak yüksek komiserliği ve Mezopotamya başkomutanlığı görevine tayin olmuştur. Cox Irak'ın geleceğinin tayin edilmesini sağlayacak sivil bir yönetimin kurulmasında kilit bir rol oynamıştır. 1921 yılında Irak kralı Faysalın tahta oturmasında etkili olmuştur. Sınırların belirlenmesi çalışmalarına Bell'in dahil olması bölge hakkında sahip olduğu uzmanlığı etkili olmuştur. Bell'in İngiliz ve Fransızlar arasındaki toprak paylaşımına dair kararları etkileyecek güce sahip olması bölgenin jeopolitik manzarasına dair sahip olduğu uzmanlığın etkisini gözler önüne sermektedir.

Karaca Bell'in biyografisi üzerinden uzun tarihsel süreçleri ve yaşanan tarihsel kırılmaları belgeler ışığında ele alırken, eserini kurmaca bir yapıt diliyle akıcı hale getirmiştir. Eser okuyucu için hem tarihsel bir kaynak hem de sürükleyici bir roman havası taşımaktadır. Kitap boyunca kronolojik bir şekilde tasarlanan başlıklar tematik birer durak görevi görmektedir. Bell'in yaşamının merkeze alındığı bu tematik duraklar aynı zamanda yakın tarihin birer vesikası niteliği taşımaktadır. Yazar okuyucusu için bir yol rehberi niteliği taşıyan olayları bağlamları içinde ele alarak zengin bir yan metin sunmaktadır. Okuyucuyu ana metnin sınırlarının dışına çıkararak bu yan okumalar, eserin akıcılığının temelini oluşturmaktadır. Kitap bu özelliğiyle her yaşta okuyucuya hitap ettiği gibi aynı zamanda alan uzmanları açısından temel bir eser niteliği de taşımaktadır. Bunun için eser tarihi belgeler ve fotoğraflarla zenginleştirilmiştir. Yazar kurguladığı anlatısını belgeler ve fotoğraflarla destekleyerek çift bir okuma alanı inşa etmiştir. Kitabı eline alan meraklı okuyucular eserin sayfalarını karıştırırken karşısına çıkan fotoğraflardan birinin peşine düşüp kitabın sınırları içinde bir gezintinin içinde buluyor kendisini. Sayfalarca metnin anlatamadığını kurgunun içinde konumlanmış tek bir fotoğraf karesinde bulmak mümkün. Bütün bu özellikler ışığında yazar büyük bir tarih işçiliği yaparak ele aldığı eseri günümüz Orta Doğu coğrafyasında etkileri yüzyılları aşan süreçleri anlamak için bir yakın tarih okuma yolculuğunun patikaları şeklinde kurgulamıştır. Eser kronolojik olarak bize yakın olan fakat hakkında çok az şey bildiğimizden dolayı bize uzak olarak değerlendirilebilecek tarihi gerçeklikleri gün yüzüne çıkarmaktadır. Kitapta batı merkezli anlatılarla güçlendirilmiş tarihsel hikâyelerin nasıl çarpıtıldığını görmek mümkündür. Eser bu yönüyle tarihte dolaşan hikâyelerin izini sürmekte ve gizlendikleri sis perdelerini aralamaktadır.